

**ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

**ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ**

**Τουρκία και Ισραήλ στη Μέση Ανατολή:
Από τον Ψυχρό Πόλεμο μέχρι την «Αραβική Άνοιξη»**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Σταύρος Ι. Δρακουλαράκος

Αθήνα, 2018

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τουρκία και Ισραήλ στη Μέση Ανατολή:
Από τον Ψυχρό Πόλεμο μέχρι την «Αραβική Άνοιξη»

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Σταύρος Ι. Δρακουλαράκος

Αθήνα, 2018

Τριμελής Επιτροπή

Αλέξης Ηρακλείδης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Αθανασία Αναγνωστοπούλου, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Παναγιώτης Τσάκωνας, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αιγαίου

Copyright © Σταύρος Ι. Δρακουλαράκος, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διδακτορικής διατριβής εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διδακτορικής διατριβής για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στους γονείς μου

Συντομογραφίες

AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi (Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης)
CENTO	Central Treaty Organization
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi (Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα)
FPA	Foreign Policy Analysis
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi (Νοτιοανατολικό Σχέδιο Ανατολίας)
GCC	Gulf Cooperation Council
HDP	Halkların Demokratik Partisi (Δημοκρατικό Κόμμα των Λαών)
IHH	İnsan Hak ve Hürriyetleri (Ιδρυμα για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα τις Ελευθερίες και την Ανθρωπιστική Βοήθεια)
KRG	Kurdish Regional Government
MAD	Mutually Assured Destruction
MEDRC	Middle East Desalination Research Centre
MIT	Millî İstihbarat Teşkilatı (Εθνική Οργάνωση Πληροφοριών)
NATO	North Atlantic Treaty Organization
PKK	Partiya Karkerên Kurdistanê (Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν)
SAR	Search and Rescue
SPLA	Sudan People's Liberation Army
SEATO	Southeast Asia Treaty Organization
TRNC	«Turkish Republic of Northern Cyprus»
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΟΖ	Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΗΑΔ	Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία
ΟΑΠ	Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΠΕΚ	Οργανισμός Πετρελαιογαγών Εξαγωγών Κρατών
ΟΣΕΠ	Οργανισμός Συνεργασίας Ευξείνου Πόντου

Ευχαριστίες

Η ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί άνευ της στήριξης της οικογένειάς μου, των στενών μου ανθρώπων και των συνεργατών μου. Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Αλέξη Ηρακλείδη για την αμέριστη στήριξη, την υπομονή και τις συμβουλές του οι οποίες οδήγησαν στο παρόν πόνημα. Οι καίριες παρατηρήσεις και η ενδελέχειά του αποτέλεσαν τα απαραίτητα εχέγγυα ώστε να προχωρήσω τη συγγραφή της διατριβής και να την φέρω εις πέρας.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τα υπόλοιπα μέλη της τριμελούς συμβουλευτικής επιτροπής, την καθηγήτρια κα Αθανασία Αναγνωστοπούλου και τον καθηγητή κ. Παναγιώτη Τσάκωνα για τις πολύτιμες συμβουλές και παρατηρήσεις τους.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ την Μαριάννα, η οποία με ανεξάντλητη υπομονή, στήριξη και κατανόηση κατέστησε εφικτή την ολοκλήρωση της παρούσας διατριβής και τη διατήρηση της ψυχικής μου ηρεμίας. Πολλά ευχαριστώ στις φίλες μου και συνεργάτες Μαρίνα Ελευθεριάδου και Ζακία Άκρα, οι οποίες με τη συμπαράστασή τους κράτησαν ανοιχτό το φως στις δύσκολες στιγμές του επιστημονικού αδιεξόδου.

Επίσης μεγάλη ευγνωμοσύνη οφείλω στον αν. καθηγητή κ. Σωτήρη Ρούσσο, ο οποίος με εμπιστεύθηκε και με συμπεριέλαβε στην επιστημονική ομάδα του Κέντρου Μεσογειακών Μεσανατολικών και Ισλαμικών Σπουδών. Η συμμετοχή στην τελευταία και η συνεργασία μας μου επέτρεψαν να διευρύνω τους ορίζοντές μου, να ενταχθώ πληρέστερα στον επιστημονικό χώρο, αλλά και να υπερνικήσω τις ανησυχίες μου και να υπερβώ τον εαυτό μου.

Τέλος, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στον πατέρα μου, στη μητέρα μου και στην αδερφή μου, οι οποίοι δεν σταμάτησαν ποτέ να με εμπνεύχουν να ακολουθήσω τους προσωπικούς και επαγγελματικούς μου στόχους. Η αγάπη τους αποτέλεσε το απαραίτητο στοιχείο, ελλείψει του οποίου η παρούσα διατριβή δεν θα λάμβανε ποτέ μορφή.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Συνοτομογραφίες.....	7
Περίληψη.....	13
Abstract	15
Πρόλογος.....	17
Κεφάλαιο I: Η διαμόρφωση των σχέσεων: αίτια και αιτιατά.....	23
1. Η θεωρία Ανάλυσης Εξωτερικής Πολιτικής	25
2. Ο παράγοντας «Παλαιστίνη» στις σχέσεις Τουρκίας και Ισραήλ.....	33
3. Το «δόγμα εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ του 1950-1980	43
4. Η αναζήτηση συνεργασίας στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο.....	58
5. Οι τομείς συνεργασίας και τα όριά τους	67
6. Τουρκία, Συρία, Ισραήλ και το ζήτημα του ύδατος	74
7. ΗΠΑ, Τουρκία και οι πόλεμοι του Ιράκ.....	80
Κεφάλαιο II: Η τουρκική μεταστροφή και η ισραηλινή ανοχή.....	89
1. Η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας στο πλαίσιο της συνεργασίας με το Ισραήλ.....	91
2. Η θεωρία πολιτιστικής κληρονομιάς και η εφαρμογή της στην τουρκική περιφέρεια	97
3. Το «Σύνδρομο των Σεβρών».....	103
4. Η Αίγυπτος του 1960 και η Τουρκία του 2000	110
5. AKP: άνοδος και ρήξη με την πάγια παραδοσιακή γραμμή	124
6. Το Ισραήλ και ο αραβικός κόσμος.....	135
7. Το ζήτημα «Παλαιστίνη» ως νέο τουρκικό εργαλείο πολιτικής	145
Κεφάλαιο III: Η ρήξη και οι συνέπειές της.....	153
1. Η προσέγγιση της Τουρκίας με το Ιράν	155
2. Η συνάντηση στο Νταβός και το επεισόδιο Μαβί Μαμμαρά	166
3. Το νέο «δόγμα εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ.....	177
4. Η σχέση Ισραήλ – Ελλάδα – Κύπρου.....	198
5. Οι κλυδωνισμοί της «Αραβικής Άνοιξης»	212
6. Η επόμενη μέρα: η συγγνώμη και το νέο <i>modus vivendi</i>	219
Συμπεράσματα.....	231
Βιβλιογραφία.....	245
Συνηντεύξεις.....	275

Περίληψη

Η διατριβή εξετάζει τις διμερείς σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ και παράλληλα τις τοποθετεί στο ευρύτερο πλαίσιο της Μέσης Ανατολής. Προς εξυπηρέτηση του στόχου αυτού καθίσταται απαραίτητη η ενασχόληση με την ιστορία των σχέσεων των δύο κρατών προ της δεκαετίας του 1990 αλλά και των ιδιαίτερων εσωτερικών και εξωτερικών συνθηκών της Τουρκίας και του Ισραήλ. Η ιδιαίτερη ιστορία του Ισραήλ και της Τουρκίας έχει οδηγήσει τα δύο κράτη να συμπεριφέρονται με έναν συγκεκριμένο τρόπο, τον οποίο δεν εντοπίζουμε στη συμπεριφορά άλλων κρατών της περιοχής. Γι' αυτόν τον λόγο, κρίνεται καθοριστική η ενασχόληση τόσο με τα στοιχεία τα οποία όριζαν την κατεύθυνση της ισραηλινής μεσανατολικής εξωτερικής πολιτικής, όπως το «Δόγμα Εξωτερικής Περιφέρειας», όσο και τα εν γένει χαρακτηριστικά του εσωτερικού πολιτικού βίου της Τουρκίας, όπως η προσήλωση στο «Σύνδρομο των Σεβρών» αλλά και η θέσπιση καταλόγου εχθρικών κρατών από το τουρκικό Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας.

Η έρευνα αναπτύσσεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται και αναλύονται τα αίτια και οι παράγοντες διαμόρφωσης των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται και αναλύονται οι συνθήκες οι οποίες οδήγησαν στη μεταστροφή της τουρκικής στάσης έναντι του Ισραήλ και η αντίδραση σε αυτήν. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται και αναλύεται η ρήξη των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων με σημείο αναφοράς το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά, και οι άμεσες συνέπειές του κατά τα έτη που ακολούθησαν μέχρι την «Αραβική Άνοιξη».

Η διατριβή αποτελεί μία επανεκτίμηση των εξελίξεων στις σχέσεις των δύο κρατών, μια συνοπτική μελέτη των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων σε αντιπαράθεση με το σύνολο των εξελίξεων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό των δύο κρατών. Με άλλα λόγια, επιχειρήθηκε να αναλυθεί ο άξονας Τουρκίας-Ισραήλ ως περιστρεφόμενος γύρω από τη Μέση Ανατολή, αντί της Μέσης Ανατολής περιστρεφόμενης γύρω από τον άξονα Τουρκίας-Ισραήλ. Η οπτική αυτή δεν περιορίζεται στους διμερείς δεσμούς των δύο κρατών αλλά επεκτείνεται στο ευρύτερό τους πεδίο, αναδεικνύοντας πτυχές οι οποίες περιθωριοποιούνται σε προσεγγίσεις που εστιάζουν την προσοχή τους στις διμερείς σχέσεις Τουρκίας-Ισραήλ.

Λέξεις-Κλειδιά: Τουρκία, Ισραήλ, Μέση Ανατολή, Αραβική Άνοιξη

Turkey and Israel in the Middle East: From the Cold War to the “Arab Spring”
Stavros I. Drakoularakos

Abstract

This thesis investigates the bilateral relations between Turkey and Israel and places them at the same time within the wider spectrum of the Middle East. In order to fulfil this purpose, it is necessary to study both the history of the two countries prior to the 1990s as well as the domestic and external circumstances for Turkey and Israel. The particular history of Israel and Turkey has driven them to act in a specific way, one that is different from other countries in the region. As a result, it is necessary to study the factors that drive Israeli Middle Eastern foreign policy, such as the “Periphery Doctrine”, as well as the main characteristics of the Turkish domestic political life, such as the “Sèvres Syndrome” and the maintaining of a list of enemy states by the Turkish Council of National Security.

The research is presented in three sections. The causes and factors behind the growth of the relationship between the two countries are analysed in the first section. The circumstances that paved the way for the Turkish inflexion vis-à-vis Israel as well as the latter’s reaction are analysed in the second section. The third section is dedicated to the falling out of the Turkish-Israeli relationship, with the Mavi Marmara incident as a point of reference and its immediate consequences during the years following the “Arab Spring”.

This thesis is a re-evaluation of the developments in the relations between the two countries, a comprehensive study of Turkish-Israeli relations contrasted to the sum of the countries’ developments both domestically and abroad. In other words, the Turkish-Israeli axis is studied as turning around the Middle East, instead of the Middle East turning around the Turkish-Israeli axis. Not limited to the countries’ bilateral ties, this overview extends to their wider region, highlighting aspects that are otherwise marginalized in studies focusing strictly on Turkish-Israeli bilateral relations.

Keywords: Turkey, Israel, Middle East, Arab Spring

Πρόλογος

Οι σχέσεις μεταξύ του Ισραήλ και της Τουρκίας έχουν διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της εξωτερικής πολιτικής των δύο χωρών τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, αρχικά με την προώθηση μιας στενότερης συνεργασίας στο οικονομικό, και στη συνέχεια στο στρατηγικό και στρατιωτικό πεδίο με τη σύναψη διαδοχικών συμφωνιών, οι οποίες χαρακτηρίστηκαν – από τρίτα μέρη αλλά όχι από τους ίδιους – με τον όρο της συμμαχίας. Οι παράγοντες που επηρέασαν την ισραηλινο-τουρκική προσέγγιση της περιόδου του 1990 εμφανίζονται με τη διαμόρφωση ενός νέου διεθνούς πλαισίου μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου και την ανάδειξη των ΗΠΑ ως μοναδικής παγκόσμιας υπερδύναμης. Η νέα κατάσταση πραγμάτων κατέστησε επιτακτική την επανεξέταση των ζωτικών συμφερόντων και προτεραιοτήτων του Ισραήλ και της Τουρκίας, ενόψει της υποβάθμισης της στρατηγικής τους σημασίας στον ευρύτερο γεωπολιτικό τους χώρο.

Η συνεργασία μεταξύ Ισραήλ και Τουρκίας, κατά τη διάρκεια του απόγειού της τη δεκαετία του 1990, δεν βασίστηκε τόσο στην εμφάνιση των δύο ως συμμάχων για την προώθηση κοινών θέσεων, όσο στην αξιοποίηση παραγόντων οι οποίοι μπορούσαν να είναι ωφέλιμοι για τη μια χώρα ή την άλλη. Συγκεκριμένα, αναφέρουμε τη στήριξη από το εβραϊκό λόμπι στα τουρκικά ζητήματα ενώπιον του αμερικανικού κογκρέσου ή τις μεσολαβητικές πρωτοβουλίες της Τουρκίας στις προσπάθειες ομαλοποίησης των συριο-ισραηλινών σχέσεων. Επιπρόσθετα, η σύναψη οικονομικών συμβάσεων και η εισροή ισραηλινού κεφαλαίου στην τουρκική αγορά βοήθησε στην περαιτέρω διεύρυνση της συνεργασίας, τόσο με την παροχή ισραηλινής τεχνογνωσίας και την αγοραπωλησία στρατιωτικού εξοπλισμού, όσο και με τη συνεργασία μεταξύ των μυστικών υπηρεσιών, της τουρκικής ΜΙΤ και της ισραηλινής Μοσάντ.

Ωστόσο, στα τέλη της δεκαετίας του 2010, η προσέγγιση των δύο εταίρων έδειχνε πως είχε φτάσει στα όριά της, λαμβάνοντας υπόψη τη βαθμιαία ρήξη των σχέσεων με την ισραηλινή επιχείρηση στη Λωρίδα της Γάζας, το 2008, με τους λεκτικούς διαξιφισμούς στο Συνέδριο του Νταβός, το 2009, και ιδιαίτερα με το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά, το 2010. Η πολιτική της αξιοποίησης των κοινών συμφερόντων της Τουρκίας και του Ισραήλ ενδέχεται να ήταν υπερβολικά αισιόδοξη αποφεύγοντας να λάβει υπόψη τη συναισθηματική φόρτιση του τουρκικού λαού, για το Παλαιστινιακό ζήτημα. Η υποβάθμιση και το «πάγωμα» των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών έλαβε

χώρα την εποχή κατά την οποία η Τουρκία ανέπτυξε εντονότερα τους δεσμούς της με τον αραβικό κόσμο και ενώ οι διεθνείς εξελίξεις της «Αραβικής Άνοιξης» μετέβαλαν την καθεστηκυία τάξη στην περιοχή. Ελλείπει της συνεργασίας με την Τουρκία και με βήμα τις ανακαλύψεις ενεργειακών κοιτασμάτων στην Ανατολική Μεσόγειο, το Ισραήλ αναζήτησε στη συνέχεια νέους εταίρους προς επίρρωση της γεωπολιτικής του θέσης και προς αναβίωση του «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας» του 20^{ου} αιώνα.

Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών, ο νέος προσανατολισμός της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής έχει εξετασθεί εκτεταμένα και σε βάθος σε σημαντικά γνωστικά πεδία – εσωτερικής πολιτικής, γεωστρατηγικής ή διεθνών σχέσεων. Αυτό είχε ένα διττό αποτέλεσμα: από τη μία πλευρά, ώθησε στην ταχεία συγκέντρωση σημαντικών μελετών σχετικά με το θέμα, ενώ, από την άλλη πλευρά, οδήγησε σε μια φαινομενική εξάντληση των διαφόρων πτυχών της σχέσης μεταξύ του Ισραήλ και της Τουρκίας, αφήνοντας στην άκρη την εγχώρια, ενεργειακή και ευρωπαϊκή πολιτική, αλλά και τις διμερείς επαφές με την ευρύτερη περιφέρειά τους. Έτσι, παρατηρείται πρώτον η ανάγκη επανεκτίμησης αυτών των εξελίξεων στις σχέσεις των δύο κρατών όπως ορίζεται από τον εγκλωβισμό σε μια περιγραφική προσέγγιση, την οποία ακολουθεί η διεθνής αρθρογραφία. Αποδίδεται μεγαλύτερη έμφαση στον καιροσκοπισμό και αποφεύγεται η περαιτέρω εμβάθυνση της ανάλυσης των ισραηλινών και τουρκικών κινήσεων και προσδοκιών. Εφόσον οι τουρκο-ισραηλινές σχέσεις εκτείνονται πλέον σε διάστημα μεγαλύτερο των πενήντα ετών, ανακύπτουν ερωτήματα αναφορικά με το εύρος εφαρμογής τους πέραν των στενών ορίων συμφερόντων των δύο κρατών. Τέλος, παρατηρείται έλλειψη όσον αφορά τη συνοπτική μελέτη των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων την περίοδο μετά το απόγειό τους, αντιπαραθετημένη με το σύνολο των εξελίξεων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό των κρατών αυτών. Με άλλα λόγια, με την παρούσα διατριβή επιχειρείται να αναλυθεί ο άξονας Τουρκίας-Ισραήλ ως περιστρεφόμενος γύρω από τη Μέση Ανατολή, αντί της Μέσης Ανατολής περιστρεφόμενης γύρω από τον άξονα Τουρκίας-Ισραήλ. Η οπτική αυτή δεν περιορίζεται στους διμερείς δεσμούς των δύο κρατών αλλά επεκτείνεται στο ευρύτερό τους πλαίσιο, αναδεικνύοντας πτυχές οι οποίες περιθωριοποιούνται σε προσεγγίσεις διακρατικών σχέσεων ή εγχώριας κατάστασης. Έτσι, δίνεται έμφαση, μεταξύ άλλων, στο δόγμα εξωτερικής περιφέρειας του Ισραήλ και σε πολιτικές γραμμές όπως του «ο εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου». Κατ' αυτόν τρόπο δημιουργείται μια πρόσθετη

εικόνα της σημερινής κατάστασης των ισραηλινο-τουρκικών σχέσεων, επανατοποθετημένη στο ευρύτερο πλέγμα συμφερόντων τους εντός του αραβικού χώρου.

Το πρώτο κεφάλαιο αποσκοπεί στην ανάλυση των αιτίων και αιτιατών, τα οποία οδήγησαν στην στενότερη προσέγγιση μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ, τη δεκαετία του 1990. Θα καλυφθούν, μεταξύ άλλων, η απαρχή των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων, το «δόγμα εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ, η μυστική συνεργασία «Trident», το απόγειο της συνεργασίας της Τουρκίας και του Ισραήλ κατά το μεγαλύτερο μέρος της δεκαετίας του 1990, η επιρροή των δεσμών με τρίτα κράτη – όπως οι ΗΠΑ και η Συρία – αλλά και ο παράγοντας της περιοχής της Παλαιστίνης ως εργαλείο χάραξης εξωτερικής πολιτικής. Η παραπάνω ιστορική αναδρομή θα καταλήξει στην πρώτη εμφάνιση της νέας τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, με ιδιαίτερη έμφαση στον φιλο-αραβικό χαρακτήρα της, και την άρνηση διαμετακόμισης των αμερικανικών στρατιωτικών δυνάμεων ενόψει του Τρίτου Πολέμου του Κόλπου το 2003.

Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με την εμφάνιση και αποτίμηση των παραγόντων, οι οποίοι δημιούργησαν σταδιακά νέα δεδομένα στον πολιτικό χώρο του Ισραήλ και ιδιαίτερα σε αυτόν της Τουρκίας. Έτσι, κρίνεται απαραίτητη η ενασχόληση με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, τις ελληνοτουρκικές σχέσεις, τις σχέσεις του Ισραήλ με τον αραβικό κόσμο, όπως και την ηγετική θέση την οποία εποφθαλμιά η Τουρκία εντός αυτού. Υπό αυτό το πρίσμα, ιδιαίτερη μέριμνα θα δοθεί στην επιρροή του «Συνδρόμου των Σεβρών» και του «δόγματος Νταβούτογλου» κατά τη διάρκεια της επικράτησης του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης στα τουρκικά πολιτικά πράγματα.

Το τρίτο κεφάλαιο αποβλέπει στην καταγραφή τόσο των συνθηκών, οι οποίες οδήγησαν στη ρήξη μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ, όσο και στις άμεσες συνέπειές της στις διμερείς και διεθνείς τους σχέσεις. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο αυτό, θα μελετηθούν η προσέγγιση της Τουρκίας με το Ιράν και τη Συρία, το νέο υπό-διαμόρφωση status quo στην περιοχή από τις εξεγέρσεις της «Αραβικής Άνοιξης» και τις ανακαλύψεις ενεργειακών κοιτασμάτων στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά και η αναβίωση του «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ – όπως ορίζεται από τις επαφές του με τα κράτη του Νοτίου Καυκάσου, με την Ελλάδα και με τη Δημοκρατία της Κύπρου. Επιπρόσθετα, το ρευστό περιβάλλον της Μέσης Ανατολής και η γεωπολιτική σημασία της

Τουρκίας και του Ισραήλ οδηγούν στη συνέχεια στην εμφάνιση ενός νέου *modus vivendi*, χωρίς αντίστοιχο προηγούμενο κατά τη διάρκεια της κοινής τους ιστορίας.

Κεφάλαιο I

Η διαμόρφωση των σχέσεων: αίτια και αιτιατά

1. Η θεωρία Ανάλυσης Εξωτερικής Πολιτικής

Η εξωτερική πολιτική ενός κράτους συνίσταται στην επίσημη συμπεριφορά του στο διεθνές περιβάλλον. Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να είναι ενεργητική ή/και παθητική ανάλογα με τις περιπτώσεις και τις περιστάσεις. Κάθε πράξη, ανάληψη πρωτοβουλίας ή επιλογή αδράνειας αποτελεί συνειδητό ή και, μερικές φορές, ασυνείδητο μέρος της εφαρμογής της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους. Η εξωτερική πολιτική διαμορφώνεται με βάση έναν αριθμό επιδιώξεων, ο οποίος έχει οριστεί αναφορικά με συμφέροντα, τα οποία το κράτος και οι ιθύνοντές του θεωρούν εθνικά και οφείλουν να προωθήσουν και να προασπίσουν στο πλαίσιο της αναχαίτισης της εξωτερικής πολιτικής των άλλων κρατών. Το εθνικό συμφέρον του κράτους προσδίδει στην εξωτερική πολιτική τις προτεραιότητές της. Αφορά άμεσα τα απαραίτητα στοιχεία που συνιστούν την ύπαρξη της κρατικής οντότητας: το έδαφος, τον λαό, την αυθυπόστατη πολιτική εξουσία και την κυριαρχία.¹

Η θεωρία της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής (FPA: Foreign Policy Analysis) αποτελεί κλάδο των Διεθνών Σχέσεων και βρίσκει τις απαρχές της κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950. Η FPA μελετά το πώς και το γιατί λήφθηκαν συγκεκριμένες αποφάσεις σε ορισμένες χρονικές συγκυρίες από τους κρατικούς δρώντες.

Θεωρείται ότι εντός ενός διεθνούς συστήματος υπάρχουν μονάδες οι οποίες επικοινωνούν μεταξύ τους, με τις επίσημες συνομιλίες τους να συνιστούν την εξωτερική πολιτική. «Η Ανάλυση Εξωτερικής Πολιτικής είναι η μελέτη αυτών των συναλλαγών, των εγχώριων συνθηκών που τις παράγουν, των επιδράσεων που δέχονται από το σύστημα και τους θεσμούς του αλλά και της επιρροής τους στο ίδιο το σύστημα».² Η FPA συνίσταται στη μελέτη της διαδικασίας της λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής και στην προώθηση του επιχειρήματος πως την πηγή αλλαγής ή διατήρησης συμπεριφοράς στα διεθνή δρώμενα αποτελεί ο ανθρώπινος παράγοντας, σε ατομικό ή και σε συλλογικό επίπεδο. Παρά το γεγονός ότι η εκάστοτε καθεστηκυία τάξη θέτει περιορισμούς στον ανθρώπινο παράγοντα, κάθε αλλαγή του συστήματος – όπως το τέλος του διπολικού κόσμου – καταδεικνύει ότι η ανθρώπινη βούληση και φαντασία είναι αυτές οι οποίες έχουν πρωταρχική επιρροή στην εξέλιξη των διεθνών πραγμάτων. Η FPA αντιτίθεται στην

¹ Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Δημόσιο διεθνές δίκαιο* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010), 182-183.

² Margot Light, “Foreign Policy Analysis”, ed. A. J. R. Groom & M. Light: *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (Λονδίνο: Francis Pinter, 1994), 94.

άποψη σύμφωνα με την οποία τα κράτη αποτελούν ατομικούς παράγοντες. Ότι δηλαδή το ίδιο το κράτος λαμβάνει αποφάσεις αυτοβούλως, χωρίς καμία επίδραση εκ των έσω. Αντιτίθεται δηλαδή στην αντίληψη, η οποία είχε διαμορφωθεί εθιμικά από το 18^ο και 19^ο αιώνα, σύμφωνα με την οποία ο βασιλιάς ή ο μονάρχης αποτελεί την ίδια την προσωποποίηση και την ενσάρκωση του κράτους. Υπό αυτό το πλέον παρωχημένο πρίσμα, το κράτος είχε άποψη, ενίοτε ορθή, ακόμα και επιθυμίες. Αντιθέτως, επικεντρώνεται στα άτομα, στον ανθρώπινο παράγοντα, και στις μονάδες οι οποίες συνιστούν την κρατική υπόσταση. Σε συνέχεια αυτής της συλλογιστικής, θεωρείται ότι οι ιθύνοντες δεν λαμβάνουν αποφάσεις – απαραίτητα – βασιζόμενοι σε ρεαλιστικά και ορθολογικά επιχειρήματα, και ότι η εκάστοτε απόφαση χαρακτηρίζεται από στοιχεία εμπειρικά αφενός, αλλά και θυμικά και συναισθηματικά αφετέρου.³

Η πλειοψηφία των ερευνητών της διαδικασίας λήψης αποφάσεων στις διεθνείς σχέσεις επικεντρώνονταν σε αυτές της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ, υπό τη μορφή μελετών όπως βιογραφίες και συγγράμματα διπλωματικής ιστορίας, υπό το πρίσμα των σχέσεων ισχύος και του εθνικού συμφέροντος. Ωστόσο ένας σημαντικός αριθμός ερευνητών αποφάσισε να ασχοληθεί με τους παράγοντες λήψης αποφάσεων, οι οποίοι αναζητούνται πέρα από τα στενά όρια των συμφερόντων των κρατών. Η καθοριστική εποχή για την FPA χρονολογείται συνήθως από τη δεκαετία του 1950 ως τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Σημεία σταθμοί αποτελούν τα έργα του ζεύγους Harold και Margaret Sprout, του Glenn Snyder, του James Rosenau, του Graham Allison και του Robert Jervis.⁴

Η παραδοσιακή θεώρηση της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής συμβάδιζε με τη ρεαλιστική σχολή σκέψης αλλά και τις κλασικές και νεοκλασικές οικονομικές θεωρίες. Το κράτος δρούσε με κατεύθυνση το εθνικό συμφέρον, με καρτεσιανή λογική, και λαμβάνοντας αποφάσεις οι οποίες μπορούσαν να αναλυθούν σε αντίστοιχες καμπύλες της μακροοικονομικής κόστους-οφέλους. Ωστόσο, η θεώρηση αυτή, η οποία είχε ονομαστεί μεταγενέστερα από τον Graham Allison ως το μοντέλο του ορθολογικού δρώντος (rational actor model), προεξοφλούσε το γεγονός ότι οι κυβερνητικές αποφάσεις λαμβάνονταν με

³ Valerie M. Hudson & Christopher S. Vore, "Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow", *Mershon International Studies Review*, 39:2 (Οκτώβριος, 1995), 210.

⁴ Θεόδωρος Κουλουμπής, *Διεθνείς Σχέσεις: Εξουσία και Δικαιοσύνη* (Αθήνα: Παπαζήση, 1995), 167.

Βλ. επίσης Αλέξης Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική* (Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015), 58.

σύνεση, άνευ συναισθηματικής παρερμηνείας και με ολοκληρωμένη επίγνωση επιπτώσεων και οφελών. Είχαν οριστεί δηλαδή ορισμένα στενά όρια, εντός των οποίων η περαιτέρω ανάλυση της διαμόρφωσης της εξωτερικής πολιτικής δεν θα εύρισκε εύφορο έδαφος. Τα όρια αυτά ονομάστηκαν στη συνέχεια το «μαύρο κουτί» (black box) ώστε να γίνει ευρύτερα κατανοητή η αντίληψη, ότι αν κάποιος ερευνητής ασχολείται αποκλειστικά με τις ενέργειες των κρατών ως υπηρετούσες ορισμένα δεδομένα, αυτός απομακρύνεται, ηθελημένα ή μη, από την περαιτέρω μελέτη μεταβλητών, οι οποίες αποτελούν πρωταρχικό παράγοντα στη λήψη αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής.⁵

Οι προαναφερθέντες ερευνητές – πρωτεργάτες της FPA διαδραμάτισαν ουσιαστικό ρόλο στην προώθηση διαφορετικών και αλληλένδετων πτυχών της μελέτης της FPA, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα. Επιπρόσθετα, τόνισαν τη διαφορά έμφασης μεταξύ της λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής και των αποτελεσμάτων εξωτερικής πολιτικής. Θεωρείται απαραίτητο να τεθεί το ερώτημα του «γιατί», ερώτημα το οποίο προαπαιτεί την ανάλυση της λήψης αποφάσεων, δηλαδή τον καθορισμό της οργανωτικής συμπεριφοράς, το βαθμό διάχυσης της επικοινωνίας και των πληροφοριών, καθώς και τις στρατηγικές, αποφάσεις και προθέσεις. «Εκτός αν υπάρχει ένα εγχείρημα, δεν μπορεί να υπάρξει κανένα επίτευγμα, και τίποτα να εξηγήσεις ή να υπολογίσεις».⁶

Σε μια προσπάθεια να χαραχθούν ορισμένα πλαίσια ανάλυσης, εισήχθησαν στην επιστήμη των διεθνών σχέσεων οι έννοιες του «επιχειρησιακού περιβάλλοντος» (operational milieu) και του «ψυχολογικού περιβάλλοντος» (psychological milieu), με κύριους εισηγητές το ζεύγος Sprout. Η πρώτη έννοια αναφέρεται στο περιβάλλον όπως είναι, ή τουλάχιστον όπως θα έπρεπε να εμφανίζεται σε έναν αντικειμενικό παρατηρητή, ενώ η δεύτερη, αναφέρεται στον προαναφερόμενο χώρο, όπως αυτός γίνεται αντιληπτός από την ιθύνουσα τάξη, με υποκειμενικά, δηλαδή, στοιχεία.⁷ Κατά συνέπεια, το psychological milieu αποτελεί την εξαρτώμενη μεταβλητή προς μελέτη από τη FAP. Καθίσταται σαφές πως οι αντιλήψεις και η ιδιοσυγκρασία ενός ιθύνοντα συνίστανται σε ένα μείγμα απόψεων, αρχών και συναισθημάτων ως προς τον εαυτό του αλλά και ως προς

⁵ Αλέξης Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής*, ό.π., 58.

⁶ Hudson & Vore, "Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow", ό.π., 213-214.

⁷ Hyam Gold, "Foreign Policy Decision-Making and the Environment: The Claims of Snyder, Brecher, and the Sprouts", *International Studies Quarterly*, 22:4 (Δεκέμβριος, 1978), 570-571.

το κράτος του. «Ο πολιτισμός, η ιστορία, η γεωγραφία, τα οικονομικά, οι πολιτικοί θεσμοί, η ιδεολογία, τα δημογραφικά στοιχεία, και αναρίθμητοι άλλοι παράγοντες διαμορφώνουν το κοινωνικό πλαίσιο εντός του οποίου λειτουργεί αυτός που λαμβάνει αποφάσεις».⁸ Στις δύο παραπάνω έννοιες προστέθηκε αργότερα και μια επιμέρους μεταβλητή, η οποία προέρχεται από ιδεολογικά συστήματα και συστήματα με συγκεκριμένα πιστεύω. Για παράδειγμα, η αυστηρή ταύτιση ενός ιδεολογικού συστήματος με μια διαφορετική εκδοχή της ιστορίας ή και με τον τρόπο επεξεργασίας πληροφοριών μπορεί ορισμένες φορές να οδηγήσει σε διαμετρικά αντίθετες αντιλήψεις και παρεξηγήσεις στις διακρατικές σχέσεις. Ο Glenn Snyder προχώρησε έτσι ένα βήμα παραπέρα στη θεώρησή του, διατυπώνοντας μια σειρά καθοριστικών παραγόντων, οι οποίοι διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο πριν την τελική λήψη μιας απόφασης εξωτερικής πολιτικής. Οι παράγοντες αυτοί είναι μεταξύ άλλων, το εσωτερικό πλαίσιο στο οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις, το εξωτερικό πλαίσιο αυτών που λαμβάνουν τις αποφάσεις, η κοινωνική δομή του ίδιου του κράτους και η όλη διαδικασία λήψης αποφάσεων του εκάστοτε κράτους. Για παράδειγμα, το ότι το, ως το 1979, δυτικά προσανατολισμένο Ιράν μετέστρεψε πολιτική και εναντιώθηκε στο Ισραήλ και στις ΗΠΑ, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα στην επιβράδυνση της καλλιέργειας των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων και στην ευχερέστερη λήψη αποφάσεων προς όφελος της κοινής τους συνεργασίας.⁹

Στη συνέχεια αυτής της συλλογιστικής μπορούμε να αναφέρουμε τους «παρατηρητές της γραφειοκρατίας», με κύριο εκπρόσωπό τους τον Graham Allison και τη μελέτη του για την κρίση της Κούβας του 1961. Η μελέτη χωρίστηκε σε τρία μέρη, τα οποία έμειναν στην ιστορία της επιστήμης της FPA ως τα τρία παραδείγματα του Allison. Ήταν τα παραδείγματα του «ορθολογικού δρώντος», της «οργανωσιακής διαδικασίας» και του «γραφειοκρατικού παράγοντα». Το πρώτο παράδειγμα ακολουθούσε τη λογική της λήψης αποφάσεων με βάση τα εθνικά συμφέροντα ενός κράτους και την ορθολογική σκέψη των ιθυνόντων. Με βάση αυτό το παράδειγμα δεν υφίστανται αποφάσεις μη προβλέψιμες από την πολιτική ηγεσία. Στο δεύτερο παράδειγμα – της οργανωσιακής διαδικασίας – παρουσιάζεται η σύγκρουση αντιλήψεων της ιθύνουσας τάξης περί την έννοια του εθνικού συμφέροντος με βάση τις διαφορετικές και μερικές φορές αντικρουόμενες προτεραιότητες

⁸ Hudson & Vore, “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow”, ό.π., 217.

⁹ Light, “Foreign Policy Analysis”, ό.π., 98.

του κάθε οργανισμού ή υπουργού. Σε αυτήν την περίπτωση, καθώς περιορίζονται, για άλλη μια φορά, οι επιλογές στη λήψη αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής, παραμένουν ως ένα σημείο προβλέψιμες και αποτελούν προϊόν συλλογικής εργασίας. Στο τρίτο και σημαντικότερο παράδειγμά του, ο Allison υιοθετεί – εν μέρει – τα πορίσματα των Snyder και Sprout και δίνει έμφαση στη γραφειοκρατική πολιτική, στη διαδικασία συλλογικής λήψης αποφάσεων και στη συζήτηση που προηγείται αυτής, με γνώμονα όμως, όχι αποκλειστικά το αντικειμενικά εθνικό συμφέρον και τις προτεραιότητες κάθε υπουργείου ή συμβουλευτικής υπηρεσίας, αλλά τη συνειδητή ή ασυνείδητη στήριξη μιας άποψης με βάση τη θέση, την ιδιοσυγκρασία του καθενός και τους υποκειμενικούς παράγοντες που οδηγούν σε αυτή. Είναι γνωστή η καταληκτική του ρήση ότι «η στάση σου ορίζεται από τη θέση σου». Καθίσταται σαφές – όπως θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια – ότι η εκάστοτε στάση των ιθυνόντων από την πλευρά της Τουρκίας και του Ισραήλ καθοριζόταν από μεταβλητές, οι οποίες δεν ανταποκρίνονταν απαραίτητα σε ένα αντικειμενικά ή ορθολογικά διατυπωμένο εθνικό συμφέρον.¹⁰

Σε γενικές γραμμές, αναδύεται σταδιακά η αντίληψη ότι στην πλειονότητα των αποφάσεων που προκύπτουν από τη διαδικασία λήψης τους από τους εκάστοτε ιθύνοντες, ο ψυχολογικός παράγοντας είναι ο καθοριστικός. Αυτός μπορεί να βασίζεται σε εικόνες-στερεότυπα για τον «αντίπαλο», οι οποίες μπορεί να μην ανταποκρίνονται απολύτως στην πραγματικότητα του ενός αλλά να τροφοδοτούν ικανοποιητικά τις βλέψεις του άλλου. Από την στιγμή που μια κατάσταση – με το νόημα που της έχει αποδοθεί – θεωρείται πραγματική από τους εκάστοτε ιθύνοντες, ακολουθείται από τα αντίστοιχα αποτελέσματά της, εφόσον ενδέχεται να προκαλέσει ανάλογες αντιδράσεις από την άλλη πλευρά. Με αυτή τη διαδικασία διαμορφώνονται αντιλήψεις, οι οποίες παρόλο που πηγάζουν από το εσωτερικό, έχουν διμερές, αν όχι διεθνές αντίκτυπο, είτε αυτό είναι θετικό είτε είναι αρνητικό. Η εικόνα ή στερεότυπο που προωθείται θα τροφοδοτήσει ενδεχόμενες εξελίξεις στις διακρατικές σχέσεις. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της Τουρκίας, η εμφάνισή της ως ένα δυτικά προσανατολισμένο κράτος, ιδιαίτερα την ψυχροπολεμική περίοδο, αλλά και τη δεκαετία του 1990, την κατέστησε ελκυστική σε ένα γεωγραφικά απομονωμένο και σε αναζήτηση συμμάχων Ισραήλ. Από την άλλη πλευρά, το αποκτηθέν κύρος του Ισραήλ από

¹⁰ Θεόδωρος Κουλουμπής, *Διεθνείς Σχέσεις: Εξουσία και Δικαιοσύνη*, ό.π., 173-175.

τους αραβο-ισραηλινούς πολέμους κατά τη διεξαγωγή των εχθροπραξιών αλλά και από το υψηλής τεχνολογίας πολεμικό υλικό του, γοήτευσε τους ιθύνοντες στρατιωτικούς κύκλους της Τουρκίας.¹¹

Οι «εικόνες-στερεότυπα» του Kenneth Boulding αποτέλεσαν το νέο εργαλείο στο οπλοστάσιο της ανάλυσης εξωτερικής πολιτικής μετά το πέρας της χρυσής εποχής του 1950-1970, με τη μελέτη του εθνικισμού, και ιδιαίτερα της απαρχής του και των επιπτώσεων του, να κυριαρχούν στις επιστημονικές συζητήσεις.¹²

Υπό τις προαναφερόμενες έννοιες, διαμορφώνεται ένας «γνωστικός χάρτης», μέσω του οποίου προβάλλεται η εθνική και διεθνής εικόνα ενός κράτους. «Όποια πληροφορία το θέτει σε αμφισβήτηση παραλλάσσεται ή απορρίπτεται ως εκ του πονηρού».¹³ Ο γνωστικός χάρτης στη συνέχεια μπορεί να αποκτήσει παράλληλα συναισθηματική βάση όταν πλέον τα στοιχεία – κυρίως ιστορικά – που το συνιστούν εντοπίζονται στη διδασκαλία της ιστορίας στο σχολείο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα στοιχεία αυτά καταλήγουν να αποτελέσουν μέρος της ιστορικής μνήμης της εκάστοτε χώρας. Οι εθνικές και διεθνείς εικόνες που συνιστούν το «γνωστικό χάρτη» αλλάζουν δύσκολα διότι είναι συγχρόνως και οι σταθερές αξίες στις οποίες βασίζονται τα κράτη στις διμερείς και πολυμερείς τους σχέσεις. Αποτελούν και έναν τρόπο κοινής αντίληψης της πραγματικότητας, ακόμα και όταν η αντίληψη αυτή τοποθετεί τα δύο κράτη σε αντίπαλες ομάδες. Οι εικόνες-στερεότυπα και η δαιμονοποίηση του εχθρού επηρεάζουν τη διαδικασία λήψης αποφάσεων με την ταύτιση του εχθρού με ό,τι μπορεί να βλάψει, με τη λογική του μηδενικού αθροίσματος αλλά και με την άνευ ετέρου απόρριψη οποιασδήποτε ομοιότητας με τον εχθρό.¹⁴

Οι διπολικές εθνοκεντρικές εικόνες αποτελούν σύνηθες αποτέλεσμα της αντίληψης της πλειοψηφίας σε μια χώρα. Δεν εμφανίζονται σε ανύποπτο χρόνο, αλλά καλλιεργούνται ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της διαπαιδαγώγησης του πληθυσμού, δηλαδή

¹¹ R. Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).

Βλ. επίσης R. Axelrod, R. (Ed.), *Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites* (Princeton: Princeton University Press, 1976).

¹² Kenneth Boulding, "National Images and International Systems", *Journal of Conflict Resolution*, 3, 2 (1959).

¹³ Στο Ηρακλείδης, *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων*, ό.π., 298-300.

¹⁴ Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*, ό.π., 60-61.

εντός του στενού κύκλου της οικογένειας αρχικά και αργότερα στο στάδιο της κοινωνικοποίησης μέσω του σχολείου και των φίλων. Οι γνώσεις και οι εικόνες-στερεότυπα, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στην καθημερινότητα του εν δυνάμει πολίτη θεωρούνται πλέον ακλόνητες αντιλήψεις και επιχειρήματα υπό το πρίσμα των οποίων θα αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα του. Το να τεθούν οι εικόνες-στερεότυπα υπό αμφισβήτηση αποτελεί μια απόφαση, η οποία δεν λαμβάνεται «ελαφρά τη καρδία» και συνοδεύεται από δυσχερείς κοινωνικές και πολιτικές επιπτώσεις.¹⁵

Η εθνική ταυτότητα ενός κράτους, αποτελεί καίριο στοιχείο στη διαδικασία ανάληψης αποφάσεων και στην FPA, το οποίο παλαιότερα δεν γινόταν αντιληπτό σε περίοδο κρίσης μεταξύ κρατών. Το 2015, οι σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Τουρκίας οξύνθηκαν μετά την κατάρριψη ρωσικού αεροσκάφους από την Τουρκία στα σύνορά της με τη Συρία. Οι διπλωματικές τους σχέσεις διακόπηκαν άμεσα και σύντομα άρχισαν να οργιάζουν σενάρια μελλοντικής ρωσο-τουρκικής σύρραξης. Το ενδεχόμενο αυτό βρίσκει πρόσφορο έδαφος σήμερα λόγω των αλληπάλληλων ρωσο-τουρκικών πολέμων του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Η εχθρότητα αυτή έχει ενσωματωθεί στην ιστορική μνήμη των δύο εθνών, περιορίζοντας την ευχέρεια λήψης αποφάσεων και κατ' επέκταση την ίσως ευκολότερη ομαλοποίηση των σχέσεων. Το ίδιο ακριβώς συνέβη πάλι στα τέλη του 2015, μεταξύ της Σαουδικής Αραβίας και του Ιράν, όταν η πρώτη προχώρησε στην εκτέλεση 47 σιτών κατηγορούμενων για τρομοκρατία. Η εχθρότητα μεταξύ της Σαουδικής Αραβίας και του Ιράν ως των δύο ηγέτιδων δυνάμεων στη Μέση Ανατολή, του σουνιτικού και σιτικού ισλάμ αντιστοίχως, δεν μπορούσε παρά να χειροτερέψει την περαιτέρω εξέλιξη των πραγμάτων. Η εθνική ταυτότητα ενός κράτους ορίζει ποια είναι τα εθνικά συμφέροντα, εντός και εκτός των συνόρων του, με τα συμφέροντα αυτά να αποτελούν τον γνώμονα βάσει του οποίου λαμβάνονται οι αποφάσεις εξωτερικής πολιτικής.

Ωστόσο, η FPA προβάλλει ένα επιπλέον χαρακτηριστικό της εξωτερικής πολιτικής, το οποίο – ιδιαίτερα στις σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ – δεν είναι αμελητέο. Είναι γεγονός πως ενώ η εξωτερική πολιτική κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} εστίαζε την προσοχή της σε διακρατικές σχέσεις «υψηλής πολιτικής» (high politics), με την πάροδο του χρόνου, τα κράτη άρχισαν να στηρίζουν προσπάθειες

¹⁵ Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*, ό.π., 61-62.

καλλιέργειας δεσμών «χαμηλής πολιτικής» (low politics). Οικονομικές σχέσεις ανεξάρτητες από την εξωτερική πολιτική προωθήθηκαν μεταξύ των κρατών και οδήγησαν σταδιακά σε μια λογική αλληλεξάρτησης των εγχώριων οικονομιών, σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό ανάλογα με τις χώρες. «Καθίσταται ολοένα και δυσκολότερο να διαχωρίσει κανείς μεταξύ εξωτερικής και εγχώριας πολιτικής. Οι κυβερνήσεις και τα κράτη τα οποία εκπροσωπούν δεν συνιστούν πλέον τους μοναδικούς δρώντες στο διεθνές σύστημα. Παρά το ότι αυτό δεν υπονοεί ότι οι κυβερνήσεις δεν ασκούν πια την εξωτερική πολιτική, είναι φανερό ότι η αλληλεξάρτηση, η ανησυχία για παγκόσμια προβλήματα και μόνιμες συμμετοχές σε συμμαχίες, περιφερειακές και διεθνείς οργανώσεις, σημαίνει ότι οι κυβερνήσεις δεν είναι πλέον ελεύθερες να αποφασίζουν αυτόνομα για τις πολιτικές των κρατών τους».¹⁶ Μια από τις γνωστότερες προσπάθειες αποτελεί η καλλιέργεια οικονομικών σχέσεων μεταξύ της Γαλλίας και της Γερμανίας μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και αργότερα η ίδρυση της ΕΟΚ, προσπάθεια την οποία άλλωστε επιχείρησε να μιμηθεί η Ελλάδα στις σχέσεις της με την Τουρκία στο πλαίσιο της ενταξιακής προοπτικής της τελευταίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Θα δούμε σε μετέπειτα κεφάλαια, ότι της πολιτικής αυτής της Ελλάδας, είχε προηγηθεί αντίστοιχη προσπάθεια καθ' όλη την ιστορία των σχέσεων μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ.¹⁷

¹⁶ Light, "Foreign Policy Analysis", ό.π., 100.

¹⁷ Ηρακλείδης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*, ό.π., 56-57.

2. Ο παράγοντας «Παλαιστίνη» στις σχέσεις Τουρκίας και Ισραήλ

Το ζήτημα της Παλαιστίνης αποτέλεσε εξαρχής πρόβλημα στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις. Απασχόλησε την Τουρκία ακόμη και πριν από την ίδια την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του κράτους του Ισραήλ, την έλευση του Ψυχρού Πολέμου.¹⁸ Η περιοχή της Παλαιστίνης βρισκόταν υπό Οθωμανική κυριαρχία από το 1516 και ως το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, το 1918, για μια περίοδο, δηλαδή, διάρκειας 402 ετών. Εβραίοι μετανάστες, υπό διωγμό από την Τσαρική Ρωσία, άρχισαν να κατευθύνονται νότια προς τα σύνορα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το 1882. Η αντίδραση της τελευταίας ως προς την ενσωμάτωσή τους με την υπάρχουσα εβραϊκή μειονότητα υπήρξε άμεση, και έλαβε τη μορφή των αυστηρών περιορισμών στη μετανάστευση και στην απόκτηση εδαφών. Συγκεκριμένα, ο τότε Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' εξέδωσε μια σειρά από φερμάνια από το 1885, με τα οποία απαγορευόταν σε αλλοδαπούς να αποκτούν ιδιοκτησίες στην Παλαιστίνη. Στόχος ήταν η αποφυγή δημιουργίας περαιτέρω εβραϊκών «εποικισμών». Επιπρόσθετα, από το 1890, επιτρεπόταν σε αλλοδαπούς εβραίους να επισκέπτονται την Παλαιστίνη για προσκύνημα για ένα διάστημα μέγιστης διάρκειας τριών μηνών, άνευ δυνατότητας πάντα αγοράς εδαφών. Ο Σουλτάνος Αμπντούλ Χαμίτ Β' δεν επιθυμούσε την αύξηση των μη μουσουλμανικών μειονοτήτων, οι οποίες θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν το επωφελές – για τους Ευρωπαίους αλλοδαπούς – καθεστώς των διομολογήσεων.¹⁹ Την εποχή εκείνη, είχε αρχίσει να διαμορφώνεται η άποψη μεταξύ των Οθωμανών ιθυνόντων ότι η εβραϊκή μετανάστευση με προορισμό την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν καθοδηγούμενη από τις δυτικές δυνάμεις. Η οθωμανική ιθύνουσα τάξη θεώρησε ότι οι αποικιακές δυνάμεις, έχοντας εξαντλήσει τα προς ανακάλυψη εδάφη της υδρογείου ως τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, προχωρούσαν σε μια νέα τακτική αποικιοποίησης, με δούρειο ίππο τους Εβραίους μετανάστες.²⁰ Η μετανάστευση

¹⁸ Η έναρξη του Ψυχρού Πολέμου χρονολογείται συνήθως στην περίοδο μεταξύ της αναγγελίας του Δόγματος Τρούμαν του 1947 και της ίδρυσης της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας του 1948.

¹⁹ Οι διομολογήσεις ήταν διμερείς συμβάσεις φιλίας και εμπορίου, μέσω των οποίων ο Σουλτάνος παραχωρούσε εμπορικά προνόμια με αντάλλαγμα τη φιλία του εταίρου κράτους. Λόγω έλλειψης ωστόσο αμοιβαιότητας στην παροχή υπηρεσιών, καθίσταντο στην πράξη μονομερείς συμβάσεις εις βάρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το καθεστώς τους καταργήθηκε με την επικύρωση της συνθήκης ειρήνης της Λωζάννης της 24^{ης} Ιουλίου του 1923, με την οποία έλαβε επίσημα τέλος ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος.

²⁰ Είναι γεγονός πως η άποψη της ολοκλήρωσης της ανακάλυψης των ανεξερεύνητων περιοχών του κόσμου και της νέας ισορροπίας δυνάμεων που προέκυπτε από αυτή, απασχολούσε τις ιθύνουσες ευρωπαϊκές τάξεις της εποχής. Αφού τα εδάφη είχαν ανακαλυφθεί και τα σύνορά τους είχαν οριστικοποιηθεί, ο αγώνας για επέκταση και για περαιτέρω εδραίωση της κυριαρχίας και της δύναμης του κάθε κράτους θα μετέφερε το πεδίο μάχης σε γνώριμα και κοντινά εδάφη. Οι ερευνητές της περιόδου του μεσοπολέμου ισχυρίστηκαν ότι

παρά ταύτα συνεχίστηκε, σε σημείο που ο πληθυσμός εβραϊκής καταγωγής οργανώθηκε πολιτικά από το 1895 υπό την ηγεσία του Theodor Herzl. Ο Herzl ήταν δικηγόρος, δημοσιογράφος και συγγραφέας ουγγρικής καταγωγής, ο οποίος έκανε την εμφάνισή του στον πολιτικό εβραϊκό χώρο με το βιβλίο του «Der Judenstaat» (το εβραϊκό κράτος) το 1896. Η επαφή με τις αντισημιτικές τάσεις της εποχής, όπως αποκρυσταλλώνονται στην υπόθεση Άλφρεντ Ντρέιφους, τον οδήγησαν στη συγγραφή ενός έργου με θέμα το «εβραϊκό πρόβλημα».²¹ Η υπόθεση αυτή, λόγω της δημοσιότητας που έλαβε στον γαλλικό αλλά και στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, αποτέλεσε σημείο-σταθμό στη δημιουργία της ιδέας της επιστροφής των Εβραίων στην περιοχή της Παλαιστίνης. Ο Theodor Herzl μάλιστα αναφέρει την υπόθεση ως το γεγονός που τον οδήγησε στη συγγραφή του «Der Judenstaat», στα Συνέδρια της Βασιλείας (1897-1902), αλλά και στη δημιουργία της Παγκόσμιας Σιωνιστικής Οργάνωσης. Πρότεινε ένα πρόγραμμα άμεσης πολιτικής δράσης, το οποίο θα ενεργοποιούσε την εβραϊκή διασπορά και θα οδηγούσε στην επιστροφή της στα πάτρια εδάφη (στη «Σιών») και στη δημιουργία μιας εστίας στην περιοχή της Παλαιστίνης. Έμπρακτο παράδειγμα των προσπαθειών του αποτέλεσε η διοργάνωση τον Αύγουστο του 1897 του Πρώτου Σιωνιστικού Συνεδρίου στη Βασιλεία της Ελβετίας. Προχώρησε σε προσπάθειες επαφής με τον Σουλτάνο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και τον Γουλιέλμο Β΄ της Γερμανικής Αυτοκρατορίας το 1898, προς επίτευξη του ανωτέρω σκοπού, οι οποίες όμως δεν απέφεραν αποτέλεσμα.²²

αυτός ήταν άλλος ένας παράγοντας που οδήγησε στην έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Βλ. Σ. Θ. Λάσκαρης, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης 1814-1914* (Αθήνα: Γεωργίου Π. Ξένου, 1936) και Α. Ι. Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1914-1945) Τόμος Α΄ Η Χωλαίνουσα Ειρήνη (1919-1933)* (Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψη, 1996)

²¹ Η υπόθεση Ντρέιφους έλαβε χώρα στη Γαλλία τα έτη 1894 με 1906 και αφορούσε την καταδίκη του Λοχαγού Άλφρεντ Ντρέιφους, εβραϊκής καταγωγής, ο οποίος είχε στοχοποιηθεί και κατηγορηθεί για το έγκλημα της προδοσίας και της πώλησης στρατιωτικών μυστικών στη Γερμανική Αυτοκρατορία. Η υπόθεση έμεινε επίσης γνωστή λόγω της συμμετοχής του Γάλλου συγγραφέα Emile Zola και της επιστολής του με τίτλο « Κατηγορώ », η οποία στρεφόταν κατά της λανθασμένης αυτής απόφασης του Γαλλικού Επιτελείου Στρατού.

²² Yoram Mayorek, "Herzl and the Dreyfus Affair", *Journal of Israeli History*, 15:1 (1994), 83-89.

Βλ. επίσης Turkkaya Ataon, "The Palestine Question and Turkey", *International Conference on Turkish-Arab Relations: Past, Present and Future*, Άγκυρα (Ιούνιος 1979), 3.

Αλέξης Ηρακλείδης, *Η Αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση: Η προβληματική της ειρηνικής επίλυσης* (Αθήνα: Παπαζήση, 1991), 45.

Theodor Herzl, *The Jewish State* (Νέα Υόρκη: American Zionist Emergency Council, 1946).

Η επανάσταση του 1908 των Νεότουρκων έδωσε ελπίδες ως προς την αναβάθμιση της θέσης των μειονοτήτων και την προώθηση των διεκδικήσεων των Εβραίων στην Αυτοκρατορία, αλλά δεν έγιναν πραγματικότητα. Αντιθέτως, η μετανάστευση Εβραίων προς τα εδάφη της Παλαιστίνης είχε ήδη απαγορευτεί από το 1907 με διάταγμα του Μεγάλου Βεζίρη και κάθε προσπάθεια πολιτικής προσέγγισης από ευρωπαϊκής και εβραϊκής πλευράς αποδείχθηκε άκαρπη.²³

Κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απώλεσε την κυριαρχία στην Παλαιστίνη και απέσυρε τα στρατεύματά της το 1917. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, ως γνωστόν, είχε συμμετάσχει στον πόλεμο στο πλευρό των Κεντρικών Δυνάμεων (της Αυστροουγγαρίας, της Γερμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας) και έτσι βρέθηκε στο στρατόπεδο των ηττημένων. Οι βρετανικές δυνάμεις, κατέλαβαν την περιοχή της Παλαιστίνης, ενώ παράλληλα, το 1920, την κυριαρχία της διαλυμένης αυτοκρατορίας αντικατέστησε de facto το νεοσύστατο κοσμικό κράτος της Τουρκίας του Κεμάλ Ατατούρκ. Με την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης στις 24 Ιουλίου του 1923, μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων, της Ελλάδας και της Τουρκίας, η Οθωμανική Αυτοκρατορία διαλύθηκε de jure, με τη σημερινή Τουρκία να ορίζεται διάδοχο κράτος της. Ο διαμελισμός του οθωμανικού κράτους οδήγησε τις νικήτριες δυνάμεις του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, δηλαδή της Entente (ή Συνεννόησης)²⁴ και των συνασπισμένων με αυτή δυνάμεων, να διοικήσουν τα απολεσθέντα οθωμανικά εδάφη μέσω του καθεστώτος των εντολών.²⁵

Η «Διακήρυξη Μπάλφουρ», δηλαδή η επιστολή του Υπουργού Εξωτερικών του Ηνωμένου Βασιλείου Άρθουρ Τζέιμς Μπάλφουρ προς τον Λόρδο Ρότσιλντ, τον τότε Πρόεδρο της Βρετανικής Σιωνιστικής Ομοσπονδίας, με ημερομηνία τη 2 Νοεμβρίου του 1917, με την οποία γινόταν γνωστή η στήριξη της Βρετανικής κυβέρνησης ως προς την ίδρυση μιας «εβραϊκής εθνικής εστίας» (Jewish home) στην περιοχή της Παλαιστίνης, ήταν απόρροια μιας προσπάθειας που ξεκίνησε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με σκοπό τη

²³ Elizabeth Picard, *La Nouvelle Dynamique Au Moyen Orient* (Παρίσι: L'Harmattan, 1993), 142-143.

²⁴ Την οποία αποτελούσαν η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Τσαρική Ρωσία, αρχικά, με την Ιταλία και τις ΗΠΑ να αποτελούν συμμαχικά και συνασπισμένα κράτη, αντίστοιχα, στη συνέχεια.

²⁵ Οι εντολές χωρίζονταν σε τρεις ομάδες: τα εδάφη της πρώτης ομάδας θα ήταν κράτη υπό τη διοίκηση της εντολοδόχου χώρας με μελλοντική αυτοδιαχείριση, τα εδάφη της δεύτερης ομάδας θα ήταν υπό την απευθείας διοίκηση της εντολοδόχου χώρας, ενώ τα εδάφη της τρίτης ομάδας θα ήταν υπό την αποκλειστική διοίκηση της εντολοδόχου χώρας και θα θεωρούνταν αναπόσπαστα μέρη της επικράτειας τους.

δημιουργία ενός εβραϊκού κράτους, προς αποφυγή επανάληψης περιστατικών όπως αυτό της υπόθεσης Ντρέιφους. Η προσπάθεια αυτή βαπτίστηκε πολιτικός σιωνισμός και είχε πλέον κερδίσει έδαφος στα πολιτικά δρώμενα όταν ξέσπασε ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος. Η συνεισφορά του Χαΐμ Βάισμαν (μετέπειτα πρώτου Προέδρου του Ισραήλ) στην πολεμική βιομηχανία του Ηνωμένου Βασιλείου κατά τη διεξαγωγή του πολέμου, σε συνδυασμό με την ηγετική του θέση στο σιωνιστικό κίνημα, τον έφερε σε επαφή με τους βρετανικούς ιθύνοντες, και ιδιαίτερα με τον Μπάλφουρ και τον τότε Βρετανό Πρωθυπουργό Ντέιβιντ Λόιντ Τζορτζ.²⁶ Ορισμένες αρχές της επιστολής Μπάλφουρ (για την περιοχή της Παλαιστίνης) ενσωματώθηκαν στη Συνθήκη των Σεβρών της 10 Αυγούστου του 1920 (η οποία δεν τέθηκε σε ισχύ) και σε μικρότερο βαθμό στη Συνθήκη της Λωζάννης της 24 Ιουλίου του 1923. Αποτέλεσε τη δικαιολογητική βάση πάνω στην οποία το Ηνωμένο Βασίλειο απέκτησε το διοικητικό έλεγχο της Παλαιστίνης υπό το καθεστώς της εντολής από την Κοινωνία των Εθνών. Από βρετανικής πλευράς, προβάλλετο σοβαρό επιχείρημα υπέρ της προώθησης των συμφερόντων ενός λαού με δυτικές αντιλήψεις, ο οποίος θα ήταν ευγνώμων προς τη Βρετανική Αυτοκρατορία, αλλά και θα προφύλασσε το δρόμο προς τις Ινδίες. Την εποχή της Διακήρυξης Μπάλφουρ, η εβραϊκή κοινότητα αποτελούσε μόλις το 8,3% του πληθυσμού της τουρκικής επαρχίας της Παλαιστίνης. Κατά συνέπεια, μια ενδεχόμενη αύξηση του πληθυσμού μέσω της εβραϊκής διασποράς, θα δημιουργούσε στην περιοχή των πρώην οθωμανικών εδαφών έναν σύμμαχο στη Βρετανική Αυτοκρατορία, ο οποίος και θα ήταν σε θέση να στηρίξει τις ιμπεριαλιστικές τις προσδοκίες.²⁷

Από την πλευρά τους, οι Άραβες των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχαν εξεγερθεί υπό την ηγεσία του Μεγάλου Σαρίφη της Χετζάζης Χουσσείν Ίμπν Αλί, τον Ιούνιο του 1916, και είχαν ταχθεί στο πλευρό των δυνάμεων της Συνεννόησης. Στις

²⁶ Ο Χαΐμ Βάισμαν ήταν βιοχημικός και θεωρείται ο πατέρας της βακτηριακής ζύμωσης. Η έρευνά του οδήγησε στην παραγωγή Acetone, το οποίο αποτέλεσε το βασικό υλικό στην κατασκευή εκρηκτικών πυραύλων, η χρήση των οποίων ήταν καίριας σημασίας στη διεξαγωγή των εχθροπραξιών μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και της Γερμανικής Αυτοκρατορίας κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Οι διασυνδέσεις που ανέπτυξε, χάρη στην προσφορά του, στους βρετανικούς ιθύνοντες κύκλους διαδραμάτισαν πρωτεύοντα ρόλο στην προώθηση και υλοποίηση των Σιωνιστικών ελπίδων. Διετέλεσε στη συνέχεια, από το 1949 έως το 1952, ο πρώτος Πρόεδρος του κράτους του Ισραήλ.

²⁷ John Quigley, "Britain's Secret Re-Assessment of the Balfour Declaration. The Perfidy of Albion", *Journal of the History of International Law*, 13:2 (2011).

Βλ. επίσης Ηρακλείδης, *Η Αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση: Η προβληματική της ειρηνικής επίλυσης*, ό.π.,24.

δυνάμεις τους συμμετείχαν ειδικοί στρατιωτικοί σύμβουλοι του Ηνωμένου Βασιλείου. Ως εκ τούτου, είχαν δοθεί γραπτές (μέσω επιστολών) αλλά αόριστες υποσχέσεις μεταξύ του Χουσσείν Ίμπν Αλί και του Βρετανού ύπατου αρμοστή της Αιγύπτου, Χένρι Μακ Μάχον, για την προώθηση της ανεξαρτησίας τους και την ίδρυση αραβικού κράτους μετά το πέρας του πολέμου και της διάλυσης της «Μεγάλης Ασθενούς».²⁸ Είχε δημιουργηθεί η πεποίθηση ότι θα ιδρυόταν ένα μεγάλο αραβικό κράτος που θα περιλάμβανε τη Συρία, την Αραβία και τη Μεσοποταμία, εξαιρώντας μερικές περιοχές δυτικά της Δαμασκού. Ως προς την περίπτωση της περιοχής της Παλαιστίνης, η συμπερίληψή της αποτέλεσε σημείο τριβής μεταξύ των Αράβων εταίρων και του Ηνωμένου Βασιλείου και κατά συνέπεια οι αναφορές σε αυτή, στο πλαίσιο της ανταλλαγής επιστολών μεταξύ του Χουσσείν Ίμπν Αλί και του Χένρι Μακ Μάχον, είχαν αόριστο χαρακτήρα.²⁹ Παρά ταύτα, οι υποσχέσεις αυτές αποτέλεσαν κενό γράμμα όταν έφτασε η ώρα της σύνταξης και μετέπειτα της σύναψης των συνθηκών ειρήνης του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο, είναι γεγονός πως της αθέτησης των υποσχέσεων αυτών είχε προηγηθεί η μυστική Συμφωνία Sikes – Picot τον Μάιο του 1916, μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου και Γαλλίας, στο πλαίσιο της οποίας ρυθμιζόνταν οι εδαφικές διεκδικήσεις των δύο μερών στη Μέση Ανατολή μετά το τέλος των εχθροπραξιών. Η συμφωνία αυτή έπαψε να ισχύει, μετά τη σφοδρή αντίδραση της Ιταλίας, καθώς είχε συναφθεί χωρίς αυτή.³⁰ Η συμφωνία Sikes – Picot καταδεικνύει την πρόθεση κατευνασμού των διεκδικήσεων της Ιταλίας από τις δυνάμεις της Συνεννόησης με την προτίμηση εφαρμογής του καθεστώτος των εντολών, αντί του αρχικού σχεδίου της άμεσης ενσωμάτωσης των περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, με βάση τις συμφωνίες συμμετοχής της Ιταλίας, του 1915 και του 1917, στον πόλεμο στο πλευρό τους, όφειλαν να προχωρήσουν σε διαμοιρασμό των οθωμανικών εδαφών υπό ίσους όρους. Με αυτό τον τρόπο, οι δύο δυνάμεις απέφευγαν να αποδώσουν αυτούσια στην Ιταλία τα εδάφη που διεκδικούσε. Τα παραπάνω, φυσικά, εις βάρος των αραβικών διεκδικήσεων, αλλά και της ανεξαρτησίας της Παλαιστίνης.³¹

²⁸ Με αυτόν τον όρο αναφερόταν ο Τσάρος Νικόλαος Α΄ στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το 19^ο αιώνα.

²⁹ Ηρακλείδης, *Η Αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση: Η προβληματική της ειρηνικής επίλυσης*, ό.π., 25.

³⁰ Η Ιταλία άλλαξε στρατόπεδο το 1915 και τάχθηκε στο πλευρό της Συνεννόησης.

³¹ Philip Robbins, *Turkey and the Middle East* (Νέα Υόρκη: Royal Institute of International Affairs, 1991), 19.

Η Παλαιστίνη αποτέλεσε μέρος της πρώτης ομάδας του καθεστώτος των εντολών, με εντολοδόχο το Ηνωμένο Βασίλειο. Με βάση τις συνθήκες και υπό την εποπτεία της Κοινωνίας των Εθνών, το Βρετανικό κράτος θα αποφάσιζε για το χρόνο κατά τον οποίο η περιοχή θα αποκτούσε την ικανότητα για αυτοδιαχείριση. Η κατάσταση αυτή, σε συνδυασμό με την εφαρμογή της «Διακήρυξης Μπάλφουρ» οδήγησε σταδιακά στη μετανάστευση εκατοντάδων χιλιάδων Εβραίων προς την περιοχή της Παλαιστίνης, αλλά και τη διευκόλυνση αυτών στην αγορά κατοικιών και στη διείσδυση κεφαλαίου από τον Βρετανό ύπατο αρμοστή. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι Άραβες θεώρησαν ότι οι θυσίες τους στον πόλεμο αποδείχθηκαν άκαρπες, ενώ από την πλευρά της, η Δύση αποπλήρωνε τις υποσχέσεις της προς τους Εβραίους με αραβικό αίμα. Η ίδια αντίληψη υπερίσχυσε, αλλά σε σαφώς εντονότερο βαθμό καθώς συνοδευόταν από ένα αίσθημα ευθύνης από τη Δύση, μετά το ολοκαύτωμα και το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Η τουρκική εθνικιστική πολιτική κατεύθυνση που χαρακτήρισε τις επόμενες δεκαετίες μετά την ίδρυση του κεμαλικού κράτους της Τουρκίας, δεν επέτρεψε στην εγχώρια εβραϊκή κοινότητα να αναπτυχθεί ανοιχτά. Ως προς τις σχέσεις με τους Άραβες, είχε θεωρηθεί από τους Τούρκους ιθύνοντες ότι «είχαν μαχαιρώσει το τουρκικό έθνος πισώπλατα»³². Παρά το γεγονός ότι οι σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τους Άραβες είχαν οξυνθεί λόγω της Αραβικής Εξέγερσης του 1916, αλλά και λόγω των μεταρρυθμίσεων δυτικού τύπου του Κεμάλ Ατατούρκ, η εβραϊκή κοινότητα, η οποία αριθμούσε περί τα 80.000 άτομα στην Τουρκία, οργανώθηκε παρασκησιακά και αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα σημεία αναφοράς, μέσω των οποίων Εβραίοι πρόσφυγες μετανάστευαν προς την Παλαιστίνη. Σε αυτό το διάστημα, οι τουρκικές κυβερνήσεις τήρησαν ουδέτερη στάση και κράτησαν ίσες αποστάσεις μεταξύ των αραβικών και των εβραϊκών διεκδικήσεων ως προς την περιοχή της Παλαιστίνης.³³

Όταν το Νοέμβριο του 1947, η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών κλήθηκε να εκφραστεί σχετικά με το σχέδιο διχοτόμησης της Παλαιστίνης, η Τουρκία τάχθηκε στο πλευρό των Αράβων, δηλαδή κατά της διχοτόμησης. Επιγραμματικά, το σχέδιο αυτό δημιουργούσε δύο κράτη, ένα αραβικό και ένα εβραϊκό, ενώ η Ιερουσαλήμ και η περιοχή της, ως *corpus separatum*, θα ήταν μια ανεξάρτητη οντότητα με διεθνή διακυβέρνηση υπό

³² Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 19.

³³ Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 67.

την εποπτεία του ΟΗΕ. Το σχέδιο διχοτόμησης δεν εφαρμόστηκε ποτέ, καθώς, από τη μια πλευρά, οι Άραβες το απέρριψαν και στη συνέχεια το Ισραήλ αυτοανακηρύχθηκε ανεξάρτητο το Μάιο του 1948, με την Τουρκία να το αναγνωρίζει μετά τις ΗΠΑ, τη Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Η πράξη αυτή εκ μέρους της Τουρκίας αποσκοπούσε στην αγκυροβόληση της χώρας στο Δυτικό ψυχροπολεμικό στρατόπεδο, επιθυμία, η οποία έγινε πραγματικότητα με την είσοδό της στο NATO το 1952. Από την πλευρά της, η ανταπόκριση της Σοβιετικής Ένωσης στην αυτοανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Ισραήλ ήταν άμεση, ενώ είχε μάλιστα προηγηθεί η στήριξη υπέρ του σχεδίου των Ηνωμένων Εθνών της τριχοτόμησης της Παλαιστίνης από την Σοβιετική Ένωση και τα κράτη του σοβιετικού μπλοκ. Κατά τη διάρκεια του πρώτου αραβο-ισραηλινού πολέμου, το Ισραήλ είχε την πρωτοφανή, για την εποχή, στήριξη, συγχρόνως, και των ΗΠΑ αλλά και της Σοβιετικής Ένωσης. Έτσι το Μάιο του 1948, η Σοβιετική Ένωση αναγνώρισε de jure το Ισραήλ. Η σοβιετική στρατηγική επιθυμούσε ένα κράτος του Ισραήλ το οποίο θα ήταν σοσιαλιστικό και μη ευθυγραμμισμένο με το Δυτικό κόσμο. Οι σχέσεις του Τελ Αβίβ με τη Μόσχα θα μπορούσαν να εξηγηθούν υπό το πρίσμα των ιδεών του Theodor Herzl. Ο τελευταίος υποστήριζε ότι ένα εβραϊκό κράτος στην περιοχή της Παλαιστίνης θα έπρεπε να συνάψει σχέσεις με την μεγάλη δύναμη της εποχής, η οποία όμως δεν θα έπρεπε να ευρίσκεται στην ίδια την περιοχή, δηλαδή της Μέσης Ανατολής. Το 1948, μόνο δύο κράτη εμπειρείχαν τα δύο αυτά στοιχεία και στήριζαν παράλληλα και την ανεξαρτησία του Ισραήλ: οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση. Ο πρωθυπουργός του Ισραήλ και «πατέρας του έθνους» Ντέιβιντ Μπεν Γκουριόν είχε τοποθετηθεί υπέρ του να αφεθούν όλες οι πόρτες ανοικτές από πλευράς του Ισραήλ. Εντούτοις, παρά τους καλούς οίονους, υπό τους οποίους καλλιεργήθηκαν οι σχέσεις μεταξύ του Ισραήλ και της Σοβιετικής Ένωσης, ο δεύτερος αραβο-ισραηλινός πόλεμος του 1956, με την Σοβιετική Ένωση να προμηθεύει με στρατιωτικό εξοπλισμό την Αίγυπτο μέσω της Τσεχοσλοβακίας και τις ΗΠΑ να συμφωνούν με την Σοβιετική Ένωση στο Συμβούλιο Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών ως προς τη διευθέτηση του ζητήματος, πάγωσε τις σχέσεις μεταξύ του Τελ Αβίβ και της Μόσχας. Τα ανωτέρω, σε συνδυασμό με το ενδιαφέρον της Σοβιετικής Ένωσης για καλλιέργεια των σχέσεων με τις υπόλοιπες χώρες του αραβικού κόσμου οδήγησαν, το 1967, στην υποβάθμιση των διπλωματικών σχέσεων των δύο κρατών. Το Ισραήλ, από την πλευρά του, είχε πλέον επιλέξει το στρατόπεδο των ΗΠΑ, ενώ οι βλέψεις του περί

ουδετερότητας έπαψαν να ισχύουν. Οι διπλωματικές σχέσεις Ισραήλ – Σοβιετικής Ένωσης αναβαθμίστηκαν εκ νέου σε πρεσβευτικό επίπεδο μόλις το 1991, λίγο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου.³⁴

Η κρίση του Σουέζ του 1956 και ο τρίτος αραβο-ισραηλινός πόλεμος του Ιουνίου του 1967, ώθησαν την Τουρκία να περιορίσει τις επαφές της με το Ισραήλ και να καταδικάσει μαζί με την πλειονότητα της διεθνούς κοινότητας, την ισραηλινή παράνομη κατοχή των εδαφών του Γκολάν, του Σινά, της Υπεριορδανίας και της Λωρίδας της Γάζας. Η Τουρκία, μάλιστα, «είχε κατηγορήσει το Ισραήλ ως τη μεγαλύτερη απειλή στην ειρήνη και στην τάξη στη Μέση Ανατολή».³⁵ Θα τονίσουμε, σε αυτό το σημείο, το συμβάν της 21^{ης} Αυγούστου του 1969, όταν φωτιά ξέσπασε στο ιερό μουσουλμανικό τέμενος Αλ-Ακσά στην Ιερουσαλήμ.³⁶ Η ευθύνη αποδόθηκε στον Αυστραλό ταξιδιώτη Michael Rohan, ο οποίος δεν είχε σώας τας φρένας.³⁷ Ωστόσο, διέρρευσε, στη συνέχεια, ότι ασπαζόταν ακραίες θρησκευτικές εβραϊκές απόψεις. Παρά το γεγονός ότι δεν βρέθηκαν αδιαμφισβήτητα στοιχεία ως προς την εμπλοκή ακραίων εβραϊκών οργανώσεων, το συμβάν καταδικάστηκε από την πλειονότητα του αραβικού κόσμου, αλλά και από την Τουρκία. Το συμβάν αποτελεί μέχρι και σήμερα για τον ακραίο μουσουλμανικό πληθυσμό σημείο αναφοράς ως προς την ισραηλινή προσπάθεια «εβραιοποίησης» της Παλαιστίνης.³⁸ Το 1979, η Τουρκία αναγνώρισε την Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ) του Γιάσερ Αραφάτ (ως μοναδική και επίσημη εκπρόσωπο του Παλαιστινιακού λαού), επέτρεψε το άνοιγμα γραφείου της ΟΑΠ στην Άγκυρα και προώθησε την πρόταση δημιουργίας ενός Παλαιστινιακού κράτους στα κατεχόμενα εδάφη. Η θέση της Τουρκίας ως προς το Παλαιστινιακό κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, δεν ήταν σταθερή και ταλαντευόταν μεταξύ της καταδικαστικής και της ουδέτερης στάσης. Η υιοθέτηση της πρώτης στάσης ή της δεύτερης υπόκειται στις διεθνείς οικονομικές συγκυρίες της εποχής, στις πολιτικές εξελίξεις, στο σοβιετικό φόβο αλλά και στον ακραίο ή όχι χαρακτήρα των εκάστοτε ισραηλινών ενεργειών. Είναι γεγονός πως σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως αυτή

³⁴ Avi Shlaim, “Israel between East and West”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 36:4 (Νοέμβριος 2004), 657-673.

³⁵ Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 77.

³⁶ Το τέμενος Αλ-Ακσά είναι ο τρίτος ιερός τόπος για το Ισλάμ και βρίσκεται στην παλαιά πόλη της Ιερουσαλήμ.

³⁷ Time, “The Burning of Al Aqsa” (29/8/1969).

³⁸ Daniel Pipes, “Who Set Fire to Al-Aqsa Mosque in 1969?”, *Danielpipes.org* (21/8/2010).

των κατεχομένων του 1967, η Τουρκία δεν μπορούσε παρά να καταδικάσει το τετελεσμένο γεγονός. Το ίδιο συνέβη, για παράδειγμα, και το 1980 όταν το Ισραήλ ανακήρυξε προκλητικά την Ιερουσαλήμ πρωτεύουσά του, παρά τις διαμαρτυρίες της διεθνούς κοινότητας. Αντιθέτως, στα τέλη της δεκαετίας του 1980, με την έναρξη των συνομιλιών για τη διαδικασία επίλυσης του Παλαιστινιακού ζητήματος, η στάση της Τουρκίας ως προς τις σχέσεις της με το Ισραήλ κατέστη διαφανέστερη και ευνοϊκώς διακείμενη προς τις πολιτικές προτάσεις διευθέτησης του Τελ Αβίβ.³⁹

Τέσσερις δεκαετίες μετά την αναγνώριση της ανεξαρτησίας του Ισραήλ, το 1988, η Τουρκία αναγνωρίζει το κράτος της Παλαιστίνης – αυτοανακηρυχθέν στο εξωτερικό από το Παλαιστινιακό Εθνικό Συμβούλιο στο Αλγέρι – και καθίσταται το ενδέκατο κράτος, αλλά και το πρώτο προερχόμενο από το δυτικό στρατόπεδο, που προχωρεί σε αυτήν την κίνηση. Αργότερα, μετά τις συνομιλίες του Όσλο του 1993, η οντότητα μετονομάζεται σε Παλαιστινιακή Αρχή. Η χρονική συγκυρία, η οποία επιτρέπει στην Τουρκία να λάβει ενεργότερο ρόλο στη συζήτηση για το Παλαιστινιακό, αλλά συγχρόνως και να εντατικοποιήσει τις σχέσεις της με το Ισραήλ, εντοπίζεται στην περίοδο κατά την οποία εκπρόσωποι των Αράβων αποδέχονται να συναντήσουν δημόσια τους ισραηλινούς ομολόγους τους.⁴⁰ Έτσι, η Τουρκία παύει να φέρει το βάρος του «μαύρου πρόβατος» λόγω της επαφής της με το Ισραήλ, ενώ το Παλαιστινιακό ζήτημα διαχωρίζεται από τις διμερείς τους σχέσεις, τουλάχιστον ως τα τέλη της δεκαετίας του 2000. Εξάλλου, «θεωρείται γενικά από την μετριοπαθή ηγεσία της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης ότι αποτελεί πλεονέκτημα για τρίτα κράτη να διατηρούν εγκάρδιες σχέσεις με το Ισραήλ, εάν αυτές χρησιμοποιούνται με σκοπό τη διαπραγμάτευση για μια επίσημη συμφωνία ειρήνης με βάση την απόφαση 242 των ΗΕ».⁴¹ Ακολούθως, οι σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και της ΟΑΠ έγιναν φιλικότερες μετά το 1988, με την Άγκυρα να στηρίζει την ίδρυση ενός πρόσθετου κοσμικού κράτους στην περιοχή και να προωθεί τα δικαιώματα του Παλαιστινιακού πληθυσμού. Η ΟΑΠ, από τη σκοπιά της, θεώρησε την Άγκυρα, ως έναν

³⁹ Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 76-79.

⁴⁰ Picard, *La Nouvelle Dynamique Au Moyen Orient*, ό.π., 149-150.

⁴¹ Στο Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 83.

από τους στενότερους συμμάχους της στην επίλυση του Παλαιστινιακού ζητήματος και επικρότησε την προσέγγισή της με τον αραβικό κόσμο.⁴²

⁴² Carol A. Stevens, “Turkey & Palestine: Both Middle Eastern Secular Democracies”, *Washington Report on Middle East Affairs* (Μάρτιος 1989), 17.
Βλ. επίσης Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 80-83.

3. Το «δόγμα εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ του 1950-1980

Από τα πρώτα έτη της δημιουργίας του ισραηλινού κράτους και ιδιαίτερα μετά τις αιματηρές συνέπειες των δύο πρώτων αραβο-ισραηλινών πολέμων του 1948-1949 και του 1956, είχε αρχίσει να κερδίζει έδαφος μια νέα ιδέα, η οποία θα απασχολούσε την κατεύθυνση και τις κινήσεις της εξωτερικής πολιτικής της χώρας ως τη δεκαετία του 1970. Ήταν η θεωρία, η οποία μεταγενέστερα ονομάστηκε, «δόγμα περιφέρειας» ή «συμμαχία περιφέρειας» (periphery doctrine). Το δόγμα εξωτερικής περιφέρειας προωθείται από τον βουλευτή της Κνέσετ Μπαρούχ Ουζιέλ λίγο μετά από την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ. Ο Ουζιέλ πρόσβευε την ιδέα ότι «ο μεγαλύτερος κίνδυνος για το εβραϊκό κράτος ήταν η ιμπεριαλιστική ιδέα πίσω από την Αραβική Λεγεώνα,⁴³ η οποία στοχεύει στην οργάνωση μια μεγάλης αραβικής συνομοσπονδίας ή αυτοκρατορίας που δεν θα άφηνε στο εσωτερικό της ένα μικρό και ξένο κράτος να σταθεί εμπόδιο στο δρόμο για την ένωση και που να εμποδίζει την έξοδο στη θάλασσα για τα εδάφη της». Ως εκ τούτου, καθίστατο απαραίτητο να δημιουργηθεί μια στρατηγική περιφέρεια κρατών και μειονοτήτων, τα οποία, πληθυσμιακά, θα πλειοψηφούσαν των Αράβων της Μέσης Ανατολής. Το αποτέλεσμα ήταν η μεταστροφή της ισορροπίας δυνάμεων στην περιοχή, με τους πληθυσμούς των νέων παρατάξεων να συνομιλούν ως ίσοι προς ίσους και η απειλή αφανισμού του Ισραήλ από το χάρτη να εκμηδενιστεί. Στο πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής προκύπτει ο διαχωρισμός μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής περιφέρειας του Ισραήλ. Η εσωτερική αποτελείται από τα αμέσως γειτνιάζοντα κράτη, ενώ η εξωτερική συνίσταται στα κράτη της ευρύτερης Μέσης Ανατολής. Η ελπίδα ήταν ότι η υπό κατασκευή φιλία με τα κράτη της εξωτερικής θα οδηγούσε μελλοντικά σε ενδεχόμενη φιλία ή τουλάχιστον συμβίωση με τα της εσωτερικής.⁴⁴

Το δόγμα έλαβε σάρκα και οστά, τη δεκαετία του 1950, από τον Πρωθυπουργό του Ισραήλ, Ντέιβιντ Μπεν Γκουριόν, και από το στενό κύκλο συμβούλων του, όπως ο Ελιγιάχου Σασόν. Υποστηρίζει την ανάπτυξη δεσμών του Ισραήλ με κράτη αλλά και μειονότητες στον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής, ως ένα τρόπο αντιστάθμισης των αραβικών κρατών τότε υπό την ιδεολογική ηγεσία του Νάσερ, τα οποία αποσκοπούσαν

⁴³ Η Αραβική Λεγεώνα ήταν στρατιωτική οργάνωση στην Υπεριορδανία, αρχικά υπό βρετανική διοίκηση, η οποία στη συνέχεια έλαβε μέρος στον πρώτο αραβο-ισραηλινό πόλεμο.

⁴⁴ Στο Ofra Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders* (Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan, 2010), 34.

στον αφανισμό του Ισραήλ. Στόχος ήταν το Ισραήλ να προσεγγίσει και «να αναπτύξει στρατηγικούς δεσμούς με έναν αριθμό μη αραβικών, μη μουσουλμανικών ή γεωγραφικά απόμακρων αραβικών κρατών».⁴⁵ Οι δεσμοί αυτοί μπορούσαν να καλύψουν ένα μεγάλο εύρος δραστηριοτήτων, από τις τουριστικές και τις οικονομικές σχέσεις έως και τις πολιτικές. Έμφαση, ωστόσο, δόθηκε κυρίως στις οικονομικές και στις διπλωματικές σχέσεις, αλλά σε περιορισμένο βαθμό. Τα κράτη τα οποία, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, προσεγγίστηκαν και εντάχθηκαν στη στρατηγική αυτή του Ισραήλ ήταν η Τουρκία, το – δυτικόφιλο τότε – Ιράν και η Αυτοκρατορία της Αιθιοπίας του Χαϊλέ Σελασιέ. Ως προς τους δεσμούς με μειονότητες διακρίθηκαν οι Κούρδοι του Ιράκ, οι χριστιανοί Μαρωνίτες του Λιβάνου αλλά και η χριστιανική νοτιοσουδανική κοινότητα του – μόλις ανεξάρτητου το 1956 – Σουδάν.⁴⁶

Είναι γεγονός, πως τη δεκαετία του 1950, το Ισραήλ βρισκόταν απομονωμένο στον περιφερειακό του χώρο αλλά και σε διεθνές επίπεδο. Η Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο, σταθεροί σύμμαχοι ως τότε, είχαν αρχίσει να εγκαταλείπουν τις αποικίες τους αλλά και ό,τι μεγαλεπήβολα σχέδια έτρεφαν για την ανάκτηση και επάνδρωση της θέσης τους παγκοσμίως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Τη θέση αυτή, ταχύτατα και επίσημα – με δικαιολογητική βάση το Δόγμα Τρούμαν του 1947 – αντικατέστησαν σταδιακά οι ΗΠΑ. Η κρίση του Σουέζ του Οκτωβρίου του 1956 που οδήγησε στον δεύτερο αραβο-ισραηλινό πόλεμο, όχι μόνο υπονόμωσε καταλυτικά την ισχύ των παλαιών αποικιακών δυνάμεων, αλλά ανέδειξε – για πρώτη φορά – κοινά συμφέροντα των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης, ως προς την επίλυσή της. Σε αντίθεση με τις δεκαετίες μετά το 1960, την εποχή εκείνη, το Ισραήλ δεν αποτελούσε στενό σύμμαχο των ΗΠΑ. Τα συμφέροντα της εποχής υπαγόρευαν στην Ουάσιγκτον προσέγγιση με τις αραβικές χώρες με βάση δύο άξονες: το πετρέλαιο και τον περιορισμό της επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης. Από την πλευρά του το Ισραήλ έπρεπε να βρει έναν τρόπο να προσελκύσει το αμερικανικό ενδιαφέρον και να αποδείξει, όχι μόνο την προσήλωσή του στο Δυτικό μπλοκ, αλλά να στοιχειοθετήσει, με πειστική επιχειρηματολογία, την αξία του Ισραήλ για τη Δύση. Ένας τρόπος ήταν να αναδείξει την αξία του ως γέφυρα μεταξύ των ΗΠΑ, του Ιράν και της

⁴⁵ Στο Yossi Alpher, “Israel: alternative regional options in a changing Middle East”, *NOREF* (Ιούλιος 2013), 2.

⁴⁶ Alpher, “Israel: alternative regional options in a changing Middle East”, ό.π., 1-9. Συνέντευξη με τον Ram Aviram.

Τουρκίας, ως πρώτη δημοκρατία στην περιοχή, αλλά και ως ένα προπύργιο κατά του σοβιετικού επεκτατισμού στην εγγύς Μέση Ανατολή. Σε γράμμα του προς τον Πρόεδρο των ΗΠΑ Ντουάιτ Αϊζενχάουερ, με ημερομηνία την 24^η Ιουλίου του 1958, ο ισραηλινός Πρωθυπουργός Μπεν Γκουριόν ενημέρωνε σχετικά με την προσπάθεια του Ισραήλ να ενισχύσει τους δεσμούς του με την Τουρκία, την Αιθιοπία και το Ιράν, κατά της νασερικής και σοβιετικής επιρροής.⁴⁷

Η κατεύθυνση αυτής της εξωτερικής πολιτικής του Ισραήλ συνέπιπτε με μια σειρά από εξελίξεις, οι οποίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στην τροποποίηση της στρατηγικής των ΗΠΑ στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Τρία έτη νωρίτερα, το 1955, είχε υπογραφεί το Σύμφωνο της Βαγδάτης μεταξύ της Τουρκίας, του Ιράκ, του Ηνωμένου Βασιλείου, Ιράν και του Πακιστάν. Το σύμφωνο θα λειτουργούσε παράλληλα και θα ήταν έμμεσα συνδεδεμένο με το Βορειοανατολικό Σύμφωνο (NATO) και το Σύμφωνο Νοτιοανατολικής Ασίας (SEATO), με τη Μέση Ανατολή να αποτελεί το πεδίο εργασιών του. Δεν υπήρχε επίσημη διασύνδεση μεταξύ των τριών συμφώνων (NATO, SEATO, Σύμφωνο της Βαγδάτης – αργότερα CENTO), αλλά είχε δημιουργηθεί μια χαλαρή τριγωνική σχέση μέσω της συμμετοχής της Τουρκίας στο NATO και στο Σύμφωνο της Βαγδάτης, και του Ιράκ στο Σύμφωνο της Βαγδάτης και στο SEATO. Ιδρυτικός σκοπός του Συμφώνου της Βαγδάτης ήταν η παρεμπόδιση της εξάπλωσης της επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης και του κομμουνισμού στη Μέση Ανατολή. Οι ΗΠΑ δεν αποτέλεσαν ποτέ πλήρες μέλος του, αλλά υπέγραψαν διμερείς συμφωνίες με κάθε κράτος-μέλος και συμμετείχαν στις συνεδριάσεις υπό το καθεστώς του παρατηρητή. Ο βίος του συμφώνου κατέληξε να είναι βραχύς, με σειρά γεγονότων να αποδυναμώνουν τη συνοχή των μελών του. Η κρίση του Σουέζ, το 1956, έφερε στο προσκήνιο την εξασθένηση της ισχύος του Ηνωμένου Βασιλείου στα μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο δρώμενα, και κατ' επέκταση μείωσε την επιρροή του στο πλαίσιο του Συμφώνου της Βαγδάτης. Την ενίσχυση του ηγετικού ρόλου του Νάσερ στην περιοχή και την ένωση της Αιγύπτου με τη Συρία το 1958, ακολούθησε το Ιρακινό πραξικόπημα του Αμπντέλ-Καρίμ Κάσεμ, η κατάλυση της μοναρχίας και η αποχώρηση του Ιράκ το 1959 από το Σύμφωνο της Βαγδάτης, το οποίο ήταν και ένας από τους συνδετικούς κρίκους με τα αντίστοιχα Σύμφωνο του NATO και

⁴⁷ Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders*, ό.π., 41.

του SEATO. Συνεπώς, το Σύμφωνο της Βαγδάτης, όπως είχε καθοριστεί αρχικά, έχανε τη σημασία του. Το 1959, μετονομάστηκε σε Οργανισμό του Κεντρικού Συμφώνου (CENTO) και μεταφέρθηκε η έδρα του από τη Βαγδάτη στην Άγκυρα, διατηρώντας τα προϋπάρχοντα μέλη του με εξαίρεση το Ιράκ.⁴⁸

Οι εξελίξεις αυτές είχαν ως συνέπεια οι πρωτοβουλίες του Ισραήλ προς τις ΗΠΑ για στενότερη συνεργασία και αναβάθμιση της στρατηγικής του θέσης να βρουν εύφορο έδαφος. Έτσι, οι μετέπειτα προσπάθειες συνεργασίας του Ισραήλ, ιδιαίτερα με την Τουρκία και το Ιράν, προχώρησαν με τις ευχές των ΗΠΑ. Ωστόσο, η συνεργασία του ισραηλινού κράτους με τα δύο κράτη δεν αποτελούσε εξέλιξη η οποία προδίκαιε τη σύμφωνη γνώμη κρατών με μουσουλμανικό ή αραβικό πληθυσμό. Ως εκ τούτου, κάθε μέρος θα αξιολογούσε το εύρος και το βάθος της συνεργασίας αυτής με βάση προσωπικά κριτήρια και ιδιαίτερα εθνικά συμφέροντα. Αυτός είναι εξάλλου και ο λόγος για τον οποίο, ανάλογα με τα κράτη, υπάρχουν διαφορετικές ή και ελλιπείς διαβαθμίσεις διπλωματικών αντιπροσωπειών. Σε γενικές γραμμές, ως προς τη συνεργασία μεταξύ του Ισραήλ, της Τουρκίας, του Ιράν και της Αιθιοπίας, μπορούμε να εντοπίσουμε, πέραν του κοινού δυτικού προσανατολισμού, τον φόβο περαιτέρω ανάπτυξης της σοβιετικής επιρροής αλλά και την απειλή του ιδιαίτερα δημοφιλούς παναραβισμού, τον οποίο εκπροσωπούσε και καθοδηγούσε η Αίγυπτος του Προέδρου Γκαμάλ Άμπντελ Νάσερ.⁴⁹

Τρεις γενικοί άξονες σχέσεων διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια υλοποίησης του δόγματος εξωτερικής περιφέρειας του Ισραήλ. Στο πλαίσιο του πρώτου άξονα βρίσκονταν η συνεργασία του Ισραήλ με την Τουρκία και το Ιράν, προς το βορρά, που έλαβε την κωδική ονομασία «Trident» (όνομα προερχόμενο από την τριμερή συνεργασία) με έμφαση στη συνεργασία των υπηρεσιών πληροφοριών κατά του Ιράκ και της Συρίας. Ο δεύτερος άξονας, προς το νότο, συμπεριελάμβανε την Αιθιοπία και το Σουδάν, το τελευταίο μόνο για ένα σύντομο, διετές, χρονικό διάστημα. Η διασύνδεση με τις δύο αυτές χώρες είχε έναν ιδιαίτερα απτό στόχο: τον έλεγχο των πηγών του Νείλου και κατ' επέκταση τον ίδιο τον έλεγχο της νασερικής Αιγύπτου, η οποία εξαρτά – μέχρι και σήμερα – τη βιωσιμότητά της από τον ποταμό. Ο τρίτος άξονας δεν εξέλαβε διακρατικό χαρακτήρα διότι αφορούσε τις

⁴⁸ Ara Sanjian, “The formulation of the Baghdad pact”, *Middle Eastern Studies*, 33:2 (1997), 226-266.

⁴⁹ Yoel Guzansky, “Israel’s Periphery Doctrine 2.0: the Mediterranean Plus”, *Mediterranean Politics*, 19:1 (2014), 99-116.

σχέσεις του Ισραήλ με μη κρατικούς φορείς. Ο τελευταίος προχωρούσε σε κινήσεις διασύνδεσης με μειονότητες σε εχθρικά κράτη όπως το Ιράκ και το Λίβανο (με τους Κούρδους και τους Μαρωνίτες αντιστοίχως), σε μια προσπάθεια κινητοποίησής τους ή με την ελπίδα ότι σε περιόδους έντασης θα αποτελούσαν παράγοντα αστάθειας υπέρ της προώθησης των συμφερόντων του Ισραήλ.⁵⁰

Ως προς την Τουρκία αναφέρουμε επιγραμματικά την άνθηση των οικονομικών σχέσεων, το μυστικό περιφερειακό σύμφωνο του 1958 και τις διακυμάνσεις της ποιότητας των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών ως και την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης. Η διπλωματική αντιπροσώπευση στην Άγκυρα και στο Τελ Αβίβ πέρασε από μια σειρά αναβαθμίσεων και υποβαθμίσεων με αφορμή τις πολυάριθμες κρίσεις, πολιτικές, στρατιωτικές και οικονομικές που απασχόλησαν το δεύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα. Η σχέση με την Τουρκία εντασσόταν πλήρως στη γενικότερη στρατηγική του δόγματος εξωτερικής περιφέρειας του Ισραήλ και σε σύγκριση με τις σχέσεις που διατήρησε με τα υπόλοιπα κράτη, ήταν αυτή η οποία απέφερε και τους σημαντικότερους καρπούς, και κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής της αλλά και μετά το πέρας της εφαρμογής του δόγματος αυτού.

Η προσέγγιση με το Ιράν προηγήθηκε αυτής με την Τουρκία. Η γνωστή έκφραση «ο εχθρός του εχθρού είναι ο φίλος μου» αποκρυσταλλώνει ικανοποιητικά το είδος της σχέσης που αναπτύχθηκε. Αφορμή της προσέγγισης υπήρξε η στρατιωτική υπεροπλία και νίκη του Ισραήλ έναντι της Αιγύπτου στην κρίση του Σουέζ του 1956. Παρά το γεγονός ότι ο Αιγύπτιος Πρόεδρος Νάσερ κατάφερε να μετατρέψει τη στρατιωτική του ήττα σε διπλωματική νίκη μετά το τέλος των εχθροπραξιών, τα γεγονότα δεν άφησαν το Ιράν, λόγω των στρατηγικών του βλέψεων, αδιάφορο. Το Ιράν συνειδητοποίησε ότι το Ισραήλ ήταν ένας κατεξοχήν στρατηγικός παίκτης στην περιοχή και μπορούσε να αναχαιτίσει ή έστω να περιορίσει τις παναραβικές εθνικιστικές διεκδικήσεις της νασερικής Αιγύπτου. Από την πλευρά του, το Ισραήλ επεδίωκε καλές σχέσεις με το Ιράν, λόγω της συμμαχίας του τελευταίου με τις ΗΠΑ, αλλά και λόγω της στρατηγικής του τοποθεσίας, του μεγέθους του και των οικονομικών του δυνατοτήτων, στη «σκακιέρα» του αγώνα για επιρροή των σοβιετικών και των νασερικών στη Μέση Ανατολή. Για τον Σάχη Μοχάμεντ Ρεζά Παχλαβί

⁵⁰ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher και με την Gallia Lindenstrauss.

Βλ. επίσης Alpher, "Israel: alternative regional options in a changing Middle East", ό.π., 1-9.

του Ιράν, η ανάπτυξη ισχυρών αλλά ανεπίσημων σχέσεων με το Ισραήλ αποτελούσε έναν τρόπο αποτροπής των προερχόμενων απειλών από τα καθεστώτα της Αιγύπτου, του Ιράκ και της Συρίας.⁵¹

Οι σχέσεις μέσω του Trident παρέμειναν ανεπίσημες και μυστικές σε μια προσπάθεια να μην προκαλέσουν το μένος του μουσουλμανικού κόσμου. Το Ιράν είχε αναγνωρίσει de facto το Ισραήλ, αλλά κάθε προσπάθεια του τελευταίου να αναβαθμίσει τις διπλωματικές αντιπροσωπείες σε πλήρεις είχε αποβεί άκαρπη. Τη δεκαετία του 1960, λόγω της – έστω και ελλιπούς – αναγνώρισης αυτής, η νασερική Αίγυπτος είχε διακόψει τις διπλωματικές σχέσεις με το Ιράν. Μέχρι την επανάσταση του 1979, οι αντιπροσωπείες παρέμειναν σε επίπεδο εμπορικών ακολούθων. Παρά ταύτα, το Ιράν και το Ισραήλ ανακάλυψαν κοινά περιφερειακά, οικονομικά και αμυντικά συμφέροντα, τα οποία καλλιέργησαν σε μεγάλο βαθμό έως την Ισλαμική Επανάσταση του Ιράν το 1979. Γνωστότερη στην ιστορία έμεινε η προαναφερόμενη συμφωνία Trident του 1958, μεταξύ της Τουρκίας, του Ιράν και του Ισραήλ, η οποία επέτρεπε τη στενή συνεργασία των μυστικών υπηρεσιών πληροφοριών των τριών μερών μεταξύ τους. Σύμφωνα με σημείωμα της πρεσβείας των ΗΠΑ στην Τεχεράνη, το οποίο βρέθηκε στην κατοχή του ισλαμικού Ιράν μετά την επανάσταση του 1979, «η οργάνωση Trident αφορούσε τη συνεχή ανταλλαγή πληροφοριών και τις ανά εξάμηνο συναντήσεις σε επίπεδο αρχηγών επιτελείων».⁵² Έτσι, οι επαφές των υπηρεσιών πληροφοριών λάμβαναν χώρα δύο φορές το χρόνο, εκ περιτροπής στις τρεις πρωτεύουσες, με την έδρα της Trident να βρίσκεται στο Τελ Αβίβ. Ο Μπεν Γκουριόν – στην προαναφερόμενη επιστολή του προς τον Πρόεδρο Αϊζενχάουερ – είχε φτάσει στο σημείο να παρομοιάσει την Trident με το NATO της Μέσης Ανατολής. «Έχετε το NATO, εμείς έχουμε την Trident. Και η Trident κατευθύνεται κατά της σοβιετικής επιρροής στην περιοχή και ζητάμε την ευλογία σας».⁵³ Πέρα από την απλή ανταλλαγή πληροφοριών και συνεργασία, η ισραηλινή μυστική υπηρεσία Μοσάντ εκπαίδευε τις δυνάμεις της ιρανικής Σαβάκ⁵⁴ και του ιρανικού στρατού, ενώ το Ισραήλ προμήθευε σταθερά το κράτος του Σάχη με οπλισμό υψηλής τεχνολογίας. Βέβαια, η αρχική προσέγγιση μεταξύ του Ιράν και του Ισραήλ βασιζόταν και σε μια λανθασμένη

⁵¹ Bengio, *“The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders”*, ό.π., 37.

⁵² Στο Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders*, ό.π., 45.

⁵³ Στο Ομιλία Yossi Alpher, *“Israel’s Periphery Doctrine and Search for Middle East Allies”*, ό.π.

⁵⁴ Η Σαβάκ ήταν οι μυστικές υπηρεσίες του Ιράν.

εκτίμηση από την πλευρά του Σάχη, σχετικά με τις δυνατότητες του Ισραήλ να επηρεάσει την εξωτερική πολιτική των ΗΠΑ. Ο ηγέτης του Ιράν έλπιζε μέσω του Ισραήλ να αναβαθμίσει τη θέση της χώρας του στο πλέγμα συμμαχιών των ΗΠΑ και συγκεκριμένα της κυβέρνησης Κένεντι, η οποία ασκούσε σφοδρή κριτική στη διακυβέρνησή του, λόγω της δυσανάλογης ποιότητας ζωής του ιρανικού πληθυσμού συγκριτικά με τα ιρανικά οικονομικά πλεονεκτήματα.⁵⁵

Ως προς τις οικονομικές τους σχέσεις, το Ισραήλ και το Ιράν, πάντα μυστικά, προχώρησαν στην ίδρυση διαφόρων πετρελαϊκών εταιριών προς διευκόλυνση της αγοραπωλησίας πετρελαίου μεταξύ τους. Συγκεκριμένα, στις αρχές του 1970 ιδρύθηκε η Trans-Asiatic Oil, με έδρες στο Παναμά και στην Ελβετία, με αυτόν τον σκοπό. Άμεση συνέπεια της στενότερης επαφής μεταξύ των δύο κρατών ήταν ο μη αποκλεισμός του Ισραήλ από την παροχή πετρελαίου κατά τη διάρκεια των πετρελαϊκών κρίσεων της δεκαετίας του 1970, καθώς πέραν του γεγονότος ότι το Ιράν δεν συμμετείχε στο εμπάργκο των αραβικών κρατών, οι μυστικές εμπορικές συμφωνίες βρίσκονταν σε πλήρη εφαρμογή. Αξιοσημείωτη και μη ευκαταφρόνητη συνέπεια από πλευράς του Ισραήλ της στενής και μυστικής συνεργασίας ήταν η διευκόλυνση της μετανάστευσης του εβραϊκού πληθυσμού του Ιράκ μέσω του Ιράν με προορισμό το Ισραήλ. Η συνεργασία αυτή αποτέλεσε τη δημοφιλέστερη από κοινού διαδικασία μεταξύ των δύο μυστικών υπηρεσιών της Σαβάκ και της Μοσάντ, διότι επέτρεψε στο Ισραήλ να ολοκληρώσει μια άλλη μεγάλη του στρατηγική, δηλαδή την προσέλευση εβραίων μεταναστών προς αύξηση του πληθυσμού της χώρας. Δεν είναι τυχαίο ότι το Ιράν αποκαλέστηκε «το κόσμημα στο στέμμα της συμμαχίας της περιφέρειας».⁵⁶

Η Αιθιοπία του Χαϊλέ Σελασιέ και το Σουδάν προσεγγίστηκαν από το Ισραήλ σε μια προσπάθεια δημιουργίας στενών φιλικών σχέσεων συνεργασίας με χώρες της Αφρικής και συγκεκριμένα, στα νότια σύνορα της Αιγύπτου. Η γεωγραφική τους τοποθεσία ήταν ο κυριότερος και ίσως ο μοναδικός παράγοντας, την εποχή εκείνη, ο οποίος υπερίσχυσε στην επιλογή τους κατά τη διάρκεια της διαμόρφωσης της στρατηγικής σκέψης του Ισραήλ. Δεν

⁵⁵ Dalia Dassa Kaye, Alireza Nader & Parisa Roshan, "Israel and Iran A Dangerous Rivalry", *RAND National Defense Research Institute* (2011), 11.

Βλ. επίσης Ομιλία Yossi Alpher, "Israel's Periphery Doctrine and Search for Middle East Allies", Ουάσιγκτον: Brookings Institution (12/3/2015).

⁵⁶ Kaye, Nader & Roshan, "Israel and Iran A Dangerous Rivalry", ό.π., 10-13.

είναι τυχαίο ότι η εγγύτητά τους στις πηγές του Νείλου τα κατέστησε κατεξοχήν ελκυστικά εν δυνάμει συμμαχικά κράτη. Έτσι, μπορούσε κάποιος να φανταστεί ότι το Ισραήλ αφού διέθετε τη δυνατότητα, με τις κατάλληλες διπλωματικές ενέργειες και φυσικά τις κατάλληλες διεθνείς συνθήκες μπορούσε να οδηγήσει στην εκτροπή της ροής του Νείλου, με αποτέλεσμα η οικονομική ζωή της Αιγύπτου να μαραζώσει σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Η παρουσία της επιρροής του Ισραήλ στο «μαλακό υπογάστριο» της Αιγύπτου ανησυχούσε τους Αιγύπτιους ιθύνοντες. Παρά το γεγονός ότι κάτι τέτοιο δεν έλαβε ποτέ χώρα, η απειλή αυτή – αν και πλησιάζει τα όρια της επιστημονικής φαντασίας – σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες διαδραμάτισε ρόλο, ως ένα βαθμό, στην απόφαση της Αιγύπτου να βάλει τέλος, το 1978, στην εμπόλεμη κατάσταση με το Ισραήλ. Τα τρία κράτη – Αιθιοπία, Σουδάν και Ισραήλ – δεν παρέμειναν συνοδοιπόροι μακροπρόθεσμα. Η Αιθιοπία, υπό την καθοδήγηση του Χαϊλέ Σελασιέ, συνέχισε τις φιλικές σχέσεις με το Ισραήλ, σε μια προσπάθεια να προσεταιριστεί την εύνοια των ΗΠΑ στα διεθνή δρώμενα και ιδιαίτερα στα ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης και τις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας.⁵⁷

Ως προς το Σουδάν, η προσπάθεια προσέγγισης από το Ισραήλ τοποθετείται χρονικά την περίοδο κατά την οποία όδευε προς την ανεξαρτητοποίησή του από την Αίγυπτο και το Ηνωμένο Βασίλειο. Οι επαφές των εγχώριων δυνάμεων του Σουδάν που δραστηριοποιούνταν υπέρ της ανεξαρτησίας του από το Ηνωμένο Βασίλειο είχαν ξεκινήσει από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, κατά τη διάρκεια δηλαδή του πρώτου κύματος αποαποικιοποίησης του μελλοντικού Τρίτου Κόσμου. Το Σουδάν τελούσε υπό καθεστώς συγκυριαρχίας μεταξύ του Ηνωμένου Βασιλείου και της Αιγύπτου, η οποία είχε αποκτήσει την ανεξαρτησία της μετά την επανάσταση του 1922. Μεταξύ των ετών 1954-1958, πραγματοποιήθηκε σειρά επαφών μεταξύ του σουδανικού κόμματος Ούμα και διπλωματών και τραπεζιτών του Ισραήλ.⁵⁸ Κοινός αντίπαλος των δύο συνομιλητών συνιστούσε η Αίγυπτος και η επιρροή της στο μελλοντικό ανεξάρτητο Σουδάν. Οι συναντήσεις στόχευαν σε συμφωνίες οικονομικής βοήθειας και δανεισμού ώστε να καταπολεμηθεί η αιγυπτιακή επιρροή, να ισχυροποιηθεί η πολιτική δύναμη του κόμματος

⁵⁷ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher.

⁵⁸ Gabriel R. Warburg, “The Sudan and Israel: an episode in bilateral relations”, *Middle East Studies*, 28:2 (1992), 385-396.

Ούμα, αλλά και να δρομολογηθεί η κατασκευή μεγαλεπήβολων έργων στο Σουδάν. Ο δεύτερος αραβο-ισραηλινός πόλεμος ενέτεινε τις επαφές των κύκλων αυτών με μυστικές συναντήσεις σε ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Την 1^η Ιανουαρίου το 1956, το Σουδάν ανακήρυξε την ανεξαρτησία του, με τη συνεργασία με το Ισραήλ να τοποθετείται πλέον σε επίσημο πολιτικό επίπεδο. Ωστόσο, το 1958, στρατιωτικό πραξικόπημα ανέτρεψε την κυβέρνηση του Χαρτούμ, και μετέστρεψε τον προσανατολισμό του Σουδάν προς την Αίγυπτο του Νάσερ. Η συγκυρία αυτή πάγωσε τις ακόμη αναπτυσσόμενες σχέσεις με τους ισραηλινούς ιθύνοντες κύκλους και έτσι, μετά μόλις την πάροδο δύο ετών, το Σουδάν αποσύρθηκε από κάθε είδους συνεργασίας με το Ισραήλ.⁵⁹

Παρά το γεγονός ότι μόλις το 40% του πληθυσμού του Σουδάν ήταν αραβικό το 1956, η ίδια η χώρα θεωρήθηκε αραβική, με το βόρειο τμήμα της να αποκαλείται «αραβικός βορράς». Η εμφύλια σύρραξη στο Σουδάν εξερράγη στις αρχές του 1960 και τερματίστηκε με τη Συμφωνία της Αντίς Αμπέμπα τον Μάρτιο του 1972, υπογεγραμμένη από τα δύο μέρη – τους κυβερνητικούς και το Κίνημα για την Απελευθέρωση του Νοτίου Σουδάν. Η Συμφωνία εφαρμόστηκε ως τη δεκαετία του 1980 με σχετική επιτυχία, προσδίδοντας στους κατοίκους του Νοτίου Σουδάν μια σχετική αυτονομία στη διακυβέρνησή τους.⁶⁰

Κατά τη διάρκεια του ένοπλου αγώνα του Νοτίου Σουδάν για ανεξαρτησία κατά τις δεκαετίες του 1961 και 1971, η βοήθεια από το εξωτερικό ήταν ελλιπής, με εξαίρεση την παρεχόμενη από τις κυβερνήσεις της Ουγκάντα, της Αιθιοπίας, του τότε Ζαΐρ, αλλά και του Ισραήλ. Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, την εποχή ανεξαρτησίας του Σουδάν, οι δυνάμεις του Νοτίου Σουδάν είχαν έρθει σε επαφή με παράγοντες του Ισραήλ, επαφές οι οποίες είχαν οδηγήσει στην εκπαίδευση στρατιωτικών ηγετών και στην έμμεση παροχή στρατιωτικού υλικού. Η βοήθεια αυτή διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ενοποίηση των διαιρεμένων νοτιοσουδανικών δυνάμεων. Ωστόσο, η υπογραφή της Συμφωνίας της Αντίς Αμπέμπα το 1971 έδωσε τέλος στις επαφές αυτές. Αναλυτές της περιόδου υποστήριζαν ότι στόχος των κυβερνήσεων του Ισραήλ ήταν η στήριξη αυτή να «μαχαιρώσει τους Άραβες

⁵⁹ Mahmoud Muhareb, “Israeli interference in Sudan”, *Arab Center for Research & Policy Studies* (Σεπτέμβριος, 2011).

Βλ. επίσης Alexis Heraclides, *The Self-Determination of Minorities in International Politics* (London: Frank Cass, 1991), 120-121.

⁶⁰ Alexis Heraclides, “Janus or Sisyphus? The Southern Problem of the Sudan”, *The Journal of Modern African Studies*, 25:2 (Ιούνιος, 1987), 213, 216.

πισώπλατα» και να εκμεταλλευθεί το «μαλακό υπογάστριο» της αραβικής ισχύος της κατευθυνόμενης κατά του Ισραήλ, όπως εκπροσωπείται από την Αίγυπτο του Γκαμάλ Αμπντελ Νάσερ. Είναι γεγονός πως ένα πλήγμα στην ενότητα και στην ομαλή διακυβέρνηση του Σουδάν, ως «φυσικού» συμμάχου της Αιγύπτου με βάση τη θρησκεία και τη γεωγραφική εγγύτητα, δεν μπορούσε παρά να αποτελεί πλήγμα στο γενικότερο σχεδιασμό του Νάσερ και την πραγματοποίηση των επιδιώξεών του. Βεβαίως, δεν είναι τυχαίο ότι η βοήθεια από το εξωτερικό προς το Νότιο Σουδάν, η οποία μειώθηκε ουσιαστικά μετά τη Συμφωνία της Αντίς Αμπέμπα, επανήλθε στο προσκήνιο μετά το 1979, όταν κυβερνητικές ενέργειες με στόχο την αφαίρεση της αυτονομίας των νοτιοσουδανικών περιοχών με κοιτάσματα πετρελαίου προσέδωσαν νέα πνοή στις βλέψεις ανεξαρτησίας του Νοτίου Σουδάν τη δεκαετία του 1980.⁶¹

Σε ό,τι αφορά την Αιθιοπία, ιδιαίτερα μετά τη σύναψη της συνθήκης του Καμπ Ντέιβιντ το 1978 μεταξύ Αιγύπτου και Ισραήλ, η προεξέχουσα θέση της Αντίς Αμπέμπα έχασε τη σημασία της στην ευρύτερη στρατηγική σκέψη της ισραηλινής κυβέρνησης, Σημαντικό παράγοντα στην υποβάθμιση των σχέσεων αποτέλεσε ο θάνατος του Χαϊλέ Σελασιέ.⁶² «Η χειρότερη στιγμή [για το Ισραήλ] ήταν το 1975, όταν ο Μεγκίστου Χαϊλέ Μαριάμ έπνιξε τον Χαϊλέ Σελασιέ με μαξιλάρι στο κρεβάτι, κατέλαβε την εξουσία και προσκάλεσε τους Ρώσους».⁶³ Παρ' όλα αυτά, η διατήρηση φιλικών σχέσεων παρέμεινε στις γραμμές της ισραηλινής πολιτικής αλλά έπαψε να αποτελεί προτεραιότητα, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 2000.⁶⁴

Ένας επιπρόσθετος άξονας, ο οποίος τοποθετείται στο πλαίσιο του δόγματος εξωτερικής περιφέρειας του Ισραήλ, ήταν η καλλιέργεια σχέσεων με μειονότητες σε αραβικά κράτη. Σκοπός ήταν οι σχέσεις αυτές να επέτρεπαν μεταγενέστερα την εγχώρια στήριξη των ισραηλινών διεκδικήσεων ή τουλάχιστον τον περιορισμό των αραβικών διεκδικήσεων μέσω της παρουσίας και της ενδεχόμενης δύναμης των μειονοτήτων αυτών. Σε αυτή την κατηγορία ξεχωρίζουν οι των Κούρδοι του Ιράκ, οι Μαρωνίτες του Λιβάνου

⁶¹ Ibid, 223.

⁶² Ο θάνατος του, στις 27 Αυγούστου του 1975, θεωρήθηκε επίσημα ως αναπνευστική επιπλοκή. Ωστόσο, φήμες οργιάζαν σχετικά με ενέργειες κατά της ζωής του.

⁶³ Στο Ομιλία Yossi Alpher, *“Israel’s Periphery Doctrine and Search for Middle East Allies”*, Ουάσιγκτον: Brookings Institution (12/3/2015).

⁶⁴ Alpher, *“Israel: alternative regional options in a changing Middle East”*, ό.π., 1-9.

και οι Νοτιοσουδανοί. Οι τελευταίοι απέβησαν χρήσιμοι για το Ισραήλ μετά το 2012 και την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του Νοτίου Σουδάν. Σε αυτήν την πράξη προχώρησε η νοτιοσουδανική κοινότητα, στο έδαφος της οποίας βρίσκονται οι πετρελαϊκοί πόροι της χώρας. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι βρίσκεται σε περίοδο αναταραχής και ουσιαστικά εμφυλίου πολέμου με το Βόρειο Σουδάν, λόγω των σχέσεων του παρελθόντος, το Νότιο Σουδάν ενδέχεται να αποδειχθεί χρήσιμος σύμμαχος του Ισραήλ σε μελλοντική κρίση.

Η κουρδική μειονότητα στο Ιράκ στηρίχθηκε από τις κυβερνήσεις του Ισραήλ λόγω της μεταστροφής του Βασιλείου του Ιράκ από δυτικόφιλο κράτος σε κράτος εχθρικά διακείμενο στη Δύση το 1959 και βαθαίνει ακόμη περισσότερο υπό τον Σαντάμ Χουσεΐν, με την ιρακινή διεκδίκηση της ηγεσίας του αραβικού κόσμου. Είναι πιθανό η στήριξη της κουρδικής μειονότητας να μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως αντίβαρο σε ενδεχόμενο αποστολής Ιρακινού στρατού σε περίπτωση νέου αραβο-ισραηλινού πολέμου. Είναι προφανές ότι κανένα κράτος δεν δύναται να διεκδικήσει τον τίτλο αυτό διατηρώντας παράλληλα ουδέτερες ή φιλικές σχέσεις – όπως θα δούμε και στην περίπτωση της Τουρκίας σε μετέπειτα κεφάλαια.⁶⁵

Τέλος, οι σχέσεις με τη Μαρωνιτική μειονότητα του Λιβάνου αποτέλεσαν τη μεγαλύτερη αποτυχία του δόγματος εξωτερικής περιφέρειας του Ισραήλ. Η ισραηλινή στήριξη στους Μαρωνίτες και η παρέμβαση στο Λίβανο, το 1982, δεν απέφερε καρπούς και δεν κατέληξε στην εγκατάσταση κυβέρνησης φιλικά διακείμενης προς το Ισραήλ. Το τελευταίο εποφθαλμιούσε μια κυβέρνηση χριστιανών Μαρωνιτών, η οποία θα συγκροτούσε ένα μέτωπο κατά της Συρίας και της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ). Η παρέμβαση αυτή – με αίτιο ή αιτιατό την ασφάλεια της επικράτειας του Ισραήλ – οδήγησε σε μια αμφιλεγόμενη κατοχή ξένων εδαφών για μερικά έτη, η οποία, λόγω της σοβαρότητάς της, ονομάστηκε σε ορισμένους κύκλους ο πέμπτος αραβο-ισραηλινός πόλεμος. Παρά το γεγονός ότι ο τελευταίος ήταν περισσότερο διμερούς φύσης χωρίς τη συμμετοχή άλλων αραβικών κρατών όπως της Αιγύπτου, η μονομερής

⁶⁵ Guzansky, “Israel’s Periphery Doctrine 2.0: the Mediterranean Plus”, ό.π., 102-103.

πράξη του Ισραήλ έδωσε απλόχερα νέα πολεμοφόδια στους αντιπάλους του στα διεθνή fora για να το κατηγορήσουν ότι εμπλέκεται σε αραβικά ζητήματα.⁶⁶

Το δόγμα εξωτερικής περιφέρειας του Ισραήλ εφαρμόστηκε από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 ως το 1979. Ο απολογισμός των επιτυχιών και των αποτυχιών του δεν είναι ξεκάθαρος. Κάθε εταίρος στο πλαίσιο του δόγματος είχε διαφορετικές αντιλήψεις και προσδοκίες ως προς την απόδοση και τα συμφέροντα που διακυβευόνταν με τη συμμετοχή του. Παράλληλα, κάθε κράτος – και φυσικά κάθε συμμετέχουσα μειονότητα – δεν είχε πλήρη γνώση σχετικά με τον αριθμό των συμμετεχόντων. Οι σχέσεις ήταν κεκλεισμένων των θυρών και η αποκάλυψή τους γινόταν προ τετελεσμένων γεγονότων και στις περισσότερες περιπτώσεις μετά την πάροδο αρκετών δεκαετιών.⁶⁷

Πυλώνες του στρατηγικού αυτού δόγματος του Ισραήλ ήταν η Τουρκία και το Ιράν, με την Αιθιοπία να έχει για το Ισραήλ σαφώς μικρότερη σημασία λόγω της γεωγραφικής της απόστασης από το επίκεντρο της Μέσης Ανατολής, αλλά και λόγω της αδυναμίας επιρροής της στα διεθνή ζητήματα. Τα οφέλη αυτής της στρατηγικής διαφαίνονται κυρίως στις υπηρεσίες πληροφοριών και στις οικονομικές σχέσεις. Η αγοραπωλησία πετρελαίου και πολεμικών εξοπλισμών άνησε μεταξύ Ισραήλ και Ιράν ως το 1979, ενώ με την Τουρκία τέθηκαν οι βάσεις που θα οδηγούσαν στην υπογραφή σειράς συμβάσεων στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Στο πολιτικό και διπλωματικό επίπεδο τα οφέλη για το Ισραήλ ήταν μηδαμινά, με εξαίρεση την αναβάθμιση της θέσης του στη στρατηγική των ΗΠΑ στη Μέση Ανατολή.

Το δόγμα κατέρρευσε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 από ένα συνδυασμό πολιτικών εξελίξεων: τη μεταστροφή της τουρκικής πολιτικής προς την κατεύθυνση των αραβικών κρατών (λόγω οικονομικών δυσχερειών αλλά και της ανάγκης στήριξης στο Κυπριακό ζήτημα), την Ισλαμική Επανάσταση του Ιράν και την αποτυχημένη ισραηλινή επέμβαση στο Λίβανο το 1982-1983. Η τελευταία έμελλε να είναι η «ταφόπλακα» του

⁶⁶ Eyal Zisser, “The Maronites, Lebanon and the State of Israel: early contacts”, *Middle Eastern Studies*, 31:4 (1995), 889-918.

⁶⁷ Όπως συνέβη στην περίπτωση της Τουρκίας και του Ιράν. Η συνεργασία με την Τουρκία στο πλαίσιο της περιφερειακής σύμβασης έγινε γνωστή μετά την έναρξη της ειρηνευτικής διαδικασίας για την Παλαιστίνη. Στην περίπτωση του Ιράν, η Ισλαμική Επανάσταση του 1979 έδωσε στο φως της δημοσιότητας ένα μεγάλο μέρος των αρχείων της κυβέρνησης του Σάχη Παχλαβί, σκοπεύοντας συγχρόνως και να υπονομεύσει τη διακυβέρνησή του, αλλά και να εδραιώσει τη θέση της ως νέα ηγέτιδα δύναμη του σιιτικού κόσμου.

δόγματος, καθώς βασιζόταν σε πληροφορίες και σχέδια δράσης, τα οποία δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα και ως εκ τούτου δεν απέδωσαν. Συγκεκριμένα, η ικανότητα της Μαρωνιτικής κοινότητας να επιβληθεί στις δυνάμεις ασφαλείας του Λιβάνου είχε υπερεκτιμηθεί, όπως και η δυνατότητά της να συγκροτήσει μια αυτό-διοικούμενη οντότητα.⁶⁸

Το δόγμα εξωτερικής περιφέρειας είχε βέβαια τις ρίζες του στην προσπάθεια του Ισραήλ να εξέλθει του καθεστώτος απομόνωσης στο οποίο είχε περιέλθει από την ημέρα της ανεξαρτησίας του. Αν λάβει κάποιος υπόψη ότι η συνθηκολόγηση με την Αίγυπτο το 1978 οδήγησε μετά από μια δεκαετία στην έναρξη της ειρηνευτικής διαδικασίας για το Παλαιστινιακό, τότε το δόγμα είχε πετύχει το στόχο της εξόδου του Ισραήλ από την περιφερειακή του απομόνωση. Τα αραβικά κράτη, με την πάροδο των ετών, αναγνώρισαν το δικαίωμα στην Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης – ως μοναδική εκπρόσωπο των Παλαιστινίων – να διαπραγματεύεται για το μέλλον της περιοχής της Παλαιστίνης με το Ισραήλ και αποχώρησαν από την ενεργό δράση στο Παλαιστινιακό. Σε γενικές γραμμές, δεν τίθεται πλέον ζήτημα αφανισμού του Ισραήλ από το χάρτη – με εξαίρεση το Ιράν όταν ήταν Πρόεδρος ο Μαχμούτ Αχμεντινετζάντ. Αν συμπεριλάβουμε και την ανοιχτή προσέγγιση της Τουρκίας με το Ισραήλ – η οποία ήταν άμεση συνέπεια της ειρηνευτικής διαδικασίας – μπορούμε να καταλήξουμε ότι το δόγμα του Ισραήλ απέβη καρποφόρο «μετά θάνατον».⁶⁹

Ωστόσο, τη δεκαετία του 2000, κέρδισε έδαφος η αντίληψη ότι το δόγμα εξωτερικής περιφέρειας κατέστη ζημιογόνο μακροπρόθεσμα για το Ισραήλ. Κατέστη προφανές στην ισραηλινή ιθύνουσα τάξη ότι όσο το Ισραήλ παρέμενε σε εμπόλεμη σχέση με μεγάλες και ισχυρές αραβικές χώρες, στρατιωτικά και οικονομικά συμφέροντα περιόριζαν τη δυνατότητα δράσης της Τουρκίας άλλα και τα περιφερειακά κράτη καθώς και τις μειονότητες να καλλιεργήσουν τις σχέσεις τους με το Ισραήλ. Εξάλλου, κατά την εφαρμογή του, το δόγμα εξωτερικής περιφέρειας είχε θεωρηθεί από τον Μπεν Γκουριόν και τον κύκλο του, ως μια προσωρινή στρατηγική που θα διαρκούσε όσο τα αραβικά κράτη δεν αναγνώριζαν το Ισραήλ. Δεν είχε θεωρηθεί ως υποκατάστατο της άρνησης ή της

⁶⁸ Alpher, “Israel: alternative regional options in a changing Middle East”, ό.π., 3-5.

⁶⁹ Guzansky, “Israel’s Periphery Doctrine 2.0: the Mediterranean Plus”, ό.π., 104.

αποτυχίας αναγνώρισης του Ισραήλ από τα γειτονικά αραβικά κράτη. Θεωρήθηκε μάλιστα ως «μια χαμηλού κόστους αλλά βραχυπρόθεσμη μορφή της *realpolitik*». ⁷⁰ Διατυπώθηκε στους πολιτικούς κύκλους ότι η βαρύτητα που δόθηκε στην καλλιέργεια των σχέσεων με τα κράτη και τις μειονότητες, δεν παρείχε τα απαραίτητα ερείσματα για την επίλυση του Παλαιστινιακού ζητήματος και την αναγνώριση του κράτους του Ισραήλ από τον αραβικό κόσμο. Είναι γεγονός πως έπρεπε να προτιμηθεί η επίλυση του Παλαιστινιακού ζητήματος αντί της διατήρησης των «συμμαχιών» του δόγματος εξωτερικής περιφέρειας. Ίσως γι' αυτόν τον λόγο, όταν ξεκίνησε η ειρηνευτική διαδικασία, κάθε προσπάθεια αναβίωσης του δόγματος εξωτερικής περιφέρειας εγκαταλείφθηκε. Ο Σλόμο Μπεν Άμι, πρώην υπουργός εξωτερικών του Ισραήλ και διευθυντής του Toledo International Center for Peace στη Μαδρίτη, είχε τονίσει ότι «η περιφερειακή συμμαχία με την Τουρκία, το Ιράν και την Αιθιοπία δημιουργήθηκε τη δεκαετία του 1950 ως ένα εργαλείο αποφυγής της σύναψης ειρήνης με τους Άραβες. Μια επιστροφή σε αυτή τη συμμαχία περνάει μέσα από τη συμφιλίωση με τον Αραβικό κόσμο». ⁷¹ Είχε επίσης επισημάνει ότι «η διαμάχη μεταξύ του Ισραήλ και της Παλαιστίνης δεν μπορεί να λήξει μέχρις ότου οι γεωπολιτικές συνθήκες στις οποίες εντάσσεται επιλυθούν». ⁷² Οι δηλώσεις αυτές, υπό το πρίσμα της ιστορίας, μπορούν να οδηγήσουν στο συμπέρασμα ότι το δόγμα της περιφερειακής συμμαχίας αποτέλεσε μια εναλλακτική στρατηγική για το Ισραήλ στην εξωτερική του πολιτική. Το δόγμα έλαβε μια δικιά του ιδιαίτερη πνοή ως και τη δεκαετία του 1970, σε βάρος όμως μιας ουσιαστικής προώθησης της επίλυσης του Παλαιστινιακού ζητήματος, τόσο στις εξωτερικές σχέσεις του Ισραήλ, όσο και στο εσωτερικό του, γεγονός που ώθησε στην πρώτη ιντιφάντα στα τέλη της δεκαετίας του 1980.

Η σχέση με την Τουρκία της δεκαετίας του 1990 θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έδινε νέα πνοή στην παρωχημένη στρατηγική των δεκαετιών του 1950 και του 1960. Η τουρκο-ισραηλινή συνεργασία αποτέλεσε μια νέα τροπή στις σχέσεις των δύο κρατών, οι οποίες θα συνάπτονταν σε νέες στενότερες βάσεις αλλά και δημόσια. Σε αυτό το σημείο θα σημειώσουμε ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, η Τουρκία υπό την κυβέρνηση του Πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, σταδιακά προχώρησε σε νέα μεταστροφή της

⁷⁰ Στο Leon T. Hadar, “The collapse of Israel’s Periphery Doctrine”, *Foreign Policy* (26/6/2010).

⁷¹ Στο Akida Elver, “How to Cure a Leper State”, *Haaretz* (7/6/2010).

⁷² Στο Trita Parsi, *Treacherous Alliance: The secret dealings of Israel, Iran and the United States* (Λονδίνο: Yale University Press, 2007), 281.

πολιτικής της έναντι του Ισραήλ και της Παλαιστίνης, ενώ κατά τη διάρκεια της «Αραβικής Άνοιξης» την εξουσία στην Αίγυπτο κατέλαβε η Μουσουλμανική Αδελφότητα.⁷³ Η αντίδραση του Ισραήλ εκφράστηκε με μια νέα, ανανεωμένη έκφραση του δόγματος εξωτερικής περιφέρειας, το οποίο ονομάστηκε «Periphery Doctrine 2.0» που θα αναλυθεί σε αντίστοιχο κεφάλαιο.

⁷³ Παρά το μετέπειτα πραξικόπημα που ανέτρεψε το καθεστώς του Μόρσι στην Αίγυπτο, δίνεται η εντύπωση στους ισραηλινούς κυβερνητικούς κύκλους ότι η συνθηκολόγηση του 1978 με το Ισραήλ ενδέχεται να αποδειχθεί παρένθεση στην κοινή εμπόλεμη ιστορία τους.

4. Η αναζήτηση συνεργασίας στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο

Οι σχέσεις μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ ξεκινούν αμέσως μετά την ανακήρυξη του ισραηλινού κράτους και το τέλος του πρώτου αραβο-ισραηλινού πολέμου της περιόδου 1948-1949. Η στάση της Τουρκίας κατά τη διάρκεια του πρώτου αραβο-ισραηλινού πολέμου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ουδέτερη, με σημεία αναφοράς την άρνηση αποστολής Τούρκων εθελοντών στο πλευρό των Αράβων στον πρώτο αραβο-ισραηλινό πόλεμο καθώς και την παράλληλη αποστολή εφοδίων στον Παλαιστινιακό πληθυσμό. Ωστόσο, η Τουρκία ήταν το πρώτο κράτος με πλειοψηφία μουσουλμανικού πληθυσμού που αναγνώρισε de jure την ύπαρξη του Ισραήλ στις 28 Μαρτίου του 1949. Το γεγονός αυτό σήμερα δεν θα είχε ιδιαίτερη σημασία, ωστόσο, την εποχή εκείνη, η Τουρκία επεδίωκε να συνδεθεί με το Δυτικό μπλοκ και κατά συνέπεια, η κίνηση αυτή – στο πλαίσιο της προσέγγισης με τις ΗΠΑ και τη Μεγάλη Βρετανία – συνέπιπτε με τη γενικότερη στρατηγική της. Τον Ιανουάριο του 1950, Τούρκος επιτετραμμένος απεστάλη στο Τελ Αβίβ, ενώ το 1952, τα δύο κράτη αντάλλαξαν πρέσβεις. Σκοπός των κινήσεων αυτών ήταν η διευκόλυνση της προσχώρησης της Τουρκίας στον Οργανισμό Βορειοανατολικού Συμφώνου (NATO) και στη συνέχεια η συμμετοχή της ως ιδρυτικό μέλος στο ακόμη υπό διαμόρφωση Σύμφωνο της Βαγδάτης.⁷⁴

Ωστόσο, το 1951 ανεκλήθη ο πρέσβης της Τουρκίας μετά από πιέσεις των αραβικών χωρών – και ιδιαίτερα της Αιγύπτου – οι οποίες δεν έκρυβαν την απογοήτευσή τους από την ανάπτυξη των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων. Τα δύο κράτη συνέχισαν τις επαφές τους στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών και οι συνθήκες αυτές επικράτησαν καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1950. Ενώ παράλληλα η Τουρκία ανέλαβε το ρόλο του «honnête couturier» μεταξύ των αραβικών κρατών και του Ισραήλ σε περιόδους όξυνσης των πνευμάτων. Οι Άραβες, υπό την ιδεολογική ηγεσία του Προέδρου Γκαμάλ Άμπντελ Νάσερ της Αιγύπτου, κατήγγειλαν τη στάση της. Συγκεκριμένα, το 1954 ο Πρόεδρος Νάσερ δήλωσε «Η Τουρκία, λόγω της ισραηλινής πολιτικής της, δεν είναι συμπαθής στον αραβικό κόσμο».⁷⁵ Κατά συνέπεια, η Τουρκία προσπαθούσε να διατηρήσει μια λεπτή ισορροπία μεταξύ των σχέσεών της με το Ισραήλ – ως βήμα προς την από κοινού

⁷⁴ Amikam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East Mediterranean* (Λονδίνο: Frank Cass Publishers, 1987), 43-82.

⁷⁵ Στο Daniel Pipes, “A New Axis: The Emerging Turkish-Israeli Entente”, *National Interest* (Χειμώνας 1997/1998).

προσέγγιση της Δύσης – και την επιθυμία της να αποφύγει ή τουλάχιστον να μετριάσει την αραβικής προέλευσης άσκηση κριτικής. Η Άγκυρα συνέχιζε μια πολιτική ισορροπίας σε τεντωμένο σκοινί, στο πλαίσιο της οποίας οι σχέσεις με το Τελ Αβίβ δεν διακόπηκαν, ενώ οι δηλώσεις της παρέμεναν υπέρ των επιδιώξεων του αραβικού κόσμου. Παρά ταύτα, οι οικονομικές σχέσεις άρχιζαν να ανθούν με εξαγωγές προς το Ισραήλ πρώτων υλών (όπως βαμβάκι και λάδι) και εισαγωγές από την Τουρκία βιομηχανικών προϊόντων (όπως φάρμακα και λιπάσματα). Αποτελούσε έναν τρόπο ώστε οι δύο χώρες να παρακάμψουν τα εμπόδια που έθετε η διαίρεση του μεταπολεμικού κόσμου στη Μέση Ανατολή. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, οι σχέσεις δεν προχώρησαν περαιτέρω σε πολιτικό επίπεδο και παρέμειναν στο βαθμό επιτετραμμένου σε επίπεδο διπλωματικών σχέσεων. Είναι γεγονός πως καθοδηγήθηκαν περισσότερο από τη λογική της *realpolitik* παρά από ιδεολογικούς όρους. Πάντως, όταν τον Οκτώβριο του 1956, προκλήθηκε η κρίση του Σουέζ – από ισραηλινή επίθεση μετά από παρότρυνση της Γαλλίας και τη Μεγάλης Βρετανίας – η Άγκυρα καταδίκασε την ενέργεια αυτή και ανακάλεσε τον επιτετραμμένο της. Ωστόσο, αυτή ήταν πράξη ως επί το πλείστον τυπική, η οποία δεν μετέλλαξε τις σχέσεις των δύο κρατών. Άλλωστε η πλειοψηφία των κρατών των Ηνωμένων Εθνών προχώρησαν στην ίδια ενέργεια, με χαρακτηριστική και ιδιαίτερα σπάνια την ταύτιση των δηλώσεων της Σοβιετικής Ένωσης με αυτές των Ηνωμένων Πολιτειών.⁷⁶

Ο επόμενος βαρυσήμαντος σταθμός στις σχέσεις των δύο χωρών σημειώνεται στο τέλος της δεκαετίας του 1950, με την υπογραφή στις 29 Αυγούστου του 1958 στην Άγκυρα, συμφώνου συνεργασίας μεταξύ των μυστικών υπηρεσιών της Τουρκίας (MIT) και του Ισραήλ (Μοσάντ). Τρία γεγονότα ώθησαν την Άγκυρα στην προσέγγιση με το Ισραήλ: η ψήφος του Ιράκ κατά της Τουρκίας σχετικά με το Κυπριακό ζήτημα στα Ηνωμένα Έθνη το 1957, η ίδρυση της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας το Φεβρουάριο του 1958 με την ένωση της Συρίας και της Αιγύπτου και η πτώση της μοναρχίας στο Ιράκ τον Ιούλιο του 1958. Συγκεκριμένα, η αλλαγή κατεύθυνσης του πολιτικού καθεστώτος του Ιράκ μετά το 1958 αποτέλεσε τροχοπέδη στην εξέλιξη του Οργανισμού του Κεντρικού Συμφώνου (CENTO). Αναμφίβολα, ο αμοιβαίος φόβος για την εξάπλωση της αίγλης και της επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης στην περιοχή δεν αποτέλεσε αμελητέο παράγοντα.

⁷⁶ Jacob Abadi, "Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations", *The Journal of Conflict Studies*, 15:2 (1995).

Το σύμφωνο συνεργασίας του 1958 ήταν αποτέλεσμα σειράς συναντήσεων και διαπραγματεύσεων καθ' όλη τη διάρκεια του έτους. Έμεινε γνωστό στην ιστορία ως η «Περιφερειακή Συμμαχία» (ή «Σύμβαση Φάντασμα») και συνάφθηκε από ισραηλινή πλευρά ως το πρώτο βήμα εφαρμογής του «Περιφερειακού Δόγματός» του. Η συνάντηση έλαβε χώρα μεταξύ του Τούρκου Πρωθυπουργού Αντνάν Μεντερές και του ισραηλινού Πρωθυπουργού Ντέιβιντ Μπεν Γκουριόν κρυφά στην Άγκυρα, δικαιολογώντας επίσημα την παρουσία του ισραηλινού Πρωθυπουργού σε τεχνικά προβλήματα του αεροσκάφους του, τα οποία το ανάγκασαν να προσεδαφιστεί σε τουρκικό έδαφος. Προφασίστηκαν ότι στη συνάντησή τους θα ανέπτυσαν πολιτισμικούς δεσμούς. Το σύμφωνο και οι διατάξεις του είχαν μυστικό χαρακτήρα (στο Ισραήλ έχουν κατηγοριοποιηθεί ως απόρρητα διάρκειας 50 ετών, ενώ στην Τουρκία είναι απόρρητα αορίστου διάρκειας), αλλά με την πάροδο των ετών η ύπαρξη και χρήση του αποτέλεσε μια πραγματικότητα την οποία κρατικοί συντελεστές και ερευνητές ήταν αδύνατον να αγνοήσουν.⁷⁷

Η συμφωνία αποσκοπούσε στη συνεργασία σε οικονομικούς, στρατιωτικούς και διπλωματικούς τομείς. Οι σημαντικότερες διατάξεις της αφορούσαν στρατιωτικά και αμυντικά ζητήματα της Τουρκίας. Μεταξύ άλλων, το σύμφωνο περιείχε διατάξεις αμοιβαίας συνεργασίας των υπηρεσιών πληροφοριών, αν και όταν οι συνθήκες και οι εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή την καθιστούσαν αναγκαία. Τακτικές συναντήσεις λάμβαναν χώρα κάθε έξι μήνες. Ήταν η πρώτη φορά που το Ισραήλ συνεργαζόταν σε τέτοιο στενό βαθμό με άλλη χώρα. Βασιζόταν σε ένα εξειδικευμένο *quid pro quo*: από την πλευρά της, η Τουρκία θα επέτρεπε στη Μοσάντ να δρα και να χτίζει το δίκτυό της στο έδαφός της, ενώ από την ισραηλινή πλευρά, η Μοσάντ θα ενημέρωνε την Τουρκία σχετικά με τις κινήσεις κουρδικών και αρμενικών τρομοκρατικών οργανώσεων καθώς και με τις εξελίξεις εντός της Συρίας, του Ιράκ και της Αιγύπτου. Θα γινόταν επίσης χρήση των διεθνών διασυνδέσεων του Ισραήλ προς αντιστάθμιση αυτών της Ελλάδας σε σχέση με το Κυπριακό ζήτημα. Το Ισραήλ, με το να έχει πρόσβαση στο τουρκικό έδαφος είχε τη δυνατότητα – την οποία εξάλλου δεν άφησε να πάει χαμένη – όχι μόνο να εγκαταστήσει αλλά και να διευρύνει δίκτυα τα οποία θα του επέτρεπαν την καταπολέμηση και την αποτροπή, οργανωμένων ή μη, επιθέσεων κατά του εδάφους του στον ευρύτερο χώρο της

⁷⁷ Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders*, ό.π., 37-44.

Μέσης Ανατολής. Η Τουρκία κατέληξε να βοηθά τη Μοσάντ με την ανταλλαγή πληροφοριών από πράκτορες της στη Συρία, ενώ η ίδια η Μοσάντ εκπαίδευε Τούρκους πράκτορες σε τεχνικές αντικατασκοπείας καθώς και στη χρήση ηλεκτρονικών συσκευών.⁷⁸

Η σχέση αυτή, ιδιαίτερα καρποφόρα για την Τουρκία, δεν οδήγησε ωστόσο σε αναβάθμιση των διπλωματικών τους αντιπροσωπειών, παρά τις Τουρκικές υποσχέσεις και την ισραηλινή πίεση ως προς αυτό το ζήτημα. Η Κυπριακή κρίση του 1964 και η συνέχιση του Ψυχρού Πολέμου, έστρεψαν την προσοχή και τη στήριξη των ΗΠΑ προς άλλες κατευθύνσεις. Ο Ψυχρός Πόλεμος επέτρεπε καλύτερους ελιγμούς στην τουρκική εξωτερική πολιτική ως προς την εξισορρόπηση των σχέσεων μεταξύ του Ισραήλ και των αραβικών κρατών. Άμεση συνέπεια της κρίσης του 1964 ήταν ότι ανέτρεψε τις πιθανότητες αναβάθμισης των διπλωματικών σχέσεων, την οποία εποφθαλμιούσε το Ισραήλ. Στο ενδιάμεσο, η Τουρκία είχε βελτιώσει τους δεσμούς της με τη Σοβιετική Ένωση, το Ιράκ, τη Συρία και την Αίγυπτο. Οι αραβικές χώρες, μάλιστα, υπόσχονταν τη στήριξή τους ως προς το Κυπριακό, αν η Τουρκία διέκοπτε τους δεσμούς με το Ισραήλ. «Η επείγουσα κατάσταση που είχε ωθήσει την Τουρκία στη σύναψη συμμαχίας το 1958, είχε αντικατασταθεί από μια άλλη επείγουσα, η οποία την οδήγησε να απαγκιστρωθεί από τη συμμαχία μερικά χρόνια αργότερα». Ακολούθησε ο πόλεμος του Ιουνίου του 1967», η έκβαση του οποίου οδήγησε για άλλη μια φορά την Τουρκία να καταδικάσει το Ισραήλ, να καταγγείλει την κατοχή αραβικών εδαφών από το Ισραήλ και να στηρίξει την εφαρμογή της Απόφασης 242/1967 του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, δηλαδή την απόσυρση των ισραηλινών στρατευμάτων από τα εδάφη αυτά και την επαναφορά του *status quo ante bellum*.⁷⁹ Παρά ταύτα, οι σχέσεις συνεχίστηκαν διότι, για άλλη μια φορά, η Τουρκία είχε ακολουθήσει την οικουμενική αντίληψη των κρατών-μελών του ΟΗΕ ως προς το ζήτημα των κατεχόμενων εδαφών από το Ισραήλ. Η Τουρκία ήταν διατεθειμένη

⁷⁸ Antonia L. Dimou, *Turkish-Israeli Alliance: Attitudes, Responses and Impact* (Αθήνα: Defense Analyses Institute, 2002), 15.

Βλ. επίσης Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders*, ό.π., 45.

⁷⁹ Η απόφαση 242/1967 του Συμβουλίου Ασφαλείας όριζε α) την απόσυρση των ισραηλινών ενόπλων δυνάμεων από τα καταληφθέντα εδάφη (τα υψώματα του Γκολάν, τη Δυτική όχθη του Ιορδάνη, τη χερσόνησο του Σινά και τη Λωρίδα της Γάζας) και β) τη λήξη των εχθροπραξιών, το σεβασμό και αναγνώριση της κυριαρχίας, της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας κάθε κράτους στην περιοχή, και του δικαιώματος των κρατών να ζουν εν ειρήνη σε ασφαλή και αναγνωρισμένα σύνορα χωρίς απειλές και πράξεις βίας.

να διατηρήσει τους οικονομικούς δεσμούς με το Ισραήλ, όσο αυτό τους κρατούσε μυστικούς και όσο οι δεσμοί αυτοί δεν ήταν αντίθετοι με τα οικονομικά συμφέροντα της Άγκυρας στο χώρο της Μέσης Ανατολής. Από την πλευρά του, το Ισραήλ έβλεπε την Τουρκία ως ένα «παράθυρο» στη Μέση Ανατολή, χάρη στο οποίο είχε τη δυνατότητα να αντλεί πληροφορίες σχετικές με την περιφέρειά της.⁸⁰

Η πετρελαϊκή κρίση της δεκαετίας του 1970 και η Ισλαμική Επανάσταση του Ιράν το 1979, οδήγησαν την Τουρκία να εγκαταλείψει για ένα χρονικό διάστημα την «καλοπροαίρετη ουδετερότητά» της.⁸¹ Η δυσχερής οικονομική κατάσταση, η εξάρτησή της σε πετρέλαιο από τα μέλη του ΟΠΕΚ (Οργανισμός Πετρελαιαγωγών Εξαγωγών Κρατών) και η πίεση αυτών οδήγησαν σε ψύχρανση – αλλά όχι και σε διακοπή – των σχέσεων με το Ισραήλ. Η επιχείρηση «Αττίλας Β'» και η κατάληψη του Νοτίου τμήματος της Δημοκρατίας της Κύπρου το 1974 έστρεψαν την προσοχή του αραβικού κόσμου προς την Τουρκία, με αρνητικά αποτελέσματα. Η ενέργεια αυτή δεν έτυχε αποδοχής από τους Άραβες, όπως ήλπιζε η Τουρκία. Ήταν λοιπόν ένας επιπρόσθετος λόγος να αποσκοπεί σε αγαθές σχέσεις με τα αραβικά κράτη, εις βάρος του Ισραήλ. Η συμφωνία – ενός είδους – συνθήκης ειρήνης με την Αίγυπτο στις 17 Σεπτεμβρίου του 1978 στο Καμπ Ντέιβιντ, μεταξύ Ισραήλ και Αιγύπτου, δεν προσέφερε τα απαραίτητα εχέγγυα στην Τουρκία ώστε να αναθερμάνει την πολυσυζητημένη σχέση. Η χερσόνησος του Σινά επεστράφη, μετά από μια δεκαετία, στην Αίγυπτο, η οποία κατέστη η πρώτη αραβική χώρα που αναγνώρισε *de jure* το Ισραήλ. Το τίμημα ήταν ότι η Αίγυπτος και ο Πρόεδρος της Ανουάρ Σαντάτ να αποκαλεστούν προδότες του αραβικού κόσμου. Δεν αποτελεί εντούτοις έκπληξη ότι η Τουρκία ήθελε βέβαια να αποφύγει να συμπεριληφθεί σε αυτήν την κατηγορία, ενώ προχώρησε ένα βήμα παραπέρα, καταγγέλλοντας, την επίσημη – πλέον – προσάρτηση της Ιερουσαλήμ από το Ισραήλ το 1980 με το «Jerusalem Act» και υποβαθμίζοντας περαιτέρω την αντιπροσώπευσή της στο Ισραήλ σε βαθμό Γραμματέα Β'.⁸²

Η δεκαετία του 1980 και η αποκλιμάκωση της πετρελαϊκής κρίσης επέτρεψαν στην Τουρκία να επανασυνδεθεί με το Ισραήλ, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας προσέλκυσης του εβραϊκού λόμπι στις ΗΠΑ και της – ευμενούς προς αυτήν – διευθέτησης του Κυπριακού

⁸⁰ Στο Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders*, ό.π., 67-68.

⁸¹ Στο Abadi, "Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations", ό.π.

⁸² Θάνος Ντόκος, «Στρατηγικό Αλφαβητάρι Αραβο-Ισραηλινής Διένεξης», *ΕΛΙΑΜΕΠ* (Ιούνιος, 2010).

ζητήματος. Η πολιτική αυτή δεν την εμπόδισε ωστόσο από το να αναγνωρίσει, όπως συνέβη, την ΟΑΠ του Γιάσερ Αραφάτ το 1974 (ως μοναδικό εκπρόσωπο των Παλαιστινίων και όταν βέβαια οι συνθήκες την κατέστησαν απολύτως αναγκαία και η αναγνώρισή του από μεγάλο αριθμό κρατών την καθιστούσαν αβλαβή για τους δεσμούς με το Ισραήλ).⁸³

Η κρυφή αυτή αλληλεγγύη μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ απέφερε κατά καιρούς καρπούς και στα δύο μέρη και αποτέλεσε τη βάση πάνω στην οποία θα χτιζόταν η μελλοντική στενότερη προσέγγιση της δεκαετίας του 1990. Η τακτική επαφή μεταξύ των δύο μερών αποτέλεσε συνήθεια και αναγκαιότητα για την προστασία συμφερόντων και την επίτευξη στόχων, οι οποίοι στόχοι ωστόσο δεν συμβάδιζαν. Αποτελούσε κυρίως ανταλλαγή πληροφοριών προς όφελος του κάθε μέρους. Είναι γεγονός πως η Τουρκία έκανε προσπάθειες να μετριάσει – τουλάχιστον δημόσια – τη συνεργασία αυτή. Βρισκόταν στο δυτικό στρατόπεδο ενός διχοτομημένου κόσμου, αλλά η περιοχή που την ενδιέφερε, η Μέση Ανατολή, είχε εξ αρχής μια ιδιαίτερη δική της δυναμική η οποία δεν μπορούσε να χρωματιστεί με ψυχροπολεμικούς όρους. Σε ζητήματα λοιπόν όπως το Παλαιστινιακό, η Τουρκία διατηρούσε μια συνήθως ουδέτερη στάση κρατώντας αποστάσεις από το Ισραήλ καθώς και από προσπάθειες επίλυσής του. Το Ισραήλ επιθυμούσε το ακριβώς αντίθετο: η Τουρκία έπρεπε να είναι δημόσιος εταίρος. Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα, το Ισραήλ επέζησε από τέσσερις αραβο-ισραηλινούς πολέμους, από τους οποίους, απέρρευε μια ατράνταχτη αλήθεια: ο μεγαλύτερος κίνδυνος αφανισμού του προερχόταν από την απομόνωση και όχι από ενδεχόμενη στρατιωτική υπεροπλία του εχθρού.⁸⁴

Οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών παρέμειναν στάσιμες, χωρίς ωστόσο υποβάθμιση των όρων της συνεργασίας, ως τη δεκαετία του 1990. Την περίοδο 1989-1991, η Σοβιετική Ένωση και ο διπολικός κόσμος κατέρρευσαν, με τις ΗΠΑ να αναδεικνύονται περίτρανα νικητές. Στα χρόνια που ακολούθησαν συμμαχίες και εξωεδαφικά συμφέροντα έπαψαν να έχουν τη σημασία που είχαν τις προηγούμενες δεκαετίες. Το Βορειοατλαντικό Σύμφωνο (NATO) του 1948, του οποίου η Τουρκία και η Ελλάδα αποτελούσαν μέλη από το 1952, δεν είχε πλέον αντίπαλο. Άμεση συνέπεια ήταν η υποβάθμιση της στρατηγικής σημασίας

⁸³ Michael B. Bishku, "How Has Turkey Viewed Israel?", *Israel Affairs*, 12:1 (2006).

⁸⁴ Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders*, ό.π., 45-46.

της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο και στην Εγγύς Ανατολή. Παράλληλα, το αμερικανικό παιχνίδι στήριξης του Ισραήλ κατά σοβιετικά εξοπλισμένων αραβικών χωρών δεν υφίστατο πλέον. Το Ισραήλ θα διατηρούσε την εύνοια των ΗΠΑ λόγω του εβραϊκού λόμπι και της επιρροής του στις προεδρικές εκλογές αλλά η στήριξη αυτή δεν θα θεωρείτο – από εδώ και στο εξής – δεδομένη ή άμεση. Παρά τις γλαφυρές υποσχέσεις κάθε υποψηφίου στις προεκλογικές εκστρατείες, η πραγματικότητα ήταν μάλλον διαφορετική.⁸⁵

Λίγο μετά, έλαβαν χώρα δύο εξελίξεις υψίστης σημασίας ως προς την περιφερειακή πολιτική της Τουρκίας. Η πρώτη ήταν ο Πόλεμος του Κόλπου του 1990-1991, ο οποίος υπονόμωσε τις σχέσεις της Άγκυρας με τη Συρία, με το Ιράν και προφανώς με το Ιράκ. Η ρευστή κατάσταση του τελευταίου και η άνοδος των κουρδικών αλυτρωτικών επιδιώξεων, σε συνδυασμό με την ανοχή των ΗΠΑ και τον – ίσως υπερβολικό – φόβο στήριξης του PKK και του αρχηγού του Αμπντουλάχ Οτσαλάν από το Ιράν και τη Συρία, κλόνισαν τον τουρκικό πολιτικό και ιδιαίτερα τον στρατιωτικό κόσμο. Οι σχέσεις με τα δύο αυτά κράτη χαρακτηρίζονταν από εναλλασσόμενες περιόδους έντασης και ύφεσης, κατά τη διάρκεια των οποίων η Τουρκία κατηγορούσε τον Πρόεδρο Άσαντ της Συρίας ότι προστάτευσε τον Οτσαλάν στο έδαφός της, και το Ιράν ότι μέσω των στρατοπέδων του εκπαιδεύονταν μαχητές του PKK. Το δεύτερο και σημαντικότερο γεγονός – ως προς τη βελτίωση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων – ήταν η έναρξη των συζητήσεων για την επίλυση του Παλαιστινιακού, με τη Διακήρυξη Αρχών και τις Συμφωνίες του Όσλο το 1993 μεταξύ του Ισραήλ και την Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ).⁸⁶ Άμεση συνέπεια αποτέλεσε η απαγκίστρωση της Τουρκίας από τα δεσμά της διατήρησης της ουδετερότητας ως προς το θέμα αυτό στα μάτια του αραβικού κόσμου. Βρισκόταν πλέον στη συμφέρουσα θέση να προχωρήσει σε στενότερη επικοινωνία και, κατ' επέκταση, συνεργασία με το εβραϊκό κράτος. Οι διπλωματικές σχέσεις αναβαθμίστηκαν σε πρεσβευτικό επίπεδο στις 19 Δεκεμβρίου του 1991. Θα σημειώσουμε απλά ότι σε

⁸⁵ John Mearsheimer & Stephen Walt, “The Israel Lobby”, *London Review of Books*, 28:6 (2006).

⁸⁶ Οι συμφωνίες του Όσλο ήταν αποτέλεσμα της πρώτης άμεσης διαπραγμάτευσης μεταξύ Ισραηλινών και Παλαιστινίων. Αποτελούσαν ένα γενικό πλαίσιο για τις μελλοντικές σχέσεις των δύο πλευρών και προέβλεπαν τη δημιουργία της Παλαιστινιακής Αρχής που θα αναλάμβανε τη διοίκηση μεγάλου μέρους των Κατεχομένων, από τα οποία θα αποχωρούσαν σταδιακά τα ισραηλινά στρατεύματα.

αντίστοιχη ενέργεια είχε ήδη προβεί η Ελλάδα, γεγονός που αναιρεί το συμπτωματικό χαρακτήρα αυτής της χρονικής συγκυρίας.⁸⁷

Ένα επιπρόσθετο επιχείρημα το οποίο θα μπορούσε να παρατεθεί είναι ότι οι καταβληθείσες προσπάθειες της Τουρκίας – ως εκείνη την περίοδο – να διατηρήσει και να αναπτύξει τις αγαθές σχέσεις με τις αραβικές χώρες, είχαν αποβεί άκαρπες. Η κατάσταση αυτή σχετιζόταν άμεσα με τη θέση της Τουρκίας ως διάδοχο κράτος της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁸⁸ Ο συσχετισμός αυτός εμπόδισε την Τουρκία από το να συνάψει οποιαδήποτε άλλη σχέση πέραν της οικονομικής. Ωστόσο, ακόμα και οι οικονομικές σχέσεις περιορίζονταν στην αγοραπωλησία πετρελαίου και ορισμένων βασικών αγαθών. Οι καλές ημέρες της αγοράς αυτής εντοπίζονται στις περιόδους έντασης μεταξύ των αραβικών χωρών και της Δύσης, όπως αυτή της δεκαετίας του 1970 και της κρίσης του πετρελαίου του 1973. Ενώ το 1982 οι εξαγωγές προς τον ισλαμικό κόσμο αντιπροσώπευαν το 47% των εξαγωγών της Τουρκίας, το 1992 είχαν μειωθεί στο 12%.⁸⁹

Είναι γεγονός πως η Τουρκία και το Ισραήλ, δύο μη γειτνιάζουσες χώρες, αντιμετώπιζαν μια νέα κατάσταση πραγμάτων, στην οποία τα «ατού» τους είχαν εξανεμιστεί και αναζητούσαν τη θέση τους εντός ενός νέου πλέγματος συμφερόντων. Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να τονίσουμε ότι η Τουρκία, κατά την δεκαετία του 1990, ήταν υπό τον έλεγχο του στρατού, ο οποίος ήταν δυτικά και ευρωπαϊκά προσανατολισμένος. Θεωρούσε συμφέρον της χώρας τη Μεσόγειο και την ευρωπαϊκή της προοπτική και όχι τη διατήρηση καλών σχέσεων με μουσουλμανικά και αραβικά καθεστώτα. Παράλληλα, η πλειονότητα του αραβικού κόσμου, στο πλαίσιο της Γενικής Συνέλευσης των ΗΕ, δεν στήριζαν τις τουρκικές επιδιώξεις αναφορικά με το Κυπριακό ζήτημα και τη στενότερη οικονομική προσέγγιση με τα κράτη της περιφέρειάς της. Η αναζήτηση αυτή κατέληξε σταδιακά στην υπογραφή σειράς οικονομικών και μετέπειτα στρατιωτικών συμβάσεων μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ, οι οποίες παρά ταύτα δεν έλαβαν ποτέ τον χαρακτηρισμό της «συμμαχίας». Η Τουρκία και το Ισραήλ ανακάλυψαν κοινά συμφέροντα εντός της

⁸⁷ Meliha Altunisik, “The Turkish-Israeli rapprochement in the post-Cold war era”, *Middle Eastern Studies*, 36:2, 175.

Βλ. επίσης Pipes, “A New Axis: The Emerging Turkish-Israeli Entente”, ό.π.

⁸⁸ Με το καθεστώς αυτό, η Τουρκία είχε αποδεχτεί όλα τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως προς τα άλλα κράτη της διεθνούς κοινότητας.

⁸⁹ Alain Gresh, “Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East”, *Middle East Journal*, 52:2 (Φθινόπωρο, 1998), 192.

σφαίρας επιρροής τους. Τα συμφέροντα αυτά ήταν κυρίως οικονομικά από τουρκικής πλευράς, αλλά και οικονομικό-στρατηγικά από ισραηλινής πλευράς στο πλαίσιο δικτύωσής της κατά του Ιράν και του σιιτικού κόσμου.⁹⁰ Η Τουρκία ήταν ακόμη τότε μια αναπτυσσόμενη οικονομία με σημαντικές ελλείψεις σε οικονομικούς πόρους και τεχνογνωσία εξοπλισμών (με δυσχέρεια παροχής τους από το Δυτικό κόσμο). Το Ισραήλ είχε τη δυνατότητα να καλύψει τις δύο αυτές ανάγκες σε μάκρος χρόνου – είναι εξάλλου ο 5^{ος} παγκοσμίως εξαγωγέας όπλων – ενώ παράλληλα διεύρυνε την αγορά του και αύξανε την παραγωγικότητά του. Μπορούσε με αυτόν τον τρόπο να αποκτήσει πρόσβαση – ενδεχομένως – στο μουσουλμανικό κόσμο και την Κεντρική Ασία.⁹¹

Οι συγκυρίες που οδήγησαν στην τουρκο-ισραηλινή προσέγγιση δημιούργησαν κοινά συμφέροντα για τις δύο χώρες, τα οποία όμως είχαν διαφορετική σημασία για τον κάθε εταίρο. Κατά τον Daniel Pipes, «Για την Τουρκία, η οποία δεν είχε ποτέ εντελώς γίνει αποδεκτή από τη Δύση, η σχέση τη διέκρινε από τις άλλες μουσουλμανικές χώρες. Για το Ισραήλ, το οποίο δεν είχε ποτέ εντελώς γίνει αποδεκτό ως Μεσανατολική χώρα, η σχέση έσπαγε έναν τοίχο απόρριψης και ενδεχομένως μπορούσε να αποδειχθεί ως πρότυπο για σύνδεση με άλλα μουσουλμανικά κράτη».⁹²

⁹⁰ Το Ιράν είναι ηγέτιδα δύναμη του σιιτικού κόσμου από την εποχή της Ισλαμικής Επανάστασης του Δεκεμβρίου 1979, με την οποία ανετράπη το σύμμαχο προς τη Δύση καθεστώς του Σάχη και έφερε στην εξουσία το μουσουλμάνο θρησκευτικό ηγέτη Αγιατολάχ Χομεϊνί.

⁹¹ Dov Waxman, “Turkey and Israel: A new balance of power in the Middle East”, *The Washington Quarterly*, 22:1 (1998), 29.

Βλ. επίσης Neill Lochery, “Israel and Turkey: Deepening ties and strategic implications 1995-1998”, *Israel Affairs*, 5:1 (1998), 56.

Kemal Kirisci, “Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A “Synthetic” and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation”, *Turkish Studies*, 10:3 (2012), 319-341.

Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 100-111.

⁹² Στο Pipes, “A New Axis: The Emerging Turkish-Israeli Entente”, ό.π.

5. Οι τομείς συνεργασίας και τα όριά τους

Σε αντίθεση με την «Περιφερειακή Συμμαχία» του 1958, η οποία πήγαζε από πρωτοβουλία του κράτους του Ισραήλ, η Τουρκία ήταν η χώρα που έκανε το πρώτο βήμα στη δεκαετία του 1990. Η νέα προσπάθεια επίλυσης του Παλαιστινιακού ζητήματος το 1991 και η ανάδειξη των ΗΠΑ ως μοναδικής υπερδύναμης στο μεταψυχροπολεμικό κόσμο παρείχαν στην Τουρκία τα απαραίτητα ερείσματα ώστε να επαναπροσεγγίσει το Ισραήλ. Η ειρηνευτική προσπάθεια κατέστησε τις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις αποδεκτές και συνεπώς εν δυνάμει γνωστές εντός του αραβικού κόσμου αλλά και εντός της τουρκικής κοινωνίας. Ο Efraim Inbar σημειώνει ότι «το βασικό πλαίσιο της προσέγγισης της Τουρκίας με το Ισραήλ ήταν η αναπροσαρμογή της κατεύθυνσης της εξωτερικής της πολιτικής», όσο «για το Ισραήλ, η επαφή με την Τουρκία ήταν ένας τρόπος να δείξει την αποδοχή του από ένα μουσουλμανικό κράτος σε μια επιθετική αραβική και ισλαμική περιοχή, παρά την άλυτη σύγκρουση με τους Παλαιστίνιους».⁹³ Η συνεργασία με την Τουρκία αποτελούσε ανέκαθεν ζήτημα υψίστης σημασίας για το Ισραήλ, ενώ σε γενικές γραμμές ο ισραηλινός λαός συναινούσε στην ανάγκη καλλιέργειας καλών σχέσεων με την Τουρκία. Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να τονίσουμε ότι η εικόνα της Τουρκίας στο Ισραήλ – εκείνη την εποχή τουλάχιστον – είναι διαφορετική από την ιστορική μνήμη των αραβικών και ορισμένων ευρωπαϊκών κρατών. Η ανάμνηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν είναι αρνητική ώστε να αποτελεί εμπόδιο για την καλλιέργεια των σχέσεων. Το 1992, η εβραϊκή κοινότητα στην Τουρκία γιόρτασε τα 500 χρόνια από την άφιξη των προγόνων τους σε οθωμανικές πόλεις, οι οποίοι – όπως άλλωστε και οι χριστιανοί – απολάμβαναν θρησκευτική και κοινοτική αυτονομία στην οθωμανική αυτοκρατορία. Ο Πρόεδρος του Ισραήλ επισκέφτηκε μάλιστα την Τουρκία για να τιμήσει το γεγονός. Η κοινότητα αυτή σήμερα αριθμεί περί τα 25,000 άτομα στην Τουρκία. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο Πρωθυπουργός Έχουντ Μπαράκ έκανε λόγο για την Τουρκία ως έναν περιφερειακό γίγαντα «με τον οποίο το Ισραήλ μοιράζεται βαθιά αμοιβαία συμφέροντα».⁹⁴

Σε αντίθεση με την προηγούμενη τεσσαρακονταετία, οι σχέσεις των δύο κρατών τη δεκαετία του 1990 κάλυπταν ένα ευρύ πλέγμα συμφερόντων, από το οποίο μπορούμε να

⁹³ Efraim Inbar, “The Resilience of Israeli-Turkish Relations”, *Israel Affairs*, 11:4 (Οκτώβριος, 2005), 591-593.

⁹⁴ *Ibid.*, 598

διακρίνουμε τρεις τομείς. Ο πρώτος αφορά το εξωτερικό εμπορικό ισοζύγιο μεταξύ των δύο χωρών, το οποίο άνησε αισθητά προς όφελος της Τουρκίας, ιδιαίτερα μετά την υπογραφή σχετικής σύμβασης το 1992, και την ίδρυση ζώνης ελευθέρων συναλλαγών το 1996, με αποτέλεσμα ο τουρισμός από το Ισραήλ προς την Τουρκία να αυξηθεί κατακόρυφα. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η Τουρκία αποτέλεσε τον πρώτο τουριστικό προορισμό των Ισραηλινών, ενώ το ετήσιο εμπόριό τους, το 2004, έφτασε τα 2 δις. δολάρια, από 200 εκ. δολάρια που ήταν το 1993. Ο δεύτερος τομέας σχετίζεται με τη συνεργασία στον τομέα των υπηρεσιών ασφαλείας και στον τομέα στρατιωτικής βιομηχανίας και στρατηγικής που αναφέραμε ανωτέρω. Έλαβε την ονομασία «Στρατηγικός Διάλογος» και αποτελείται κυρίως από δύο συμφωνίες οι οποίες συγκρότησαν το πλαίσιο του: τη συμφωνία περί συνεργασίας στη στρατιωτική εκπαίδευση της 21^{ης} Φεβρουαρίου του 1996 και τη συμφωνία περί συνεργασίας στον τομέα της άμυνας της 26^{ης} Αυγούστου του 1996. Τον τρίτο και ίσως σημαντικότερο τομέα αποτελούν σειρά από στρατιωτικές συμφωνίες, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, για την αγορά και την αναβάθμιση στρατιωτικού υλικού και τη μεταφορά τεχνογνωσίας από το Ισραήλ προς την Τουρκία.⁹⁵

Το Νοέμβριο του 1994 η Πρωθυπουργός Τανσού Τσιλέρ επισκέφτηκε το Ισραήλ. Κατά τη διάρκεια της παραμονής της υπογράφηκε ένας αριθμός συμφωνιών, μεταξύ των οποίων και η στρατιωτική συμφωνία περί αναβάθμισης των τουρκικών αεροσκαφών F-4 Phantom. Ήταν η αρχή μιας σειράς συμβάσεων, η οποία θα έδινε νέα πνοή στην επιδιωκόμενη προσέγγιση. Τον Οκτώβριο του 1995 υπογράφηκε συμφωνία στρατιωτικής συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών, η οποία ίδρυε την «Ομάδα Στρατηγικής Ανάλυσης» και αύξησε τη συνεργασία των υπηρεσιών πληροφοριών καθώς και την ισραηλινή συμμετοχή στην εκπαίδευση τουρκικών στρατιωτικών μονάδων. Δεν είναι τυχαίο ότι η συμφωνία αυτή περιείχε και μυστικές διατάξεις, η ύπαρξη των οποίων έγινε αντιληπτή αργότερα με την από κοινού διεξαγωγή ασκήσεων των αεροπορικών δυνάμεων των δύο χωρών το 1996 και τις φήμες περί κοινής δράσης σε ενέργειες αντικατασκοπείας. Μερικούς μήνες αργότερα, στις 21 Φεβρουαρίου του 1996, υπογράφηκε συμφωνία συνεργασίας στον τομέα της στρατιωτικής εκπαίδευσης. Η συμφωνία ήρθε στο φως της

⁹⁵ Altunisik, “The Turkish-Israeli rapprochement in the post-Cold war era”, *ό.π.*, 187.

δημοσιότητας μόλις δύο μήνες μετά την υπογραφή της και εισέπραξε το μένος των αραβικών μέσων μαζικής ενημέρωσης, αλλά και των ισλαμικών κομμάτων της Τουρκίας. Περιείχε διατάξεις σχετικές με ανταλλαγές επισκέψεων στρατιωτικών ακαδημαϊκών, κοινές ασκήσεις, και την πρόσκληση παρατηρητών στις ακαδημίες. Η σημαντικότερη διάταξη της συμφωνίας, η οποία εξάλλου προκάλεσε την εντονότερη δυσαρέσκεια στον αραβικό κόσμο, ήταν αυτή του δικαιώματος διεξαγωγής αεροπορικών ασκήσεων στον εναέριο χώρο του άλλου κράτους. Η διάταξη αυτή έδινε τη δυνατότητα στα ισραηλινά μαχητικά να οργανώνουν ασκήσεις κοντά στα σύνορα με τη Συρία, το Ιράν και το Ιράκ, εναέριους χώρους δηλαδή, οι οποίοι μέχρι εκείνη την περίοδο ήταν terra incognita για το Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας του Ισραήλ.⁹⁶

Στις 16 Μαρτίου του 1996, το Ισραήλ και η Τουρκία υπέγραψαν συνθήκη η οποία δημιουργούσε μια ζώνη ελευθέρων συναλλαγών μεταξύ των εδαφών τους, προωθούσε την εισροή επενδύσεων κεφαλαίου και έθετε τις βάσεις για αποφυγή της διπλής φορολογίας. Οι οικονομικοί δεσμοί των δύο κρατών εντατικοποιούνταν και προχώρησαν σε βάθος. Είναι αξιοσημείωτο ότι σε διάστημα μερικών ετών επιτεύχθηκε σημαντικότερη πρόοδος στις σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ από ό,τι μεταξύ της περιόδου 1950-1980. Ο λόγος ήταν ότι πλέον ο πολιτικός κόσμος και τα συμφέροντα της στρατιωτικής ελίτ της Τουρκίας και του Ισραήλ βρίσκονταν στο ίδιο μήκος κύματος. Κατά συνέπεια, πολιτικές και στρατιωτικές συμβάσεις εναλλάσσονταν σε τακτά χρονικά διαστήματα. Συνολικά, το 1996 υπογράφηκαν 13 σχετικές συμφωνίες.

Παρά την ανάδειξη εφήμερης ισλαμικής κυβέρνησης συνεργασίας τον Ιούλιο του 1996, υπό την ηγεσία του Πρωθυπουργού Νετσεμεττίν Ερμπακάν, οι σχέσεις μεταξύ των δύο εταίρων δεν κλονίστηκαν. Δύο μήνες νωρίτερα, ο Μπενιαμίν Νετανιάχου, επικεφαλής κεντροδεξιάς κυβέρνησης συνασπισμού, είχε ανέλθει στην εξουσία, χωρίς τη πρόθεση να χαλαρώσει τις σχέσεις με την Άγκυρα. Οι πολιτικοί και ιδιαίτερα οι στρατιωτικοί δεσμοί που είχαν συναφθεί, είχαν πλέον θεμελιωθεί και συγκροτούσαν μια πραγματικότητα με ευκαιρίες, τις οποίες ουδείς των δύο εταίρων είχε σκοπό να αφήσει να πάνε χαμένες. Οι σχέσεις, λοιπόν, συνέχιζαν με μικρούς τριγμούς, τους οποίους οι στρατιωτικές ηγεσίες των δύο κρατών περιθωριοποιούσαν. Για παράδειγμα, στις 26 Αυγούστου του 1996,

⁹⁶ Dimou, *Turkish-Israeli Alliance: Attitudes, Responses and Impact*, ό.π., 17.

υπεγράφησαν νέες στρατιωτικές συμφωνίες, με τις οποίες διευρύνονταν οι σχέσεις ασφαλείας και αναπτυσσόταν η συνεργασία μεταξύ των δύο στρατιωτικών βιομηχανιών. Οι συμφωνίες, εκτός από την αγοραπωλησία και την αναβάθμιση στρατιωτικού υλικού, περιείχαν και διατάξεις περί μεταφοράς τεχνολογίας αλλά και εκπαίδευσης τεχνικών και ερευνητών από τους ομόλογούς τους στο Ισραήλ. Ακολούθησε πρόβλημα επικύρωσης από την τουρκική βουλή, λόγω της σφοδρής αντίδρασης του Πρωθυπουργού Ερμπακάν σχετικά με το υψηλό κόστος αναβάθμισης των τουρκικών αεροσκαφών F-4 Phantom.⁹⁷ Διαδηλώσεις υπέρ των Παλαιστινίων και υπέρ μιας ισλαμικής επανάστασης κατά του κοσμικού κράτους στην Τουρκία αποτέλεσαν τροχοπέδη στον ήδη οξυμένο πολιτικό βίο της Τουρκίας. Το κίνημα αυτό, χαρακτηρίστηκε από το Εθνικό Συμβούλιο Ασφαλείας της Τουρκίας ως ο κατεξοχήν κίνδυνος στην εθνική ενότητα, παραμερίζοντας σε δεύτερη θέση τον κουρδικό κίνδυνο στην εθνική ενότητα.⁹⁸

Είναι γεγονός πως η επιρροή του στρατού στην Τουρκία αυξήθηκε περαιτέρω τη δεκαετία του 1990, και ιδιαίτερα στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής. Όπως επισημαίνει η Ofra Bengio, «η σύγκρουση με το PKK, η οποία είχε ξεκινήσει το 1984, είχε ωθήσει το στρατό να αναζητήσει την κατάλληλη τεχνολογία, την οποία το Ισραήλ κατείχε ή ανέπτυσε κατά τη διάρκεια του δικού του πολέμου, για παράδειγμα, κατά της Χεζμπολάχ στο Λίβανο».⁹⁹ Κατά συνέπεια, σε συνδυασμό με την στήριξη του PKK από τη Συρία (και την αθέτηση από τη Δαμασκό των υποσχέσεων της στην Τουρκία περί του αντιθέτου), ο δημόσιος κίνδυνος νομιμοποίησε το στρατό να προβεί σε εντονότερο έλεγχο του πολιτικού βίου αλλά και τις διακρατικές σχέσεις. Μετά από πίεση από τη στρατιωτική ελίτ και τη διεξαγωγή του «post-modern coup»¹⁰⁰ του 1997, ο Ερμπακάν παραιτήθηκε, η κυβέρνηση συνασπισμού έπεσε, και έλαβε το χρίσμα του Πρωθυπουργού ο μετριοπαθέστερος Μεσούτ Γιλμάζ, καθησυχάζοντας με αυτόν τον τρόπο τον πολιτικό κόσμο. Ωστόσο, καθ' όλη αυτή την περίοδο, οι συναντήσεις στρατιωτικών στελεχών των δύο κρατών ουδόλως μειώθηκαν. Επιγραμματικά θα σημειώσουμε ότι η περίοδος 1997-1998 χαρακτηρίζεται

⁹⁷ Στην αρχική συμφωνία είχε κοστολογηθεί στα 600 εκ. δολάρια, ενώ στη συνέχεια εκτιμήθηκε στα 800 εκ.

⁹⁸ Lochery, "Israel and Turkey: Deepening ties and strategic implications 1995-1998", ό.π., 50.

⁹⁹ Στο Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders*, ό.π., 86-87.

¹⁰⁰ Η στρατιωτική ελίτ της Τουρκίας προχώρησε σε ενέργειες με τις οποίες απαγορεύτηκε η μαντίλα και έκλεισαν θρησκευτικά σχολεία. Η προσπάθεια είχε ως στόχο τη διατήρηση του κοσμικού κράτους της Τουρκίας και οδήγησε στην παραίτηση του Πρωθυπουργού της. Αποτέλεσε πραξικόπημα διαφορετικού τύπου από αυτά των προηγούμενων δεκαετιών όταν ο στρατός επενέβη με τη στρατιωτική δύναμη.

από πληθώρα συναντήσεων: πρόεδροι, υπουργοί εθνικής αμύνης, πρωθυπουργοί, υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι κ.ο.κ. Από αυτές συγκρατούμε την αγορά από την Τουρκία πυραύλων Porye αέρος – αέρος, τη συμπαραγωγή των πυραύλων Porye II αέρος – εδάφους (αξίας 150 εκ. δολαρίων), τις συζητήσεις περί στενότερης συνεργασίας στην ανταλλαγή πληροφοριών, περί κοινών ναυτικών ασκήσεων, τις ανταλλαγές επισκέψεων μεταξύ στρατιωτικών ακαδημαϊκών, ακόμη και την πρόθεση έρευνας από κοινού σε στρατιωτικο-διαστημικά σχέδια.¹⁰¹

Καθοριστικό στοιχείο αυτών των συναντήσεων ήταν ότι δεν λάμβαναν χώρα μόνο κεκλεισμένων των θυρών, αλλά και υπό το φως της δημοσιότητας. Το γεγονός αυτό ήταν ουσιαστικό για τη ομαλή εξέλιξη των πραγμάτων από ισραηλινή πλευράς. Μάλιστα, η Ofra Bengio θα τονίσει πως «ενώ η ευθυγράμμιση του 1958 είχε ολοκληρωθεί στο πλαίσιο της απομόνωσης του Ισραήλ και σοβαρών απειλών από τον αραβικό κόσμο, η νέα συμφωνία επιτεύχθηκε κατά τη διάρκεια της ειρηνευτικής διαδικασίας μεταξύ του Ισραήλ και των Παλαιστινίων, και όταν ήταν εν εξελίξει συζητήσεις με αραβικά κράτη και ορισμένα αραβικά καθεστώτα στην περιφέρεια».¹⁰² Χαρακτηριστική ήταν η δήλωση του υπουργού εξωτερικών της Τουρκίας Ισμαήλ Τζεμ σε επίσκεψη στο Ισραήλ τον Ιούλιο του 1998: «Ξέρετε ότι ορισμένοι κύκλοι στην Τουρκία λένε ότι οι σχέσεις μας με το Ισραήλ υπονομεύονται από τις προσπάθειές μας αναζήτησης καλύτερων σχέσεων με γειτνιάζουσες χώρες. Αλλά αντιθέτως, αυτό δηλώθηκε αναληθές από τον ίδιο τον ισραηλινό Πρωθυπουργό».¹⁰³ Μετά την περίοδο 1950-1980 κατά τη διάρκεια της οποίας η Τουρκία προσπαθούσε να δικαιολογήσει τις σχέσεις της με το Ισραήλ – ακόμη και μετά την απογοήτευση λόγω της τμηματικής επιτυχίας των μεσανατολικών της επιδιώξεων – η μυστικοπάθεια είχε ανατραπεί προς όφελος επισήμων επαφών και τη σύναψη μιας μακροχρόνιας κοινής στρατηγικής συνεργασίας. Στη θέση της παρατίθεντο διαπραγματεύσεις μακροχρόνιων σχεδίων, ρεπορτάζ από τα τουρκικά και ισραηλινά μέσα

¹⁰¹ Kemal Kirisci, “Turkey’s foreign policy in turbulent times”, *Chaillot Paper*, 92 (Σεπτέμβριος, 2006), 16-17.

Βλ. επίσης Lochery, “Israel and Turkey: Deepening ties and strategic implications 1995-1998”, ό.π., 52. Αχμέτ Ινσέλ, «Οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις Ως Κοινωνική Τάξη», επ. Σία Αναγνωστοπούλου & Στρατής Μπουρνάζος: *Ο Τουρκικός Στρατός: μια κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), 63-78.

¹⁰² Στο Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders*, ό.π., 89.

¹⁰³ Στο Altunisik, “The Turkish-Israeli rapprochement in the post-Cold war era”, ό.π., 185.

μαζικής ενημέρωσης και η κοινή αμερικανο-ισραηλινο-τουρκική τετράωρη ναυτική άσκηση της 7^{ης} Ιανουαρίου του 1998, με κωδική ονομασία «Reliant Mermaid», στις ακτές του Λιβάνου και του Ισραήλ. Η άσκηση αποτέλεσε σύμβολο των εξελίξεων: η τριπλή αυτή σύμπραξη αναστάτωσε τα κράτη της περιοχής και υπήρξε η απαρχή της προετοιμασίας νέων σχεδίων για το μέλλον. Η ναυτική άσκηση θα επαναλαμβανόταν σε ετήσιο ρυθμό ως και το 2005 με την ίδια κωδική ονομασία. Μάλιστα, τον Ιούλιο του 1999, σύμφωνα με δημοσίευμα της *Turkish Daily News*, ο πρώην Τούρκος Πρόεδρος Ντεμιρέλ είχε δηλώσει ότι «μπορούμε να προχωρήσουμε όσο μακριά είστε διατεθειμένοι να πάμε», αναφερόμενος στην ηγεσία του Ισραήλ.¹⁰⁴

Ακολούθησε, το 2002, νέα μυστική στρατιωτική συμφωνία αναβάθμισης των τουρκικών τανκ M-60 ύψους 668 εκ. δολαρίων από την αμυντική βιομηχανία του Ισραήλ. Το προηγούμενο έτος, όταν οι διαπραγματεύσεις λάμβαναν χώρα, είχε επιβληθεί απαγόρευση αναφοράς στις συζητήσεις αυτές από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Υπήρχαν, ωστόσο, διαρροές περί συζητήσεων και συμφωνιών αναφορικά με τη χρήση στρατιωτικών βάσεων των δύο χωρών κατά των ιρανικών πυρηνικών σταθμών. Αν θεωρήσουμε ότι το 1958, η Ηνωμένη Αραβική Δημοκρατία, η μεταστροφή του Ιράκ και ο φόβος της Σοβιετικής Ένωσης συνέβαλαν στην τουρκο-ισραηλινή προσέγγιση, τότε, τη δεκαετία του 1990, η προερχόμενη απειλή – με βάση τις αντιλήψεις των δύο κρατών – από το Ιράκ, τη Συρία και το Ιράν, επισημοποίησαν την τουρκο-ισραηλινή συνεργασία.¹⁰⁵

Η τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 και το αναζωπυρωμένο ενδιαφέρον των ΗΠΑ επανέφεραν την τουρκο-ισραηλινή στρατηγική συνεργασία στο προσκήνιο, καθώς τα δύο κράτη, εκτός του ότι αντιμετώπιζαν τη Χεζμπολάχ και το ΡΚΚ, μπορούσαν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην ευρύτερη περιοχή στο πλευρό των ΗΠΑ. Το Ισραήλ, από τις αρχές της τουρκο-ισραηλινής «ειδικής σχέσης»¹⁰⁶, δίσταζε να τοποθετηθεί κατά του ΡΚΚ, από φόβο να ανοίξει νέο μέτωπο και με την κουρδική

¹⁰⁴ Lochery, “Israel and Turkey: Deepening ties and strategic implications 1995-1998”, ό.π., 53.

Βλ. επίσης Efraim Inbar, “The Resilience of Israeli-Turkish Relations”, ό.π.

¹⁰⁵ Dimou, *Turkish-Israeli Alliance: Attitudes, Responses and Impact*, ό.π., 19.

Βλ. επίσης Χρήστος Μηνάγιας, «Το μέλλον της αμυντικής συνεργασίας Τουρκίας – Ισραήλ», *Geostrategy* (6/7/2010).

¹⁰⁶ Ο όρος αυτός χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο σύγκρισης με τη «special relationship» του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ, από υψηλούς αξιωματούχους και ακαδημαϊκούς στις ΗΠΑ και στο Ισραήλ, ώστε να της προσδώσει τη μεγαλύτερη δυνατή σημασία και εμβέλεια.

τρομοκρατία. Επίσης, ήταν υπέρ του χαρακτηρισμού του αφανισμού των Αρμενίων το 1915 ως γενοκτονίας. Τη δεκαετία του 1990, η στάση στα δύο αυτά ζητήματα μεταστράφηκε (ως προς το αρμενικό κρατούσε πλέον στάση ουδετερότητας). Το 1997, ο Πρωθυπουργός Μπενιαμίν Νετανιάχου κατήγγειλε το ΡΚΚ και δήλωσε πως δεν θα υφίστατο ειρήνη με τη Συρία όσο η τελευταία το στήριζε. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις στην Κωνσταντινούπολη το 2003, ενίσχυσαν αυτή τη διασύνδεση. Ο Efraim Inbar, διευθυντής του Begin-Sadat Centre for Strategic Studies, είχε διατυπώσει επανειλημμένα ότι «η Τουρκία και το Ισραήλ δεν συμφωνούν σε όλα τα θέματα, άλλα έχουν μάθει να παραμερίζουν τις διαφορές τους σε δευτερεύοντα θέματα και να επικεντρώνονται σε ζητήματα καθοριστικής σημασίας».¹⁰⁷

¹⁰⁷ Nachmani, “The Remarkable Turkish-Israeli Tie”, ό.π., 19-29.
Βλ. επίσης Inbar, “The Resilience of Israeli-Turkish Relations”, ό.π., 605.

6. Τουρκία, Συρία, Ισραήλ και το ζήτημα του ύδατος

Οι σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και της Συρίας βρισκόντουσαν πολύ σπάνια στα πρωτοσέλιδα των ξένων εφημερίδων κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου. Ωστόσο, υπήρχαν ανοικτά ζητήματα μεταξύ των δύο γειτόνων. Οι αντιπαραθέσεις τους δεν λάμβαναν το χαρακτήρα της πολιτικής σύγκρουσης, ενώ κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου, τα δύο κράτη απέφευγαν ενέργειες που θα οδηγούσαν σε διακοπή ή «πάγωμα» των σχέσεών τους. Οι κυβερνήσεις της Τουρκίας και της Συρίας γνώριζαν ότι είχαν περισσότερα να απωλέσουν από την ανοιχτή αντιπαράθεση, παρά από την κεκαλυμμένη. Το γεγονός αυτό, βέβαια, δεν τις παρότρυνε αμφότερες από το να μην ενισχύσουν την ασφάλεια των συνόρων τους. Όπως είχε ειπωθεί το 1989 από τον Daniel Pipes για τις σχέσεις Τουρκίας και Συρίας: «παρά το ότι οι καλοί φράχτες κάνουν καλούς γείτονες, δεν είναι ανάγκη να είναι τόσο περίτεχνοι φράχτες».¹⁰⁸

Ένα από τα ζητήματα αντιπαράθεσης μεταξύ τους ήταν η προσχώρηση του κάθε μέρους σε αντίπαλο στρατόπεδο την περίοδο 1950-1990. Η Τουρκία είχε ενταχθεί στο δυτικό στρατόπεδο, ενώ η Συρία είχε δεχτεί την οικονομική και πολιτική στήριξη της Σοβιετικής Ένωσης. Γι' αυτό το λόγο, σε περιόδους αναθέρμανσης της ψυχροπολεμικής κατάστασης, και οι διμερείς τους σχέσεις είχαν βελτιωθεί, με την καλλιέργεια οικονομικών και πολιτισμικών δεσμών. Παρά ταύτα, τρία ήταν τα βασικά σημεία αντιπαράθεσης, τα οποία ήταν αλληλένδετα, και αφορούσαν έμμεσα το Ισραήλ και τη σχέση του με τις κυβερνήσεις της Άγκυρας.¹⁰⁹

Το πρώτο θέμα υφίσταται από την εποχή της διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το 1918, και την επικύρωση της ανεξαρτησίας και των συνόρων της Τουρκίας με τη συνθήκη της Λωζάννης του 1923. Το αμφιλεγόμενο ζήτημα αφορούσε την περιοχή, νότια της Τουρκίας, της Αλεξανδρέττας. Η περιοχή που ως το 1939, βρισκόταν υπό γαλλική εντολή και διοίκηση, με δημοψήφισμα – των κατά πλειοψηφία Τούρκων το γένος κατοίκων – ενώθηκε με την Τουρκία. Η περιοχή μετονομάστηκε επαρχία Χατάι της Τουρκίας. Όταν η Συρία έγινε ανεξάρτητη το 1945, με την πλειοψηφία των αραβικών κρατών στο πλευρό της, αντιστάθηκε σε αυτήν την απόφαση και δεν αποδέχτηκε ποτέ το

¹⁰⁸ Στο Daniel Pipes, “The Quiet Crisis: Turkish-Syrian Relations”, *Danielpipes.org* (Νοέμβριος, 1989).

¹⁰⁹ Pipes, “The Quiet Crisis: Turkish-Syrian Relations”, ό.π.

τετελεσμένο γεγονός. Το αίτιο ήταν ότι η ένωση ήταν απόρροια γαλλο-τουρκικής συμφωνίας η οποία είχε προηγηθεί της ανακήρυξης της Συρίας ως ανεξάρτητο κράτος, και αποτέλεσε στίγμα της αποικιακής κληρονομιάς των δυτικών δυνάμεων. Η Τουρκία είχε θεωρηθεί, από το 1952 και μετά, από τον αραβικό κόσμο ως φερέφωνο των δυτικών δυνάμεων, το οποίο υπηρετούσε τα αμερικανικά συμφέροντα – όπως εξάλλου καταδείκνυε η αναγνώριση του Ισραήλ από την Άγκυρα και η συμμετοχή της ως εταίρος στο Βορειοατλαντικό Σύμφωνο – εις βάρος των κεκτημένων δικαιωμάτων των κρατών της Μέσης Ανατολής. Όπως αναφέραμε, ανωτέρω, την εποχή εκείνη, η Τουρκία προσπαθούσε να διαδραματίσει έναν εξισοροποιητικό ρόλο μεταξύ των δυτικών και των μεσανατολικών δυνάμεων, τον οποίο, σε σπάνιες περιπτώσεις πετύχαινε. Πάντως, σε γενικές γραμμές, το ζήτημα της επαρχίας του Χατάι δεν αποτέλεσε φλέγον ζήτημα κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, αλλά «είναι ζήτημα που κοιμάται, και όπως όλα τα πράγματα που κοιμούνται, μπορεί μια μέρα να ξυπνήσει».¹¹⁰

Το επόμενο ζήτημα το οποίο δυσχεραίνει τις τουρκο-συριακές σχέσεις την περίοδο 1980-2000, αποτελεί αυτό του ύδατος και του ελέγχου της παροχής του από τον Ευφράτη ποταμό. Οι σημαντικότερες υδάτινες πηγές στη νότια Τουρκία είναι στις πεδιάδες του Ευφράτη και του Τίγρη.¹¹¹ Το 90% των υδάτων που πηγάζουν από τον Ευφράτη ποταμό προέρχονται από το έδαφος της Τουρκίας. Οι συνθήκες αυτές συνιστούν ένα μη ευκαταφρόνητο πλεονέκτημα για την Τουρκία. Στην πράξη, έχει τη δυνατότητα με τις κατάλληλες ενέργειες να φέρει υπό τη διακριτική της ευχέρεια την ανάπτυξη ή τον μαρασμό της οικονομικής ζωής των γειτνιαζόντων κρατών που εξαρτούν την παροχή τους από τον αναφερόμενο ποταμό. Είναι γεγονός ότι η σημασία του ύδατος για τη Συρία και το Ιράκ είναι καθοριστική, καθώς τα εδάφη από τα οποία δεν ρέει αποτελούν έρημο. Η Συρία και το Ιράκ είναι οι πλέον εξαρτημένες χώρες, λόγω του ξηρού κλίματος της περιοχής τους. Προς απογοήτευσή τους, στα τέλη του 1970, η Τουρκία ανακοίνωσε και

¹¹⁰ Patricia Carley, *Turkey's Role in the Middle East* (Ουάσιγκτον: United States Institute of Peace, 1995), 16.

¹¹¹ Ο ποταμός Ευφράτης είναι ο μεγαλύτερος της Μέσης Ανατολής και το μήκος του φτάνει περί τα 2800 χιλιόμετρα με πολυάριθμα παρακλάδια. Πηγάζει στην ανατολική Τουρκία, μεταξύ της λίμνης Βαν και της Μαύρης Θάλασσας, και εκβάλλει στον Περσικό Κόλπο. Διασχίζει την Τουρκία, τη Συρία και το Ιράκ. Ο ποταμός Τίγρης είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος ποταμός της περιοχής και πηγάζει επίσης από τα βουνά της Ανατολίας στην Τουρκία. Διασχίζει την Τουρκία και το Ιράκ, όπου ενώνεται με τον Ευφράτη κοντά στη Βαγδάτη και εκβάλλει στον Περσικό Κόλπο. Το συνολικό του μήκος εκτιμάται στα 1900 χιλιόμετρα.

προχώρησε στην προώθηση σειράς σχεδίων για την εκμετάλλευση των υδάτων του Ευφράτη στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, αλλά και στη συσσώρευση υδάτινων αποθεμάτων. Τα σχέδια αυτά οδήγησαν στο Νοτιοανατολικό Σχέδιο Ανατολίας (GAP), της δεκαετίας του 1980. Χτίστηκαν 22 ψηλά φράγματα και 19 υδροδυναμικές εγκαταστάσεις με σκοπό την άμεση αναβάθμιση της οικονομίας της νοτιοανατολικής περιοχής της Τουρκίας. Η κατασκευή αυτή, όπως είναι φυσικό, δεν μπορούσε να αφήσει αδιάφορη τη Συρία λόγω της γεωπολιτικής και οικονομικής πτυχής της. Η υδρογεωπολιτική της Τουρκίας έγινε αντιληπτή ως επικίνδυνη και επιθετική από τους άραβες γείτονες της, με τα φράγματα να αποτελούν ένα ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί έναντι της Συρίας και του Ιράκ άνευ προηγουμένου στην περιοχή.¹¹²

Παρά έναν αριθμό πολυμερών και διμερών συνομιλιών μεταξύ Τουρκίας και Συρίας, η πρώτη κρίση προκλήθηκε στις 13 Ιανουαρίου του 1990, όταν περιορίστηκε η ροή του Ευφράτη από την Τουρκία, με σκοπό την πλήρωση της τεχνητής λίμνης του φράγματος Ατατούρκ (το οποίο ήταν τότε το τέταρτο μεγαλύτερο φράγμα στον κόσμο). Η ενέργεια αυτή καταδικάστηκε και χαρακτηρίστηκε από τη συντριπτική πλειοψηφία των αραβικών μέσων μαζικής ενημέρωσης ως πιθανό μελλοντικό *casus belli*. Η Τουρκία από την πλευρά της θεωρεί το νερό ως πηγή πλούτου, την οποία σκοπεύει να εκμεταλλεύεται, όπως τα αραβικά κράτη, αντίστοιχα, εκμεταλλεύονται τον πετρελαϊκό πλούτο τους. Θεωρεί ότι ο Ευφράτης και ο Τίγρης αποτελούν ύδατα τα οποία της ανήκουν – όσο βρίσκονται σε τουρκικό έδαφος – και αλλάζουν ιδιοκτησία όταν ρέουν στο έδαφος άλλης χώρας. Δεν επιθυμεί, δηλαδή, να παρέχει τα ύδατα που πηγάζουν στο έδαφος της, δωρεάν. Αντιθέτως, η Συρία και το Ιράκ υποστηρίζουν ότι οι δύο ποταμοί διέπονται από το καθεστώς των διεθνών υδάτων – λόγω της συμβολής τους στην ιστορία τους – και δεν ανήκουν σε κανένα κράτος, σε οποιοδήποτε σημείο του ρου τους. Διεκδικούν αναλογική κατανομή των υδάτων με βάση τις ανάγκες της κάθε επικράτειας και κατηγορούν την Τουρκία για έλλειψη σεβασμού των κανόνων καλής γειτονίας και χρήσης των ποταμών ως μοχλό πίεσης για την επίτευξη των ηγεμονικών της επιδιώξεων στο χώρο της Μέσης Ανατολής.¹¹³

¹¹² Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 87-89.

¹¹³ Patricia Carley, *Turkey's Role in the Middle East*, ό.π., 17.
Βλ. επίσης Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 90-91.

Επιπρόσθετο πεδίο προστριβής, στο οποίο εμπλέκονται η Τουρκία και η Συρία, αρχικά, και στη συνέχεια το Ισραήλ εντοπίζεται στο ότι η Τουρκία, μαστίζεται από την δράση δύο ειδών τρομοκρατικών οργανώσεων στο έδαφός της: των αρμενικών και των κουρδικών σε σημαντικότερο βαθμό. Είναι αξιοσημείωτο ότι στην περιοχή στην οποία πηγάζει ο Ευφράτης, κατοικεί κατά πλειοψηφία κουρδικός πληθυσμός, ενώ η αντίστοιχη του Τίγρη ήταν η περιοχή των Αρμενίων. Η Άγκυρα κατηγορούσε την Συρία ότι προσέφερε σε τρομοκρατικές οργανώσεις, και ιδιαίτερα στο ΡΚΚ του Αμπντουλάχ Οτσαλάν, καταφύγιο και πρόσφορο έδαφος για να οργανώσει εκ του ασφαλούς και εξ αποστάσεως τρομοκρατικές επιθέσεις κατά του τουρκικού εδάφους. Για παράδειγμα, τον Ιανουάριο του 1989, έντεκα μέλη του ΡΚΚ. συνελήφθησαν, ενώ προσπαθούσαν να διεισδύσουν στα νότια σύνορα της Τουρκίας μέσω της Συρίας. Η Άγκυρα θεώρησε ότι είχαν ως αποστολή την επίθεση με εκρηκτικά κατά του φράγματος Ατατούρκ. Η Συρία αρνήθηκε τις κατηγορίες αυτές, παρά τη συσσώρευση στοιχείων που επιβεβαίωναν την τουρκική θέση. Κατά συνέπεια, δεν είναι τυχαίο ότι σε κάθε περίπτωση όπου η Συρία επανέφερε το ζήτημα του ύδατος, η Τουρκία αντέκρουε με το ζήτημα της έδρας του ΡΚΚ.¹¹⁴

Το Ισραήλ, ενώ δεν εμφανίζεται στο προσκήνιο, εμπλέκεται σε δύο τομείς στο πλαίσιο της τουρκο-συριακής αντιπαράθεσης. Η Συρία συνορεύει με την Τουρκία βόρεια και με το Ισραήλ νότια. Η Δαμασκός, ενώ δεν έχει εμπλακεί πολεμικά με την Τουρκία, έχει συμμετάσχει σε τρεις πολέμους κατά του Ισραήλ.¹¹⁵ Ο πρώτος τομέας αφορά τις συνομιλίες Ισραήλ-Συρίας σχετικά με τη συζήτηση για την υπογραφή συνθήκης ειρήνης και σχετίζεται με παράλληλες ενέργειες από την πλευρά της Τουρκίας, οι οποίες πιθανόν να αποσκοπούσαν στην επιτάχυνση ή τον εκτροχιασμό της διαδικασίας επίτευξης συμβιβασμού. Οι ενέργειες αυτές είχαν ως αιχμή του δόρατος τη χρήση του φράγματος Ατατούρκ, με άμεση συνέπεια τον περιορισμό των υδάτινων πόρων της Συρίας και τη μείωση – μεταξύ άλλων – της γεωργικής της παραγωγής, η οποία και αποτελεί τον βιοποριστικό πυρήνα της οικονομίας της.

Ο δεύτερος τομέας εμπλοκής του Ισραήλ ήταν η συνεργασία με τις υπηρεσίες πληροφοριών της Τουρκίας και η παροχή στοιχείων σχετικά με την δράση των κουρδικών

¹¹⁴ Pipes, “The Quiet Crisis: Turkish-Syrian Relations”, ό.π.

¹¹⁵ Τους πολέμους του 1948, του 1967 και του 1973.

οργανώσεων στο έδαφος της Συρίας. Στην πράξη, το Ισραήλ παρείχε τα κατάλληλα ερείσματα και πολεμοφόδια στην Τουρκία, ώστε να αντισταθεί τους δικούς της ισχυρισμούς στις συριακές διεκδικήσεις. Δεν είναι τυχαίο ότι η προσφορά αυτή του Ισραήλ διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο ως ένα από τα εναύσματα της ανάπτυξης των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων της δεκαετίας του 1990 και της σύσφιξης της συνεργασίας σε πρόσθετους τομείς υψηλής και χαμηλής πολιτικής.

Από την πλευρά του, το Ισραήλ δεν είχε κανένα πρόβλημα να θέσει τροχοπέδη σε τυχόν προσέγγιση μεταξύ της Τουρκίας και της Συρίας στα μεταξύ τους άλυτα ζητήματα. Οι ισραηλινές κυβερνήσεις είχαν συναίσθηση της νέας – υπό συγκρότηση – τάξης πραγμάτων ως επακόλουθο της κατάρρευσης της Σοβιετικής Ένωσης, και δεν επιθυμούσαν οι δύο γείτονες, απαλλαγμένοι από την τοποθέτησή τους σε αντίπαλα στρατόπεδα, να αναθερμάνουν τις σχέσεις τους. Με την ακόμη, ως επί το πλείστον, εν ισχύ μυστική περιφερειακή συμφωνία του 1958 είχαν τη δυνατότητα να παρέχουν στην Τουρκία τις πληροφορίες που θα καθιστούσαν το Ισραήλ απαραίτητο και μακροπρόθεσμο συνεργάτη στην διαμόρφωση του περιφερειακού ρόλου που αναζητούσε η Τουρκία. Επιπρόσθετα, για τους ισραηλινούς ιθύνοντες, η Συρία δεν αποτελούσε απλά ένα «αθώο θύμα» στη στρατηγική του Ισραήλ στην περιοχή. Με τις παραπάνω ενέργειες, το Ισραήλ προσπαθούσε να υπονομεύσει τη διαπραγματευτική ικανότητα της Συρίας και να δυναμιτίσει τη διαδικασία σύναψης συνθήκης ειρήνης. Σαφώς, οποιαδήποτε συνθήκη ειρήνης μεταξύ της Συρίας και του Ισραήλ θα έπρεπε να περιλαμβάνει την επιστροφή των Υψωμάτων του Γκολάν, τα οποία κατείχε το Ισραήλ από την αραβο-ισραηλινή σύρραξη του 1967. Η στρατηγική αξία των Υψωμάτων για το Ισραήλ, λόγω της αμυντικής εμβέλειας που παρέχουν, είναι αναντικατάστατη. Ωστόσο, η επιστροφή τους αποτέλεσε *sine qua non* για τη Δαμασκό. Επίσης, ένας άλλος καίριος παράγοντας είχε οριστικοποιήσει την προσήλωση του Ισραήλ στη στήριξη της Τουρκίας. Η Συρία, σε μια προσπάθεια να αναβαθμίσει τη γεωπολιτική της θέση, είχε με την πάροδο των ετών αναδειχθεί σε εστία προσέλκυσης τρομοκρατικών οργανώσεων. Τη δεκαετία του 1960, ο Οργανισμός για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (Φατάχ) – τότε ακόμα τρομοκρατική οργάνωση – είχε εγκαταστήσει την έδρα της σε συριακό έδαφος. Το 1999, μετά το διωγμό του από την Ιορδανία, το Κίνημα Ισλαμικής Αντίστασης (Χαμάς) στεγαζόταν στη Δαμασκό ως το 2011. Παρένθεση σε αυτή τη συριακή παράδοση αποτελεί η συμφωνία

μεταξύ Τουρκίας και Συρίας το 1998, με την οποία το ΡΚΚ, κατηγοριοποιήθηκε από τη Δαμασκό ως τρομοκρατική οργάνωση, και ο ηγέτης της Αμπντουλάχ Οτσαλάν εκδιώχθηκε. Η συμφωνία αυτή, σε συνδυασμό με την άνοδο του κόμματος ΑΚΡ του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, αναθέρμανε τις τουρκο-συριακές σχέσεις και οδήγησε σε άνοδο του εμπορικού τους ισοζυγίου. Η «Αραβική Άνοιξη» του 2011 και ο συριακός εμφύλιος εξοστράκισαν τα επιτεύγματα των δύο κρατών, ενώ εμφανίστηκαν νέα καιρία ζητήματα, τα οποία ελλείπει ισχυρής κρατικής εξουσίας στη Συρία, ήταν αδύνατον να επιλυθούν.¹¹⁶

Εκτός του ότι η Συρία ήταν στενός σύμμαχος του Ιράν (οι ηγέτες του οποίου θεωρούσαν ως ύψιστο στόχο την διαγραφή του Ισραήλ από το χάρτη), στέγαζε και προμήθευε, μαζί με τον Λίβανο και το Ιράν, τις δυνάμεις της σιιτικής τρομοκρατικής οργάνωσης Χεζμπολάχ (το Κόμμα του Θεού).¹¹⁷ Η τελευταία ιδρύθηκε στον Λίβανο μετά την ισραηλινή επέμβαση του 1982 και αποτελεί τον κατεξοχήν αντίπαλο του Ισραήλ σήμερα. Όπως θα αναλύσουμε σε μετέπειτα κεφάλαια, η ύπαρξή της Χεζμπολάχ θα είναι καθοριστική στην αναζήτηση από πλευράς του Ισραήλ ενός νέου δόγματος εξωτερικής περιφέρειας, το οποίο θα αποτελέσει στρατηγικό αντίβαρο σε μια αποκαλούμενη «περικύκλωση» η οποία δεν περιορίζεται από κρατικές οντότητες και από εδαφικά σύνορα.

¹¹⁶ Moran Stern & Dennis Ross, “The Role of Syria in Israeli-Turkish Relations”, *Politics and Diplomacy* (Καλοκαίρι, 2013), 116-118.

¹¹⁷ Μετά την έναρξη του συριακού εμφυλίου το 2011, η Hezbollah μετέφερε την έδρα της στο Λίβανο, από όπου και καθορίζει την δράση της.

7. ΗΠΑ, Τουρκία και οι πόλεμοι του Ιράκ

Η θέση της Τουρκίας πριν την κατάρρευση του ψυχροπολεμικού τοπίου ήταν άκρως διαφορετική αυτής που αναδύθηκε στη δεκαετία του 1990. Η στρατηγική της σημασία υπονομεύθηκε, μετατράπηκε εντός λίγων μηνών από αναπόσπαστο κρίκο – τεσσάρων δεκαετιών – της αμυντικής αλυσίδας των ΗΠΑ για την αναχαίτιση της Σοβιετικής Ένωσης, σε μια χώρα της Μέσης Ανατολής στα όρια της Ευρώπης, η οποία βρισκόταν σε οικονομική και πολιτική αδράνεια.¹¹⁸

Προ του 1989, η Τουρκία αποτελούσε μια κατεξοχήν δύναμη διατήρησης του status quo της περιοχής, χαρακτήρα τον οποίο δεν επιζητούσε να αλλάξει ούτε και αναζητούσε άλλες προοπτικές. Ωστόσο, οι εξελίξεις του 1989 οδήγησαν σε μια συστηματική αλλαγή της παγκόσμιας ισορροπίας πραγμάτων, η οποία δημιούργησε μια νέα αρχιτεκτονική στις διακρατικές σχέσεις της διεθνούς κοινότητας. Σε αυτήν την αρχιτεκτονική η Τουρκία βρισκόταν ως επί το πλείστον αποδυναμωμένη στρατηγικά, συμμαχικά και αμυντικά. Κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η τουρκική εξωτερική πολιτική χaráχθηκε στο πλαίσιο συγκεκριμένων παραμέτρων και πολιτικών γραμμών των προηγούμενων δεκαετιών. Ο Ψυχρός Πόλεμος παρείχε συγχρόνως τον κίνδυνο γενικευμένης σύρραξης και πυρηνικού αφανισμού της ανθρωπότητας αλλά και μια σταθερότητα στις διακρατικές οικονομικές και πολιτικές σχέσεις, η οποία προσέφερε συγκεκριμένα πεδία ελιγμού και ασφάλειας. Ο φόβος του MAD (Mutually Assured Destruction) μέσω του πυρηνικού οπλοστασίου των ΗΠΑ και της Σοβιετικής Ένωσης είχε δημιουργήσει ένα από τα σταθερότερα διεθνή συστήματα που υπήρξαν ποτέ, ή με άλλα λόγια την «*prax atomica*».¹¹⁹ Από τη στιγμή που το μείζον ζήτημα αποτελούσε η αναχαίτιση της επιρροής και δύναμης του Σοβιετικού συνασπισμού από τις ΗΠΑ, επιμέρους ζητήματα όπως η προστασία των

¹¹⁸ Mustafa Aydin, “Twenty Years Before, Twenty Years After: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century”, ed. Tareq Y. Ismael, Mustafa Aydin: *Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century* (Farnham: Ashgate, 2003), 6

¹¹⁹ Ο όρος MAD εφευρέθηκε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όταν η Σοβιετική Ένωση απέκτησε την πυρηνική επιλογή και οι ΗΠΑ έπαψαν να κατέχουν την αποκλειστικότητά της. Τα δύο κράτη είχαν τη δυνατότητα, στην περίπτωση μεταξύ τους πολέμου, να καταστρέψουν ολοσχερώς η μία την άλλη, μέσω του πυρηνικού τους οπλοστασίου. Το γεγονός αυτό συνέβαλε στη διατήρηση του Ψυχρού Πολέμου καθόλη τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, με τις δύο υπερδυνάμεις να προβαίνουν σε προσεκτικές κινήσεις οι οποίες δεν θα οδηγούσαν σε πολεμική κλιμάκωση. Μερικά έτη αργότερα, όταν το Ηνωμένο Βασίλειο και τη Γαλλία τις ακολούθησαν, εισήχθη ο όρος της πυρηνικής αποτροπής (nuclear deterrence).

Βλ. επίσης. Παναγιώτης Ι. Τσάκωνας, «Το Διεθνές Σύστημα σε Μετάβαση και η Νέα Διεθνής Τάξη: Πολιτικές και Στρατηγικές Παράμετροι», επ. Χρ. Κ. Γιαλλουρίδης & Π. Ι. Τσάκωνας: *Η Νέα Διεθνής Τάξη: η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό Πρόβλημα* (Αθήνα: Σιδέρης, 1993), 48-49.

ανθρωπίνων δικαιωμάτων ή η εδραίωση μιας υγιούς οικονομικής αγοράς – η οποία δεν θα βασίζεται σε εξωτερικές παρεμβάσεις υπό διάφορες μορφές οικονομικής στήριξης όπως δάνεια ή επωφελείς οικονομικές και στρατιωτικές συμφωνίες – ήταν δευτερεύουσας σημασίας στο πλαίσιο του ευρύτερου «παγκόσμιου παιχνιδιού». Σε αυτή τη γενική περιγραφή της πραγματικότητας εντασσόταν η Τουρκία, ως άρρηκτο μέρος της συμμαχικής στρατηγικής των ΗΠΑ μέσω της συμμετοχής ως πλήρες μέλος στο ΝΑΤΟ και στο Σύμφωνο της Βαγδάτης (μετέπειτα CENTO). Η υπογραφή συμφωνίας σύνδεσης με την ΕΟΚ το 1963 εκκίνησε την ευρωπαϊκή της προοπτική και ενδυνάμωσε περαιτέρω την προσήλωσή της στο δυτικό-ευρωπαϊκό στρατόπεδο. Υπό αυτό το σύστημα, η Τουρκία εμπιστεύτηκε την αμυντική της προστασία στην «πυρηνική ομπρέλα» του ΝΑΤΟ και των ΗΠΑ, ενώ η εξωτερική της πολιτική περιοριζόταν σε αμιγώς τουρκικής ερμηνείας συμφέροντα, όπως το Κυπριακό ζήτημα και οι διεκδικήσεις στο Αιγαίο Πέλαγος.¹²⁰

Αν αντιπαραβληθεί η θέση της Τουρκίας στα μέσα της δεκαετίας του 1990 με αυτή που κατείχε μετά το 1989, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι η μετεξέλιξη της εξωτερικής και οικονομικής της πολιτικής οφείλεται αποκλειστικά σε εξωγενείς παράγοντες. Παρά το γεγονός ότι η άποψη αυτή δεν δύναται να αγνοηθεί, η αλήθεια, όπως και στις περισσότερες περιπτώσεις, βρίσκεται μάλλον στη μέση. Η προπαρασκευή των σχέσεων της Τουρκίας με τις ΗΠΑ και με το κράτος του Ισραήλ βρίσκει την απαρχή της κατά τη διάρκεια της πρωθυπουργίας και μετέπειτα της προεδρίας του Τουργκούτ Οζάλ, δηλαδή την περίοδο 1983-1993. Η προαναφερόμενη εικόνα της Τουρκίας άρχισε να αλλάζει κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980, με το στρατιωτικό πραξικόπημα της 12^{ης} Σεπτεμβρίου του 1980, το οποίο επέτρεψε στους «αετούς» της Τουρκίας να κρατήσουν τα ηνία της χώρας επί τρία συναπτά έτη. Οι δυνάμεις του στρατού ανέθεσαν το υπουργείο οικονομικών στον Τουργκούτ Οζάλ, με σκοπό την εφαρμογή αποφάσεων υπέρ της εξωστρέφειας της τουρκικής οικονομίας μέσω της αύξησης του εμπορικού ισοζυγίου (δηλαδή των εισαγωγών και των εξαγωγών), αλλά και των επενδύσεων και δανείων από το εξωτερικό. Απαραίτητη προϋπόθεση της επίτευξης του σκοπού αυτού αποτελούσε η ενδυνάμωση της

¹²⁰ Alexander Murinson, “Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century”, *Mideast Security and Policy Studies*, 97 (Σεπτέμβριος, 2012), 3-4.

Βλ. επίσης Aydin, “Twenty Years Before, Twenty Years After: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century”, ό.π., 4.

William Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000* (Λονδίνο: Frank Cass, 2012), 218.

εμπιστοσύνης της Τουρκίας στο εξωτερικό, ως κράτος φερέγγυο πέραν των στρατηγικών του δεσμεύσεων των τεσσάρων τελευταίων δεκαετιών. Η προσήλωση σε αυτές τις αρχές αποτέλεσε επίσης ένα μέσο ώστε να εισαχθούν οι έννοιες και τα συμφέροντα της οικονομικής πολιτικής στον στενό κύκλο της λήψης αποφάσεων εξωτερικής πολιτικής. Η ώσμωση αυτή διαδραμάτισε καταλυτικό ρόλο στην εδραίωση της επιρροής της Τουρκίας στην ευρύτερη περιφέρεια της Μέσης Ανατολής κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, αλλά και την περαιτέρω διεύρυνσή της την πρώτη δεκαετία κυριαρχίας του συντηρητικού-ισλαμικού κόμματος ΑΚΡ του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν.¹²¹

Η διεθνοποίηση της οικονομίας της Τουρκίας αλλά και γενικότερα του πολιτικού και κοινωνικού της συστήματος έφερε στο διεθνές προσκήνιο τα διαρθρωτικά προβλήματά του και οδήγησε σε μια σειρά αποφάσεων οι οποίες θα μετέτρεπαν ριζικά την τουρκική πολιτική σκηνή. Η σταδιακή ενδόρρηξη του σοβιετικού συστήματος και η κατάρρευση γενικότερα της αφήγησης του κομμουνισμού ως εναλλακτική στα διεθνή δρώμενα, επιτάχυνε τη προαναφερόμενη διαδικασία ανέλιξης της τουρκικής πολιτικής σκηνής αλλά και των προτεραιοτήτων της εξωτερικής πολιτικής της. Η επίσημη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και το τέλος του ψυχροπολεμικού τοπίου μπορεί να είχαν συγκεκριμένη ημερομηνία, αλλά τα «ραγίσματα» στην ισορροπία ή έστω η αναθέρμανση των σχέσεων μεταξύ της Δύσης και της Ανατολής ήταν ορατές κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας. Στην περίπτωση των ΗΠΑ, του Ισραήλ, όπως και της Τουρκίας, αποτέλεσε το έναυσμα μιας περιόδου μικρής χρονικής διάρκειας η οποία απαιτούσε υπομονή ώστε κάθε κράτος του διεθνούς συστήματος να αναλάβει τη νέα του θέση. Να διαμορφωθούν δηλαδή τα εκάστοτε νέα συμφέροντα του κάθε παίκτη και να αναπτυχθούν βάσει αυτών οι νέες στρατηγικές. Άμεση συνέπεια της νέας τάξης πραγμάτων ήταν ότι οι προηγούμενες παγιωμένες διεθνείς περιοχές επιρροής, διαιρεμένες σε δυτικών ή ανατολικών συμφερόντων, αντικαθίσταντο από περιοχές περιφερειακών συμφερόντων. Στις τελευταίες, η Τουρκία, από κρίκος της αμυντικής αλυσίδας των ΗΠΑ, είχε τη δυνατότητα – αν προέβαινε στις κατάλληλες κινήσεις – να αποτελέσει μακροπρόθεσμα ρυθμιστή της επιρροής στην περιφέρειά της. Οι περιφερειακές ανησυχίες θα διαδραμάτιζαν μεγαλύτερο και ιδιαίτερα βαρυσήμαντο ρόλο στις διεθνείς σχέσεις από τα συμφέροντα και τους

¹²¹ Kemal Kirisci, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, 40 (2009), 38-40.

περιορισμούς τους σχετικούς με τη διατήρηση της διεθνούς τάξης και ασφάλειας. Το διακύβευμα των τελευταίων 45 ετών είχε πλέον εκλείψει, όχι μόνο για τις ΗΠΑ και τα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, αλλά και για τα κράτη τα μη καθοριστικά ως προς τη λήψη αποφάσεων.¹²²

Το πρώτο σημαντικό διεθνές γεγονός το οποίο επανάφερε την Τουρκία στον ορίζοντα της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ ήταν ο δεύτερος πόλεμος του Κόλπου το 1991. Πρόεδρος της Τουρκίας εκείνη την περίοδο ήταν ο Τουργκούτ Οζάλ, ο οποίος είχε σταδιακά εδραιώσει την επιρροή του και εν μέρει την αυτονομία του από τους στρατιωτικούς ιθύνοντες της Τουρκίας μετά το πέρας της τριετούς στρατιωτικής δικτατορίας των ετών 1980-1983. Το 1983 έλαβαν χώρα εκλογές στην Τουρκία με πολυκομματικό σύστημα, οι οποίες και τον ανέδειξαν Πρωθυπουργό. Όσο περισσότερο οι στρατιωτικοί ιθύνοντες υποχωρούσαν από την καθημερινότητα της τουρκικής πολιτικής σκηνής, τόσο η πολιτική του Οζάλ κέρδιζε έδαφος και η Τουρκία εξέπεμπε μια εικόνα σοβαρού κράτους, σταθερού και έμπιστου συμμάχου.¹²³

Είναι γεγονός πως η στήριξη των στρατιωτικών θεσμών της Τουρκίας στο εξωτερικό προερχόταν από παράγοντες εντός του ΝΑΤΟ και του στρατιωτικού-αμυντικού λόμπι των ΗΠΑ. Ως προς τον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, της προοπτικής επανεργοποίησης της συμφωνίας σύνδεσης με την ΕΟΚ, της αναθέρμανσης των σχέσεων με γειτνιάζοντα κράτη, όπως της Ελλάδας, και γενικότερα της προώθησης του κράτους δικαίου και της οικονομίας της αγοράς, ο Οζάλ κατεύθυνε την εσωτερική πολιτική. Εντούτοις, από τη στιγμή που η Τουρκία είχε προσπαθήσει να προσεγγίσει τα κράτη της διεθνούς κοινωνίας πέραν των στενών ορίων των γεωστρατηγικών συμφερόντων είχε έρθει σε επαφή με την κριτική των κοινοβουλίων και γενικότερα των κυβερνητικών και μη οργανώσεων ως προς την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην επικράτεια της. Ιδιαίτερα, το αρμενικό λόμπι στις ΗΠΑ είχε καταφέρει να προωθήσει το ζήτημα της

¹²² Aydin, “Twenty Years Before, Twenty Years After: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century”,ό.π., 5-6.

¹²³ Aydin, “Twenty Years Before, Twenty Years After: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century”,ό.π., 8.

αναγνώρισης από το κοινοβούλιο των ΗΠΑ της γενοκτονίας των Αρμενίων. Οι προσπάθειες αυτές καθιστούσαν τις σχέσεις της Τουρκίας με τις ΗΠΑ τεταμένες.¹²⁴

Η νέα γεωπολιτική θέση της Τουρκίας, βρισκόταν σε ένα στάδιο εξέλιξης το οποίο ο Τουργκούτ Οζάλ έσπευσε να εκμεταλλευτεί. Τις προηγούμενες δεκαετίες, δηλαδή κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η Τουρκία είχε απομακρυνθεί από τις παραδοσιακές σφαίρες επιρροής της. Τα Βαλκάνια, ο Καύκασος, η Κεντρική Ασία και η περιοχή της Συρίας βρισκόντουσαν υπό σοβιετική επιρροή. Προσανατολισμένη προς το δυτικό στρατόπεδο, η Τουρκία προσπαθούσε να καλλιεργήσει σχέσεις – οι οποίες θα χαρακτηρίζονταν στην καλύτερη περίπτωση ως ουδέτερες προς θετικές – μόνο με την Ελλάδα. Όταν πλέον κατέρρευσε η Σοβιετική Ένωση και η σφαίρα επιρροής της, η Τουρκία κατείχε δύο βασικά πλεονεκτήματα: τη γεωγραφική εγγύτητα και την ιστορική και εθνολογική σχέση με τους πληθυσμούς των κρατών στο βορρά που τελούσαν υπό την πρώην σοβιετική επιρροή. Σε αυτό το σημείο, ο Οζάλ και σημαντικοί τουρκοί παράγοντες κινήθηκαν προς δύο κατευθύνσεις, οι οποίες στόχευαν στην ενδυνάμωση και στη διεύρυνση της περιφερειακής ισχύος της Τουρκίας. Η πρώτη ήταν η οικονομική και η δεύτερη η πολιτιστική.¹²⁵

Από τη μια πλευρά, δημιουργήθηκε ένα όργανο οικονομικής βοήθειας προς τις χώρες της Κεντρικής Ασίας, εγκαινιάστηκε η λειτουργία της αεροπορικής εταιρίας Turkish Airlines προς τις χώρες αυτές και παράλληλα προωθήθηκε η παραγωγή και πώληση τηλεοπτικών εκπομπών προς το εξωτερικό. Στόχος ήταν η σύσφιξη των σχέσεων με τις χώρες της περιφέρειας της Τουρκίας, η αναβίωση της κοινής τους ιστορίας και συγχρόνως η ανάδειξη της Τουρκίας ως κράτος με το οποίο μπορούσαν να συνεργαστούν και να στηριχθούν οικονομικά σε μια εποχή εύθραυστης διεθνούς ισορροπίας. Στη συνέχεια αυτής της ρητορικής ιδρύθηκαν οι θρησκευτικές σχολές, οι εφημερίδες αλλά και τα πνευματικά κέντρα υπό την καθοδήγηση του Φετουλάχ Γκιουλέν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970. Η επίδραση του τελευταίου κατέληξε να είναι καθοριστική στην επιτυχημένη ενσωμάτωση των σχολών και των κέντρων στις χώρες της τουρκικής

¹²⁴ Kerem Oktem, *Angry Nation. Turkey Since 1989* (Λονδίνο: Zed Books, 2011), 75-76.

¹²⁵ Mehmet Ali Birand, “Turkey and the ‘Davos Process’: Experiences and Prospects”, ed. Dimitri Conostas, *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences* (Νέα Υόρκη: St. Martin’s Press, 1991), 27-39.

Βλ. επίσης Kirisci, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, 42-43.

περιφέρειας, αλλά και στην ανάδειξη του μουσουλμανικού χαρακτήρα του τουρκικού κράτους στη δεκαετία του 2000. Από την άλλη πλευρά, η Τουρκία προχώρησε σε κινήσεις, όπως η συμμετοχή της στον Οργανισμό Συνεργασίας του Ευξείνου Πόντου (ΟΣΕΠ), ο οποίος είχε έδρα στην Κωνσταντινούπολη, και ευελπιστούσε να αποτελέσει ένα επίσημο βήμα, μέσω του οποίου καίρια ζητήματα μπορούσαν να συζητηθούν χωρίς το βάρος της πολιτικής δέσμευσης από τους συνομιλητές. Δημιουργήθηκαν στην πράξη δίκτυα και θεσμοί, με έμμεσο τρόπο και στο πλαίσιο της λογικής του soft power του J. Nye.¹²⁶ Η λογική αυτή κινήθηκε στα χνάρια των γαλλογερμανικών σχέσεων μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Αποφεύγοντας την άμεση σχέση μεταξύ των ιθυνόντων, οι δεσμοί που αναπτύχθηκαν δεν θα ήταν πλέον τρωτοί σε μικροπολιτικά ή εξωγενή συμφέροντα, αλλά αντιθέτως θα μπορούσαν ως και να συμπεριληφθούν στη συζήτηση του ορισμού τους.¹²⁷

Κατά τη διάρκεια της τουρκικής αυτής προσπάθειας προέκυψε η πρώτη κρίση της μεταψυχροπολεμικής περιόδου στη Μέση Ανατολή. Στις 2 Αυγούστου του 1991, το Ιράκ επιτέθηκε και κατέλαβε το Κουβέιτ, σε μια προσπάθεια να ανατρέψει τις ισορροπίες στην περιοχή του Κόλπου. Η κίνηση αυτή δεν μπορούσε να αφήσει τις ΗΠΑ αδιάφορες, αλλά ούτε και την Τουρκία. Οι ΗΠΑ με τους συμμάχους τους, στο πλαίσιο της επικυρωμένης από το Συμβούλιο Ασφαλείας επέμβασής τους για επαναφορά του status quo ante bellum είχαν ανάγκη ενός συνεργαζόμενου κράτους στην περιοχή. Η αρχική αντίδραση της Τουρκίας ήταν διστακτική καθώς δεν ήθελε να αναμιχθεί σε μια αντιπαράθεση μεταξύ δυτικών δυνάμεων και χώρας της Μέσης Ανατολής. Η χρονική όμως συγκυρία δεν άφηνε πολλά περιθώρια για αμφιταλαντεύσεις. Έτσι, ο Πρωθυπουργός Οζάλ έλαβε την απόφαση να πείσει το τουρκικό κοινοβούλιο να επιτραπεί η διέλευση των αμερικανικών στρατευμάτων από το τουρκικό έδαφος, αλλά και να χρησιμοποιηθεί για τις επιχειρήσεις τους. Εγκρίθηκε παράλληλα και η αποστολή τουρκικών στρατευμάτων στο Ιράκ, γεγονός το οποίο εύρισκε αντίθετη τη στρατιωτική ηγεσία της Τουρκίας. Εν τέλει, η Τουρκία δεν έστειλε στρατεύματα στο Ιράκ. Όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο William Hale, «η Τουρκία

¹²⁶ Για περισσότερα βλ. Joseph. S. Nye Jr., *Soft Power: The Means To Success In World Politics* (Νέα Υόρκη: Public Affairs, 2004).

¹²⁷ Oktem, *Angry Nation: Turkey since 1999*, ό.π., 78-81.

είχε συμμετάσχει στη σύρραξη χωρίς να έχει ρίξει ούτε μια σφαίρα εν θερμώ και έχοντας παράσχει θετική βοήθεια στο συμμαχικό σκοπό».¹²⁸

Η Τουρκία έδωσε συνέχεια στη συνεργασία της με τις ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του πολέμου του Κόλπου του 1990-1991, με τη διάθεση του εδάφους της στα σύνορα με το Ιράκ. Συμμαχικές δυνάμεις είχαν στρατοπεδεύσει στην περιοχή του Σιλόπι με στόχο την προστασία των επαναπατρισθέντων προσφυγικών πληθυσμών του Ιράκ, των προερχομένων από τις αντιμαχίες. Η παροχή της υπηρεσίας αυτής από την τουρκική κυβέρνηση και το κοινοβούλιο οδήγησε σταδιακά τις ΗΠΑ να στηρίζουν περαιτέρω την εικόνα της Τουρκίας ως κράτος δημοκρατικό και πρότυπο για τα μουσουλμανικά κράτη της Μέσης Ανατολής.

Παρά τη μεγάλη δημοσιότητα που έλαβε ο πόλεμος του Κόλπου της διετίας 1990-1991, η επιχείρηση των ΗΠΑ (με κωδική ονομασία Desert Storm) και η στρατιωτική επιτυχία της – η οποία εξάλλου διέγραψε την αποτυχία της αντίστοιχης δεκαετούς εκστρατείας στο Βιετνάμ – ο ηγέτης του Ιράκ, Σαντάμ Χουσεΐν παρέμεινε στην εξουσία με μικρές υποχωρήσεις. Αξίζει να σημειωθεί ότι διαβεβαιώσεις περί του αντιθέτου είχαν δοθεί κεκλεισμένων των θυρών στους τουρκικούς παράγοντες από την πλευρά των ΗΠΑ. Η παραμονή του Σαντάμ Χουσεΐν στην εξουσία στο Ιράκ δεν επέτρεψε την καλλιέργεια των σχέσεων με την Τουρκία και οδήγησε στην ουσιαστική αδρανοποίηση της λειτουργίας των τουρκο-ιρακινών αγωγών πετρελαίου και φυσικού αερίου. Η σύμπραξη δηλαδή της Τουρκίας στην επέμβαση κατά του Ιράκ της στέρησε την οικονομική σχέση που είχε αναπτυχθεί με το Ιράκ τα προηγούμενα έτη και παράλληλα δημιούργησε την ανάγκη για εύρεση νέων συνεργατών στον τομέα της ενέργειας. Από την άλλη πλευρά, οι ΗΠΑ απέκτησαν ένα από παράδειγμα της διάθεσης καλής συνεργασίας της Τουρκίας ως προς τις αμερικανικές γεωστρατηγικές ανησυχίες. Η τάση αυτή καθοδήγησε τη στάση των ΗΠΑ σε σχέση με την ικανοποίηση των τουρκικών συμφερόντων ως και τον Τρίτο Πόλεμο του Κόλπου το 2003. Στην προκειμένη συγκυρία, το τουρκικό κοινοβούλιο απέρριψε τη διέλευση των αμερικανικών στρατευμάτων από το έδαφος της Τουρκίας.¹²⁹

¹²⁸ Στο Hale, *Turkish Foreign Policy 1774-2000*, ό.π., 219-222.

¹²⁹ Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 67-70.

Η σύμπραξη της Τουρκίας στο πλευρό των ΗΠΑ αποτέλεσε απόφαση-καμπή ως προς την καλλιέργεια αγαθών σχέσεων με τις χώρες της Μέσης Ανατολής. Το Ιράκ ήταν ηγέτιδα χώρα στην περιφέρειά της, οικονομικά, στρατιωτικά και πολιτικά, και η αντιπαράθεση σε αυτό δεν μπορούσε παρά να πλήξει τις ελπίδες διατήρησης ουδέτερων σχέσεων με τις μεσανατολικές χώρες. Ωστόσο, υπό το πρίσμα εκείνης της εποχής, οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Μέση Ανατολή δεν αποτελούσαν προτεραιότητα συγκριτικά με την προοπτική των σχέσεων Τουρκίας-ΗΠΑ. Είναι αξιοσημείωτο ότι παρά την αρχική αντίθεση των στρατιωτικών ιθυνόντων στην έκθεση της Τουρκίας σε ανοιχτή αντιπαράθεση με άλλη μεσανατολική χώρα, η στενή συνεργασία που προέκυψε με τις ΗΠΑ σε συνδυασμό με την οικονομική και στρατιωτική βοήθεια που ακολούθησε διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην «επούλωση των πληγών». Συγκεκριμένα, η αγοραπωλησία πολεμικού εξοπλισμού μεταξύ των δύο κρατών αυξήθηκε ποιοτικά και ποσοτικά, λαμβάνοντας υπόψη βέβαια και το πολιτικό κύμα αποστρατικοποίησης, την ίδια περίοδο, του ευρωπαϊκού χώρου.¹³⁰

Στον εσωτερικό δημόσιο πολιτικό βίο της Τουρκίας η αντίδραση ορισμένων παραγόντων ήταν εντονότερη. Από αυτή άρχισε να επαναφέρεται η ρητορική του «Σύνδρομου των Σεβρών».¹³¹ Το σύνδρομο αυτό αναφέρεται στις μεγάλες υποχωρήσεις στις οποίες είχε υποκύψει η Σουλτανική Τουρκία με την υπογραφή της ομώνυμης συνθήκη της 10^{ης} Αυγούστου του 1920 και στη θεωρούμενη εκμετάλλευση που υπέστη η χώρα από τις δυτικές δυνάμεις.¹³² Βέβαια, η ρητορική αυτή, όπως εξάλλου και η αντίστοιχη της πενταετίας 2010-2015 η οποία καυτηρίαζε το κράτος του Ισραήλ, γινόταν για εσωτερική κατανάλωση. Μόνο όταν επανεμφανίστηκε το κουρδικό ζήτημα στην Τουρκία και στα σύνορά της, σε συνδυασμό με την ανοιχτή στήριξη των ΗΠΑ για τη δημιουργία ενός κουρδικού ομοσπονδιακού ή συνομοσπονδιακού κράτους, άρχισαν να διαφαίνονται ουσιαστικές ρωγμές στη συνέργεια μεταξύ Τουρκίας και ΗΠΑ. Οι καλές σχέσεις παρά ταύτα διατηρήθηκαν με αμοιβαίες παραχωρήσεις από τα δύο μέρη καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000. Οι ΗΠΑ ανέχτηκαν έμμεσα τις τουρκικές επιδρομές στα σύνορά της κατά τις δυνάμεις του PKK, ενώ η Τουρκία συνέχισε να εγκρίνει την παρουσία

¹³⁰ Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π.,70-73.

¹³¹ Βλ. Κεφάλαιο 2, μέρος 3 «Το Σύνδρομο των Σεβρών».

¹³² Η συνθήκη δεν ίσχυσε ελλείψει επικύρωσης από τα συμβαλλόμενα μέρη. Την αντικατέστησε η Συνθήκη της Λωζάννης της 24^{ης} Ιουλίου του 1923. Σημαντική διαφορά μεταξύ των δύο συνθηκών ήταν ότι στην πρώτη η Τουρκία θεωρείτο ηττημένο μέρος, ενώ στη δεύτερη συμβαλλόμενο στη διατύπωσή της.

αμερικανικών δυνάμεων στο έδαφός της (όπως έπραττε από το 1991). Επιπρόσθετα, η στήριξη από την πλευρά των ΗΠΑ στην τουρκική ευρωπαϊκή προοπτική δεν αποτέλεσε γεγονός αμελητέο, λαμβάνοντας υπόψη ότι την περίοδο εκείνη η αρνητική εξέλιξη της υποψηφιότητας της Τουρκίας είχε φέρει τις σχέσεις της με την ΕΟΚ σε αδιέξοδο.¹³³

Γενικότερα, η εμπλοκή της Τουρκίας στον Πόλεμο του Κόλπου του 1991, παρά τον αναίμακτο χαρακτήρα της όσον αφορά την Άγκυρα, έθεσε τα θεμέλια ώστε «οι βραχυπρόθεσμες σχέσεις με τις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Κοινότητα να καταστούν ξαφνικά ανοικτές σε επανεξέταση για μακροπρόθεσμη αναβάθμιση».¹³⁴ Έτσι, με σημείο εκκίνησης τον Πόλεμο του Κόλπου, η Τουρκία αναδείχθηκε περαιτέρω σε κεντρικό παράγοντα μέσω των κρίσεων στη Βοσνία και το Κόσοβο, και γενικότερα μέσω των προκλήσεων που προέκυψαν στον ευρωπαϊκό χώρο με τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Η οικονομική, πολιτική, διπλωματική και στρατιωτική στήριξη της οποίας κατέστη παραλήπτης η Τουρκία ως τα πρώτα έτη του 2000, παρείχαν τα απαραίτητα εχέγγυα ώστε να αναδειχθεί στην περιφέρειά της, τόσο πολιτιστικά και διπλωματικά, όσο και γεωπολιτικά ισχυρή. Συνεπώς, η μεταστροφή της Τουρκίας στις σχέσεις της με τις δυτικές δυνάμεις και η επιτυχία της ρητορικής της προερχόμενης από το συντηρητικό-μουσουλμανικό κόμμα του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν δεν αποτέλεσε «σημείο των καιρών», αλλά η κατάληξη μια πορείας η οποία ορίζει την αφετηρία της στην κατάρρευση του ψυχροπολεμικού συστήματος.¹³⁵

¹³³ Mark Parris, “Starting Over: U.S.-Turkish Relations in the Post-Iraq War Era”, *Turkish Policy Quarterly* (04/2003).

¹³⁴ Στο Robbins, *Turkey and the Middle East*, ό.π., 68.

¹³⁵ Barry Rubin, «Η στρατηγική της Τουρκίας μετά τον ψυχρό πόλεμο», *Η Σύγχρονη Τουρκία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2002), 301-303.

Κεφάλαιο II

Η τουρκική μεταστροφή και η ισραηλινή ανοχή

1. Η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας στο πλαίσιο της συνεργασίας με το Ισραήλ

Είναι σύνηθες, οι σχέσεις της Τουρκίας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (και μετέπειτα με την Ευρωπαϊκή Ένωση) να αναλύονται για να εξηγήσουν την ομαλή – ή μη – εξέλιξη των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Σαφώς, όταν η Τουρκία προσπαθούσε να προσεγγίσει την Ευρωπαϊκή Κοινότητα, οι καλές ή τεταμένες σχέσεις με την Ελλάδα στην πλειονότητα των περιπτώσεων μπορούσαν να αποτελέσουν καταλυτικό παράγοντα. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι οι ευνοϊκές συνθήκες που διαμορφώθηκαν με τη διαδικασία του Νταβός και η προώθηση της υποψηφιότητας της Δημοκρατίας της Κύπρου μεταξύ άλλων, προσέδιδαν νέα ώθηση στην προσπάθεια εγκαθίδρυσης τελωνειακής ένωσης μεταξύ Τουρκίας και Ευρωπαϊκής Ένωσης το 1994-1995. Το περιστατικό των Ιμίων το 1996 οδήγησε στην επιβράδυνση της προόδου των τουρκο-ευρωπαϊκών σχέσεων, ενώ η απόφαση της Κυβέρνησης Σημίτη σχετικά με την άρση του ελληνικού βέτο σε σχέση με την υποψηφιότητα της Τουρκίας μετά από τη «διπλωματία των σεισμών» (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1999) μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας, κατέληξε στην απόφαση της Συνόδου Κορυφής της ΕΕ στο Ελσίνκι (Δεκέμβριος 1999) σχετικά με την αποδοχή της υποψηφιότητας της Τουρκίας για ένταξη στην ΕΕ. Το δε 2004 έγινε αποδεκτή η έναρξη των διαπραγματεύσεων για την ένταξη της Τουρκίας.¹

Ωστόσο, η σχέση της Τουρκίας με την ΕΕ δεν τίθεται αποκλειστικά υπό το πρίσμα των ελληνοτουρκικών συμφερόντων. Πρόκειται για θέμα ευρύτερο, απλούστατα η Τουρκία, από την εποχή του Τουργκούτ Οζάλ στη δεκαετία του 1980 είχε αντιληφθεί ότι η οδός για την ΕΕ περνάει μέσα από την εξομάλυνση των ελληνοτουρκικών σχέσεων. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και ιδιαίτερα τη δεκαετία του 1990, η Τουρκία προχώρησε σε έναν επαναπροσδιορισμό των σχέσεών της με τα κράτη της διεθνούς κοινότητας, και ιδιαίτερα με αυτά της ευρωπαϊκής ηπείρου και των ΗΠΑ. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, η υπό διαμόρφωση Νέα Τάξη Πραγμάτων, ορίζει ως νέο πεδίο ενδιαφέροντος τη Μέση Ανατολή. Υπό αυτές τις συνθήκες, τα τουρκικά και τα ευρωπαϊκά συμφέροντα

¹ Θάνος Βερέμης, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2003* (Αθήνα: Σιδέρης, 2003), 183-193. Βλ. επίσης Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 144-154. Για περισσότερα βλ. Panayiotis Tsakonas, “Turkey’s Post-Helsinki Turbulence: Implications for Greece and the Cyprus Issue”, *Turkish Studies*, 2:2 (Χειμώνας 2002), 1-40.

ανακαλύπτουν ένα νέο forum διαλόγου, στο οποίο όμως έπρεπε να συμφωνηθεί ένας «οδικός χάρτης», έστω άτυπος, και ορισμένοι απαράβατοι κανόνες συμπεριφοράς, οι οποίοι θα λάμβαναν υπόψη και την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Τουρκία.²

Οι σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και της ΕΟΚ κινήθηκαν αρχικά εντός του πλαισίου της υπογεγραμμένης Συμφωνίας Σύνδεσης της 12^{ης} Σεπτεμβρίου του 1963 (ή Συμφωνία της Άγκυρας), δύο έτη μετά την αντίστοιχη ελληνική. Η συμφωνία του 1963 τέθηκε σε ισχύ την 1^η Δεκεμβρίου του 1964 με πρωταρχικό σκοπό την ενίσχυση των οικονομικών σχέσεων και τη μελλοντική εγκατάσταση καθεστώτος τελωνειακής ένωσης. Με βάση τη Συμφωνία Σύνδεσης, αφού θα είχαν εκπληρωθεί οι προϋποθέσεις αυτές, και η ελεύθερη κίνηση αγαθών, υπηρεσιών, κεφαλαίου και ατόμων θα γινόταν πραγματικότητα, η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης ή ακόμη και διαπραγμάτευσης. Με πρόσθετο πρωτόκολλο το 1970, είχε οριστεί χρονοδιάγραμμα ως το 1995 σχετικά με την εφαρμογή της τελωνειακής ένωσης μεταξύ της Τουρκίας και της ΕΟΚ. Σε αυτή τη χρονική περίοδο, η Ελλάδα βρισκόταν υπό το καθεστώς της δικτατορίας των Συνταγματαρχών, και η συμφωνία σύνδεσης του 1961 είχε απενεργοποιηθεί. Ωστόσο, η ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας σύντομα αντιμετώπισε προβλήματα και δεν μπόρεσε να ακολουθήσει την – σχετικά ομαλή – αντίστοιχη της Ελλάδας από το 1974 μέχρι το 1981. Τα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα τα οποία προέκυψαν από τις πετρελαϊκές κρίσεις της δεκαετίας του 1970 και το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1980 στην Τουρκία, μεταξύ άλλων, αποτέλεσαν τροχοπέδη στις ελπίδες των αισιόδοξων παρατηρητών. Το 1989, το νέο και ελπιδοφόρο τουρκικό αίτημα για έναρξη των διαπραγματεύσεων βρέθηκε αντιμέτωπο με την αρνητική στάση των μελλοντικών εν δυνάμει Ευρωπαίων εταίρων, αλλά και του ατυχούς βέτο της Κυβέρνησης του Ανδρέα Παπανδρέου. Ενώ η συμφωνία για την τελωνειακή ένωση τέθηκε

² Mehmet Ali Birand, “Turkey and the ‘Davos Process’: Experiences and Prospects”, ed. Dimitri Constanas: *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences* (Νέα Υόρκη: St. Martin’s Press, 1991), 27-39.

Βλ. επίσης Bahar Rumelili, “Turkey: Identity, Foreign Policy, and Socialization in a Post-Enlargement Europe”, *Journal of European Integration*, 33:2 (2011), 235-249.

Συνέντευξη με την Bahar Rumelili.

σε ισχύ το Μάρτιο του 1995, η κρίση των Ιμίων του 1996 δημιούργησε έναν σημαντικό αριθμό προβλημάτων ως προς την εφαρμογή της, με την Ελλάδα να εμμένει στο βέτο.³

Το 1997, όταν ανακοινώθηκε η έναρξη των διαπραγματεύσεων δέκα κρατών για την ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση (μεταξύ άλλων και της Δημοκρατίας της Κύπρου), η Τουρκία δεν συμπεριλήφθηκε. Αντιθέτως, τοποθετήθηκε σε μια άλλη κατηγορία, λόγω της έλλειψης τήρησης των προϋποθέσεων, οικονομικών και πολιτικών, οι οποίες θα έδιναν τη δυνατότητα στα όργανα της ΕΕ να συμπεριλάβουν στην επερχόμενη διαπραγμάτευση την τουρκική ευρωπαϊκή προοπτική. Η απόφαση αυτή της ΕΕ μπορεί να οριοθετηθεί υπό την αιγίδα δύο σημαντικών παραγόντων. Ο πρώτος πηγάζει από τη μη άρση του ελληνικού βέτο και από την απροθυμία της Γερμανίας να τοποθετηθεί υπέρ της τουρκικής προοπτικής φοβούμενη μελλοντική ροή Τούρκων οικονομικών μεταναστών. Ο δεύτερος εντοπίζεται στην εφήμερη μεταστροφή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής τη διετία 1996-1997, με την άνοδο στην εξουσία του διδύμου Νετσεμεττίν Ερμπακάν και Τανσού Τσιλέρ, πρωθυπουργού και υπουργού εξωτερικών αντιστοίχως. Η κυβέρνηση συνασπισμού που είχε σχηματιστεί είχε στρέψει το ενδιαφέρον της προς τη Μέση Ανατολή και πολλαπλασίαζε τις επίσημες επισκέψεις εντός του μουσουλμανικού κόσμου. Συνεπώς, ο δυτικός προσανατολισμός της Τουρκίας, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια αυτής της διετίας, είχε αρχίσει να στερείται της δυναμικής του.⁴

Παραδόξως, η απόφαση της ΕΕ οδήγησε στο αντίθετο αποτέλεσμα από αυτό που αναμενόταν. Ως απόρροια της νέας σειράς οδηγιών που είχαν τεθεί στην Τουρκία, η Άγκυρα που είχε γίνει έξαλλη με την απόρριψη, αποφάσισε το πάγωμα του πολιτικού διαλόγου με την Ευρωπαϊκή Ένωση, αποσύροντας παράλληλα από το τραπέζι των διαπραγματεύσεων το Κυπριακό καθώς και τα ελληνοτουρκικά ζητήματα. Ενώ οι σχέσεις της Τουρκίας με τις ΗΠΑ θα συνέχιζαν να αποτελούν προτεραιότητα, η ευρωπαϊκή της προοπτική θα βρισκόταν σε δεύτερη μοίρα προς όφελος της μεσανατολικής της πολιτικής. Την εποχή εκείνη, η αντίδραση της Τουρκίας θεωρήθηκε κυκλοθυμική και στερούμενη

³ Πάνος Καζάκος, «Οι ευρωπαϊκές προοπτικές της Τουρκίας», *Η σύγχρονη Τουρκία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2002), 349-350.

Βλ. επίσης Gilles Bertrand, *Le conflit helléno-turc* (Paris : Maisonneuve & Larose / IFEA, 2003), 202-203.

⁴ Bertrand, *Le conflit helléno-turc*, ό.π., 204

Βλ. επίσης Καζάκος, «Οι ευρωπαϊκές προοπτικές της Τουρκίας», ό.π., 351-353.

Φίλιπ Ρόμπινς, *Στρατός και Διπλωματία: Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική από την Έναρξη του Ψυχρού Πολέμου* (Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2003), 140-145.

μακροπρόθεσμου σχεδιασμού, λόγω της κεμαλικής σχολής σκέψης η οποία όριζε τα συμφέροντα της Τουρκίας ως προσανατολισμένα στη Δύση. Γι' αυτό το λόγο, δεν αποδόθηκε ιδιαίτερη σημασία στην αρνητική αντίδραση της Τουρκίας κατά της απόφασης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς τα τουρκικά μακροπρόθεσμα οικονομικά συμφέροντα θεωρούνταν συνυφασμένα με την πολιτική των κρατών-μελών. Παρά το γεγονός ότι η έκθεση προόδου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής το 1998 δεν βοήθησε στην αποκλιμάκωση των εντάσεων, ο διάλογος μεταξύ των δύο μερών συνεχίστηκε με προτάσεις περαιτέρω συνεργασίας στην επίλυση των διαφορών.⁵

Ωστόσο, το 1999 παρατηρείται μια νέα μεταστροφή, η οποία προέρχεται αυτή τη φορά από την πλευρά της Ελλάδας. Η τελευταία, σε μια προσπάθεια να απαλλαγεί από την «κακή φήμη» που είχε αποκτήσει ως «προκατειλημμένη» ως προς την τουρκική ευρωπαϊκή προοπτική, και να οριοθετήσει εκ νέου τα κοινά συμφέροντά της με την Τουρκία, αποφασίζει να μην κάνει χρήση του δικαιώματος αρνησικυρίας της στη διαδικασία απόφασης ως προς το ζήτημα της συζήτησης για την έναρξη των διαπραγματεύσεων που θα οδηγούσαν στην ένταξη της Τουρκίας. Με την απόφαση που όπως είπαμε ελήφθη στη Σύνοδο Κορυφής των κρατών-μελών της ΕΕ στο Ελσίνκι το 1999, εξασφάλιζε δυο βασικές προτεραιότητες για την Ελλάδα, τις οποίες επεδίωξε και εξασφάλισε η κυβέρνηση Σημίτη: την υποψηφιότητα της Κυπριακής Δημοκρατίας χωρίς τη δέσμευση της επίλυσης του Κυπριακού και την προώθηση μίας διαδικασίας επίλυσης των εκκρεμών διαφορών στο Αιγαίο.⁶

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, και ιδιαίτερα τα έτη 1999-2004, η ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας έλαβε νέα ώθηση με κινήσεις και νομοθετικές προσπάθειες εναρμόνισης με τους κανόνες και τις οδηγίες της ΕΕ, τόσο στον οικονομικό τομέα, όσο και στον πολιτικό και κοινωνικό. Παρά το γεγονός ότι η θανατική ποινή στην Τουρκία καταργήθηκε, το Μάρτιο του 2004, η συμμετοχή της χώρας σε έναν αριθμό

⁵ Υπουργείο Εξωτερικών της Τουρκίας, «Press Statement on Turkey's Response To The EU's European Strategy For Turkey» (23/7/1998).

Βλ. επίσης The European Commission, "Regular Report from the Commission on Turkey's progress towards accession" (1998), 53-54.

⁶ İter Turkmen, «Προοπτικές για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις», *Η σύγχρονη Τουρκία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2002), 636-637.

Βλ. επίσης Κώστας Σημίτης, *Πολιτική για μια δημιουργική Ελλάδα, 1996-2004* (Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, 2005), 99-100.

συμβάσεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν συνοδεύθηκε από τις προτεινόμενες επικυρώσεις σε επιπρόσθετα πρωτόκολλα, όπως το Στ΄ Πρωτόκολλο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου του 1950 (ΕΣΔΑ).⁷

Γενικότερα, θα μπορούσε να λεχθεί πως η παράλληλη πορεία της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας με αυτή των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων συμβάδιζε στο πλαίσιο του δυτικού προσανατολισμού της. Παρά το γεγονός ότι το ίδιο έχει υποστηριχθεί με έμφαση και για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις από την πλειονότητα του δημοσιογραφικού χώρου, και ιδιαίτερα του ελληνικού, οι μετέπειτα εξελίξεις στα προαναφερόμενα πεδία, τείνουν να υπονομεύσουν τη σημασία της Ελλάδας στο δυτικό προσανατολισμό της Τουρκίας. Στο σχεδιασμό της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, το Ισραήλ και οι ΗΠΑ καταλαμβάνουν σημαντικότερο ρόλο από τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της κεμαλικής ή της μουσουλμανικής Τουρκίας.

Οι σχέσεις του Ισραήλ με την Τουρκία προωθήθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, όταν και οι αντίστοιχες της Τουρκίας με την ΕΕ λάμβαναν νέα πνοή. Ωστόσο, η σύσφιξη αυτή των εκάστοτε σχέσεων είχε διαφορετικούς στόχους για κάθε ζεύγος. Ως προς την τουρκική ευρωπαϊκή πορεία, στόχος της αποτελούσε η είσοδος στην ΕΕ με ενδιάμεσο «σκαλοπάτι» την πλήρη εφαρμογή της Τελωνειακής Ένωσης του 1995 και την εισδοχή στο χώρο της συμφωνίας του Σένγκεν. Αντιθέτως, η αναπτυσσόμενη σχέση με το Ισραήλ υπηρετούσε συμφέροντα εγγύτερα στις οικονομικές, στρατιωτικές και γεωστρατηγικές ανάγκες της Τουρκίας. Σε αυτήν την περίπτωση, οι απολαβές από τη σύσφιξη των σχέσεων ήταν απτές και άμεσες. Η ΕΕ, πάντα από την οπτική της Τουρκίας, απαιτούσε μεταρρυθμίσεις, οι οποίες σε βάθος χρόνου θα αποτελούσαν το μικρό τμήμα ενός μακρού δρόμου για την Τουρκία μέχρι την τελική ένταξη. Αυτή η ένταξη βέβαια, θα έπρεπε εν τέλει να εγκριθεί από την ολομέλεια των κρατών-μελών, τα οποία, μετά την ελληνική μεταστροφή του 1999 στο Ελσίνκι, βρίσκονταν στη δυσχερή θέση να δηλώσουν τη θετική ή αρνητική ψήφο τους ως προς το ζήτημα. Το Ισραήλ καλλιεργούσε την πολυεπίπεδη συνεργασία με την Τουρκία, με τα δύο κράτη να θεωρούνται το ένα στη σφαίρα επιρροής του άλλου. Η γεωγραφική τους εγγύτητα και η στενή συνεργασία στον οικονομικό, στρατιωτικό-βιομηχανικό και μυστικών υπηρεσιών τομέα, δεν θα μπορούσαν

⁷ Την οποία η Τουρκία είχε υπογράψει το 1950 και επικυρώσει το 1954.

παρά να ενισχύσουν sine die τη σύμπραξη ή στην χειρότερη περίπτωση ανοχή σε καίρια ζητήματα. Όπως θα δούμε σε μελλοντικά κεφάλαια, παρά το γεγονός ότι οι καλές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών φαινομενικά υπέστησαν σοβαρό πλήγμα με τη συνάντηση του Νταβός το 2009 και το περιστατικό Μαβί Μαρμαρά το 2010, στην πραγματικότητα, η αμοιβαία τους συνεργασία δεν επηρεάστηκε στον οικονομικό και στρατιωτικό τομέα.⁸

⁸ Εκάβη Αθανασοπούλου, «Σχέσεις Τουρκίας-Ισραήλ στη Δεκαετία του 1990: Παράμετροι και επιδιωκόμενα οφέλη», *Η σύγχρονη Τουρκία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2002), 520-522.

Βλ. επίσης Νίκος Π. Χιδίρογλου, *Τουρκία & Ευρώπη: Οι δρόμοι που δεν τέμνονται* (Αθήνα: Πέλασγος, 2005), 27.

Φράγκος Φραγκούλης, *Ποια Τουρκία, Ποιοι Τούρκοι;* (Αθήνα: Λιβάνη, 2012), 501-502.

2. Η θεωρία πολιτιστικής κληρονομιάς και η εφαρμογή της στην τουρκική περιφέρεια

Κατά τη διάρκεια της Πρωθυπουργίας του Τουργκούτ Οζάλ και ιδιαίτερα μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η Τουρκία προχώρησε σε μια κατεύθυνση η οποία στόχευε στην αναβίωση ή, και σε ορισμένες περιπτώσεις, την έναρξη των σχέσεων με τα κράτη της Βαλκανικής Χερσονήσου, τα κράτη της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και τα κράτη της Ασίας. Η κατεύθυνση είχε την αφετηρία της στην προώθηση του οθωμανικού παρελθόντος της Τουρκίας, σε στοιχεία κοινής ταυτότητας, όπως η ιστορία, τα έθιμα, οι παραδόσεις και η θρησκεία, αλλά και στην ανάδειξη των οφελών της διασύνδεσης με την τουρκική οικονομία. Οι εν προκειμένω σχέσεις δεν θα είχαν τον χαρακτήρα, τουλάχιστον στην αρχή, του «real power» αλλά του «soft power», και θα παρείχαν τη δυνατότητα μελλοντικά να μετατραπούν, όπως στην περίπτωση των ευρωπαϊκών κρατών, σε στενές πολιτικές και οικονομικές σχέσεις με ηγέτιδα δύναμη την ίδια την Τουρκία.⁹

Δεν είναι τυχαίο ότι αυτή η προσπάθεια είχε ονομαστεί από τον τουρκικό τύπο αλλά και από τον πολιτικό κόσμο ως μια πολιτική «αμερικανοποίησης» της Τουρκίας, ή ως η ανάδειξη της τελευταίας σε μια «μικρή Αμερική», όπως την αναφέρει ο Malik Mufti. Θα σημειώσουμε ότι η πολιτική αυτή, ενώ σημειώνεται η απαρχή της στο Ρεπουμπλικανικό Κόμμα, αφομοιώθηκε στη συνέχεια και από το σημερινό ΑΚΡ του Recep Tayip Erdoğdu. Ο όρος «μικρή Αμερική» δεν είναι συμπτωματικός και δύναται να συνδεθεί με μια σειρά από θεωρίες που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της ανάλυσης της επιρροής των ΗΠΑ στις γειτονικές της χώρες αλλά και παγκοσμίως. Η επιρροή αυτή, με την οποία επιθυμούσε να ταυτιστεί η τουρκική ιθύνουσα τάξη, διακρίνεται μεταξύ άλλων σε πολιτιστική, οικονομική, πολιτική και κοινωνική. Βέβαια, οι προαναφερόμενες διακρίσεις είναι και αυτές οι οποίες στηρίζουν τις αναλύσεις περί ιμπεριαλιστικής ή «post-colonial» πολιτικής των ΗΠΑ. Στο πλαίσιο της δικής μας ανάλυσης δεν θα προχωρήσουμε στο αν η μία διάκριση είναι περισσότερο ορθή από την άλλη. Αντιθέτως θα προσπαθήσουμε να αντιπαραβάλουμε τις πτυχές αυτές όπως έχουν αναδειχθεί με τις κινήσεις της Τουρκίας προς την περιφέρειά της κατά τη διάρκεια της εικοσαετίας μετά την

⁹ Για περισσότερα βλ. Joseph S. Nye Jr., *Soft Power: The means to success in World Politics* (Νέα Υόρκη: Public Affairs Books, 2004).

Βλ. επίσης Kemal Kirisci, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, 40 (2009), 37-38.

κατάρρευση του διπολικού κόσμου. Η στροφή της Τουρκίας τη δεκαετία του 2000 χαρακτηρίστηκε από τον Barry Rubin ως «η μεγαλύτερη περιφερειακή στρατηγική αλλαγή... από την εποχή της ιρανικής επανάστασης εδώ και τρεις δεκαετίες».¹⁰

Στο σημείο αυτό θα προχωρήσουμε σε μια παρένθεση αναφορικά με τον πατέρα της θεωρίας της ηγεμονίας, τον Antonio Gramsci.¹¹ Το σχετικό του έργο βασίζεται στην αρχή ότι ο άνθρωπος δεν κυριαρχείται μόνο από τη δύναμη ή τη βία, αλλά και από ιδέες. Προχώρησε περαιτέρω σημειώνοντας ότι οι ιδέες που κυριαρχούσαν σε μια δεδομένη εποχή ήταν οι προερχόμενες από την ιθύνουσα τάξη. Διαχώρισε το ρόλο των επιστημόνων μιας περιόδου σε δύο τάξεις: την κοινωνία των πολιτών και την πολιτική κοινωνία. Με τον πρώτο όρο αναφερόταν σε ιδιωτικές οργανώσεις, όπως σχολεία, εκκλησίες ή εφημερίδες, και γενικότερα σε όλους τους φορείς οι οποίοι πλάθουν την κοινωνική και πολιτική συνείδηση ενός πληθυσμού. Με τον δεύτερο όρο της πολιτικής κοινωνίας, συμπεριελάμβανε τους κρατικούς θεσμούς, όπως τον στρατό, την αστυνομία, τα δικαστήρια και την κυβέρνηση. Ο διαχωρισμός μεταξύ κοινωνίας των πολιτών και πολιτικής κοινωνίας αποτελούσε στην πράξη διαχωρισμό μεταξύ των θεσμών που ασκούν κυριαρχία έμμεσα και άμεσα αντιστοίχως. Κατάληξη της κατάστασης αυτής ήταν η αφομοίωση του τρόπου σκέψης και της προτεραιότητας των συμφερόντων της άρχουσας τάξης από τους υπόλοιπους πολίτες. Οι υπόλοιποι δηλαδή, ενσωματώνουν και εσωτερικεύουν τις αρχές και τις αξίες της άρχουσας τάξης συνειδητά ή όχι. Σε γενικές γραμμές, ο Antonio Gramsci προσπάθησε να αναδείξει τον καθοριστικό ρόλο που διαδραματίζουν οι επιστήμονες και οι πνευματικοί άνθρωποι στην κοινωνία τους, και τους κινδύνους που αναφύονται από την ισοπέδωση μιας ιδέας από μια άλλη μέσω της πολιτιστικής, πολιτικής, ιστορικής και παραδοσιακής διασύνδεσης μιας κοινωνίας. Μεταγενέστεροι μελετητές, κάνοντας χρήση των εργαλείων της θεωρίας του Gramsci προχώρησαν στην ανάλυση της πολιτιστικής ηγεμονίας με κύριο υπόδειγμα μελέτης την επιρροή των ΗΠΑ, με έμφαση στο Δυτικό ημισφαίριο αλλά και παγκοσμίως. Η υπεροχή

¹⁰ Στο Malik Mufti, “A Little America: The Emergence of Turkish Hegemony”, *Middle East Brief*, 51 (Μάιος, 2011), 1.

Βλ. επίσης Ahmet Sözen, “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”, *Turkish Studies*, 11:1 (2011), 103-123.

¹¹ Ο Gramsci ήταν γενικός γραμματέας του ιταλικού κομμουνιστικού κόμματος. Καταδικάστηκε το 1926 σε εικοσαετή φυλάκιση. Παρά το γεγονός ότι πέθανε το 1937, το συγγραφικό του έργο κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του αποτελεί βαρυσήμαντη συμβολή στη μαρξιστική θεωρία.

της επιρροής των ΗΠΑ ως προς τις καταναλωτικές συνήθειες, το είδος του πολιτεύματος, τις ανθρωπιστικές αξίες και γενικότερα την καθημερινότητα του πολίτη αποτέλεσαν στοιχεία εργασίας τα οποία οδήγησαν σε συμπεράσματα σχετικά με τους παράγοντες που θεμελίωσαν την ηγεμονική θέση των ΗΠΑ εντός της διεθνούς κοινότητας.¹²

Στο πλαίσιο αυτής της λογικής, η «μικρή Αμερική» της Τουρκίας αναφέρεται στην περιφέρειά της και προτάσσει τους κοινούς ιστορικούς, παραδοσιακούς, θρησκευτικούς, ή γλωσσικούς δεσμούς. Στην πράξη, αποτελεί μια προσπάθεια που κατευθύνεται από την «πεποίθηση να πλάσει το γεωπολιτικό περιβάλλον της Τουρκίας παρά να αντιδρά απλά σε αυτό».¹³ Το πρώτο σημείο στο οποίο δόθηκε έμφαση ήταν η ανάπτυξη των οικονομικών σχέσεων της Τουρκίας με τις χώρες των Βαλκανίων και ιδιαίτερα με τις χώρες των πρώην σοβιετικών δημοκρατιών και της Μέσης Ανατολής. Η Τουρκία προχώρησε στη φιλελευθεροποίηση του εξωτερικού της εμπορίου, με την προώθηση πολιτικών παροχής ασύλου, διευκόλυνση της μετανάστευσης καθώς και την υπογραφή συμφωνιών κατάργησης της χορήγησης βίζα. Αποτέλεσε μια προσπάθεια ώθησης της κινητικότητας των ατόμων και των παρεχόμενων υπηρεσιών, με απώτερο στόχο τη διόγκωση της ροής του κεφαλαίου από και προς την τουρκική οικονομία. Η φιλελευθεροποίηση της οικονομίας απέφερε καρπούς καθώς την περίοδο 1990-2008, το εμπορικό της ισοζύγιο σε σχέση με το ΑΕΠ της τουρκικής οικονομίας σχεδόν διπλασιάστηκε, ενώ οι συναλλαγές με την περιφέρεια αυξήθηκαν από το 12% στο 25.5%. Χαρακτηριστικό της αύξησης των συναλλαγών ήταν η επέκταση της δραστηριότητας της αεροπορικής εταιρίας Turkish Airlines, οι πτήσεις της οποίας ενώ την συνέδεαν κατά την πλειοψηφία τους με τη δυτική Ευρώπη ως και το 1989, κατέληξαν να αριθμούν για τη Μέση Ανατολή και τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης 62 το 2009 σε σύνολο 117 πτήσεων.¹⁴

Παράλληλα, η διευκόλυνση της μετανάστευσης και η κατάργηση της βίζα με την υπογραφή διμερών συμφωνιών με τις προαναφερόμενες χώρες, ενώ έδωσε ώθηση στην κινητικότητα, συνδυάστηκε με μια πολιτική εναρμόνισης με τις αντίστοιχες πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η εναρμόνιση αυτή, καθώς θεωρήθηκε ασύμφορη ως προς τη

¹² Thomas R. Bates, "Gramsci and the Theory of Hegemony", *Journal of the History of Ideas*, 36:2 (Απρ.-Μάιος, 1975), 351-366.

¹³ Στο Mufti, "A Little America: The Emergence of Turkish Hegemony", ό.π., 2.

¹⁴ Ahmet Evin, "Getting to Zero: Turkey, Its Neighbors and the West", *Transatlantic Academy* (3/6/2010), 19-20.

φιλελευθεροποίηση της τουρκικής οικονομίας, εγκαταλείφθηκε μετά το πάγωμα των διαπραγματεύσεων για την ενταξιακή προοπτική της Τουρκίας στην Ε.Ε. Ακολούθως, δόθηκε συνέχεια στο «άνοιγμα» των τουρκικών συνόρων ως το τέλος της δεκαετίας του 2010, με την τουρκική οικονομία να χαρακτηρίζεται ως μια από τις πλέον αναπτυσσόμενες της εποχής της. Είναι προφανές, ότι η τουρκική ιθύνουσα τάξη θεώρησε την προώθηση των συμφωνιών κατάργησης της βίζα ως ένα εργαλείο για περαιτέρω οικονομική και πολιτική διεύρυνση στα κράτη της Μέσης Ανατολής και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, με αμοιβαία οφέλη για όλα τα μέρη. Στην πράξη, όσο περισσότερο απομακρυνόταν η Τουρκία από την Ευρωπαϊκή Ένωση, τόσο εντονότερη γινόταν η προσέγγισή της με την περιφέρειά της.¹⁵

Ωστόσο, εξίσου σημαντική με την οικονομική πτυχή της προώθησης των τουρκικών συμφερόντων ήταν η προβολή του πολιτιστικού χαρακτήρα της Τουρκίας, με έμφαση στη μουσουλμανική θρησκεία, στο οθωμανικό παρελθόν, αλλά και στα μοντέρνα εκλεπτυσμένα στοιχεία της τουρκικής κοινωνίας. Η προσπάθεια αυτή ξεκίνησε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1980 με ηγετική μορφή και κύριο εκφραστή της τον Φετουλάχ Γκιουλέν. Ο τελευταίος, ιδρυτής του «κινήματος του Γκιουλέν» ή «Χιζμέτ» (θρησκευτική λειτουργία), αναρριχήθηκε στην ιεραρχία της τουρκικής άρχουσας τάξης, εδραιώνοντας την πολιτική του δύναμη μέσω των επαφών του εντός της δικαστικής εξουσίας, και συμπορευόμενος με το ΑΚΡ του Ερντογάν ως τα τέλη της δεκαετίας του 2000. Θα σημειώσουμε ότι η σύμπραξή του με τον αρχηγό του ΑΚΡ ήταν καθοριστική αλλά και απαραίτητη κατά τη διάρκεια της προσπάθειας περιθωριοποίησης της επιρροής των τουρκικών στρατιωτικών ιθυνόντων. Υπό την ηγεσία του Γκιουλέν, ιδρύθηκαν σχολές, θρησκευτικά και πολιτιστικά κέντρα με στόχο την παρουσίαση και στήριξη του τουρκικού και μουσουλμανικού τρόπου ζωής. Ενώ η προσπάθεια αυτή είχε ως αφετηρία την ενίσχυση του πολιτιστικού χαρακτήρα των μουσουλμανικών μειονοτήτων, στη συνέχεια η εξέλιξή της υπήρξε καθοριστική ως προς τις πολιτιστικές, «soft power», επαφές της Τουρκίας με τις χώρες της περιφέρειάς της.¹⁶

15

Παντελής Τουλουμάκος, «Η Τουρκία ως Μοντέλο για τον Αραβικό Κόσμο: Μια Ρεαλιστική Προοπτική ή Απλώς Ευσεβής Πόθος;», *ΕΛΙΑΜΕΠ Κείμενο Εργασίας 29/2012* (Ιούνιος, 2012), 4-5.

Συνέντευξη με τον Hakan Yilmaz και με τον Soli Özel.

¹⁶ Mustafa Akyol, “What you should know about Turkey’s AKP-Gülen conflict”, *Al-Monitor* (3/1/2014).

Ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο επιτέλεσε η προώθηση του τουρκικού τρόπου ζωής και της τουρκικής κοινωνίας, σε συνδυασμό με την προβολή της «εκλεπτυσμένης» της ελίτ, μέσω των τουρκικών σίριαλ των δεκαετιών του 1990 και του 2000. Οι εκπομπές αυτές, αφού γνώρισαν αξιοσημείωτη τηλεοπτική επιτυχία εντός της Τουρκίας, στη συνέχεια προβλήθηκαν στις χώρες των Βαλκανίων, των τουρκόφωνων πρώην Σοβιετικών Δημοκρατιών και της Μέσης Ανατολής, αλλά και στην Ελλάδα. Ο συνδυασμός χαμηλού κόστους παραγωγής και τιμής πώλησης με ένα τηλεοπτικό κοινό που επιζητούσε να παρακολουθήσει εκπομπές σχετικές με την καθημερινότητά του με υψηλά κινηματογραφικά πρότυπα παραγωγής, οδήγησε σε μεγάλη εμπορική επιτυχία σε αυτόν τον τομέα από τουρκικής πλευράς.¹⁷

Η στροφή της Τουρκίας προς την κοινή, ιστορικά και γεωγραφικά, περιφέρειά της δεν αποτέλεσε, τη δεκαετία του 1990, παράγοντα, ο οποίος θα μπορούσε να επιβραδύνει την αναπτυσσόμενη συνεργασία μεταξύ των Τούρκων και ισραηλινών ιθυνόντων. Οι επαφές και σχέσεις με την περιφέρεια βρισκόντουσαν ακόμα σε νηπιακό επίπεδο ή σε λανθάνουσα κατάσταση και η σημασία τους δεν μπορούσε ακόμα να συγκριθεί με τις αντίστοιχες που είχε συνάψει με το Ισραήλ, οι οποίες, εξάλλου, προσέφεραν άμεσα υλικά και γεωπολιτικά ανταλλάγματα. Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000 και ιδιαίτερα μετά την άνοδο του κόμματος ΑΚΡ στην εξουσία, η περιφερειακή στροφή της Τουρκίας άρχισε να φέρει καρπούς, και θεωρήθηκε αναγκαίο σε ορισμένους τουρκικούς κύκλους να επανεξεταστεί η βαρύτητα της συνεργασίας με το Ισραήλ «μη κεκλεισμένων των θυρών». Είναι προφανές ότι από τη στιγμή που οι σχέσεις της Τουρκίας με την περιφέρειά της – και ιδιαίτερα με τις χώρες της Μέσης Ανατολής – είχαν πλέον αποκτήσει τη δική τους οικονομική και πολιτική δυναμική, δεν ήταν δυνατόν να συνυπάρξουν, τουλάχιστον στις διεθνείς δημόσιες σχέσεις της Τουρκίας με αυτές με το Ισραήλ. Η λύση που αποφασίστηκε ήταν διττή: από τη μια πλευρά, η Τουρκία, τροφοδοτώντας τις σχέσεις με την περιφέρειά της, θα καταδίκαιζε την πολιτική του Ισραήλ, ενώ από την άλλη, οι

¹⁷ Zafer Yoruk & Pantelis Vatikiotis, “Soft Power or Illusion of Hegemony: The Case of the Turkish Soap Opera Colonialism”, *International Journal of Communication* (2013), 2361-2385.

τουρκο-ισραηλινές σχέσεις, κυρίως οι βαθιά ριζωμένες στην τουρκική οικονομία, θα συνέχιζαν να αναπτύσσονται χωρίς να βρίσκονται υπό το φως της δημοσιότητας.¹⁸

Στο πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής, είναι δεδομένο πως η κατάσταση αυτή – που ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμη για την Τουρκία – δεν μπορούσε να διατηρηθεί χωρίς την έγκριση ή τουλάχιστον τη συναίνεση εκ μέρους των ισραηλινών ιθυνόντων. Είναι γεγονός πως παρά τις λεκτικές και πολιτικές αψιμαχίες που ακολούθησαν την υποβάθμιση των σχέσεων μεταξύ του Ισραήλ και της Τουρκίας το 2010, το Ισραήλ παρέμεινε πιστό στην οικονομική και στρατιωτική ευθυγράμμισή του με τις κυβερνήσεις της Άγκυρας. Η δικαιολογητική βάση αυτής της πολιτικής μπορεί να αναζητηθεί στη λογική της διατήρησης σχέσεων με ορίζοντα έναν μακροπρόθεσμο και σταθερό σχεδιασμό, ο οποίος θα μπορούσε να αποδειχθεί ιδιαίτερα κερδοφόρος συγκριτικά με τις συνέπειες αποφάσεων που λαμβάνονται εν θερμώ και έχουν μικροπολιτικά ερείσματα. Από την πλευρά της, η Τουρκία επέλεξε τη διατήρηση των οικονομικών σχέσεων αλλά και της συνεργασίας των μυστικών υπηρεσιών με το Ισραήλ, διότι, σε αντίθεση με τις χώρες των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής, «το Ισραήλ θεωρείται αληθινό κράτος από την τουρκική ιθύνουσα τάξη... ενώ τα κράτη της Μέσης Ανατολής δεν θεωρούνται αξιόπιστα».¹⁹ Γίνεται σαφές ότι το Ισραήλ, παρά την υποβάθμιση των σχέσεων, θεωρείται κράτος το οποίο έχει σταθερά δικαιώματα και υποχρεώσεις, με συμφέροντα που καθορίζονται ενδελεχώς και σε βάθος χρόνου και με το οποίο η Τουρκία μπορεί να διαπραγματευθεί με αξιοπιστία.²⁰

¹⁸ Dan Arbell, “Turkey-Israel relations: a political low point and an economic high point”, *Brookings* (19/2/2015).

¹⁹ Συνέντευξη με τον Soli Özel.

²⁰ Συνέντευξη με τον Ahmet Insel.

3. Το «Σύνδρομο των Σεβρών»

Το «σύνδρομο των Σεβρών» ή «φοβία των Σεβρών» ή και «νοοτροπία των Σεβρών» είναι μια έκφραση που χρησιμοποιείται αναφορικά με τις διεθνείς σχέσεις της Τουρκίας για να περιγράψει τόσο τον φόβο που επικρατεί εντός της τουρκικής γραφειοκρατίας, του στρατού και του διπλωματικού σώματος, όσο και στις σχέσεις των πολιτικών προσωπικοτήτων της Τουρκίας. Υπό την έννοια αυτή, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως εργαλείο πολιτικής, το οποίο θα επιτρέψει στον χρήστη του να υπονομεύσει την πολιτική δυναμική ή το πολιτικό κύρος του αντιπάλου. Γενικότερα, συνίσταται σε ένα συναίσθημα ανασφάλειας που τροφοδοτείται από τις ανησυχίες όσον αφορά τον περιορισμό, την υπονόμηση και τον διαμελισμό της Τουρκίας από τον Δυτικό κόσμο, όπως είχε γίνει με τη Συνθήκη των Σεβρών το 1920. Το όλο σκεπτικό αυτού του φόβου έχει τις ρίζες του στον 19^ο αιώνα, τονίζοντας οικονομικές, στρατιωτικές και πολιτικές μηχανορραφίες των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, οι οποίες, ανάλογα με τα συμφέροντά τους, προωθούσαν τη διεκδίκηση ανεξαρτησίας και τον αλυτρωτισμό των θρησκευτικών και μετέπειτα εθνικών μειονοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Με βάση αυτή τη συλλογιστική, οι μηχανορραφίες αυτές κατέληξαν στον σταδιακό διαμελισμό του Σουλτανικού κράτους, αρχικά με την ανεξαρτησία των Ελλήνων κατόπιν ξένης βοήθειας από τρεις μεγάλες δυνάμεις με τις αποσχιστικές διεκδικήσεις των άλλων εθνοτήτων των Βαλκανίων, ο αλυτρωτισμός των οποίων, υποκινούμενος, κατά την τουρκική αφήγηση, από την Τσαρική Ρωσία, τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία, οδήγησε στους δύο Βαλκανικούς Πολέμους και στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.²¹

Η ίδια η έκφραση του «Συνδρόμου των Σεβρών» βρίσκεται βέβαια, όπως είπαμε, την απαρχή της στην περίοδο που ακολούθησε την υπογραφή της ομώνυμης Συνθήκης της 10^{ης} Αυγούστου του 1920 μεταξύ του Σουλτάνου και των δυνάμεων της Συνεννόησης ή Entente. Η τελευταία θεωρήθηκε ως συνθηκολόγηση και ως παράδοση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις δυνάμεις της Entente μετά το πέρας του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Επικράτησε η άποψη ότι η συνθήκη των Σεβρών αποτέλεσε «μια στιγμή

²¹ Michelangelo Guida, “The Sèvres Syndrome and “Komplo” Theories in the Islamist and Secular Press”, *Turkish Studies*, 9:1 (2008), 38.

Βλ. επίσης Ρόμπινς, *Στρατός και Διπλωματία: Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική από την Έναρξη του Ψυχρού Πολέμου*, ό.π., 135-138.

διαύγειας ή διορατικότητας στις πραγματικές αντιλήψεις και προθέσεις των Δυτικοευρωπαίων».²²

Τις δυνάμεις της Entente αποτελούσαν κατά κύριο λόγο η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, οι ΗΠΑ κ.α. Ήταν δηλαδή κατά πλειοψηφία οι αποικιακές δυνάμεις του 19^{ου} αιώνα και οι μετέπειτα μεγάλες δυνάμεις του 20^{ου}. Η συνθήκη του 1920 διαμέλιζε την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με την αναγκαστική σύμφωνη γνώμη και του Σουλτάνου, και τα εδάφη της μοιραζόντουσαν κατά κύριο λόγο μεταξύ της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Ιταλίας και της Ελλάδας. Η συνθηκολόγηση αυτή διενεργήθηκε παράλληλα με την εξέγερση του Κεμάλ Ατατούρκ το 1920, η οποία βασίστηκε στην άρνηση των δυνάμεών του να υποταχθούν στις απαιτήσεις της Entente και στη θέληση ανατροπής της κυριαρχίας του Σουλτάνου. Γι' αυτό το λόγο, η Συνθήκη των Σεβρών δεν επικυρώθηκε ποτέ και αποτέλεσε κενό γράμμα. Στις 24 Ιουλίου του 1923 την αντικατέστησε η Συνθήκη της Λωζάννης η οποία αποτέλεσε, αντιθέτως, προϊόν διαπραγμάτευσης μεταξύ ίσων μερών. Από τη μια πλευρά, επισημοποίησε τη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τον διαμελισμό των εδαφών της, ενώ από την άλλη, οριστικοποιήθηκε το καθεστώς της Τουρκίας ως διάδοχο κράτος της με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που της αντιστοιχούν.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια των δεκαετιών που ακολούθησαν, η ιδέα και ο φόβος της περικύκλωσης και του περαιτέρω διαμελισμού της Τουρκίας δεν κόπασαν. Αντιθέτως, αναπτύχθηκε μια συνεχώς εξελισσόμενη θεωρία συνωμοσίας – ανάλογα με τις εποχές – η οποία τροφοδοτείτο από διεθνή γεγονότα, όπως το σκάνδαλο Watergate των ΗΠΑ του Προέδρου Νίξον, την ίδρυση του κράτους του Ισραήλ, τον φόβο έκρηξης ενός τρίτου Παγκοσμίου Πολέμου, την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, ή ακόμα και την έμμεση συμμετοχή της Τουρκίας στον Πόλεμο του Κόλπου του 1991. Το γεγονός της ανακάλυψης συνομοσιών στις δυτικές χώρες παρείχε τα αναγκαία ερείσματα στις εγχώριες τουρκικές συνωμοτικές θεωρίες να ανθήσουν. Οι διάφορες θεωρίες συνωμοσίας ήταν απλοϊκές και βασίζονταν στην άποψη ότι υπάρχουν δυνάμεις στο εσωτερικό της Τουρκίας, οι οποίες υποκινούνται άμεσα από ξένους παράγοντες και έχουν ως τελικό στόχο την εξουδετέρωση

²² Στο Türkay Salim Nefes, "Understanding Anti-Semitic Rhetoric in Turkey Through The Sèvres Syndrome", *Turkish Studies*, 16:4, 575.

της Τουρκίας. Ανάλογα με τον καιροσκοπισμό της εποχής, αυτές τις εσωτερικές δυνάμεις αποτελούσαν οι Κούρδοι, η τουρκική Εβραϊκή κοινότητα της Κωνσταντινούπολης, οι Αρμένιοι ή ακόμη και Τούρκοι υποστηρικτές της ευρωπαϊκής τουρκικής προοπτικής ή ακόμη και κράτη μέλη της ΕΕ ή η ίδια η ΕΕ.²³

Βέβαια, την καλλιέργεια του συνδρόμου δεν βοήθησε και το γεγονός ότι μόλις τρεις δεκαετίες μετά την ανακήρυξη του κοσμικού κράτους της Τουρκίας, η χώρα βρέθηκε περικυκλωμένη από τις δύο αντίπαλες παρατάξεις του Ψυχρού Πολέμου. Σε μια προσπάθεια να εξέλθει αυτού του πολιτικού αδιεξόδου, επέλεξε την παράταξη των ΗΠΑ, αλλά συγχρόνως θα έπρεπε να αντιμετωπίσει «τον κομμουνιστικό κίνδυνο» ανατροπής της κρατικής της υπόστασης. Όταν πλέον κατέρρευσε η Σοβιετική Ένωση και ο «κομμουνιστικός κίνδυνος», την καλλιέργεια του συνδρόμου αντικατέστησε ο φόβος επιβολής της κυριαρχίας της μοναδικής υπερδύναμης στην κατεξοχήν περιοχή συμφερόντων της Τουρκίας, δηλαδή στη Μέση Ανατολή. Επίσης, επικρατούσε η αντίληψη ότι η κατάρρευση του ψυχροπολεμικού κόσμου θα οδηγούσε στην επανάληψη του επιλόγου του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο τελευταίος προκάλεσε τη διάλυση των μεγάλων αυτοκρατοριών της εποχής, αρχής γενομένης της Τσαρικής, στη συνέχεια της Αυστροουγγρικής και εν τέλει της Οθωμανικής. Υπό το πλαίσιο αυτής της λογικής, το 1991, είχε πλέον διαλυθεί εκ νέου η αντίστοιχη Σοβιετική Αυτοκρατορία και караδοκούσε ο κίνδυνος μήπως ακολουθούσαν και άλλα κράτη. Έτσι, το «σύνδρομο των Σεβρών» έλαβε την εντονότερή του μορφή η οποία ονομάστηκε και ως «φοβία των Σεβρών» (*Sèvres-phobia*). Βέβαια, ακόμη και όταν ο προαναφερόμενος φόβος είχε υπερνικηθεί λόγω της στενότερης σχέσης με τις ΗΠΑ, αναδύετο ο παλαιότερος φόβος υπονόμευσης της επιρροής της Τουρκίας στην περιοχή, είτε από της σιτικές δυνάμεις του Ιράν και της Συρίας (κατά της σουνιτικής Τουρκίας), είτε από τη σουνιτική Σαουδική Αραβία (η οποία θα αντικαθιστούσε την ηγέτιδα θέση της Τουρκίας εντός του χώρου του σουνιτικού Ισλάμ).²⁴

²³ Kemal Kirisci, “Turkey’s foreign policy in turbulent times”, *Chaillot Paper*, 92 (Σεπτέμβριος, 2006), 32-33.

²⁴ Lebon Hovsepyan, *The Fears of Turkey: The Sèvres Syndrome. Manifestations of the Sèvres Syndrome in Turkey’s Socio-Political Discourse* (Yerevan: Information and Public Relation Center, 2012), 66-67.

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του συνδρόμου είναι ότι δεν αποτελεί εργαλείο μιας συγκεκριμένης πολιτικής δύναμης ή παράταξης. Αντιθέτως, χρησιμοποιήθηκε κατά κόρον τόσο από τα κεμαλικά κόμματα όσο και από τα συντηρητικά-μουσουλμανικά. Στην πράξη αποτελεί ένα εργαλείο πολιτικής το οποίο μπορεί να εξυπηρετήσει πολλές και διαφορετικές ανάγκες. Σε όρους αθλητικής δημοσιογραφίας, αυτό το εργαλείο/παίκτης ονομάζεται «utility player» διότι προσαρμόζεται σε όλες τις συνθήκες. Έτσι, όταν τα κεμαλικά κόμματα βρισκόντουσαν στην εξουσία τροφοδοτούσαν το σύνδρομο των Σεβρών προειδοποιώντας περί του κινδύνου του προερχόμενου εκ των έσω, ξεχωρίζοντας την κουρδική ή την αρμενική κοινότητα, και λαμβάνοντας τα μέτρα που εξυπηρετούσαν τα συμφέροντά τους. Από την άλλη πλευρά, όταν τα συντηρητικά-μουσουλμανικά κόμματα κατείχαν την εξουσία, προειδοποιούσαν για τον κίνδυνο εξάλειψης της μουσουλμανικής ταυτότητας της Τουρκίας, στοχοποιώντας κατά καιρούς την εβραϊκή, την αλεβίτικη, ή τη χριστιανική κοινότητα, ακόμη και τους υποστηρικτές της εναρμόνισης με τις αρχές και τις οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.²⁵

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, η επαναπροσέγγιση με τον αραβικό κόσμο διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο ως προς την αναβίωση του «Συνδρόμου των Σεβρών» στον τουρκικό πολιτικό χώρο, δεδομένου ότι η μεγάλη πλειοψηφία του αραβικού κόσμου, υπό την μέχρι τότε καθοδήγηση της Αιγύπτου, θεωρούσε το κράτος του Ισραήλ εχθρικό, δηλαδή ως την προσωποποίηση του παρεμβατισμού των δυνάμεων της Δύσης στα αραβικά πράγματα. Επιπρόσθετα, η αποχώρηση της Αιγύπτου του Σαντάτ από την ηγεσία των αραβικών χωρών και η υπογραφή συνθήκης συνθηκολόγησης με το Ισραήλ δημιούργησε ένα κενό εξουσίας στην περιοχή. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την ελκυστικότητα μιας νέας εναλλακτικής θεωρίας ως προς τις ιστορικές οθωμανικές ρίζες της τουρκικής κοινωνίας, έθεσε τα θεμέλια για την καλλιέργεια ενός νέου ρόλου της Τουρκίας στην περιοχή. Ο ρόλος αυτός δεν θα περιοριζόταν σε σχέσεις ισχύος, πολιτικής ή οικονομικής, αλλά θα συμπληρωνόταν από την αντίληψη της κοινής συμπόρευσης και της συνιδιοκτησίας του κοινού οθωμανικού παρελθόντος. Υπό αυτό το πρίσμα, καλύτερος τρόπος συσπείρωσης ή διατήρησης της ενότητας μιας κοινωνίας ή διαφορετικών κρατών, είναι η ανεύρεση ενός κοινού εχθρού ή αντιπάλου. Στην περίπτωση της Τουρκίας, όπως

²⁵ Hovsepyan, “*The Fears of Turkey: The Sèvres Syndrome. Manifestations of the Sèvres Syndrome in Turkey’s Socio-Political Discourse*”, ό.π., 9-12.

αποκρυσταλλώνεται από την επιτυχία και τη διαιώνιση του «Συνδρόμου των Σεβρών», τέτοιος αντίπαλος είναι οι δυνάμεις οι οποίες εκπροσωπούν τη Δύση και το παλαιό αποικιακό καθεστώς, και μεταγενέστερα, το Ισραήλ. Έτσι, διαπιστώνεται ότι το «σύνδρομο των Σεβρών», ενώ αρχικά προοριζόταν για εσωτερική κατανάλωση, στη συνέχεια απέβη καθοριστικό ως προς την οριοθέτηση της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, η οποία κατευθύνεται προς την άμεση περιφέρειά της.²⁶

Εφόσον η προώθηση του Συνδρόμου εξυπηρετούσε τόσο εσωτερικά όσο και εξωτερικά συμφέροντα, και οι δυνατότητες προσαρμογής αντανακλούσαν τις εκάστοτε ανάγκες, ο επικαλούμενος «εσωτερικός κίνδυνος» λάμβανε διαφορετικές και συχνά αντικρουόμενες εκφάνσεις. Έτσι, πέρα από την τακτική στοχοποίησης της κουρδικής και της αρμενικής κοινότητας, δημιουργήθηκε σταδιακά και η αντίληψη της παρουσίας μιας μυστικής κοινότητας εντός της ίδιας της τουρκικής κοινωνίας. Ακολουθώντας το ίδιο μήκος κύματος της ρητορικής της συνωμοσίας και εντοπίζοντας το Ισραήλ ως ξένο παράγοντα και εκπρόσωπο της Δύσης στα ζητήματα της Μέσης Ανατολής, αυτή η μυστική κοινότητα στελεχώνεται από Τούρκους πολίτες οι οποίοι ανήκουν στην κατηγορία των κρυπτο-Εβραίων. Η μυστική αυτή ελίτ με το όνομα «Dönmeh» ενσαρκώνει πλήρως την πλειοψηφία των ανησυχιών του τουρκικού πολιτικού κόσμου, αλλά και της κοινωνίας, όσον αφορά τη χειραγώγηση των αποφάσεων δημόσιας και εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας.²⁷

Κατ' αυτόν τον τρόπο, το «σύνδρομο των Σεβρών» παρείχε εφόδια στην αντισημιτική ρητορική εντός της τουρκικής κοινωνίας. Η κοινότητα των Dönmeh αποτελείται από Τούρκους εβραϊκής καταγωγής, οι οποίοι είχαν εξαναγκαστεί να αλλάξουν πίστη ή είχαν ηθελημένα προχωρήσει σε αυτήν την απόφαση στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Η έλλειψη στοιχείων σχετικά με την περίοδο αυτή έχει οδηγήσει στην συνύπαρξη των δύο αυτών εκδοχών αφήγησης. Είχαν ενταχθεί στην ιθύνουσα τάξη της κοινωνίας, αλλά συγχρόνως διατηρούσαν μυστικά τις επαφές τους με εβραϊκούς και αλλοδαπούς παράγοντες. Οι θέσεις που είχαν αναλάβει θα ήταν μείζονος σημασίας και μέσω των εντολών εκ των έξω θα επέτρεπαν στις ξένες δυνάμεις να επηρεάσουν αλλά και να

²⁶ Dietrich Jung, "The Sèvres Syndrome: Turkish Foreign Policy and its Historical Legacies", *American Diplomacy* (Αύγουστος, 2003).

²⁷ Nefes, "Understanding Anti-Semitic Rhetoric in Turkey Through The Sèvres Syndrome", *ό.π.*, 572-573.

χαλιναγωγήσουν την τουρκική πολιτική βούληση. Η άποψη αυτή βασίζεται συγχρόνως και στις αρχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά και στις κατευθυντήριες αρχές του κεμαλικού καθεστώτος. Οι οθωμανικές αρχές από τη μια πλευρά αναγνώριζαν και σέβονταν την εβραϊκή και χριστιανική θρησκεία και μειονότητα, παρέχοντας παράλληλα και τα δικαιώματα που τους αντιστοιχούσαν με βάση το οθωμανικό δίκαιο. Από την άλλη πλευρά, το κεμαλικό τουρκικό καθεστώς τις αναγνώριζε ως επίσημες θρησκείες του κράτους. Ωστόσο, ο χαρακτηρισμός τους ως ξεχωριστές οντότητες, δεν επέτρεψε με την πάροδο του χρόνου να ενσωματωθούν πλήρως εντός της τουρκικής κοινωνίας. Αντιθέτως, τροφοδότησε τις εθνικιστικές και ξενοφοβικές τάσεις. Ίσως προς αποφυγή επανάληψης της διασύνδεσης των εθνικών θρησκευτικών μειονοτήτων με τα αντίστοιχα έθνη-κράτη τους, όπως κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα, οι σημερινές μειονότητες της Τουρκίας θεωρήθηκαν ανδρείκελα των κρατών της Ελλάδας, του Ισραήλ και των οπαδών της Μεγάλης Αρμενίας και του Μεγάλου Κουρδιστάν.²⁸

Παρά το γεγονός ότι η εβραϊκή κοινότητα στην Τουρκία, τη δεκαετία του 2000, αποτελείται από μόλις 25.000 άτομα, η μυστική κοινότητα του Dönmeh φημολογείται ότι απαρτίζεται από 70-80.000 μέλη. Γενικότερα, θεωρείται ότι βρίσκονται παράνομα στην εξουσία, ότι είναι μέρος της κεμαλικής ελίτ που δημιούργησε το κοσμικό κράτος της Τουρκίας του 20^{ου} αιώνα εις βάρος της μουσουλμανικής ταυτότητας, ότι έχουν ως στόχο την αποσταθεροποίηση του κράτους και ότι υπηρετούν αλλοδαπά συμφέροντα. Καθίσταται προφανές, ότι από τη στιγμή που είναι γενικά αποδεκτό ότι αποτελούν μέρος μιας παγκόσμιας συνωμοσίας κατά της Τουρκίας, κάθε επιχείρημα, φήμη ή κατηγορία έχει τη δυνατότητα και την ευχέρεια να εδραιωθεί στην τουρκική πολιτική συνείδηση. Όσο περισσότερο αόριστη είναι η προέλευση μιας απειλής, τόσο ευκολότερα εξαπλώνεται και αυτοτροφοδοτείται.

Θα σημειώσουμε ότι η προαναφερόμενη «Sèvres-phobia» κατέληξε, μέσω των διαφόρων εκδοχών της, να αποτελέσει ένα κατεξοχήν φίλτρο μέσω του οποίου αντιλαμβανόταν ο μέσος Τούρκος πολίτης τη διεθνή πραγματικότητα. Ο φόβος του διαμελισμού των εδαφών της Τουρκίας και η εν δυνάμει προσβολή της εδαφικής της ακεραιότητας αποτέλεσαν παράγοντες ιδιάζουσας σημασίας, οι οποίοι οδήγησαν και στην

²⁸ Nefes, "Understanding Anti-Semitic Rhetoric in Turkey Through The Sèvres Syndrome", ό.π., 574-575.

παράλειψη των ζητημάτων υψηλής πολιτικής – όπως η διαχείριση της εξωτερικής πολιτικής – από τις αρμοδιότητες της τουρκικής κυβέρνησης. Με άλλα λόγια, η προβολή του συνδρόμου και της απειλής εκ των έξω και εκ των έσω επέτρεψε στους εκάστοτε στρατιωτικούς ιθύνοντες να έχουν πλήρη ελευθερία κινήσεων, άνευ κοινωνικού και πολιτικού ελέγχου. Παρά το γεγονός ότι αυτή η τάση φάνηκε να περιορίζεται με την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία και την απαραίτητη διαφάνεια λόγω της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας, περαιτέρω εξελίξεις κατέδειξαν ότι κάθε πολιτική δύναμη στην Τουρκία, εν ευθέτω χρόνω θα αξιοποιεί το σύνδρομο στο πλαίσιο του προγράμματός της, είτε αυτό στοχεύει στην καλλιέργεια του γοήτρου της, είτε αφορά προεκλογικές ή εκλογικές διαδικασίες.²⁹

²⁹ Kirisci, “Turkey’s foreign policy in turbulent times”, ό.π., 33-35.

4. Η Αίγυπτος του 1960 και η Τουρκία του 2000

Η Τουρκία και η Αίγυπτος ως προς τις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή έχουν βρεθεί πολύ σπάνια στο ίδιο στρατόπεδο κατά τη διάρκεια της ιστορίας. Βασικότερο αίτιο της μη σύμπτωσης τους αποτελεί ο ανταγωνισμός τους σε πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο. Ο ανταγωνισμός αυτός οδήγησε τις δύο χώρες να βρίσκονται στις περισσότερες περιπτώσεις σε αντίθετα στρατόπεδα κατά το δεύτερο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα.

Η αντιπαράθεσή τους μπορεί να προσδιοριστεί καταρχάς ως προς το ρόλο που επεδίωκαν στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Η Αίγυπτος, μετά την άνοδο του Γκαμάλ Άμπντελ Νάσερ στην εξουσία, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, επεδίωξε και απέκτησε ηγετικό ρόλο εντός του αραβικού κόσμου. Με διαδοχικές κινήσεις, ο Πρόεδρος Νάσερ απαγκιστρώθηκε από την επιρροή της Γαλλίας, του Ηνωμένου Βασιλείου, αλλά και των ΗΠΑ με την Κρίση του Σουέζ του Οκτωβρίου του 1956 και στη συνέχεια καλλιέργησε σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση. Συγχρόνως, αποτέλεσε ιδρυτικό μέλος του Κινήματος των Αδελφωτών. Η απεμπλοκή αυτή της Αιγύπτου επέτρεψε στον Πρόεδρο Νάσερ να προωθήσει, πέρα από τα εσωτερικά συμφέροντα της χώρας του, και τις προσωπικές του φιλοδοξίες, οι οποίες μεταφράστηκαν στην πράξη στην κατάληψη από τον ίδιο της ηγετικής θέσης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και στην προώθηση του παναραβισμού υπό την ηγεσία του. Η αντιπαράθεση με το Ισραήλ και τους συμμάχους του στο Δυτικό στρατόπεδο απέφερε καρπούς πολύ σύντομα καθώς αποτέλεσε ένα συνδετικό ιστό έχθρας κατά του Ισραήλ με άλλα γειτονικά αραβικά και μουσουλμανικά κράτη τα οποία έτρεφαν αντίστοιχα αισθήματα. Η κοινή αυτή αντιπαλότητα οδήγησε στην καλλιέργεια στενότερων επαφών τόσο στο πολιτικό όσο και στο στρατιωτικό και οικονομικό επίπεδο. Επιπρόσθετα, οι αλληπάλληλες ήττες των αραβικών κρατών κατά τη διάρκεια των τριών πρώτων αραβο-ισραηλινών πολέμων, τα ανάγκασε να οργανωθούν στενότερα και καλύτερα, αλλά και να περιορίσουν τα διμερή αντικρουόμενα συμφέροντά τους. Δεν είναι τυχαίο ότι η άνοδος της αίγλης της Αιγύπτου και του Νάσερ οδήγησε στη βραχυπρόθεσμη αλλά εντυπωσιακή, επικοινωνιακά, δημιουργία της Ηνωμένης Αραβικής Δημοκρατίας (ΗΑΔ) το 1958. Η ΗΑΔ αποτέλεσε αρχικά ένωση της Αιγύπτου με την Συρία (παράλληλα, για μικρό χρονικό διάστημα, το κράτος της Βόρειας Υεμένης διετέλεσε συνομόσπονδο μέλος της). Διήρκεσε

από το 1958 ως το 1961, όταν αποχώρησε η Συρία. Ωστόσο, η Αίγυπτος διατήρησε την ονομασία αυτή (παρά το γεγονός ότι ήταν πλέον μοναδικό της μέλος) ως και το 1971.³⁰

Η περίοδος της ηγεμονικής επιρροής της Αιγύπτου στα πράγματα της Μέσης Ανατολής έλαβε τέλος, αρχικά με το θάνατο του Νάσερ το 1970 και την ανάληψη της εξουσίας από τον Πρόεδρο Ανουάρ Σαντάτ, και στη συνέχεια με το τέλος του τέταρτου σε σειρά αραβο-ισραηλινού πολέμου το 1973 και την υπογραφή μιας ιδιότυπης συνθήκης ειρήνης με το Ισραήλ το 1978 με τη συμφωνία του Καμπ Ντέιβιντ. Η εποχή της διακυβέρνησης του Προέδρου Σαντάτ χαρακτηρίζεται από την αλλαγή της έμφασης της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής ως προς τα αιγυπτιακά πράγματα. Τα προβλήματα και οι ανησυχίες του αραβικού κόσμου θα αποτελέσουν προτεραιότητα δευτερεύουσας σημασίας για την αιγυπτιακή πολιτική σκηνή, όπου πλέον θα υιοθετούνται πολιτικά σλόγκαν όπως το «πρώτα η Αίγυπτος».³¹ Στην πράξη, η εξωτερική πολιτική της Αιγύπτου μεταλλάσσεται, από παναραβική σε περισσότερο αιγυπτιακή. Ακολούθως, η δεκαετία του 1980 σηματοδοτεί μια περίοδο μεταστροφής της Αιγύπτου σχετικά με την εξωτερική της πολιτική, με την καλλιέργεια στενών σχέσεων με τις ΗΠΑ και το Δυτικό κόσμο, τη χαλάρωση των επαφών με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά και την απομάκρυνση από την ηγετική της θέση στο Κίνημα των Αδεσμεύτων. Η μεταστροφή αυτή καταδικάστηκε άμεσα από την πλειοψηφία των πρώην αραβικών συμμάχων της Αιγύπτου, ενώ ο Πρόεδρος Ανουάρ Σαντάτ, ως πρωτεργάτης της μεταστροφής αυτής, αποδοκιμάστηκε και στιγματίστηκε με την κατηγορία της προδοσίας των αραβικών αρχών στο εξωτερικό και στο εσωτερικό. Η δολοφονία του, τον Οκτώβριο του 1981, θεωρήθηκε συνέπεια των πολιτικών του κινήσεων, όπως των ανοιγμάτων μεταξύ των εθνικιστών και των μουσουλμάνων, τις οποίες είχε προωθήσει κατά τη διάρκεια της δεκαετίας προ του θανάτου του στα πράγματα της Αιγύπτου.³²

³⁰ Eugene Cotran, "Some Legal Aspects of the Formation of the United Arab Republic and the United Arab States", *The International and Comparative Law Quarterly*, 8:2 (Απρίλιος, 1959), 346-348.

Βλ. επίσης Michael C. Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy* (New Haven & London: Yale University Press, 1977), 238-244.

³¹ Στο Hudson, *Arab Politics: The Search for Legitimacy*, ό.π., 247-248.

³² Boutros Boutros-Ghali, "The Middle East: The Foreign Policy of Egypt in the Post-Sadat Era", *Foreign Affairs*, 60:4 (1982), 768-788.

Βλ. επίσης Αλέξης Ηρακλείδης, *Η Αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση. Η προβληματική της ειρηνικής επίλυσης* (Αθήνα: Παπαζήση, 1991), 143-144.

Από την πλευρά της, η Τουρκία εγκαινίασε και ακολούθησε χωρίς παρεκτροπές, μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, μια διαφορετική πολιτική, η οποία την οδηγούσε σε συχνή αντιπαράθεση με την πλειοψηφία του αραβικού κόσμου υπό την αιγίδα της Αιγύπτου και τη χαρισματική ηγετική προσωπικότητα του Νάσερ. Όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, είχε απομακρυνθεί από το χώρο της Μέσης Ανατολής, προσπαθώντας να αναδείξει το χαρακτήρα του κεμαλικού της κράτους καθώς και τα στρατηγικά πλεονεκτήματα που προσέφερε η θέση της στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Τα στρατηγικά πλεονεκτήματά της προέρχονταν από τη γεωγραφική της θέση μεταξύ των δύο στρατοπέδων της εποχής, δηλαδή του δυτικού και του σοβιετικού. Η Μέση Ανατολή αποτελούσε έναν τρίτο κόσμο ο οποίος δεν αποτελούσε προτεραιότητα για τα συμφέροντα της Τουρκίας. Έτσι, «κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, η Τουρκία απέφευγε πιθανές μακροχρόνιες διασυνδέσεις εντός της Μέσης Ανατολής με εξαίρεση το φιάσκο του Συμφώνου της Βαγδάτης».³³

Εξάλλου, οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Δύση και εμμέσως με το Ισραήλ είχαν ουσιαστικά εξοβελίσει κάθε τουρκική πρόταση πολιτικής σχετικά με τα γεγονότα στην περιοχή. Τρία γεγονότα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 οδήγησαν στη στροφή του ενδιαφέροντος της Τουρκίας προς τον χώρο της Μέσης Ανατολής. Το πρώτο ήταν η διαδικασία συνθηκολόγησης που ξεκίνησε μεταξύ της Αιγύπτου και του Ισραήλ το 1973 και η απώλεια της αίγλης της Αιγύπτου στα πράγματα της Μέσης Ανατολής. Δημιουργήθηκε κατ' αυτόν τον τρόπο ένα κενό ηγεσίας στην περιοχή, το οποίο σταδιακά ένας αριθμός κρατών θα επεδίωκε να καλύψει. Το δεύτερο γεγονός αποτέλεσαν οι δύο πετρελαϊκές κρίσεις του 1973 και του 1979. Το πλήγμα που δέχθηκε η τουρκική οικονομία, η οποία ως εκείνη τη στιγμή ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με τον Δυτικό κόσμο, ήταν μεγάλο. Άμεση συνέπεια ήταν οι προσπάθειες ανοίγματος της Τουρκίας στην εγγύτερη γεωγραφική της περιοχή αναζητώντας νέες αγορές και εμπορικούς συνεργάτες. Το τρίτο συμβάν αποτέλεσε η κατάρρευση του καθεστώτος του Σάχη Ρεζά Παχλαβί στο Ιράν, τον Απρίλιο του 1979, και η ανάδειξη ενός ισλαμικού σιιτικού κράτους υπό την πνευματική καθοδήγηση του θρησκευτικού ηγέτη Χομεϊνί. Η εμφάνιση ενός θεοκρατικού καθεστώτος και η απώλεια ενός δυτικά προσηλωμένου καθεστώτος στην περιοχή προκάλεσε

³³ Στο Alexander Murinson, “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy”, *Middle Eastern Studies*, 42:6 (Νοέμβριος, 2006), 945.

καταιγιστικές εξελίξεις στην εξωτερική πολιτική των κρατών στον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής. Η επέμβαση της Σοβιετικής Ένωσης στο γειτονικό Αφγανιστάν αποτέλεσε άμεση συνέπεια του σοβιετικού φόβου επέκτασης της ιρανικής επανάστασης σε γειτνιάζον κράτος. Μεταξύ άλλων, το Ιράν θα αποτελούσε έναν νέο πόλο έλξης, τόσο στον αγώνα κατά της ύπαρξης του κράτους του Ισραήλ, όσο και στην ανάδειξη του δεύτερου κλάδου του Ισλάμ, του σιιτικού. Έτσι, η αντιπαράθεση του σιιτικού και του σουνιτικού Ισλάμ όπως εκπροσωπείται και σήμερα από το Ιράν και τη Σαουδική Αραβία, εκφράστηκε σε κρατικό επίπεδο. Τα δύο κράτη εξελίχθηκαν σε δύο πόλους έλξης, τους οποίους καμία ανάλυση εξωτερικής πολιτικής δεν μπορεί να αγνοήσει στα πράγματα της Μέσης Ανατολής τα μεταγενέστερα έτη. Θα υπογραμμίσουμε σε αυτό το σημείο, πως η ανάδειξη της επιρροής του Ιράν, το μένος του κατά του Ισραήλ και η τροφοδοσία και οργάνωση της Χεζμπολάχ, δημιούργησε έναν νέο αντίπαλο στις τουρκικές βλέψεις στην περιοχή αλλά και στην καλλιέργεια των σχέσεών της με το Ισραήλ.³⁴

Γεγονός είναι πως εν μέσω των ανωτέρω εξελίξεων, η Τουρκία βρισκόταν μπροστά σε ένα σταυροδρόμι: είτε θα ακολουθούσε την πάγια πολιτική της ευθυγράμμισης με τον Δυτικό κόσμο, είτε θα προχωρούσε στις αναγκαίες κινήσεις ώστε να καλύψει το κενό ηγεσίας που είχε δημιουργηθεί από την απώλεια της Αιγύπτου. Τελικά, η επιλογή της Τουρκίας χρωματίστηκε με στοιχεία και από τις δύο επιλογές, διατηρώντας κατ' αυτόν τον τρόπο ανοικτή την πόρτα προς όλες τις κατευθύνσεις. Έπρεπε να καταρρεύσει το διπολικό σύστημα μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, ώστε η Τουρκία να βρεθεί στο περιθώριο των διεθνών εξελίξεων και να αναζητήσει εκ νέου την καλλιέργεια στενότερων σχέσεων με το κράτος του Ισραήλ και τις ΗΠΑ, και στη συνέχεια, τη δεκαετία του 2010, να της δοθεί η δυνατότητα να αναδείξει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του τουρκικού κράτους στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής.³⁵

Κατευθυντήρια γραμμή των αιγυπτιακών κυβερνήσεων μετά την εποχή του Σαντάτ ήταν η προσέγγιση με τις ΗΠΑ. Οι στρατιωτικές κυβερνήσεις του Χόσνι Μουμπάρακ έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στη βελτίωση των σχέσεων με τις ΗΠΑ, υποβαθμίζοντας τις

³⁴ Elise Ganem, *L'axe Israël-Turquie. Vers une nouvelle dynamique proche-orientale?* (Παρίσι: L'Harmattan, 2005), 111-114.

Βλ. επίσης Carola Cerami, "Rethinking Turkey's Soft Power in the Arab World: Islam, Secularism and Democracy", *Journal of Levantine Studies*, 3:2 (Χειμώνας, 2013), 132-133.

³⁵ Sözen, "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", 113.

αντίστοιχες με τα άλλα κράτη της Μέσης Ανατολής, και απομακρύνθηκαν από την καθημερινότητα του αιγυπτιακού πληθυσμού. Η προσήλωση αυτή μοιραία προκάλεσε την αποξένωση των πολιτών από τα πολιτικά γεγονότα και, στη συνέχεια, στην αναπαραγωγή της «Αραβικής Άνοιξης» με τις εξελίξεις εντός της χώρας. Έτσι, η επανάσταση της 25^{ης} Ιανουαρίου του 2011, η οποία εξαπλώθηκε σε πολλές πόλεις της Αιγύπτου και αποτέλεσε σημείο αναφοράς για τα διεθνή ΜΜΕ, ως προς την εξάπλωση της «Αραβικής Άνοιξης», οδήγησε σε διενέργεια εκλογών και στην ανάληψη της εξουσίας από το κόμμα της Μουσουλμανικής Αδελφότητας. Ωστόσο, η παραμονή του στην εξουσία με Πρόεδρο τον Μοχάμεντ Μόρσι υπήρξε βραχυπρόθεσμη. Ο συνδυασμός της αποστροφής από τις παραδοσιακές – από τη δεκαετία του 1980 πλέον – συμμαχίες της Αιγύπτου και η εμμονή στην προσπάθεια αναθεώρησης του Συντάγματος με την εφαρμογή κατά γράμμα του ισλαμικού νόμου της Σαρία, δημιούργησε τις κατάλληλες συνθήκες ώστε να λάβει χώρα στρατιωτικό πραξικόπημα υπό τον Στρατηγό Αμπντέλ Φατάχ Αλ-Σίσι. Το 2014 ορκίστηκε Πρόεδρος της Αιγύπτου, επαναφέροντας τη χώρα εντός του δυτικού συστήματος συμμαχιών και συμφερόντων.³⁶

Η εχθρική προς τη Δύση παρένθεση της Αιγύπτου χρήζει ιδιαίτερης προσοχής διότι αναδεικνύει τον πολιτικό και στρατηγικό χαρακτήρα της στα πράγματα της Μέσης Ανατολής. Μετά την εκκίνηση της «Αραβικής Άνοιξης» στην Τυνησία, ο αραβικός κόσμος αλλά και τα διεθνή ΜΜΕ εκτιμάται ότι δεν απέδωσαν τη σημασία που θα έπρεπε στα γεγονότα. Ωστόσο, η εμπλοκή του αιγυπτιακού πληθυσμού στις εξεγέρσεις έκρουσε τον κώδωνα του κινδύνου στα υπόλοιπα, δημοκρατικά ή μη, καθεστώτα της περιοχής. Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι η Αίγυπτος είχε αποσυρθεί οριστικά από την ηγεσία του αραβικού κόσμου στην περιοχή για περίπου τέσσερις δεκαετίες, ακόμη και η ιδέα μιας επιστροφής της στην επιρροή των πολιτικών γεγονότων του μεσανατολικού κόσμου δεν είναι δυνατόν να αγνοηθεί κατά τη διάρκεια της χάραξης της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής των αραβικών κρατών.³⁷

³⁶ Shadi Hamid, “Rethinking the U.S.-Egypt relationship: How repression is undermining Egyptian stability and what the United States can do”, *Brookings Institute* (3/11/2015).

Βλ. επίσης Kirsten Henderson & Rajat Ganguly, “Mubarak’s Fall in Egypt: How and Why did it Happen?”, *Strategic Analysis*, 39:1 (2015), 44-59.

Συνέντευξη με τον Moolem Sallam και με την Rabab Kamal.

³⁷ Anouar Boukhars, Nathan Brown, et al., “The Egypt Effect: Sharpened Tensions, Reshuffled Alliances”, *Carnegie Endowment for International Peace* (13/2/2014).

Γι' αυτόν το λόγο δεν μπορεί να αγνοηθεί η άμεση στήριξη της Τουρκίας και του τότε Πρωθυπουργού Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στην βραχύβια κυβέρνηση του Μοχάμεντ Μόρσι. Είναι γεγονός πως η αναβάθμιση των σχέσεων μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ – με αποκορύφωμα τις οικονομικές και στρατιωτικές συμφωνίες του 1996 – η επιτυχημένη διαπραγμάτευση σχετικά με την έναρξη της ενταξιακής της πορείας και η καλπάζουσα τουρκική οικονομία οδήγησαν στην εκλογική νίκη το 2003 του συντηρητικού-μουσουλμανικού κόμματος του ΑΚΡ (Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης). Η Τουρκία βρισκόταν πλέον σε μια νέα περίοδο της ιστορίας της όπου το τελευταίο στρατιωτικό πραξικόπημα είχε πραγματοποιηθεί στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Κατά τη διάρκεια της περιόδου 1990-2000, μέσω της ευρωπαϊκής τουρκικής προοπτικής, προωθήθηκε η άποψη εντός του Δυτικού κόσμου ότι ο στρατός και το «βαθύ κράτος» είχαν, έστω φαινομενικά, αποσυρθεί από τις δημόσιες εξελίξεις και το κράτος της Τουρκίας μπορούσε να ανελιχθεί σε ένα είδος κράτος πρότυπο για τα υπόλοιπα κράτη της περιοχής. Ένα κράτος δηλαδή με μεγάλη πλειοψηφία μουσουλμανικού πληθυσμού, το οποίο είχε προσπεράσει το σουλτανικό και στρατιωτικό καθεστώς του παρελθόντος, με αρχές δημοκρατικές οι οποίες σταδιακά εναρμονίζονταν με αυτές του ευρωπαϊκού και δυτικού κόσμου και το οποίο μπορούσε να αποτελέσει ελκυστική οικονομική αγορά. Στο πλαίσιο αυτό, «η μεταμόρφωση της Τουρκίας συμπεριελάμβανε τον ορισμό, εκ νέου, του τουρκικού πολιτικού λόγου, ένα νέο ρόλο για τις επιχειρήσεις και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις και μια νέα ανάλυση της σχέσης μεταξύ του Ισλάμ και της δημοκρατίας».³⁸ Το τελευταίο αυτό σημείο θα αποτελέσει το κέντρο βάρους στη ρητορική των ιθύνοντων της Τουρκίας, τόσο σε ευρωπαϊκό, όσο και σε μεσανατολικό επίπεδο. Η συμβατότητα μεταξύ Ισλάμ και δημοκρατικού πολιτεύματος, με το τουρκικό κράτος ως πρότυπο προς μίμηση, θα αποβεί η αιχμή του δόρατος της εξωτερικής και οικονομικής πολιτικής της Τουρκίας.³⁹

Οι προαναφερόμενες συνθήκες παρότρυναν τους ιθύνοντες της Τουρκίας να προβούν σε επανεκτίμηση των προτεραιοτήτων τους. Ο αραβικός κόσμος, η πληθυσμιακή

³⁸ Στο Cerami, “Rethinking Turkey’s Soft Power in the Arab World: Islam, Secularism and Democracy”, ό.π., 134.

³⁹ David Ghanim, “Turkish Democracy and Political Islam”, *Middle East Policy Council*, 16:1 (Φθινόπωρο, 2009).

Βλ. επίσης Ömer Taşpınar, “Turkey The New Model”, *Brookings* (25/4/2012).

του σημασία και η αγορά του, ήταν παράγοντες οι οποίοι δεν μπορούσαν στην παρούσα κατάσταση να αγνοηθούν. Σταδιακά και σταθερά, η Τουρκία προχώρησε σε διορθωτικές κινήσεις ως προς τις σχέσεις της με τις ηγεσίες των άλλων μεσανατολικών κρατών και τους πληθυσμούς τους. Η προεργασία η οποία είχε γίνει από τα τέλη της δεκαετίας του 1970 με το κίνημα του Γκιουλέν απέφερε καρπούς ως προς την ανάδειξη του μουσουλμανικού χαρακτήρα της Τουρκίας, της κοινής ιστορίας και των κοινών παραδόσεων. Ο Φετουλάχ Γκιουλέν είχε γίνει γνωστός ως μουσουλμάνος κήρυκας και θεωρητικός, προωθώντας τη θρησκευτική συνύπαρξη, το θρησκευτικό πλουραλισμό και το δια-θρησκευτικό διάλογο. Σημαντικό μέρος στην προσφορά του τη δεκαετία του 1970 καταλάμβανε ο θρησκευτικός ακτιβισμός. Δινόταν έμφαση στις ανθρωπιστικές και θρησκευτικές αξίες, στην ηθική, όπως και στο δημόσιο βίο. Η επιρροή του κινήματος στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, στη δικαστική εξουσία, και στο στρατιωτικό τομέα, επέτρεψαν σε αυτόν και στον Ερντογάν – με τον οποίο συνεργαζόταν στενά – να αναρριχηθούν στον τουρκικό πολιτικό κόσμο, αλλά και να καλλιεργήσουν το κύρος τους σε άλλες χώρες με έντονο μουσουλμανικό στοιχείο. Έτσι, άνοιξε μεγάλος αριθμός σχολείων και πολιτιστικών πνευματικών κέντρων συνδεδεμένων με το κίνημα εντός της Τουρκίας αλλά και στο εξωτερικό, καθιερώνοντας τη μακροχρόνια παραμονή του στη χάραξη της τουρκικής δημόσιας και, αργότερα της εξωτερικής, πολιτικής.⁴⁰

Στην πράξη, τα σχολεία και κέντρα του κινήματος του Γκιουλέν «αποτέλεσαν συγχρόνως το διεθνή εκπρόσωπο των συντηρητικών ισλαμικών αξιών και του ‘τουρκισμού’ διαχέοντας τη γλώσσα της χώρας και τον πολιτισμό στο εξωτερικό».⁴¹ Η ιδιαίτερα επιτυχημένη προσέγγιση βασιζόταν σε μια συγκεκριμένη αρχή, η οποία κατέστησε την εξάπλωση του κινήματος ευκολότερη και ελκυστικότερη στο εξωτερικό: δεν θα συμμετείχε σε θρησκευτικές αντιπαραθέσεις εντός της εκάστοτε κοινωνίας, θα καλλιεργούσε δεσμούς με τις άλλες θρησκευτικές οντότητες (όπως τις χριστιανικές και τις εβραϊκές), και θα προωθούσε με ήπια μέσα τα πολιτιστικά, γλωσσικά και θρησκευτικά σουνιτικά χαρακτηριστικά της τουρκικής κοινωνίας. Η αποφυγή της διαμάχης σε αυτά τα θέματα και η συμμετοχή των συνεργαζόμενων κέντρων του κινήματος σε διεθνή συνέδρια,

⁴⁰ Jillian D'Amours, “Dissecting Turkey's Gülen-Erdogan relationship”, *Middle East Eye* (21/7/2016).

⁴¹ Στο Bayram Balci, “The Gülen Movement and Turkish Soft Power”, *Carnegie Endowment for International Peace* (4/2/2014).

ενδοκρατικές και διακρατικές πρωτοβουλίες θα αναδείξει το κύρος του και θα εδραιώσει την παρουσία και την ανάπτυξή του στις κοινωνίες στο εξωτερικό όπου είχε εγκατασταθεί. Το κίνημα, σε συνδυασμό με τις εμπορικές πρωτοβουλίες και τις συνεργασίες τις οποίες θα προωθήσει, θα αναδειχθεί σε οικονομικό κολοσσό ο οποίος θα συνδέεται έμμεσα με τα τουρκικά συμφέροντα. Όπως τονίζεται σε έρευνα του European Council on Foreign Relations, «στο απόγειο της δύναμής του το 2012, το κίνημα του Γκιουλέν ήταν μια οικονομική υπερδύναμη – κτισμένη από εισφορές από χιλιάδες μικρών και μικρομεσαίων επιχειρηματιών από την Ανατολία, μια ηγέτιδα ισλαμική τράπεζα (Bank Asya), ένα δίκτυο ΜΜΕ, και ένας αριθμός εταιριών – με καθαρή αξία 15 με 25 εκατομμύρια δολάρια».⁴²

Γενικότερα, η προσπάθεια αυτή είχε εμφανιστεί σε επίπεδο «grass roots» και είχε μεταλλαχθεί με την πάροδο των ετών στην ιδέα της Τουρκίας ως ένα μοντέρνο μουσουλμανικό κράτος, το οποίο δεν έχει τίποτα να ζηλέψει από τα αντίστοιχα δυτικά. Είναι αξιοσημείωτο το ότι ο Φετουλάχ Γκιουλέν και οι συνεργάτες του στη νομοθετική και δικαστική εξουσία διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην εκλογική νίκη του κόμματος του ΑΚΡ το 2003. Η πλήρης απομάκρυνση του στρατού τα επόμενα έτη με τα σκάνδαλα Σουσουρλούκ και Εργκενεκόν και τον έλεγχο της δικαστικής εξουσίας από τον Γκιουλέν, ανέδειξε τον Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν σε έναν ηγέτη, ο οποίος είχε καταφέρει να πλήξει καίρια τον στρατό και την παντοδυναμία του στα πολιτικά πράγματα, και είχε επαναφέρει την Τουρκία σε κατάσταση ειρήνης και ασφάλειας (από τη στιγμή που είχαν παύσει οι εχθροπραξίες με το ΡΚΚ και είχε ξεκινήσει ένας ειρηνευτικός διάλογος). Η διατήρηση της εξουσίας στο πρόσωπο του Ερντογάν μέχρι και σήμερα, παρά την ανάληψη προεδρικών καθηκόντων και το αποτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα του Ιουλίου του 2016, αποτελεί παρακαταθήκη των πολιτικών ζυμώσεων των κυβερνήσεων των ετών 2003-2008. Η πλήρης επικράτηση του ΑΚΡ στα πολιτικά fora της Τουρκίας διαταράχθηκε μόλις το 2009 με τη διάσπαση της συμμαχίας μεταξύ των Ερντογάν και του Γκιουλέν.⁴³

Εντούτοις, η δεκαετία του 2000 είναι άκρως σημαντική σε σχέση με την προσπάθεια της Τουρκίας να επαναπροσεγγίσει τον χώρο της Μέσης Ανατολής και στην πράξη να εξαργυρώσει τις επιτυχημένες κινήσεις της δεκαετίας του 1990 στους τομείς της

⁴² Asli Aydıntaşbaş, “The good, the bad and the Gülenists”, *European Council on Foreign Relations* (23/9/2016).

⁴³ Akyol, “What you should know about Turkey’s AKP-Gülen conflict”, ό.π.

εξωτερικής, οικονομικής και πολιτιστικής της πολιτικής. «Η εικόνα της Τουρκίας για τον Αραβικό κόσμο, αρνητική κατά το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα, βρισκόταν στον αντίποδα της έλξης».⁴⁴ Ωστόσο, σε αντιδιαστολή προς τις προηγούμενες δεκαετίες, κατά τη διάρκεια των οποίων, η Τουρκία ακολουθούσε μια πολιτική ουδετερότητας και προσπαθούσε να αναλάβει τον ρόλο του μεσολαβητή στα ζητήματα μεταξύ της Δύσης και της Μέσης Ανατολής, το τουρκικό κράτος της δεκαετίας του 2010 αποπειράθηκε να ηγηθεί στην περιοχή. Το εγχείρημα αυτό αποκρυσταλλώνεται πλήρως στις ιδέες του Αχμέτ Νταβούτογλου, έμπιστου συμβούλου του Ερντογάν, ο οποίος στη συνέχεια ανέλαβε καθήκοντα υπουργού εξωτερικών και μετέπειτα πρωθυπουργού (όταν ο ίδιος ο Ερντογάν εκλέχθηκε Πρόεδρος της Τουρκίας). Οι πεποιθήσεις του Νταβούτογλου καταγράφονται στα δύο γνωστότερα βιβλία του: το «Εναλλακτικές Κοσμοθεωρίες» και το «Στρατηγικό Βάθος: Η Διεθνής Θέση της Τουρκίας». Ο Νταβούτογλου ανέπτυξε την πολιτική του περί μηδενικών προβλημάτων με τις γείτονες χώρες, η οποία αποτέλεσε την κατευθυντήρια γραμμή της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας κατά τη διάρκεια της εξεταζόμενης δεκαετίας.⁴⁵ Η προσέγγισή του βασιζόταν σε μια γεωστρατηγική οπτική των πραγμάτων. Καθώς η Τουρκία είναι συγχρόνως χώρα της Μέσης Ανατολής, των Βαλκανίων, της Κεντρικής Ασίας, του Κόλπου, της Κασπίας και του Ευξείνου Πόντου, θα πρέπει να αποποιηθεί του περιφερειακού ρόλου του παρελθόντος και να αναλάβει τη θέση του παρόχου ασφάλειας, τάξης και σταθερότητας.⁴⁶

Ωστόσο, σε αντίθεση με το διεθνές πολιτικό περιβάλλον που επικρατούσε κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου, όταν η Αίγυπτος ήταν η ηγέτιδα δύναμη του αραβικού κόσμου, η Τουρκία είχε να αντιμετωπίσει έναν αριθμό κρατών, τα οποία είχαν καλύψει το κενό ηγεσίας της Αιγύπτου στις γειτνιάζουσες περιοχές τους. Σε αντίθεση με την περίοδο 1956-1973 (δηλαδή κατά τη διάρκεια των τεσσάρων αραβο-ισραηλινών πολέμων), δεν υπήρχε κάποια μακροχρόνια στρατιωτική σύρραξη η οποία θα συνένωνε τα αραβικά κράτη κατά του κοινού εχθρού. Ωστόσο, δεν μπορεί να παραλειφθεί πως το μένος κατά

⁴⁴ Στο Cerami, “Rethinking Turkey’s Soft Power in the Arab World: Islam, Secularism and Democracy”, ό.π., 132.

⁴⁵ Η πολιτική μηδενικών προβλημάτων ή «zero problems policy» θα αναλυθεί εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο.

⁴⁶ Ioannis N. Grigoriadis, “The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy”, *ELIAMEP*, Working Paper 8/2010, 4.

του Ισραήλ είναι ακόμη ζωντανό και σε ορισμένες περιπτώσεις εντονότερο από ποτέ εντός του αραβικού κόσμου. Παρά ταύτα, ο «αγώνας» κατά του Ισραήλ έχει μεταλλαχθεί από διακρατικό σε ενδοκρατικό, με τη στήριξη της οργάνωσης της Χεζμπολάχ ή των δικαιωμάτων των ίδιων των Παλαιστινίων.

Έτσι, η Τουρκία, στην προσπάθεια ανάληψης της ηγεσίας του αραβικού κόσμου, βρέθηκε αντιμέτωπη με το Ιράν, τη Σαουδική Αραβία, το Κατάρ και τη Συρία (προ της έναρξης του συριακού εμφυλίου). «Η Τουρκία, το Κατάρ, το Ιράν, η Σαουδική Αραβία και τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα, επεδίωξαν να καταστήσουν εαυτούς περιφερειακούς ηγέτες, με την εμπλοκή σε συρράξεις όπως ο εμφύλιος πόλεμος της Συρίας με την παροχή χρημάτων και όπλων και την προσπάθεια επιρροής της κατεύθυνσης της πολιτικής του Μπαχρέιν και της Αιγύπτου».⁴⁷ Λαμβάνοντας υπόψη και τις διακρατικές διαμάχες μεταξύ των ανωτέρω κρατών, καθίσταται προφανές πως η τουρκική απόπειρα να ηγηθεί του αραβικού κόσμου είχε μικρές πιθανότητες επιτυχίας. Το Ιράν αναδείχθηκε σε ισχυρό παράγοντα μετά την επανάσταση του 1979 και την πλήρη μεταστροφή του από το δυτικό σύστημα συμμαχιών. Βρίσκεται σε πλήρη αντιπαράθεση με τη Σαουδική Αραβία λόγω της διαμάχης μεταξύ της σιιτικής και του σουνιτικής ισλαμικής σχολής σκέψης. Από την πλευρά της, η Σαουδική Αραβία αντιμετωπίζει προβλήματα προερχόμενα από την προσπάθεια ανάληψης από το Κατάρ της ηγεσίας εντός του Συμβουλίου των κρατών του Κόλπου (GCC – Gulf Cooperation Council). Επιπρόσθετα, η προαναφερόμενη διαμάχη μεταξύ των κρατών/κυβερνήσεων οι οποίες στηρίζουν το σουνιτικό ή το σιιτικό ισλάμ έχει επιφέρει μια διάσπαση μεταξύ του μουσουλμανικού κόσμου, η οποία εξωτερικεύεται υπό τη μορφή της πολεμικής σύρραξης «δι’ αντιπροσώπων» ή «proxy warfare»⁴⁸ και υποβόσκει στο παρασκήνιο των σημαντικότερων εξελίξεων στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να τονίσουμε ένα επιπρόσθετο σημαντικό στοιχείο της κατάστασης στη Μέση Ανατολή τη δεκαετία του 2010. Σε αντίθεση με τη μεταπολεμική περίοδο, η Μέση Ανατολή αποτελεί περιοχή οικονομικού και γεωπολιτικού

⁴⁷ Στο Steven A. Cook, Jacob Stokes & Alexander J. Brock, “The Contest for Regional Leadership in the New Middle East”, *Center for a New American Security Middle East Security Series* (Ιούνιος, 2014), 3.

⁴⁸ Η έννοια της πολεμικής σύρραξης «δι’ αντιπροσώπων» ορίζεται ως η διεξαγωγή πολέμου μεταξύ δύο μερών χωρίς την άμεση εμπλοκή τους στις εχθροπραξίες. Στην πλειονότητα των περιπτώσεων διεξάγεται σε ξένη επικράτεια και από μέρη τα οποία δρουν με γνώμονα την άσκηση επιρροής σε άλλα.

ενδιαφέροντος, η οποία εντάσσεται πλήρως στα συμφέροντα του δυτικού κόσμου και των ΗΠΑ. Με άλλα λόγια, παρά τις συρράξεις και τα γεγονότα τα οποία είχαν λάβει χώρα την περίοδο 1950-1991, η Μέση Ανατολή δεν αποτελούσε το επίκεντρο του ενδιαφέροντος των μεγάλων δυνάμεων. Τα προβλήματα που είχαν προκύψει είχαν δευτερεύουσα σημασία στο ευρύτερο πλαίσιο της διεθνούς σκακιέρας της εποχής. Για τις ΗΠΑ και τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης σημείο αναφοράς θα αποτελούσε η ρήξη εντός της Ευρώπης και μετέπειτα η Ανατολική Ασία. Εντούτοις, από τις αρχές του 2000, η Μέση Ανατολή βρίσκεται πλέον άρρηκτα συνδεδεμένη με τα συμφέροντα των μεγάλων δυνάμεων. Ο αγώνας για την περαιτέρω εξάπλωση της επιρροής έχει μεταλλαχθεί από ηθικο-ιδεολογικό σε οικονομικο-ιδεολογικό, με τις ροές πετρελαίου να αποτελούν την κινητήρια δύναμή του. Οι επιθέσεις της τρομοκρατικής οργάνωσης Αλ-Κάιντα (με αφετηρία την επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 κατά του Παγκοσμίου Κέντρου Εμπορίου) διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην επιτάχυνση της εφαρμογής της νέας ιδεολογίας. «Για το μεγαλύτερο μέρος των δύο τελευταίων δεκαετιών – παράλληλα με την επιτυχία της επιχείρησης Desert Storm και το τέλος της Σοβιετικής Ένωσης, οι ΗΠΑ αποτελούσαν την καθοριστική δύναμη στη Μέση Ανατολή. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η Ουάσιγκτον δεν έχει κανένα ανταγωνιστή ή ισάξια δύναμη στην περιοχή – ή στον κόσμο – και συνεπώς, οι ΗΠΑ είχαν την ικανότητα να κατευθύνουν τα γεγονότα στη Μέση Ανατολή.»⁴⁹ Έτσι, η ανάληψη της ηγεσίας του μεσανατολικού χώρου απέκτησε μια επιπρόσθετη δυσκολία: πέρα από τον ανταγωνισμό των μεσανατολικών κρατών, το επίδοξο κράτος θα έπρεπε να αντιμετωπίσει και τις εκ του εξωτερικού προερχόμενες αντιρρήσεις περισσότερο από ποτέ. Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε εκτιμήσεις, όχι απαραίτητα εσφαλμένες, όπως «το ότι Άραβες και Τούρκοι ιθύνοντες ξεσπούν κατά τις ΗΠΑ, καταδεικνύει ότι αντιλαμβάνονται τα όρια της ίδιας τους της δυνατότητας να αναλάβουν ηγετικούς ρόλους στην περιοχή».⁵⁰

Επιπλέον, υφίσταται μια ειδοποιός διαφορά μεταξύ της φύσης του τουρκικού (του 2000) και του αιγυπτιακού κράτους (του 1956), όπως το αντιλαμβάνονται τα υπόλοιπα κράτη του μεσανατολικού χώρου. Η Αίγυπτος ήταν η πρώτη επαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία αυτονομήθηκε το 19^ο αιώνα, ενώ μετέπειτα, αποτέλεσε την

⁴⁹ Στο Cook, Stokes & Brock, “The Contest for Regional Leadership in the New Middle East”, ό.π., 4.

⁵⁰ Cook, Stokes & Brock, “The Contest for Regional Leadership in the New Middle East”, ό.π., 14.

πρώτη αποικία της Μεγάλης Βρετανίας η οποία ανεξαρτητοποιήθηκε το 1922. Η Αίγυπτος βρίσκεται σε κομβικό γεωγραφικό σημείο μεταξύ των αραβικών κρατών, ενώ είναι πολυπληθής, με πλειοψηφία μουσουλμανικού πληθυσμού. Τα δεδομένα αυτά αποτελούν στοιχεία, τα οποία διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην εδραίωση της θέσης της Αιγύπτου στα πράγματα της Μέσης Ανατολής. Συγκριτικά, η Τουρκία εδραίωσε την εδαφική της κυριαρχία διαφορετικά. Δεν αποτέλεσε ανεξαρτητοποιημένη επαρχία από τον οθωμανικό ζυγό, αλλά επίσημο διάδοχο κράτος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τη Συνθήκη της Λωζάννης του 1923. Το στοιχείο αυτό τροφοδοτεί, μέχρι και σήμερα, την ιστορική μνήμη των μεσανατολικών κρατών, τα οποία αποτέλεσαν οθωμανική επαρχία και ενίοτε θεωρούσαν τους εαυτούς τους αδικημένους από τη διοίκησή της. Γι' αυτό το λόγο, η επιστροφή σε ένα αντίστοιχο περιβάλλον, του οποίου θα ηγείτο η Τουρκία, δεν είναι ελκυστική. Όπως σημειώνουν οι Cook, Stokes και Brock, «πήρχαν όρια στην αραβική ανοχή στην άσκηση της τουρκικής δύναμης. Η Άγκυρα υπερεκτίμησε την ήπια ισχύ της (soft power), υπερέτιμησε τους πολιτιστικούς δεσμούς με τον Αραβικό κόσμο και υπολόγισε εσφαλμένα την κληρονομιά του παρελθόντος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην περιοχή».⁵¹

Σε αυτό το σημείο, αποκρυσταλλώνεται και η διαφορά ιδεολογίας μεταξύ της μεταπολεμικής Αιγύπτου και της μεταψυχροπολεμικής Τουρκίας. Το κράτος του Νάσερ προωθούσε τη θεωρία του παναραβισμού και του αραβικού εθνικισμού, ενώ το κράτος του Ερντογάν προωθεί τη θεωρία του νέο-οθωμανισμού. Σε πολύ γενικές γραμμές (ή όπως γίνονται αντιληπτές από τα ενδιαφερόμενα μεσανατολικά κράτη), η πρώτη θεωρία χαράζει μια πορεία με συμπορευόμενα μέρη, ενώ η τελευταία καθορίζει μια πορεία η οποία θα βασίζεται στα κατάλοιπα του παρελθόντος και στη νοσταλγική αναβίωση των πολιτικών συνθηκών της εποχής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.⁵²

Επιπρόσθετο σημείο αναφοράς ως προς την απόπειρα ανάληψης της ηγεσίας του μεσανατολικού κόσμου είναι ο τρόπος απομάκρυνσης από το πλέγμα συμφερόντων των ξένων δυνάμεων. Ημερομηνία καμπή για την Αίγυπτο αποτελούσε η κρατικοποίηση της Διώρυγας του Σουέζ από την κυβέρνηση του Νάσερ και η ομώνυμη κρίση που ακολούθησε

⁵¹ Cook, Stokes & Brock, "The Contest for Regional Leadership in the New Middle East", ό.π., 6.

⁵² Ηρακλής Μήλλας, «Μορφές «Οθωμανισμού» και πολιτικές στην Τουρκία», *The Athens Review of Books* (Οκτώβριος & Νοέμβριος 2012).

τον Οκτώβριο του 1956. Ο Roger Hardy σημειώνει πως «η κατάληψη υπό τον έλεγχο του της διώρυγας ήταν μια πράξη εθνικού αυτοπροσδιορισμού – και ανυπακοής στη Βρετανία – πράγμα το οποίο ηλέκτρισε όλους τους Άραβες»⁵³. Προσπαθώντας να επαναλάβει τις συνθήκες χάρη στις οποίες το κύρος της Αιγύπτου είχε ενισχυθεί κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του 1950-1970, η Τουρκία επιχειρεί να τις αναπαράγει σε τρεις διαφορετικές περιπτώσεις με διαφορεόμενα αποτελέσματα: με την άρνηση του τουρκικού κοινοβουλίου να επιτρέψει τη χρήση του τουρκικού εδάφους για τις νατοϊκές επιχειρήσεις στο Ιράκ το 2003, στη συνάντηση στο Νταβός το 2009 με την αποχώρηση του Ερντογάν και με τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με το Ισραήλ μετά το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά το 2010. Κατ' ακολουθίαν, μπορούμε να τονίσουμε και τη χρονική συγκυρία κατά την οποία έλαβαν χώρα οι δύο τελευταίες απόπειρες. Το 2007 προκλήθηκε κρίση εντός του πολιτικού βίου της Τουρκίας με θέμα την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας. Το πρόσωπο επιλογής του Πρωθυπουργού ήταν ο Αμπντουλάχ Γκιούλ, πρώην Πρωθυπουργός την περίοδο 2002-2003, ο οποίος θα υπηρετούσε το αξίωμα ως ο πρώτος Πρόεδρος ισλαμικής καταβολής από την ίδρυση της κεμαλικής Τουρκίας το 1923. Η υποψηφιότητα αυτή βρήκε αντίθετο το «βαθύ κράτος», το στρατό και τα κεμαλικά συμφέροντα, οδηγώντας τα σε μετωπική αντιπαράθεση με την κυβέρνηση του Ερντογάν. Η νίκη της τελευταίας και η απομάκρυνση του κεμαλικού παράγοντα από το πολιτικό παρασκήνιο αποδέσμευσε την εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης και της επέτρεψε να προχωρήσει σε εντυπωσιακότερες και τολμηρές κινήσεις σε διεθνές επίπεδο.⁵⁴

Κατ' αυτόν τον τρόπο, όπως θα δούμε, η απομάκρυνση από τις ανοικτές σχέσεις με το Ισραήλ και η συμβολή της Τουρκίας στη ρητορική κατακραυγής του, θα αποτελέσει στοιχείο το οποίο θα καταπραΰνει τις σχέσεις με τον Αραβικό κόσμο, έστω και βραχυπρόθεσμα. Για άλλη μια φορά το Ισραήλ θα αποτελέσει παράγοντα αν όχι ενοποιητικό, τουλάχιστον προοδευτικής ίασης στις διακρατικές και ενδοπληθυσμιακές σχέσεις των μεσανατολικών χωρών. Απαραίτητο συστατικό της επιτυχημένης επιρροής του Νάσερ τις δεκαετίες του 1950-1960 ήταν το κύρος που είχε καλλιεργήσει στον

⁵³ Στο Roger Hardy, “How Suez made Nasser an Arab icon”, *BBC*.

⁵⁴ Dan Arbell, “The U.S.-Turkey-Israel Triangle”, *Brookings Institute*, Analysis Paper 34 (Οκτώβριος, 2014), 13-14.

Βλ. επίσης Birol A. Yeşilada, “The future of Erdoğan and the AKP”, *Turkish Studies*, 17:1 (2016), 19-24.
Ziya Önis, “Turkey’s two elections: the AKP comes back”, *Journal of Democracy*, 27:2 (2016), 141-142

εσωτερικό βίο της Αιγύπτου αλλά και στο εξωτερικό. Η αντίστοιχη τουρκική απόπειρα μοιράζεται αυτό το χαρακτηριστικό. Οι δημόσιες δηλώσεις των κυβερνητικών και κομματικών αξιωματούχων της Τουρκίας, αλλά και του ίδιου του Ερντογάν, ιδιαίτερα από τα έτη μετά το 2008, καταδεικνύουν μια εμφανέστερη στροφή από την τήρηση έστω και αυστηρής ουδετερότητας στην πολιτική του Ισραήλ. Η προσωπικότητα του Ερντογάν είχε αποφέρει καρπούς στο εσωτερικό της Τουρκίας. Το επόμενο βήμα έπρεπε να είναι η μετάφραση αυτής της δυναμικής και στα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Δεδομένου ότι η ρητορική κατά του Ισραήλ και η ανεξαρτητοποίηση της Παλαιστίνης εξακολουθούσαν να αποτελούν ενωτικό στοιχείο για την πλειονότητα των μεσανατολικών κρατών, οι επόμενες κινήσεις της κυβέρνησης Ερντογάν δεν θα μπορούσαν παρά να στραφούν προς αυτήν την κατεύθυνση.⁵⁵

⁵⁵ Katrin Bennhold, “Leaders of Turkey and Israel clash at Davos Panel”, *The New York Times* (29/1/2009).

5. AKP: άνοδος και ρήξη με την πάγια παραδοσιακή γραμμή

Το Κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (AKP), ως γνωστόν, κέρδισε τις τουρκικές εκλογές του Νοεμβρίου 2002 και ανέλαβε την εξουσία. Παρά το γεγονός ότι είχε ιδρυθεί μόλις ένα έτος πριν, η εκλογική του πρωτοκαθεδρία διατηρείται μέχρι και το 2017. Η εκλογική του επιτυχία αποτέλεσε το παράδειγμα για άλλα ισλαμικά κινήματα στη Μέση Ανατολή, ώστε να αποκτήσουν τη δυνατότητα να ενσωματωθούν στον εκάστοτε πολιτικό χώρο και να λάβουν μέρος στις διαδικασίες δημοκρατικοποίησης του πολιτικού συστήματος.⁵⁶

Η εκλογική νίκη του κόμματος του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν θα πρέπει βέβαια να τοποθετηθεί υπό το πρίσμα των συνθηκών της εποχής εκείνης. Συγκεκριμένα, η άνοδος του AKP στο δημόσιο βίο της Τουρκίας και η διαρκώς αυξανόμενη δημοτικότητα του, οφείλεται σε έναν αριθμό παραγόντων. Το παραγκωνισμένο Ισλάμ από τους κεμαλιστές επανήλθε στην τουρκική καθημερινότητα, με την επικράτηση του AKP στην πολιτική σκηνή να αποτελεί σύμβολο δημόσιας διαμάχης κατά της «υψηλής κοινωνίας» και των κεμαλικών συμφερόντων, όσο και τη νίκη κατά του κατεστημένου από τον «ασθενέστερο». Ενσάρκωσε την αντίδραση του τουρκικού πληθυσμού έναντι μιας αλληλουχίας κυβερνήσεων, συχνά εφήμερων από την δεκαετία του 1970 και ιδιαίτερα μετά το 1990, όπου γινόταν αισθητή η επιρροή του κεμαλικού χώρου και του τουρκικού στρατιωτικού-βιομηχανικού παράγοντα. Με μερικές βραχύβιες εξαιρέσεις, η στρατιωτική άρχουσα τάξη της Τουρκίας χάραζε την εξωτερική, αλλά και τη δημόσια πολιτική της χώρας. Όπως υπογραμμίζει ο Niyazi Kizilyurek, «λειτουργία του κράτους εθνικής ασφάλειας ήταν να αποτελεί τον εναλλακτικό μηχανισμό, ο οποίος σε περίπτωση που κάποια από τις κυβερνήσεις λοξοδρομούσε, θα την επανέφερε στο σωστό δρόμο».⁵⁷ Η δυνατότητα που δόθηκε στον τουρκικό λαό να καταδικάσει τις προηγούμενες κυβερνήσεις χρησιμοποιήθηκε στο έπακρον και με εντυπωσιακά αποτελέσματα στις αρχές της δεκαετίας του 2000 με την εκλογική επιτυχία του κόμματος AKP και την μετέπειτα

⁵⁶ Anna Sekor, "Turkey's Democracy: A Model for the Troubled Middle East?", *Eurasian Geography and Economics*, 52:2 (2011), 157-172.

Βλ. επίσης Taşpınar, "Turkey The New Model", ό.π.

⁵⁷ Στο Niyazi Kizilyurek, *Κεμαλισμός: Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας* (Αθήνα: Μεσόγειος, 2006), 201.

εγκατάστασή του ως απόλυτη και κυρίαρχη δύναμη στα πολιτικά πράγματα της Τουρκίας.⁵⁸

Η ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας είχε προτρέψει τους Τούρκους ιθύνοντες να προωθήσουν ορισμένες αρχές αναφορικά με την εκδημοκρατικοποίηση του πολιτικού και νομοθετικού συστήματος. Αυτές οι μεταρρυθμιστικές κινήσεις έδωσαν το έναυσμα σε ένα κομμάτι του πολιτικού κόσμου να πιστέψει ότι ενδεχόμενη εκλογική του επιτυχία δεν θα ανατρεπόταν τόσο εύκολα όσο κατά τη διάρκεια των περασμένων δεκαετιών. Παρά το γεγονός ότι ο φόβος και η επιρροή από το «βαθύ κράτος» παρέμενε εμφανής, η μελλοντική συνεργασία με την Ευρωπαϊκή Ένωση και οι δεσμεύσεις της Τουρκίας απέναντί της, είχαν εγκαταστήσει κάποιες δικλείδες ασφαλείας, η παραβίαση των οποίων θα επέφερε οδυνηρά αποτελέσματα. Τα ανωτέρω, βέβαια, πάντα υπό το πρίσμα της καλλιέργειας των τουρκο-ευρωπαϊκών σχέσεων της δεκαετίας του 1990.⁵⁹

Κατά τρίτο λόγο, οι συνεχιζόμενες προστριβές με το Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν (PKK) εντός της Τουρκίας, είχαν ενταχθεί στην καθημερινότητα του τουρκικού πληθυσμού, ο οποίος επιθυμούσε τη λήξη των εχθροπραξιών και την επιστροφή στην ομαλότητα. Θα σημειώσουμε ότι το AKP ανήλθε στην εξουσία μέσω του Ισλάμ αντί του εθνικισμού τον οποίο πρέσβευαν οι κεμαλικές ηγεσίες.

Τέλος, με βάση το Σύνταγμα της Τουρκίας, προβλέπεται το όριο του 10% για τα κόμματα τα οποία συμμετέχουν στην εκλογική διαδικασία. Κατά συνέπεια, το όριο αυτό αποκλείει εκτός Βουλής όλα τα τουρκικά κόμματα τα οποία δεν κατάφεραν να συγκεντρώσουν διψήφιο ποσοστό ψήφων. Η ρήτρα του 10% είχε εισαχθεί ώστε να αποτραπούν κουρδικά κόμματα ή κόμματα αντίθετα στο κεμαλικό καθεστώς και να

⁵⁸ Soner Cagaptay, “The November 2002 elections and Turkey’s new political era”, *Middle East Review of International Affairs* (Δεκέμβριος, 2002).

Βλ. επίσης Αχμέτ Ινσέλ, «Οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις Ως Κοινωνική Τάξη», επ. Σία Αναγνωστοπούλου & Στρατής Μπουρνάζος: *Ο Τουρκικός Στρατός: μια κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), 63-78.

Για περισσότερα βλ. Σία Αναγνωστοπούλου, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός: Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη Διαιδαλώδη Διαδρομή του Κεμαλισμού* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2004), 84-103.

Kizilyurek, *Κεμαλισμός: Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας*, ό.π., 182-184.

⁵⁹ Meltem Muftuler Bac, “Turkey’s Political Reforms and the Impact of the European Union”, *South European Society and Politics*, 10:1 (Μάρτιος, 2005), 28-29.

Συνέντευξη με τον Hakan Yilmaz.

ενισχυθεί η απόλυτη πλειοψηφία του κυβερνώντος κόμματος. Στην πράξη, έμεναν εκτός νομοθετικού σώματος τα μουσουλμανικά κόμματα.

Συνεπώς, δεν αποτελεί έκπληξη πως επιπρόσθετο παράγοντα στην εκλογική νίκη του 2002, αποτελεί η αναγκαιότητα των μουσουλμανικών-συντηρητικών πολιτικών να συσπειρωθούν, ώστε να μπορέσουν να εισέλθουν στη Βουλή και να αντιπολιτευτούν τα κεμαλικά κόμματα. Επιπλέον, οι πολίτες θα ψήφιζαν εν γνώσει της εκλογικής πραγματικότητας του ορίου του 10% και έτσι ενδεχομένως θα επέλεγαν να μη «θυσιάσουν» την ψήφο τους σε υποψήφια κόμματα τα οποία δεν θα είχαν ουσιαστική πιθανότητα να ασκήσουν κοινοβουλευτική εξουσία. Οι κυβερνήσεις που ακολούθησαν, υπό την πρωθυπουργία του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν – ο οποίος διαδέχθηκε τον Γκιούλ το 2003 – θα ακολουθήσουν μια πορεία η οποία μπορεί να διαχωριστεί σε δύο περιόδους. Η πρώτη είναι αυτή της ευρωπαϊκής προοπτικής, της ταχύτατης οικονομικής αναπτέρωσης και των «κουρδικών ανοιγμάτων», ενώ η δεύτερη, η οποία μπορεί να τοποθετηθεί χρονικά μετά τις εκλογές του 2007, χαρακτηρίζεται από την εγκατάσταση της πρωτοκαθεδρίας του ΑΚΡ στον δημόσιο βίο, από τη στροφή προς τη Μέση Ανατολή με το «Δόγμα Νταβούτογλου» και την παράλληλη απομάκρυνση από την ευρωπαϊκή προοπτική.⁶⁰

Η περίοδος των «χρυσών ετών του ΑΚΡ» διήρκεσε ως το 2005, όταν άνοιξε επίσημα η διαδικασία για την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όταν το ΑΚΡ ανήλθε στην εξουσία, η Τουρκία βρισκόταν ήδη εν μέσω ενός μεταρρυθμιστικού προγράμματος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου, μετά τη μεγάλη οικονομική κρίση που είχε γνωρίσει η χώρα στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Ωστόσο, την περίοδο 2003-2005, η οικονομική ύφεση είχε παραχωρήσει τη θέση της σε μια αλματώδη οικονομική πρόοδο, η οποία τοποθετούσε την Τουρκία στις πρώτες βαθμίδες παγκοσμίως ως προς τον ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξής της (της τάξης του 7-8% ετησίως ως το 2006). Η πραγματικότητα αυτή, σε συνδυασμό με τις κοινωνικές και νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που είχαν προωθηθεί στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής διαπραγμάτευσης για την έναρξη της ενταξιακής διαδικασίας, είχαν θεμελιώσει την επιρροή του ΑΚΡ εντός του κοινωνικού ιστού. Επιπλέον, καθοριστικός παράγοντας στις επιτυχημένες μεταρρυθμίσεις ήταν ότι το κυβερνών ΑΚΡ και το αντιπολιτευόμενο Ρεπουμπλικανικό Λαϊκό Κόμμα (CHP) ήταν τα

⁶⁰ Önis, “Turkey’s two elections: the AKP comes back”, ό.π., 141-142.

μοναδικά κόμματα με σημαντική πλειοψηφία εντός του τουρκικού κοινοβουλίου.⁶¹ Είναι γεγονός πως το όριο του 10% είχε αποκλείσει περίπου το 40% του εκλογικού σώματος της Τουρκίας και κατ' επέκταση είχε ενισχύσει καταλυτικά την ελευθερία κινήσεων του κόμματος του Ερντογάν. Αυτή η ελευθερία επέτρεψε την ακώλυτη προώθηση των μεταρρυθμίσεων, οι οποίες βέβαια απολάμβαναν εν μέρει και του χρίσματος της αντιπολίτευσης (καθώς η ίδια τις προωθούσε κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής της).⁶²

Παρά ταύτα, σημείο αντιπαράθεσης μεταξύ των δύο κομμάτων αποτέλεσαν τα «κουρδικά ανοίγματα» της κυβέρνησης Ερντογάν, τα οποία, στο πλαίσιο πάντα της ευρωπαϊκής τουρκικής προοπτικής, στόχευαν στην επίτευξη μιας εκχειρίας με τους κουρδικούς παράγοντες εντός της Τουρκίας. Ο τουρκικός νότος είχε υποβαθμιστεί οικονομικά, κατά κύριο λόγο από την αντιπαράθεση μεταξύ των τουρκικών δυνάμεων και τις δυνάμεις του PKK. Έτσι, τα «ανοίγματα» στόχευαν στην επαναφορά της ομαλότητας και στην ένταξη της νότιας και νοτιοανατολικής Τουρκίας στην οικονομική ανάπτυξη που απολάμβανε η υπόλοιπη επικράτεια. Με τις κινήσεις αυτές, αναγνώριζαν σταδιακά στην κουρδική κοινότητα, γλωσσικά, πολιτιστικά και θρησκευτικά δικαιώματα, με απώτερο σκοπό την ενσωμάτωση του κουρδικού πληθυσμού εντός της τουρκικής κοινωνίας ως ισότιμων πολιτών. Γεγονός είναι πως αυτή η προσπάθεια δεν προωθήθηκε μακροπρόθεσμα διότι βρέθηκε αντιμέτωπη με παράγοντες με αντίθετα συμφέροντα. Από τη μια πλευρά, η κίνηση αυτή δυσαρέστησε ένα μέρος του τουρκικού πληθυσμού (γεγονός μη αμελητέο στην επόμενη εκλογική αναμέτρηση), ενώ από την άλλη θεωρήθηκε ότι έθετε σε κίνδυνο την ενότητα του τουρκικού κράτους και ότι στρεφόταν αντίθετα προς το Σύνταγμα και τον κοσμικό χαρακτήρα του. Για ένα χρονικό διάστημα, θεωρήθηκε ότι «το AKP θα ζήσει ή θα πεθάνει ανάλογα με την πολιτική του ως προς τους Κούρδους. [...] Τίποτα δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένο. Η χώρα είναι διαιρεμένη».⁶³ Βέβαια, η άποψη αυτή θεωρείται λανθασμένη ως το καλοκαίρι του 2015, όταν οι εκλογικές ανησυχίες του AKP ενόψει των επερχόμενων επαναληπτικών εκλογών του ίδιου έτους, σε συνδυασμό με

⁶¹ Το CHP είναι το μακροβιότερο κόμμα της Τουρκίας. Ιδρυτής του είναι ο Μουσταφά Κεμάλ Ατατούρκ. Θεωρείται κεμαλικό και σοσιαλδημοκρατικό και θεσμικός προστάτης του κοσμικού κράτους της Τουρκίας.

⁶² Z.Onis & S. Yilmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, 10:1 (Μάρτιος, 2009), 8.

⁶³ Στο Morton Abramowitz & Henri J. Barkey, "Turkey's Transformers", *Foreign Affairs* (Νοέμβριος/Δεκέμβριος, 2009).

τις προεδρικές βλέψεις του Ερντογάν, άνοιξαν εκ νέου το κουρδικό ζήτημα και η δεκαετής εκχειρία με το ΡΚΚ έληξε.⁶⁴

Σε αυτό το σημείο προσδιορίζεται και η πόλωση μεταξύ του ΑΚΡ και του CHP. Το πρώτο είναι ένα κόμμα, το οποίο έχει χρωματιστεί ως συντηρητικό (σχετικά με τη διατήρηση των παραδόσεων και του θρησκευτικού κοινωνικού ιστού), αλλά νεοφιλελεύθερο και προοδευτικό σε σχέση με τις προτάσεις του, εν αντιθέσει προς το CHP που στιγματίζεται ως άκαμπτα κοσμικό και εθνικιστικό. Επίσης παρατηρείται η άνοδος της επιρροής και της δύναμης, καθ' όλη τη διάρκεια των κυβερνήσεων του ΑΚΡ, του Diyanet, δηλαδή της Διεύθυνσης Θρησκευτικών Υποθέσεων της Τουρκίας. Στο παρελθόν αποτελούσε όργανο των κεμαλικών κυβερνήσεων, οι οποίες με αυτόν τον τρόπο επεδίωκαν να ελέγξουν τον θρησκευτικό χαρακτήρα του μουσουλμανικού πληθυσμού της Τουρκίας. Από τη στιγμή που το πολιτικό Ισλάμ αποτέλεσε κατευθυντήρια δύναμη των Τούρκων ιθυνόντων, το Diyanet μετατράπηκε σε όργανο πολιτικής προπαγάνδας.⁶⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι «σε λιγότερο από μια δεκαετία, ο προϋπολογισμός του τετραπλασιάστηκε στο ποσό των άνω των δύο δισεκατομμυρίων [δολαρίων], απασχολώντας άνω των 120.000 ατόμων, καθιστώντας το έναν από τους σημαντικότερους θεσμούς της Τουρκίας – μεγαλύτερο ακόμη και από αυτόν του Υπουργείου των Εσωτερικών».⁶⁶

Κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας της διακυβέρνησης του ΑΚΡ εμφανίστηκε σταδιακά στο προσκήνιο ο Αχμέτ Νταβούτογλου, ακαδημαϊκός και ειδικός σύμβουλος του Ταγγίρ Ερντογάν. Τα δύο δημοφιλέστερά του έργα, το «Εναλλακτικές θεωρίες» (1993) και ιδιαίτερα το «Στρατηγικό Βάθος» (2001), αποτέλεσαν την κινητήρια δύναμη της εξωτερικής του πολιτικής, τόσο σε συμβουλευτικό, όσο και σε υπουργικό επίπεδο. Το 2009 αναλαμβάνει ως υπουργός εξωτερικών της Τουρκίας, ενώ το 2014 διαδέχεται τον

⁶⁴ Γεγονός είναι ότι η εκλογική επιτυχία του Κουρδικού Δημοκρατικού Λαϊκού Κόμματος (HDP) και η είσοδός του στο τουρκικό κοινοβούλιο στις πρώτες εκλογές του 2015, θα στερήσει από τον Erdogan και από το ΑΚΡ την απόλυτη πλειοψηφία και θα αποτελέσει τροχοπέδη στην προγραμματισμένη συνταγματική αναθεώρηση. Με την τελευταία, οι προεδρικές εξουσίες θα αυξάνονταν, με το τουρκικό πολίτευμα να μετατρέπεται σε Προεδρική Δημοκρατία.

⁶⁵ Η τροπή αυτή θα αποδειχθεί περίτρανα κατά τη διάρκεια του αποτυχημένου πραξικοπήματος του Ιουλίου του 2016, όταν εν μέσω κυβερνητικής κατάρρευσης, ο Πρόεδρος Erdogan θα διατάξει τους μπάμηδες να καλέσουν τον κόσμο στους δρόμους να διαδηλώσουν υπέρ της παραμονής του.

⁶⁶ Στο Svante Cornell, “The Rise of Diyanet: The Politicization of Turkey’s Directorate of Religious Affairs”, *The Turkey Analyst* (9/10/2015).

Ερντογάν στο αξίωμα του ηγέτη του ΑΚΡ, αλλά και σε αυτό του Πρωθυπουργού της χώρας. Η αρχική – τουλάχιστον – επιτυχία του «δόγματος Νταβούτογλου» του προσφέρει την επευφημία και τον θαυμασμό των ομοτίμων του, ακαδημαϊκών και πολιτικών επιστημόνων στο εξωτερικό, φτάνοντας στα όρια της παράκρουσης, όταν χαρακτηρίζεται ως ο «Τούρκος Κίσιγκερ» ή ως «Χότζα» (δηλαδή δάσκαλος), λόγω της έμφασής του στην *realpolitik* καθώς και την εισαγωγή εννοιών όπως του νεο-οθωμανισμού, του ζωτικού χώρου και της κεντρικής δύναμης, στη διαδικασία διαμόρφωσης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Παρά ταύτα, η δημοτικότητά του σε διεθνές επίπεδο δεν μεταφράζεται αυτούσια στον εγχώριο ακαδημαϊκό χώρο: ο Νταβούτογλου θεωρείται «ανόητος» και «επικίνδυνος»,⁶⁷ ενώ η εμμονή του στην αναβάθμιση του ρόλου της Τουρκίας στην ευρύτερη περιοχή της, από «περιφερειακό» σε «κεντρικό», αποτελεί στοιχείο αντιπαράθεσης στον εγχώριο πολιτικό βίο της Τουρκίας.⁶⁸

Ωστόσο, η συμβολή του στη χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, τόσο στην ευρύτερη περιοχή της, όσο και στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας, ήταν καίρια, καθώς εισήγαγε και επανέφερε μια σειρά από όρους, οι οποίοι θα εμπλουτίσουν το τουρκικό πολιτικό λεξιλόγιο και *modus operandi* με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία.⁶⁹ Ως προς την περίπτωση της Ελλάδας, το βιβλίο του «Το Στρατηγικό Βάθος» μεταφράστηκε και εκδόθηκε μόλις στα τέλη της δεκαετίας του 2000 και δεν εισέπραξε θετικά σχόλια. Η αφορμή να συγκριθεί το βιβλίο του Νταβούτογλου με την ξεπερασμένη γεωπολιτική του Karl Haushofer που άνθησε το 19^ο αιώνα στη Γερμανία δεν πήγε χαμένη, καθώς τα ζητήματα «ζωτικού χώρου» που έθετε αναβίωναν την ιστορική μνήμη των Ελλήνων, όπως και τη διαβίωση υπό τον οθωμανικό ζυγό.⁷⁰ Παρά το γεγονός ότι αυτός ο χαρακτηρισμός ήταν ενδεχομένως υπερβολικός, καταδεικνύει συγκρότως, τη γενικότερη εικόνα την οποία έχουν διατηρήσει οι λαοί – ή τουλάχιστον οι μη μουσουλμανικοί λαοί – που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ωστόσο, ως προς

⁶⁷ Οι ανωτέρω εκφράσεις συλλέχθηκαν από τον συγγραφέα επί τη βάση της μη απόδοσης.

⁶⁸ Bülent Aras, “From Hoca to Prime Minister: Davutoglu’s ascendance in Turkish Politics”, *Global Europe Program, Woodrow Wilson Center* (22/08/2014).

Βλ. επίσης Burak Bekdill, “‘Turkey’s Kissinger’ or ‘exceptionally dangerous’”, *Hurriyet Daily News* (6/12/2013).

⁶⁹ Όπως οι εξής εκφράσεις: νέο-οθωμανισμός, ζωτικός χώρος και κεντρική δύναμη.

⁷⁰ Για περισσότερα βλ. Holger H. Herwig, “Geopolitik: Haushofer, Hitler and lebensraum”, *Journal of Strategic Studies*, 20:2-3 (1999), 218-241.

τους μουσουλμανικούς λαούς υπό οθωμανική κυριαρχία, παρά το ότι η ιστορική τους μνήμη δεν παράγει το αντίστοιχο αποτέλεσμα, το βάρος της ανάμνησης αυτής δεν μπορεί να αγνοηθεί. Θα σημειώσουμε επίσης, την έκπληξη της πλειοψηφίας των Τούρκων ακαδημαϊκών όταν ερωτήθηκαν στο πλαίσιο αυτής της έρευνας σχετικά με την αναφορά του βιβλίου του Νταβούτογλου ως εγχειρίδιο χάραξης της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας στην περιφέρειά της.⁷¹ Είναι σαφές πως κατά τη διάρκεια της εφαρμογής της πολιτικής του Νταβούτογλου, υπήρχε η ελπίδα από την πλευρά των ΗΠΑ και της Ευρωπαϊκής Ένωσης ότι η Τουρκία θα αποτολμούσε να αναλάβει έναν διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ της Δύσης και της Μέσης Ανατολής, ο οποίος ενδεχομένως θα οδηγούσε σε αποκλιμάκωση των έκρυθμων διεθνών συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί από τις επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001, την εισβολή στο Ιράκ του 2003 και αργότερα τα γεγονότα της «Αραβικής Άνοιξης» από το 2011.⁷²

Το «δόγμα Νταβούτογλου» χαρακτηρίστηκε σε πολλές περιπτώσεις ως προσπάθεια αναβίωσης του «νέο-οθωμανισμού». Ωστόσο, ο «νέο-οθωμανισμός» ήταν κάτι το διαφορετικό ως κίνημα του 19^{ου} αιώνα με το οποίο επιδιώχθηκε να ενοποιηθούν οι διαφορετικές εθνικές και θρησκευτικές μειονότητες στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εντός μιας κοινής οθωμανικής ταυτότητας. Όπως έδειξε η ιστορία του 19^{ου} και ιδιαίτερα του 20^{ου} αιώνα, η προσπάθεια δεν τελεσφόρησε και ενταφιάστηκε πλήρως με την κατάρρευση του καθεστώτος του Σουλτάνου και την ίδρυση του κοσμικού κράτους της Τουρκίας. Γεγονός είναι πως η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, όπως χαράχθηκε από τον Αχμέτ Νταβούτογλου, δανείζεται τον όρο του «νέο-οθωμανισμού» αλλά αποποιείται τον ορισμό του. Αποτέλεσε ένα εργαλείο το οποίο θα είχε διττή ερμηνεία. Από τη μία πλευρά, ο όρος θα θύμιζε στην ευρύτερη περιοχή της Τουρκίας, αλλά και στο εξωτερικό, το απόγειο της δύναμης της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ από την άλλη, θα εξάπλωνε και θα οριοθετούσε, με έναν βαθμό αοριστίας, τις σφαίρες επιρροής της. Έτσι, «υπό την οπτική του Νταβούτογλου, η Τουρκία είναι μια χώρα της Μέσης Ανατολής, των Βαλκανίων, του Καυκάσου, της Κεντρικής Ασίας, της Κασπίας, της Μεσογείου, του

⁷¹ Συνέντευξη με τον Hakan Yilmaz και με τον Soli Özel

⁷² Ziya Öniş & Mustafa Kutlay, “The dynamics of emerging middle-power influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey”, *Australian Journal of International Affairs* (2016), 8-10.

Βλ. επίσης Μάνος Μεγαλοκονόμος, *Στρατηγικό Βάθος, Ζωτικός Χώρος και Γενοκτονίες* (Αθήνα: Αρμός, 2010), 17.

Κόλπου και της Μαύρης Θάλασσας, η οποία μπορεί συγχρόνως να ασκήσει επιρροή σε όλες αυτές τις περιοχές και να διεκδικήσει έναν διεθνή στρατηγικό ρόλο».⁷³

Στο πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής, ο Νταβούτογλου θα προωθήσει την «πολιτική των μηδενικών προβλημάτων με τις γείτονες χώρες», η οποία θα εστιάσει στην επίλυση των διμερών διαφορών και θα οδηγήσει σε μια *tabula rasa*, το οποίο θα επιτρέψει στην Τουρκία να αναδειχθεί σε διεθνή στρατηγικό παίκτη. Σκοπός ήταν η επανεκκίνηση των σχέσεων με τα κράτη της ευρύτερης περιοχής χωρίς το βάρος του παρελθόντος. Η Τουρκία θα επιδιώξει την προσέγγιση με το Σουδάν, τη Συρία, το Ιράν, το Ιράκ, την Αρμενία, τη Σαουδική Αραβία και το Κατάρ, σε συνδυασμό με επαφές με τις οργανώσεις της Χαμάς και της Χεζμπολάχ. Όσον αφορά την Αρμενία, η Τουρκία προχώρησε σε κινήσεις προσέγγισης, με συχνές επαφές μεταξύ ακαδημαϊκών και οικονομικών κύκλων χωρίς όμως να επιτύχει τη σύναψη πλήρων διπλωματικών σχέσεων λόγω της άρνησης αναγνώρισης της γενοκτονίας των Αρμενίων το 1915. Η έναρξη των συνομιλιών με τη Συρία επέτρεψε στην Τουρκία να αποκλιμακώσει την εσωτερική διαμάχη με το Εργατικό Κόμμα του Κουρδιστάν, καθώς το κράτος της Συρίας θα σταματούσε να προσφέρει καταφύγιο στους μαχητές του. Από την άλλη πλευρά, η Τουρκία αναγνώρισε την Ομόσπονδη Κυβέρνηση του Κουρδιστάν στο Ιράκ και ενέτεινε την οικονομική και πολιτική συνεργασία με την κυβέρνηση της Βαγδάτης. Κοινό σημείο της προσέγγισης με το Ιράκ και τη Συρία είναι το κουρδικό στοιχείο. Με αυτές τις κινήσεις, η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας προσπαθούσε να εξοστρακίσει τις αλυτρωτικές βλέψεις αναφορικά με το «Μεγάλο Κουρδιστάν», το οποίο θα εκτεινόταν από τα σύνορα της Συρίας με την Τουρκία ως τα σύνορα της Τουρκίας με το Ιράκ. Από τη στιγμή που οι συνθήκες θα καθιστούσαν μια τέτοια εξέλιξη αντίθετη προς τα συμφέροντα των γειτονικών αυτών χωρών, ο κίνδυνος διάσπασης της νοτιοανατολικής Τουρκίας θα απομακρυνόταν. Βόρεια της Τουρκίας, «τα τουρκικά ανοίγματα προς το Ιράν ήταν συχνά εις βάρος του Ισραήλ, το οποίο κατέστη ο αποδέκτης του μεγαλύτερου όγκου των συνεπειών των αναγεννημένων ιμπεριαλιστικών επιδιώξεων της Άγκυρας, σε συνδυασμό με την ισλαμική αποστροφή ως

⁷³ Grigoriadis, “The Davutoglu Doctrine and Turkish Foreign Policy”, ό.π., 4.
Βλ. επίσης H. Millas, “Neo-Ottomanism, a Book and Bilateral Perceptions”, ed. Gökçe Bayındır Goularas & Hakan Sezgin Erkan: *Rethinking Greek-Turkish Relations Since 1999* (Νέα Υόρκη, Λονδίνο: Lexington Books, 2017).

προς το εβραϊκό κράτος». ⁷⁴ Οι αντίστοιχες επαφές με το Ιράν, στο πλαίσιο του τότε ζητήματος του πυρηνικού του προγράμματος, βελτίωσαν μεν τις σχέσεις με την κυβέρνηση της Τεχεράνης, αλλά απομάκρυναν την Τουρκία από την παραδοσιακή της στάση συνεργασίας με τη Δύση και κατ' επέκταση με το Ισραήλ. Δεδομένου ότι το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν προωθείται και ως αντιστάθμισμα της πυρηνικής υπεροπλίας του Ισραήλ στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, η αναβάθμιση των τουρκο-ιρανικών σχέσεων, σε συνδυασμό με τις επαφές με τη Χαμάς και τη Χεζμπολάχ, δεν θα μπορούσε παρά να υποβαθμίσει αντίστοιχα τις τουρκο-ισραηλινές, τουλάχιστον σε διπλωματικό επίπεδο. ⁷⁵

Η πολιτική Νταβούτογλου διαφοροποιείται από τον αρχικό παραλληλισμό της με το «νέο-οθωμανισμό». Ενώ ο πανισλαμισμός του Σουλτάνου Αμπντούλ Χαμίτ το 19^ο αιώνα εστίαζε σε όλους τους μουσουλμάνους εντός της οθωμανικής επικράτειας, οι κυβερνήσεις του ΑΚΡ δείχνουν να επικεντρώνονται, ειδικότερα, σε όλο τον Αραβικό κόσμο. Έτσι, ενώ οι επιδιωκόμενες σφαίρες επιρροής της Τουρκίας ορίζονταν από την Κασπία ως και τη Μεσόγειο, οι επαφές και επισκέψεις των ιθυνόντων υποδεικνύουν την προτίμηση στα μουσουλμανικά και αραβικά κράτη της περιοχής, παραγνωρίζοντας, συγκριτικά, τις προηγούμενες καλές σχέσεις με την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, το Αζερμπαϊτζάν, τη Γεωργία και το Ισραήλ. ⁷⁶

Καθίσταται σαφές πως η προτίμηση της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας προς τις ανωτέρω αραβικές χώρες, δεν άφησε αλώβητες τις σχέσεις με τις ΗΠΑ. Η χρονολογική σειρά ορισμένων γεγονότων καταδεικνύει επίσης την προσήλωση των Τούρκων ιθυνόντων στη νέα της γεωστρατηγική όπως την καθόρισε το «Δόγμα Νταβούτογλου». Το 2003, το κοινοβούλιο της Τουρκίας απέρριψε τη συμμετοχή της Τουρκίας στην εισβολή

⁷⁴ Στο Πίος Ι. Kouskouvelis, “The Problem with Turkey’s Zero Problems”, *Middle East Quarterly* (Χειμώνας, 2013), 54.

⁷⁵ Συνέντευξη με τον Soli Özel.

Murinson, “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy”, ό.π., 945-953.

Βλ. επίσης Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 157-158.

Soner Cagaptay, “The AKP’s Foreign Policy: The Misnomer of Neo-Ottomanism”, *The Washington Institute* (24/4/2009).

Fiona Hill, Kemal Kirişci, & Andrew Moffatt, “Armenia and Turkey: From normalization to reconciliation”, *Turkish Policy Quarterly* (Φθινόπωρο, 2015), 127-138.

Grigoriadis, “The Davutoglu Doctrine and Turkish Foreign Policy”, ό.π., 6-7.

⁷⁶ Cagaptay, “The AKP’s Foreign Policy: The Misnomer of Neo-Ottomanism”, ό.π.

στο γειτονικό Ιράκ, στο πλαίσιο του «Τρίτου Πολέμου του Κόλπου». Έτσι, τα συμμαχικά στρατεύματα των ΗΠΑ δεν είχαν τη δυνατότητα να διασχίσουν τα εδάφη της Τουρκίας και να χρησιμοποιήσουν τις βάσεις της. Η δημιουργηθείσα επιβράδυνση στα σχέδια των ΗΠΑ, δυσχέρανε τις σχέσεις των δύο παραδοσιακών συμμάχων και ενέτεινε τις προσπάθειες διαμόρφωσης της νέας εικόνας της Τουρκίας στη Μέση Ανατολή. Από την άλλη, οι επαφές με το Ιράν τα επόμενα έτη δυσχέραιναν περαιτέρω την αξιοπιστία της Τουρκίας (ως σύμμαχος των ΗΠΑ και μέλος του κρατών της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας) με τον «Ερντογάν να φαίνεται ευχαριστημένος να εξυπηρετεί το καθεστώς των Αγιατολάχ και να αναλαμβάνει κατ' επανάληψη τον ρόλο του απολογητή της συμπεριφοράς του Ιράν».⁷⁷ Επιπρόσθετα, η προσέγγιση με τη Ρωσία και οι επαφές με στόχο την κατασκευή και σύνδεση των αγωγών για το φυσικό αέριο (μέσω του ακυρωμένου South Stream και αργότερα μέσω του σχεδιασμένου Turkish Stream), σε συνδυασμό με τη συμμετοχή της Τουρκίας στις διαπραγματεύσεις του 2006 και του 2008-2009 σχετικά με τις κρίσεις του Λιβάνου και της Γάζας αντίστοιχα, κατέστησαν την κυβέρνηση της Άγκυρας αφερέγγυο σύμμαχο για τις ΗΠΑ και τις ευρωπαϊκές χώρες. Άμεσο αποτέλεσμα ήταν οι ενέργειες αυτές της Τουρκίας να παράσχουν βήμα στην άποψη ότι «οι θιασώτες της νέας εξωτερικής πολιτικής του ΑΚΡ υποστηρίζουν ότι η Τουρκία βρίσκει επιτέλους τη φωνή της στα διεθνή ζητήματα, αλλά αυτό μπορεί να αποδυναμώνει τους δεσμούς της με τις ΗΠΑ και την Ευρωπαϊκή Ένωση».⁷⁸

Ενδιαφέρον στοιχείο, σε σχέση με την πάγια γραμμή του προηγούμενου αιώνα, είναι η αλλαγή ορισμένων παραδοσιακών στοιχείων της άσκησης της εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας, αλλά και η αναθεώρηση των αρχών και των αξιών από τις οποίες διαπνέονται οι διπλωμάτες και τα πολιτικά πρόσωπα που την χαράζουν. Μέχρι πρότινος, θεωρείτο δεδομένο για παράδειγμα ότι το τουρκικό διπλωματικό σώμα θα απαρτιζόταν από άτομα δυτικόφιλης παιδείας και νοοτροπίας. Συγκεκριμένα, «οι διαμορφωτές της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής είχαν λάβει την εκπαίδευσή τους σε δυτικές ή κοσμικού χαρακτήρα τουρκικές σχολές, μίλαγαν ευρωπαϊκές γλώσσες και έστρεφαν το βλέμμα τους προς την Ευρώπη για πολιτική έμπνευση και επιβεβαίωση της δυτικής ταυτότητας της

⁷⁷ Στο Kouskouvelis, “The Problem with Turkey’s Zero Problems”, ό.π.

⁷⁸ Στο Abramaowitz & Barkey, “Turkey’s Transformers”, ό.π.

Βλ. επίσης Kostis Geropoulos, “Putin, Erdogan to jump-start Turkish Stream, Akkuyu NNP”, *New Europe* (7/10/2016).

Τουρκίας».⁷⁹ Αυτό φυσικά σε μια προσπάθεια να προωθηθεί ο δυτικός και κοσμικός χαρακτήρας του τουρκικού κράτους, αλλά και να υπερπηδηθούν ενδεχόμενα πολιτισμικά προσχώματα κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων με τον δυτικό κόσμο. Η άνοδος στην εξουσία του ΑΚΡ σταδιακά μετέστρεψε το παραδοσιακό αυτό στοιχείο των διπλωμάτων και ιθυνόντων. Πλέον, ο διπλωμάτης, ο οποίος εκπροσωπεί το τουρκικό κράτος, θα πρέπει να σέβεται ή να δείχνει ότι σέβεται τις θρησκευτικές παραδόσεις, όπως τις ορίζει το Κοράνι, σε συνδυασμό με το «μουστάκι» ως απαραίτητο κοσμητικό στοιχείο. Με αυτό τον τρόπο, διαγράφεται με απόλυτη σαφήνεια η προσπάθεια αναδιαμόρφωσης του Τούρκου διπλωματικού υπαλλήλου σε διπλωμάτη μουσουλμανικού και αραβικού τύπου, ο οποίος θα είναι πτυχιούχος πανεπιστημίων αραβικών κρατών και θα μιλά αραβικά. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η κοινή γλώσσα αποτελεί ενίοτε το πρώτο σημείο επαφής σε κάθε συνάντηση, η οποία προσβλέπει στην καλλιέργεια διμερών σχέσεων, αναδεικνύεται, σε τελική ανάλυση, η προτεραιότητα που θέτει η Τουρκία υπέρ του αραβικού αντί του δυτικού κόσμου. Υπό αυτές τις συνθήκες, η προώθηση κλίματος συνεργασίας με το Ισραήλ, καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, δεν θα μπορούσε παρά να είναι το πρώτο θύμα της τουρκικής προσέγγισης με τον αραβικό κόσμο.

⁷⁹ Στο Cagaptay, “The AKP’s Foreign Policy: The Misnomer of Neo-Ottomanism”, ό.π.

6. Το Ισραήλ και ο αραβικός κόσμος

Η δεκαετία του 1990 σηματοδοτήθηκε από μια σειρά εξελίξεων, οι οποίες μετάλλαξαν, ως ένα βαθμό, τα δεδομένα των σχέσεων μεταξύ του κράτους του Ισραήλ και του αραβικού κόσμου. Τα γεγονότα της πρώτης ιντιφάντα του 1987 μετέφεραν το ζήτημα της περιοχής της Παλαιστίνης από διαμάχη των αραβικών κρατών με το Ισραήλ στο εσωτερικό του. Η εδραίωση της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ) και η αναγνώρισή της ως επίσημου εκπροσώπου των δικαιωμάτων των Παλαιστινίων, κατά έμμεσο και άμεσο τρόπο, από σημαντικό μέρος της διεθνούς κοινότητας, άλλαξε τις συνιστώσες του ζητήματος. Επιπρόσθετα, τα έτη που ακολούθησαν, οι συμφωνίες του Όσλο και ο οδικός χάρτης, ο οποίος είχε συμφωνηθεί ως προς την αυτονομία της Εθνικής Παλαιστινιακής Αρχής, επέτρεψαν σε ένα μέρος του αραβικού κόσμου, αν όχι να αποστασιοποιηθεί από το ζήτημα, εν μέρει να αναλάβει συμβουλευτικό ρόλο και να το αφήσει να ακολουθήσει τη δυναμική του.

Οι ανωτέρω εξελίξεις κατέστησαν το έδαφος πρόσφορο ώστε το Ισραήλ να μπορέσει να διευθετήσει ή τουλάχιστον να φέρει στο προσκήνιο τα φλέγοντα ζητήματα τα οποία αφορούσαν την εδαφική του κυριαρχία και ασφάλεια. Το στρατιωτικό καθεστώς της Αιγύπτου υπό τον Στρατηγό Μουμπάρακ – ο οποίος είχε διαδεχθεί τον δολοφονημένο Σαντάτ το 1981 – επεδίωκε να αναβαθμίσει την επιρροή του Καΐρου στην περιοχή της Μέσης Ανατολής εξαιτίας της συνθηκολόγησης με το Ισραήλ μετά τις συμφωνίες του Καμπ Ντέιβιντ του Σεπτεμβρίου 1978. Παράλληλα, η Ιορδανία του Βασιλιά Χουσσεΐν, το οποίο είχε και αυτό, δεύτερο κατά σειρά, υπογράψει συνθήκη ειρήνης με το Ισραήλ το 1994, μπορούσε να καλλιεργήσει περαιτέρω τις παρασκηνιακές σχέσεις με το Ισραήλ στον τομέα των μυστικών υπηρεσιών. Σε αυτό το σημείο θα τονίσουμε ότι δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός, ότι η πρωτοβουλία του 1987 περί συνόδου του Αραβικού Συνδέσμου με σκοπό την αναζήτηση ενός είδους αραβο-ισραηλινής διευθέτησης, προήλθε από την Ιορδανία.⁸⁰

Από την πλευρά του, το Ισραήλ, μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, βρέθηκε σε μια ιδιαίτερα πλεονεκτική θέση έναντι των λοιπών κρατών της Μέσης Ανατολής, καθότι συνέχισε να αποτελεί πάγιο και στενό σύμμαχο των ΗΠΑ. Με το τέλος της εποχής του Ψυχρού Πολέμου, με τις ΗΠΑ μοναδική υπερδύναμη στο διεθνές σύστημα,

⁸⁰ Strategic Survey, "Israel and the Arab World", 88:1 (1987) 113.

και το Ισραήλ κατ' επέκταση το μοναδικό κράτος στη Μέση Ανατολή, το οποίο θα απολάμβανε της *sine die* και αμετάκλητης στήριξής των. Η περιοχή της Μέσης Ανατολής θεωρήθηκε κέντρο άσκησης επιρροής των ΗΠΑ, στο πλαίσιο της οποίας, εδραιώθηκαν τα πολιτικά, στρατηγικά και πετρελαϊκά συμφέροντά τους, με το Ισραήλ, ωστόσο, να παραμένει στην κορυφή των αμερικανικών προτεραιοτήτων. Έτσι, παρά την εντατικοποίηση του σχεδιασμού για την εξασφάλιση του ελέγχου της ενεργειακής διόδου, «η αύξηση της διαθεσιμότητας του πετρελαίου [...] λάμβανε δευτερεύουσα θέση στις ανάγκες ασφάλειας του Ισραήλ».⁸¹ Ωστόσο, πρέπει να τονιστεί ότι καταλυτικό ρόλο διαδραμάτισε η πρόθεση ορισμένων μετριοπαθέστερων χωρών, όπως της Ιορδανίας, της Τουρκίας και της Αιγύπτου να συμβιβαστούν, εφόσον το ίδιο το Παλαιστινιακό ζήτημα λάμβανε πλέον δευτερεύουσα σημασία γι' αυτά. Θα σημειώσουμε ότι επιπρόσθετο παράγοντα αποτέλεσε και η αδυναμία χωρών όπως της Ιορδανίας και της Αιγύπτου να συνεχίσουν να αποτελούν χώρες υποδοχής προσφυγικών ροών από την περιοχή της Παλαιστίνης. Στη συνέχεια, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια, τα νέα δεδομένα οδήγησαν τόσο στην αναβίωση της τουρκο-ισραηλινής συνεργασίας, όσο και στη σύναψη στρατιωτικών και οικονομικών συμβάσεων στα μέσα του 1990.⁸²

Σημαντικός παράγοντας, ο οποίος ώθησε το Ισραήλ τη δεκαετία του 1990 να διαπραγματευτεί και να προσπαθήσει να διευθετήσει το ζήτημα της Παλαιστίνης, ήταν η δημογραφική αύξηση του πληθυσμού των Παλαιστινίων σε σχέση με το στάσιμο επίπεδο γεννητικότητας των πολιτών εβραϊκής καταγωγής. Διαχεόταν ο φόβος ότι, με την πάροδο των ετών, οι Παλαιστίνιοι πολίτες θα είχαν τη δυνατότητα μέσω δημοκρατικών εκλογών να διακηρύξουν την ανεξαρτησία του Παλαιστινιακού κράτους και να διαταραχθεί η εδαφική ακεραιότητα του Ισραήλ. Είναι χαρακτηριστική η πεποίθηση την εποχή εκείνη ότι «ο πληθυσμός της Γάζα, συγκεκριμένα, είχε διπλασιαστεί από το 1967 και υπολογίζεται να φτάσει περί τις 650.000 με το ένα εκατομμύριο στα τέλη του [20^{ου}] αιώνα», ενώ παράλληλα διαφαινόταν ο φόβος της διάβρωσης του ισραηλινού

⁸¹ Samer Bakkour, “Dynamics of Middle East Peace Process in the Era of US Hegemony: 1950-2000”, *CEJISS Urban Counterterror* (Φεβρουάριος 2016), 65.

⁸² Amnon Aran, “Israel and the Arab Uprisings A Provisional Analysis”, *The RUSI Journal*, 157:5 (2012), 56.

Βλ. επίσης Shaul Bartal, “The Palestinian Refugee Problem Resolved”, *Middle East Quarterly*, 20:4,(2013), 29-40.

δημοκρατικού πολιτεύματος και των ανθρωπιστικών αρχών, με την εμμονή στη διατήρηση του εδαφικού καθεστώτος με τη χρήση βίας. Ο φόβος σύγκρισης του Ισραήλ με το καθεστώς της Νότιας Αφρικής είχε αρχίσει να επικρατεί τόσο από τους επικριτές όσο και από τους φίλους του Τελ Αβίβ.⁸³

Έτσι, η ειρηνευτική διαδικασία, παρά τις διάφορες αναστολές, δεν τερματίστηκε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Ωστόσο, στα μέσα της δεκαετίας του 2000, η διαδικασία αυτή έλαβε σταδιακά τέλος με τις εκλογικές επιτυχίες του κόμματος Λικούντ υπό τον Μπενιαμίν Νετανιάχου και την άνοδο του τελευταίου στη θέση του Πρωθυπουργού το 2009. Ο 21^{ος} αιώνας άλλαξε ριζικά τις συνθήκες για το Ισραήλ στην ευρύτερη περιοχή του. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 και ο τρίτος πόλεμος του Κόλπου το 2003 σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας εκρηκτικής περιόδου ανασφάλειας. Στα κράτη της Μέσης Ανατολής οι σφαίρες επιρροής μεταξύ του σιιτικού και του σουνιτικού Ισλάμ βρισκόντουσαν σε διαρκή ανάπλαση, τη στιγμή που οι ΗΠΑ επεδίωκαν να θεμελιώσουν την παρουσία τους και τα οικονομικά τους συμφέροντα στην περιοχή, την ίδια εποχή όταν η διεθνής τρομοκρατία – όπως εκπροσωπείτο από την Αλ-Κάιντα και το δίκτυό της – βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη. Όταν πλέον ξεσπάει και η «Αραβική Άνοιξη», η Μέση Ανατολή θα μετατραπεί σε μια «πυριτιδαποθήκη», στο πλαίσιο της οποίας οποιαδήποτε πρωτοβουλία κρατικού ή μη κρατικού φορέα θα διακατέχεται από τη πιθανότητα να την ανατινάξει.

Ως προς το Ισραήλ συγκεκριμένα, επικράτησε πλήρως μια κατάσταση, η οποία απασχόλησε τους πολιτικούς ιθύνοντες αλλά και τα ερευνητικά κέντρα για τα έτη που ακολούθησαν. Εν μέσω της «Αραβικής Άνοιξης» του 2011-2013, απομακρύνονται οι ηγέτες της Αιγύπτου, της Λιβύης, Τυνησίας και της Υεμένης, ενώ η Συρία καταρρέει υπό το βάρος εμφυλίου πολέμου. Με τη συμπερίληψη αυτών των κρατών, έστω και βραχυπρόθεσμα, στην κατηγορία των «failed states»⁸⁴, η ανατροπή της καθεστηκυίας τάξης στην περιοχή στερεί από το Ισραήλ τους παράγοντες σταθερότητας με βάση τους οποίους ορίζει σημαντικό μέρος της εξωτερικής του πολιτικής, αλλά και της εθνικής του

⁸³ Ηρακλειδής, *Η Αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση. Η προβληματική της ειρηνικής επίλυσης*, ό.π., 284-285. Βλ. επίσης Strategic Survey, "Israel and the Arab World", ό.π., 117.

⁸⁴ Ο ορισμός του «failed state» αναφέρεται σε κράτος του οποίου οι κοινωνικοί, πολιτικοί και στρατιωτικοί θεσμοί έχουν καταρρεύσει, υπολειπόμενοι ή δεν μπορούν να λειτουργήσουν χωρίς εξωτερική παρέμβαση.

ασφάλειας. Επιπλέον, οι κυβερνήσεις αυτές αντικαθίστανται από ισλαμικά κινήματα, όπως αυτά της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, αφήνοντας ανοικτή τη δυνατότητα σύμπλευσης με σιιτικά κέντρα επιρροής όπως του Ιράν ή ακραία σουνιτικά κινήματα, τα οποία απορρίπτουν την ύπαρξη του Ισραήλ.⁸⁵ Γενικότερα, θα επικρατήσει η προφανής άποψη ότι «είναι κοινώς αποδεκτό στο Ισραήλ από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου ότι η άνοδος των πολιτικών ισλαμικών ομάδων σε θέσεις εξουσίας είναι επιζήμια για την ισραηλινή ασφάλεια και την εξωτερική πολιτική».⁸⁶

Κατά τη διάρκεια των ετών που ακολούθησαν τον τρίτο Πόλεμο του Κόλπου το 2003, η διπλωματική, οικονομική και στρατιωτική επιρροή των ΗΠΑ περιορίστηκε με την αποχώρηση από το Ιράκ, αλλά και από την περιορισμένη επέμβαση στη Λιβύη και στη Συρία. Στις δύο τελευταίες περιπτώσεις, η αμφιταλάντευση των ΗΠΑ να θέσουν «boots on the ground» και να αναζητήσουν εναλλακτικές επιλογές μείωσε το γόητρό τους, αλλά και των στενών των συμμάχων στα μάτια των αραβικών κρατών. Επιπλέον, η επανάληψη της αποτυχίας αναφορικά με την επανέναρξη της ειρηνευτικής διαδικασίας για το Παλαιστινιακό ζήτημα, σίγουρα δεν βοήθησε τη δυσμενή εικόνα των ΗΠΑ. Η διαλλακτικότητα των κυβερνήσεων της Ουάσιγκτον ανησύχησε τους πολιτικούς ιθύνοντες του Ισραήλ, οι οποίοι θεώρησαν ότι η στήριξη και προστασία του θα είναι πλέον απόφαση η οποία θα λαμβάνεται με βάση τις τρέχουσες διεθνείς συνθήκες και όχι την πάγια στρατηγική του παρελθόντος. Η ανησυχία αυτή βέβαια περιορίζεται ανά τετραετία, όταν ο προεκλογικός αγώνας των ΗΠΑ θα είναι σε εξέλιξη και οι διαβεβαιώσεις ως προς την αξία του Ισραήλ με σκοπό τη ψηφοθηρία θα είναι σε πλήρη έξαρση.

Θα προσθέσουμε ότι η ανάπτυξη του πυρηνικού προγράμματος του Ιράν την περίοδο αυτή, παρά την πρόοδο στον περιορισμό του, που επιτεύχθηκε με τη Συμφωνία τη Λωζάννης το 2015, από την ομάδα του P5+1,⁸⁷ και σε συνδυασμό με την αδιάκοπη στήριξη από το Ιράν της ύπαρξης και της δράσης της Χεζμπολάχ μέσω της Συρίας και ιδιαίτερα του Λιβάνου, κατέστησε επιτακτική την ανάγκη ανάληψης καίριων

⁸⁵ Όπως θεωρούνται το Ισλαμικό Κράτος και η Αλ-Κάιντα, ή ακόμα και η Μουσουλμανική Αδελφότητα.

⁸⁶ Στο Itamar Rabinovich, “Israel and the changing Middle East”, *Brookings Middle East Memo* 34 (29/1/2015), 3.

Βλ. επίσης Aran, “Israel and the Arab Uprisings A Provisional Analysis”, ό.π., 58.

⁸⁷ Αποτελείται από τα πέντε μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ (Κίνα, ΗΠΑ, Ηνωμένο Βασίλειο, Γαλλία και Ρωσία) και τη Γερμανία.

πρωτοβουλιών από την πλευρά των κυβερνήσεων του Ισραήλ. Είναι γεγονός ότι ως και την δεκαετία του 1990, το Ισραήλ ήταν το μοναδικό κράτος στην περιοχή της Μέσης Ανατολής το οποίο είχε στη διάθεσή του την πυρηνική επιλογή. Με την πρόοδο του Ιράν σε αυτόν τον τομέα, το Ισραήλ θα έχανε στην πράξη, την αποτρεπτική του ισχύ, την οποία θα μπορούσε να αντικαταστήσει το ενδεχόμενο της «mutually assured destruction (MAD)». Στο παρελθόν, το Ισραήλ είχε καταφέρει να αποτρέψει, με τη μεσολάβηση του δυτικού κόσμου και ιδιαίτερα των ΗΠΑ, την πυρηνική αναβάθμιση του οπλοστασίου της Συρίας και του Ιράκ, το 2007 και το 1981 αντίστοιχα. Η πρόσφατη συμφωνία του 2015 με το Ιράν θεωρείται λανθασμένη επιλογή από τους ιθύνοντες του Ισραήλ και καταδικασμένη να καταπατηθεί από τα μελλοντικά καθεστώτα της Τεχεράνης. Ο Πρωθυπουργός του Ισραήλ Νετανιάχου είχε δηλώσει κατ' επανάληψη ότι «η συμφωνία θα νομιμοποιούσε το παράνομο πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν και θα άφηνε μια πελώρια πυρηνική υποδομή... Σε μερικά χρόνια το Ιράν θα είχε τη δυνατότητα να παράγει πυρηνικές βόμβες μέσα σε μερικούς μήνες. Μια τέτοια συμφωνία δεν σταματάει το Ιράν από την κατασκευή βόμβας».⁸⁸

Σε αντίθεση των σχέσεων με το Ιράν, διαφαίνεται μια σταδιακή πρόοδος στις διμερείς σχέσεις του Ισραήλ με τα κράτη του Κόλπου, και ιδιαίτερα με το Βασίλειο της Σαουδικής Αραβίας. Η στάση των κρατών του Κόλπου – με εξαίρεση αυτής του Κατάρ⁸⁹ – παρουσιάζεται ως θετικά διακείμενη αναφορικά με την προώθηση της συνεργασίας με το Ισραήλ στον στρατιωτικό-βιομηχανικό, στη συνεργασία με τις υπηρεσίες πληροφοριών και στον οικονομικό τομέα.⁹⁰ Συγκεκριμένα, τα κράτη του Κόλπου αποτέλεσαν, την περίοδο 2003 με 2011, την τρίτη μεγαλύτερη αγορά για το Ισραήλ εντός του χώρου της Μέσης Ανατολής. Βέβαια, τονίζουμε ότι «σε αντίθεση με τους άμεσους γείτονες του Ισραήλ, τα αραβικά κράτη του Κόλπου δεν πήραν ποτέ μέρος άμεσα σε στρατιωτικές επιχειρήσεις κατά του Ισραήλ, παρά το γεγονός ότι η Σαουδική Αραβία έστειλε

⁸⁸ Στο Καθημερινή, «Νετανιάχου: Δεν δεχόμαστε τη συμφωνία με το Ιράν» (3/4/2014).

Βλ. επίσης Rabinovich, “Israel and the changing Middle East”, ό.π., 3.

⁸⁹ Οι σχέσεις του Κατάρ με ακραίες οργανώσεις όπως της Hamas, μοιραία οδήγησαν, το 2011, σε διακοπή των σχέσεων και στο πάγωμα των συμβάσεων στρατιωτικού-βιομηχανικού είδους από την πλευρά του Ισραήλ.

⁹⁰ Το Κατάρ την τελευταία δεκαετία του 2000-2010 έχει υιοθετήσει μια στάση μάλλον θετική προς τις ακραίες σουνιτικές οργανώσεις και βρίσκεται σε πλήρη αντιπαράθεση με τη Σαουδική Αραβία στα ζητήματα που αφορούν το Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου (GCC) και την ηγεσία του.

συμβολικές στρατιωτικές δυνάμεις κατά τη διάρκεια των πολέμων του 1948, 1967 και του πολέμου του Yom Kippur το 1973».⁹¹

Δεν είναι τυχαίο ότι η προσπάθεια συμπόρευσης των κυβερνήσεων της Σαουδικής Αραβίας και του Ισραήλ μπορεί να βρει κοινό αποδεκτό σημείο συνεργασίας την απειλή που αποτελεί το Ιράν. Οπωσδήποτε, η έλλειψη προόδου σχετικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα παραμένει «μελανό σημείο» για τη βελτίωση των διμερών δεσμών με αραβικά κράτη.⁹² Παρά ταύτα, το Τελ Αβίβ και η Ριάντ δεν επιθυμούν την ύπαρξη ενός ιρανικού καθεστώτος με πρόσβαση σε πυρηνικά όπλα, το οποίο θα έχει τη δυνατότητα να απειλεί την εδαφική ακεραιότητα του Ισραήλ από τη μια πλευρά, και την ηγετική θέση της Σαουδικής Αραβίας στη διαμάχη μεταξύ του σιιτικού και του σουνιτικού Ισλάμ από την άλλη. Θα σημειώσουμε ότι ενώ το Ισραήλ φοβάται να απωλέσει την πυρηνική αποκλειστικότητά του στην περιοχή (και ό,τι συνεπάγεται η κατάστασή αυτή), ως προς τα συμφέροντα της Σαουδικής Αραβίας, το Ιράν θα μπορούσε κατ' αυτόν τον τρόπο να εδραιώσει την ηγεμονική του θέση στον αραβικό κόσμο. Σε τελική ανάλυση, η πυρηνική υπεροπλία του Ιράν έχει προτεραιότητα για την Σαουδική Αραβία συγκριτικά με τον ενδεχόμενο αφορισμό από ακραίες μουσουλμανικές κοινότητες έναντι του ενδεχομένου συνεργασίας με το Ισραήλ.⁹³

Ωστόσο, παρά τις πρόσφορες αυτές συνθήκες, η «Αραβική Άνοιξη» αδρανοποίησε τη δυναμική αυτή, εξαιτίας της επιφυλακτικότητας των κρατών του Κόλπου να λάβουν αποφάσεις, οι οποίες μπορούσαν να αποβούν «λάδι στη φωτιά» για την εξάπλωση των εξεγέρσεων του 2011–2013 στην επικράτειά τους. Η δημόσια παραδοχή συνεργασίας με το Ισραήλ υπό ίσους όρους, δηλαδή υπό συνθήκες *de jure* αναγνώρισης της κρατικής του υπόστασης, αποτελεί παράγοντα ανασταλτικό για τα κράτη του Κόλπου. Αν υπάρχει κάποια σταθερή συναινετική αξία – τουλάχιστον στα διεθνή fora – είναι ότι ο κοινός εχθρός είναι ενίοτε το Ισραήλ εξαιτίας της κατοχής της περιοχής της Παλαιστίνης. Παρά το γεγονός ότι οι εκάστοτε κυβερνήσεις ήταν πρόθυμες να προχωρήσουν στη σύναψη

⁹¹ Στο Yoel Guzansky, “Israel and the Arab Gulf states: from tacit cooperation to reconciliation”, *Israel Affairs*, 21:1 (2015), 131.

⁹² Η Σαουδική Αραβία είχε προσπαθήσει σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, κατά την περίοδο 1980-2005, να προσφέρει τη μεσολάβησή της στην επίλυση του Παλαιστινιακού, κατά τη διάρκεια των συνόδων του Αραβικού Συνδέσμου και άλλων αντίστοιχων συναντήσεων.

⁹³ Guzansky, “Israel and the Arab Gulf states: from tacit cooperation to reconciliation”, ό.π., 138-141. Βλ. επίσης Rabinovich, “Israel and the changing Middle East”, ό.π., 6.

στενότερων σχέσεων με το Ισραήλ, η τροφοδοτούμενη επί δεκαετίες αντιπάθεια του μουσουλμανικού πληθυσμού και η χειραγωγή του από τα ακραία κέντρα επιρροής θα μπορούσε να αποβεί μοιραία για τη μακρόβια παραμονή των κυβερνήσεων του Κόλπου στην εξουσία. Από την άλλη, οι κινήσεις του Ισραήλ προς την κατεύθυνση των κρατών του Κόλπου καταδεικνύουν μια προτίμηση ως προς την προώθηση των διμερών αντί των πολυμερών σχέσεων με τα κράτη αυτά. Αποτέλεσε ενδεχομένως και ένα μέσο παράκαμψης της κατακραυγής από τον αραβικό κόσμο, καθώς μια πολυμερής σύμβαση θα είχε πολύ σημαντικότερο διεθνή αντίκτυπο. Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι με αυτόν τον τρόπο «η σιωπηλή και ανεπίσημη φύση των σχέσεων επιτρέπει στα κράτη του Κόλπου να απολαμβάνουν τα περισσότερα πλεονεκτήματα των συναλλαγών με το Ισραήλ χωρίς το κόστος του θυμού της κοινής γνώμης και την κριτική από ακραία στοιχεία».⁹⁴

Η υπό διαμόρφωση νέα κατάσταση στη Μέση Ανατολή παρουσίασε διλήμματα νέας φύσης, παράλληλα με μια αίσθηση γενικότερης αστάθειας στην περιοχή για την ιθύνουσα τάξη του Ισραήλ. Από τη μια πλευρά, έπρεπε να ληφθούν ορισμένες αποφάσεις ως προς τη διαχείριση της υφιστάμενης πραγματικότητας και τη σύναψη ή όχι σχέσεων με τα νέα καθεστάτα. Από την άλλη, το ενδεχόμενο της εφήμερης βιωσιμότητάς τους, όπως απεδείχθη με την Αίγυπτο της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, επιβραδύνει τη λήψη βεβιασμένων αποφάσεων. Τα προ της «Αραβικής Άνοιξης» καθεστάτα, τα όποια δεν αποτελούσαν δημοκρατικά πολιτεύματα στην πράξη, όπως αυτά της Λιβύης του Καντάφι, της Τυνησίας του Μπεν Αλί και της Αιγύπτου του Μουμπάρακ, διαδραμάτιζαν ρόλο σταθεροποιητικό στην περιοχή. Οι σχέσεις με το Ισραήλ ήταν οριοθετημένες, ενώ ο σεβασμός των πολιτικών συνθηκών και των οικονομικών και στρατιωτικών συμβάσεων δεδομένος. Για το ίδιο το Ισραήλ, η παρουσία ενός στρατιωτικού καθεστώτος στην εξουσία των κρατών αυτών σήμαινε ταυτόχρονα ευθυγράμμιση με μέρος των συμφερόντων και της στρατηγικής των ΗΠΑ στην περιοχή, αλλά και εγγύηση της διατήρησης του status quo. Έτσι, μετά τις εξεγέρσεις της «Αραβικής Άνοιξης» και την ανατροπή μέρους των στρατιωτικών καθεστώτων στα κράτη της Μέσης Ανατολής, ο σχεδιασμός διενέργειας δημοκρατικών εκλογών μετέστρεφε τα δεδομένα για το Ισραήλ. Διαμορφωνόταν, δηλαδή η πιθανότητα ανάληψης της εξουσίας από κόμματα τα οποία δεν

⁹⁴ Guzansky, "Israel and the Arab Gulf states: from tacit cooperation to reconciliation", ό.π., 142.

θα έτρεφαν φιλικά αισθήματα και δεν θα σεβόντουσαν τις προγενέστερες συνθήκες με το ισραηλινό κράτος.⁹⁵

Εντωμεταξύ, η εξάπλωση του δικτύου της Αλ-Κάιντα (μέσω κυρίως της οργάνωσης Αλ-Νούσρα) και οι εντυπωσιακές επιτυχίες του «Ισλαμικού Κράτους» του Αμπού Μπάκρ Αλ-Μπαγκντάντι στη Συρία και στο Ιράκ το 2015-2016, διεύρυναν όλο και περισσότερο τα πιθανά σενάρια σχετικά με την τροπή που θα μπορούσαν να πάρουν οι εξελίξεις. Βέβαια, το Ισραήλ δεν ήταν ο άμεσος ενδιαφερόμενος κατά τη διάρκεια του συριακού εμφυλίου και τις εχθροπραξίες στο Ιράκ. Οι δύο τρομοκρατικές οργανώσεις ήταν αφοσιωμένες στον μεταξύ τους ανταγωνισμό και στην εδραίωση της επιρροής και κυριαρχίας στην περιοχή. Ως προς την περίπτωση του «Ισλαμικού Κράτους», η ιδιομορφία του ως «hybrid state»⁹⁶ κάνει την λήψη αποφάσεων αναφορικά με αυτό ιδιαίτερα πολύπλοκη για το Ισραήλ. Θα σημειώσουμε πάντως ότι παρά το γεγονός ότι οι δύο τρομοκρατικές οργανώσεις είναι απασχολημένες με τον συριακό εμφύλιο, «οι ομάδες αυτές [...] είναι ορκισμένοι εχθροί του Ισραήλ, έχουν σε ορισμένες περιπτώσεις ενεργήσει κατά αυτού ή ισραηλινούς στόχους, και κάποια στιγμή θεωρείτο πιθανό να εστιάσουν την προσοχή τους στο Ισραήλ».⁹⁷ Όπως απέδειξαν οι τρομοκρατικές επιθέσεις του 2015-2016, η συρρίκνωση της κυριαρχίας τους, τις προτρέπει να καλέσουν ή να οργανώσουν χτυπήματα στον δυτικό κόσμο, με σκοπό τη μεταφορά του παιγνίου σε διαφορετική σκακιέρα.⁹⁸

Το Ισραήλ προτίμησε να κρατήσει τις αποστάσεις του και να περιμένει μέχρι να ομαλοποιηθεί η δημιουργηθείσα κατάσταση στη Μέση Ανατολή. Δεν ακολούθησε το παράδειγμα της Τουρκίας, η οποία έσπευσε να αναγνωρίσει το νεοσυσταθέν καθεστώς υπό το κόμμα της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην Αίγυπτο. Το στρατιωτικό πραξικόπημα

⁹⁵ Amichai Magen, “Comparative Assessment of Israel’s Foreign Policy response to the Arab Spring”, *Journal of European Integration*, 37:1 (2015), 114-115.

⁹⁶ Με τον όρο «hybrid state» χαρακτηρίζεται το «Ισλαμικό Κράτος» διότι δεν πληροί όλα τα προαπαιτούμενα του ορισμού ενός κράτους, συγκεκριμένα αυτό της εδαφικής κυριαρχίας (καθώς τα σύνορά του δεν είναι σταθερά), της διεθνούς νομιμότητας και της αναγνωρισμένης κυβέρνησης.

⁹⁷ Στο Rabinovich, “Israel and the changing Middle East”, ό.π., 10.

⁹⁸ Όπως έγινε με την επίθεση τον Ιανουάριο του 2015 στο περιοδικό Charlie Hebdo στο Παρίσι και την βομβιστική ενέργεια στο αεροδρόμιο των Βρυξελλών μόλις ένα έτος αργότερα.

Stavros I. Drakoularakos, “Domestic Jihadism and the dawn of a new modus vivendi”, *International Security Observer* (29/1/2015).

Βλ. επίσης Stavros I. Drakoularakos, “Feeling out nation-state building in the Middle East”, *Centre for Mediterranean Middle East and Islamic Studies*, Middle East Bulletin 30 (Ιούνιος, 2016), 7-9.

που το ανέτρεψε ένα έτος αργότερα, επιβεβαίωσε τη νηφαλιότητα της ισραηλινής θέσης της αναμονής. Όπως αναλύει ο Amihai Magen, η στρατηγική του Ισραήλ ως προς τις εξελίξεις της «Αραβικής Άνοιξης» μπορεί να προσδιορισθεί με τρεις κατευθυντήριες γραμμές. Η πρώτη είναι αυτή της αποφυγής της διάχυσης του αντίκτυπου του συριακού εμφυλίου (δηλαδή των μαχητών και των προσφύγων) από διασυννοριακές πληθυσμιακές μετατοπίσεις στην ισραηλινή επικράτεια. Η δεύτερη αποτελείται από τη διατήρηση μιας λεπτής ισορροπίας μεταξύ της μη ανάμειξης και της αποτροπής. Με άλλα λόγια, το Ισραήλ αποφεύγει να στηρίξει κάποιο μέρος στις συγκρούσεις αλλά δείχνει την αποφασιστικότητά του να λάβει τα όπλα και να υπερασπίσει την εδαφική του ακεραιότητα. Η τελευταία και σημαντικότερη γραμμή για το Ισραήλ συνίσταται στην ανάδειξη του κινδύνου που ελλοχεύει από την ανάπτυξη του πυρηνικού προγράμματος του Ιράν. Οι ιθύνοντες του Ισραήλ θεωρούν πως η «Αραβική Άνοιξη» και ο συριακός εμφύλιος αποσπών την προσοχή της διεθνούς κοινότητας από την εξέλιξη αυτή, η οποία θεωρείται αμεσότερη και ικανή να αποβεί περισσότερο επικίνδυνη, σε βάθος χρόνου, για τη βιωσιμότητα του κράτους. Γι' αυτόν τον λόγο, το Ισραήλ κατακρίνει σε κάθε ευκαιρία τη σύναψη αλλά και τη διαδικασία υλοποίησης της συμφωνίας του Ιράν με τις Ηνωμένες Πολιτείες σχετικά με τον περιορισμό του πυρηνικού του προγράμματος. Ωστόσο, θα σημειώσουμε πως οι εξελίξεις στο συριακό αλλά και η πάροδος του χρόνου μετά τη συμφωνία για το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν, δείχνουν να έχουν μεταλλάξει ως ένα σημείο την αδιαλλαξία του Ισραήλ σε αυτόν τον τομέα. Κατά τη διάρκεια του 2016, η έμφαση από την πλευρά των ιθυνόντων του Ισραήλ φαίνεται να αποδίδεται στη δράση των ομάδων της Χεζμπολάχ στο Λίβανο και κατ'έπекταση στο συριακό έδαφος.⁹⁹

Παράλληλα, ο συριακός εμφύλιος και η ρευστή – ακόμα - κατάληξη προσφέρει ελπίδα στην ιθύνουσα τάξη του Ισραήλ αναφορικά με την πιθανότητα ανόδου ενός καθεστώτος, το οποίο δεν θα βρίσκεται υπό την άμεση επιρροή του σιιτικού καθεστώτος του Ιράν.¹⁰⁰ Έτσι, ένα ενωμένο κράτος της Συρίας υπό σουνιτικό έλεγχο μπορούσε

⁹⁹ Dalia Dassa Kaye, "Israel's Iran Policies after the Nuclear Deal", *RAND*, Perspectives (2016), 1-2. Βλ. επίσης Magen, "Comparative Assessment of Israel's Foreign Policy response to the Arab Spring", ό.π., 122-123.

Yaroslav Trofimov, "Israel's Main Concern in Syria: Iran, not ISIS", *The Wall Street Journal* (17/3/2016).

¹⁰⁰ Οι δεσμοί του Μπασάρ Αλ-Άσαντ με το Ιράν είχαν τοποθετήσει τη Συρία εντός της σφαίρας συμφερόντων του και ως τον πλησιέστερο εχθρό του Ισραήλ σε όρους εδαφικής εγγύτητας.

ενδεχομένως να διατηρεί ομαλότερες σχέσεις με το Ισραήλ, όπως έχει αποδειχθεί στο παρελθόν με τα κράτη του Κόλπου, την Αίγυπτο ή και την Τουρκία. Μια ανατρεπτική εξέλιξη τέτοιου μεγέθους ίσως άλλαζε τα δεδομένα για το Ισραήλ και θα του επέτρεπε να ενισχύσει τις προσπάθειες αναδιαμόρφωσης και θεμελίωσης του νέου δόγματος περιφερειακής στρατηγικής του. Η αναβίωση του δόγματος των δεκαετιών 1950-1970 οφείλεται στην ανακατάταξη των συμμαχιών με τα κράτη, τα οποία βίωσαν έμμεσα ή άμεσα την «Αραβική Άνοιξη» και την επιτακτικότητα της ανάγκης εύρεσης νέων εταίρων, οι οποίοι θα βρίσκονται εκτός των σφαιρών επιρροής του Ιράν, της Τουρκίας και του αραβικού κόσμου γενικότερα. Όπως θα δούμε σε επόμενο σχετικό κεφάλαιο εκτενέστερα, τα κράτη τα οποία θα προσεγγίσει το Ισραήλ θα τοποθετούνται γεωγραφικά στη Νότια Ευρώπη, στον Καύκασο και στη Μεσόγειο.¹⁰¹

¹⁰¹ Magen, “Comparative Assessment of Israel’s Foreign Policy response to the Arab Spring”, ό.π., 124-125. Βλ. επίσης IISS Strategic Comments, “Arab upheavals prompt concerns in Israel”, 17:4 (2011).

7. Το ζήτημα «Παλαιστίνη» ως νέο τουρκικό εργαλείο πολιτικής

Καίριο ζήτημα για τα αραβικά κράτη κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα αποτελούσε αυτό των παλαιστινιακών εδαφών τα οποία θεωρούσαν υπό ισραηλινή κατοχή. Οποιαδήποτε ενέργεια της Τουρκίας ως προς αυτό το ζήτημα θα έπρεπε να λάβει υπόψη και να τύχει επεξεργασίας βάσει των προτεραιοτήτων της: τον φόβο της σοβιετικής επιρροής, τις σχέσεις με τη Δύση και με το Ισραήλ και αυτές με τα αραβικά κράτη. Έτσι, κατά τη διάρκεια των τεσσάρων αραβο-ισραηλινών πολέμων, η Τουρκία προσπαθεί να εφαρμόσει μια πολιτική ίσων αποστάσεων, καταδικάζοντας στην πράξη ισραηλινές ενέργειες όταν αυτές αντιτίθενται στις αποφάσεις του Συμβουλίου Ασφαλείας και υποβαθμίζοντας τις διπλωματικές σχέσεις, αλλά διαβεβαιώνοντας συγχρόνως τους ισραηλινούς ιθύνοντες για τη διατήρησή τους κεκλεισμένων των θυρών.¹⁰²

Οι εξελίξεις της δεκαετίας του 1970 μετέβαλαν τα προαναφερθέντα δεδομένα. Πέρα από τις οικονομικές δυσκολίες που προκλήθηκαν από τις πετρελαϊκές κρίσεις, το Κυπριακό ζήτημα και η στήριξη των αραβικών κρατών στη Δημοκρατία της Κύπρου, ώθησε την Τουρκία να προχωρήσει σε ανοίγματα προς τον αραβικό κόσμο. Η ελπίδα ήταν ότι η καλλιέργεια αγαθότερων σχέσεων θα μετατόπιζε την υποστήριξη του αραβικού κόσμου και θα έφερνε πιο κοντά την Τουρκία στην ικανοποίηση των αξιώσεών της και ενδεχομένως στην εν μέρει νομιμοποίηση των ενεργειών της. Στο πλαίσιο αυτής της συλλογιστικής, το Παλαιστινιακό ζήτημα έλαβε εντονότερη δυναμική στη ρητορική της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Εξάλλου, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η «αδερφική» στάση των αραβικών κρατών ως προς το Κυπριακό ζήτημα, οφειλόταν στο γεγονός ότι οι Παλαιστίνιοι και οι Κύπριοι βρισκόντουσαν υπό το καθεστώς παράνομης κυριαρχίας ξένων κατοχικών δυνάμεων. Συνεπώς, στόχος της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής θα συνίστατο στο να αντιστρέψει ή έστω να μετριάσει αυτήν την αρνητική εικόνα. Το 1970 αποφάσισε να στηρίξει επίσημα την επίλυση του Παλαιστινιακού ζητήματος και να λάβει μια ευκρινέστερη θέση επί του θέματος, τόσο στις συνόδους της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ, όσο και σε διεθνή συνέδρια. Δεν είναι τυχαίο βέβαια, ότι η ίδια η Γενική Συνέλευση εκείνη την εποχή είχε αρχίσει να αναφέρεται εντονότερα στο θέμα αλλά και στα

¹⁰² Ofra Bengio, “Turkey’s Changing Role”, Strengthening the forces of moderation in the Israeli-Palestinian Conflict: the role of the European Union after the Gaza War, *Clingendael Institute & Truman Institute* (Οκτώβριος, 2009), 24.

δικαιώματα των ίδιων των Παλαιστινίων. Κατά συνέπεια, το έδαφος ήταν πρόσφορο για την Τουρκία να προωθήσει τη νέα εξωτερική της πολιτική χωρίς να βλάψει τις σχέσεις της με το Ισραήλ.¹⁰³

Παρά ταύτα, η τουρκική εξωτερική πολιτική αναφορικά με το Παλαιστινιακό δεν απαιτούσε την καλλιέργεια ιδιαίτερα καλών σχέσεων με την Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ). Η ΟΑΠ εγκαινίασε επίσημη αντιπροσωπεία στην Άγκυρα μόλις το 1979. Τα αίτια αυτής της καθυστέρησης μπορούν να αναζητηθούν στον αρχικό χαρακτηρισμό της ΟΑΠ ως τρομοκρατικής οργάνωσης, στην στήριξη που παρείχε ο ηγέτης της ΟΑΠ Γιάσερ Αραφάτ στα αιτήματα της Δημοκρατίας της Κύπρου, αλλά και ιδιαίτερα στην τουρκική πεποίθηση ότι Κούρδοι μαχητές του ΡΚΚ εκπαιδεύονταν σε στρατιωτικά κέντρα της ΟΑΠ που βρισκόντουσαν σε συριακό έδαφος. Θα σημειώσουμε ότι αυτή η δυσπιστία, σε συνδυασμό με τις προσπάθειες της Τουρκίας να μετριάσει ή να ισορροπήσει τις συνέπειες της πράξης αναγνώρισης της ΟΑΠ, οδήγησαν στην εγκατάσταση υποβαθμισμένης αντιπροσωπείας της ΟΑΠ στην Άγκυρα, αντίστοιχης με αυτήν που η Τουρκία διατηρούσε στο Ισραήλ. Στην ουσία, αποτέλεσε προσπάθεια διατήρησης των ισορροπιών μεταξύ της σχέσης με τα αραβικά κράτη και αυτής με το Ισραήλ και τη Δύση.¹⁰⁴

Το τέλος της εποχής του Ψυχρού Πολέμου, όπως έχουμε πει, μετέβαλε τη θέση της Τουρκίας τόσο στο διεθνές σύστημα όσο και στην ίδια την περιφέρειά της. Την ίδια εποχή, οι εξελίξεις ως προς το Παλαιστινιακό ζήτημα λάμβαναν νέα τροπή με την ιντιφάντα στα τέλη της δεκαετίας του 1980, όπως και με τη διαδικασία του Όσλο και τον οδικό χάρτη της δεκαετίας του 1990. Ως ένα βαθμό, το ρόλο του συνομιλητή στη συζήτηση για το Παλαιστινιακό λάμβαναν πλέον οι ίδιοι οι Παλαιστίνιοι και όχι τα αραβικά κράτη. Η Τουρκία αναγνώρισε την εξόριστη κυβέρνηση της Παλαιστίνης στις 15 Νοεμβρίου του 1988, και κατέστη η πρώτη χώρα του ΝΑΤΟ η οποία προέβη σε αυτήν την ενέργεια. Η αναγνώριση αυτή από την πλευρά της Τουρκίας υποβοηθήθηκε από την προθυμία της ΟΑΠ να απομακρυνθεί από τρομοκρατικές ενέργειες, να αναγνωρίσει το δικαίωμα

¹⁰³ Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s", *International Journal of Middle East Studies*, 25:1 (Φεβρουάριος, 1993), 95-97.

¹⁰⁴ Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s", ό.π., 98-100. James Abadi, "Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations", *The Journal of Conflict Studies*, 15:2 (1995), 9-11.

ύπαρξης του κράτους του Ισραήλ, όπως και να αποδεχθεί όλες τις αποφάσεις των Ηνωμένων Εθνών σχετικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα. Το τελευταίο θα αποκτήσει μια αυτόνομη δυναμική για την οποία δεν θα κρίνεται απαραίτητο πλέον να βρίσκει ομόφωνα ή συναινετικά τα κράτη του αραβικού κόσμου και την Τουρκία.¹⁰⁵

Η ΟΑΠ, ως γνωστόν, ιδρύθηκε από τον Πρόεδρο Νάσερ και αποτέλεσε αρχικά εργαλείο πολιτικής της Αιγύπτου. Παράλληλα, τις δεκαετίες του 1950-1960, είχαν ιδρυθεί δύο επαναστατικές οργανώσεις στην περιοχή της Παλαιστίνης: η Φατάχ (1950) και το Λαϊκό Μέτωπο για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (1967). Οι «φενταγίν» ή «μαχητές ελευθερίας» οι οποίοι στελέχωναν τις δύο αυτές οργανώσεις δεν διατηρούσαν καλές σχέσεις με την ΟΑΠ, καθώς θεωρούσαν ότι δεν προωθούσε αμιγώς τα Παλαιστινιακά συμφέροντα, αλλά τα αιγυπτιακά. Ωστόσο, η ανάληψη της ηγεσίας της ΟΑΠ από τον ιδρυτή της Φατάχ, Γιάσερ Αραφάτ, το 1969, αλλάζει την τροπή των πραγμάτων. Σε συνδυασμό με την αποφυγή ανάληψης ή στήριξης τρομοκρατικών ενεργειών, όπως και με την άοπλη εξέγερση της «αντιφάντα» (ή η «επανάσταση με τις πέτρες») του 1988, η ΟΑΠ αναδεικνύεται, σε αντίθεση με τα ιδρυτικά δεδομένα της, ως ο κατεξοχήν εκπρόσωπος των δικαιωμάτων των Παλαιστινίων. Συγκριτικά με τις άλλες παλαιστινιακές οργανώσεις της εποχής, θεωρείται η πλέον διαλλακτική και διατεθειμένη να διαπραγματευθεί οργάνωση. Το γεγονός αυτό της προσφέρει την πολυπόθητη διεθνή νομιμότητα από τον αραβικό κόσμο αρχικά, και από την Σοβιετική Ένωση και τον ΟΗΕ στη συνέχεια. Θα σημειώσουμε σε αυτό το σημείο δύο επιπρόσθετους παράγοντες, οι οποίοι διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην ανάδειξη της ανεξαρτησίας κινήσεων της ΟΑΠ, και στην αναγνώριση αυτής από τα αραβικά κράτη. Ο πρώτος ήταν η απομάκρυνση της Αιγύπτου από την ενασχόληση με το Παλαιστινιακό ζήτημα μετά τον τέταρτο αραβο-ισραηλινό πόλεμο του 1973. Ο δεύτερος ήταν η αποκήρυξη από την πλευρά της Ιορδανίας των δικαιωμάτων της επί της Δυτικής Όχθης και η αναγνώριση της ΟΑΠ ως επίσημου εκπροσώπου των Παλαιστινίων το 1988. Η προσέγγιση της Ιορδανίας με το Ισραήλ οδήγησε στη σύναψη συνθήκης ειρήνης το 1994. Έτσι, αποτέλεσε το δεύτερο αραβικό κράτος μετά την Αίγυπτο (συμφωνία Καμπ Ντέιβιντ 1978) το οποίο καλλιεργεί ειρηνικές σχέσεις με το Ισραήλ. Κατά συνέπεια, με τους δύο βασικούς πρωτεργάτες των τεσσάρων αραβο-ισραηλινών

¹⁰⁵ Abadi, "Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations", ό.π., 9.

πολέμων «εκτός παιχνιδιού», η ΟΑΠ χαίρει πλέον ελευθερίας κινήσεων, ανεξαρτήτως συμφερόντων εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής των άλλων αραβικών κρατών.¹⁰⁶

Επιπρόσθετα, όσον αφορά τις προσπάθειες διασύνδεσης του Παλαιστινιακού με το Κυπριακό ζήτημα, η τουρκική εξωτερική πολιτική θεωρήθηκε αποτυχημένη. Η διακήρυξη της ανεξαρτησίας της αποσχιστικής «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βορείου Κύπρου» το 1983 δεν στηρίχθηκε από κανένα κράτος του αραβικού κόσμου και αναγνωρίστηκε μόνο από την ίδια την Τουρκία. Όπως έχει προαναφερθεί, οι εξελίξεις στο Παλαιστινιακό επιτρέπουν στην Τουρκία να αναλάβει σημαντικότερες πρωτοβουλίες όσον αφορά τις επαφές με τους ισραηλινούς παράγοντες και να καλλιεργήσει, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990, μια στενότερη σχέση με το Ισραήλ, η οποία κατέληξε στη σύναψη οικονομικών, εμπορικών, τουριστικών και πολιτικών συμβάσεων. Ωστόσο, οι αρχές της δεκαετίας του 2000 και ο πόλεμος στη λωρίδα της Γάζα, μετατοπίζουν εκ νέου το ενδιαφέρον της Τουρκίας αναφορικά με το Παλαιστινιακό και το πως αντιλαμβάνεται τις σχέσεις της με το Ισραήλ.

Επισημαίνουμε ότι η χρονική συγκυρία της αναβίωσης του ενδιαφέροντος του τουρκικού πολιτικού κόσμου για το Παλαιστινιακό ζήτημα δεν είναι τυχαία. Συμπίπτει χρονικά, με την άνοδο στην εξουσία, το 2002, του κόμματος ΑΚΡ του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, και την μετέπειτα ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον ίδιο το επόμενο έτος.¹⁰⁷ Είναι γεγονός πως η τύχη και η ζωή των Παλαιστινίων ήταν θέμα που απασχολούσε τον μέσο Τούρκο πολίτη. Κατά συνέπεια, η υπεράσπιση του ζητήματος αυτού μπορούσε να αποφέρει ένα διττό όφελος για την κυβέρνηση στη εξουσία. Από τη μια πλευρά, έφερνε εκ νέου στο προσκήνιο ένα ιδιαίτερα δημοφιλές θέμα για την τουρκική κοινωνία, του οποίου η κυβέρνηση εμφανιζόταν ως προστάτης. Από την άλλη πλευρά, η ανανεωμένη ενασχόληση του κράτους της Τουρκίας, τη δεκαετία του 2000, με το Παλαιστινιακό θα συμβάδιζε με την προσπάθεια του Ερντογάν και του θεωρητικού του και μετέπειτα

¹⁰⁶ P.J. Vatikiotis, *Arab Regional Politics in the Middle East* (Νέα Υόρκη: St Martin's Press, 1984), 227-229. Βλ. επίσης Ηρακλείδης, *Η Αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση. Η προβληματική της ειρηνικής επίλυσης*, ό.π., 93-94.

Aaron David Miller, "Changing Arab Attitudes toward Israel", *Orbis* (Χειμώνας, 1988), 77.

¹⁰⁷ Ο Erdogan είχε ιδρύσει το ΑΚΡ αλλά αδυνατούσε να αναλάβει οποιαδήποτε πολιτικό αξίωμα λόγω της σχετικής απαγόρευσης με την οποία είχε καταδικαστεί το 1998 μετά από ομιλία που θεωρήθηκε ότι έβλαπτε βασικά κεμαλικά συμφέροντα. Μετά την άνοδο του ΑΚΡ στην εξουσία, η απαγόρευση αυτή άρθηκε με συνοπτικές διαδικασίες.

υπουργού εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου να δημιουργήσει τις συνθήκες για την ανάληψη ενός κεντρικού ρόλου στα πράγματα του αραβικού κόσμου.¹⁰⁸

Το πρώτο σκέλος της αναμόχλευσης του ζητήματος εμφανίζεται εντονότερα σε προεκλογικές περιόδους, όπως του 2007. Ως προς το δεύτερο σκέλος, παρατηρούμε μια προσπάθεια από την πλευρά των Τούρκων ιθυνόντων να δημιουργήσουν ένα πλαίσιο αναφορικά με το ρόλο της Τουρκίας στον αραβικό κόσμο το οποίο θα υπερβαίνει του προηγούμενου της ρόλου. Μέχρι εκείνη την περίοδο, η Τουρκία απέφευγε ενέργειες ή δηλώσεις οι οποίες θα μπορούσαν να ερμηνευτούν ως ανάληψη μιας συγκεκριμένης και άτεγκτης τοποθέτησης ως προς το Παλαιστινιακό. Η σταθερά αυτή της παρείχε τη δυνατότητα να απολαμβάνει το ρόλο του «facilitator» ή του ουδέτερου μεσολαβητή στα φλέγοντα σχετικά ζητήματα. Με την επικέντρωση των ΗΠΑ στο Ιράκ και το τρομοκρατικό δίκτυο της οργάνωσης της Αλ-Κάιντα, αλλά και την επίσημη πλέον αποτυχία και το πάγωμα της διαδικασίας του Όσλο της δεκαετίας του 1990, άνοιγαν νέοι δρόμοι για την Τουρκία. Ως εκ τούτου, η Τουρκία προχώρησε με μια παλαιστινιακή πολιτική η οποία ευελπιστούσε να παράσχει λύσεις και ενδεχομένως να φέρει πιο κοντά τους ιθύνοντες των παλαιστινιακών εδαφών και του κράτους του Ισραήλ. Σαφώς, η βελτίωση των σχέσεων της Τουρκίας με την Συρία μετά το 2000 και η παράλληλη εκχειρία με το PKK (τα «κουρδικά ανοίγματα») παρείχε τα εχέγγυα στην τουρκική εξωτερική πολιτική να χαράζει μια πορεία περισσότερο τολμηρή και με σαφέστερες βλέψεις.¹⁰⁹

Ωστόσο, σημαντικότερη τομή στην πορεία της εξωτερικής της πολιτικής αποτέλεσε η αναγνώριση και η έναρξη επίσημων επαφών με την οργάνωση της Χαμάς το 2006. Το προηγούμενο έτος, η Χαμάς είχε κερδίσει τις εκλογές στην Παλαιστινιακή Αρχή. Ο ηγέτης της Χαμάς Χάλιντ Μισάλ επισκέφτηκε την Άγκυρα το Φεβρουάριο του 2006 και έτσι μια νέα σελίδα γύρισε όσον αφορά το ρόλο της Τουρκίας στο ισραηλινό-

¹⁰⁸ Bengio, “Turkey’s Changing Role”, ό.π., 25.

Βλ. επίσης Bulent Aras, “Turkish-Israeli Relations after the Apology”, *The German Marshall Fund of the United States* (12/4/2013), 2.

¹⁰⁹ Gürkaynak, “Turkey as a third party in Israeli-Palestinian conflict: assessment and reflections”, ό.π., 98. Βλ. επίσης Meliha Benli Altunisk & Esra Cerag Cuhadar, “Turkey’s Search for a Third Party Role in Arab–Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?”, *Mediterranean Politics*, 15:3 (2010), 380.

Esra Çuhadar Gürkaynak, “Turkey as a third party in Israeli-Palestinian conflict: assessment and reflections”, *Perceptions* (Φθινόπωρο, 2007), 102-103.

παλαιστινιακό θέμα. Παρά ταύτα, η αναγνώρισή της από τα κράτη του Διεθνούς κοινότητας αποτέλεσε αμφιλεγόμενο θέμα λόγω της ιδιαίτερα φονικής δράσης της οργάνωσης, την άρνηση αναγνώρισης του Ισραήλ, αλλά και τον χαρακτηρισμό της από μέρος του δυτικού κόσμου ως τρομοκρατικής. Με την αναγνώριση του 2006, η Τουρκία έγινε ένα από τα πρώτα κράτη που συνήψε σχέσεις με την Χαμάς. Κατ' αυτόν τον τρόπο, εγκατέλειπε τη θέση του ουδέτερου μεσολαβητή και αναλάμβανε έναν ενεργότερο ρόλο στις προσπάθειες επίλυσης του Παλαιστινιακού ζητήματος. Βέβαια, όπως αναφέρει ο Esra Cuhadar Gürkaynak, «η ισραηλινή κυβέρνηση, ορισμένα αραβικά κράτη και οι ΗΠΑ απέφευγαν να επικροτήσουν τον ενεργότερο μεσολαβητικό ρόλο της Τουρκίας».¹¹⁰ Για την Τουρκία, η Χαμάς αποτελούσε νόμιμο συνομιλητή καθώς είχε κερδίσει τις εκλογές του 2006, καθώς και έναν «ταιριαστό εταίρο για την ειρήνη αν προσεγγιστεί σωστά σε ένα έντιμο περιβάλλον».¹¹¹ Η καλλιέργεια των σχέσεων με την Χαμάς και η παράλληλη διατήρηση αυτών με το Ισραήλ της επέτρεψαν να προχωρήσει στην προώθηση οικονομικών και εμπορικών πρωτοβουλιών, οι οποίες θα είχαν απήχηση τόσο στον ευρύτερο αραβικό κόσμο όσο και στο εσωτερικό της Τουρκίας, καθώς οι βουλευτικές εκλογές του 2007 πλησίαζαν.¹¹²

Έτσι, η Τουρκία καλλιέργησε σχέσεις τόσο με την Χαμάς όσο και με την Χεζμπολάχ. Παρά το γεγονός ότι οι επαφές με την τελευταία δεν λάμβαναν επίσημο χαρακτήρα θα αποτελέσουν σημείο αναφοράς στην βελτίωση των σχέσεων της Τουρκίας με το Ιράν. Η προσέγγιση με την Χαμάς οδήγησε στην ανάληψη πρωτοβουλιών ιδιαίτερα στον οικονομικό τομέα όσον αφορά τα εδάφη της Παλαιστινιακής Αρχής. Κατά συνέπεια, εγκαινιάστηκε η πρωτοβουλία της «βιομηχανίας για την ειρήνη» από την Ένωση Τουρκικών Επιμελητηρίων και Ανταλλαγής Αγαθών στη λωρίδα της Γάζα και στη Δυτική Όχθη, με στόχο την εγκατάσταση της ειρήνης και της συνεργασίας μεταξύ της Τουρκίας, της Παλαιστινιακής Αρχής και το Ισραήλ, μέσω της οικονομικής ανάπτυξης και την προσέλκυση μακροχρόνιων επενδύσεων. Η ιδέα που τροφοδότησε αυτές τις αποφάσεις

¹¹⁰ Στο Gürkaynak, “Turkey as a third party in Israeli-Palestinian conflict: assessment and reflections”, ό.π., 101.

¹¹¹ Στο Aras, “Turkish-Israeli Relations after the Apology”, ό.π., 2.

¹¹² Altunisk & Cuhadar, “Turkey's Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?”, ό.π., 387-388.

Βλ. επίσης Jay Alan Sekulow, “Turkey-Israel Relations”, *Journal of the Oxford Centre for the Study of Law & Public Policy*, 1:1 (2015), 15.

ήταν αυτή της εγκατάστασης ενός «μηχανισμού μετάλλαξης σύγκρουσης» («conflict transformation mechanism»)).¹¹³ Στο πλαίσιο των πρωτοβουλιών αυτών οργανώθηκε το «Συνέδριο της Άγκυρας» το 2007 με στόχο την περαιτέρω εξάπλωση των βοηθητικών ενεργειών με επενδύσεις, δάνεια, καθώς και την απασχόληση του πληθυσμού των παλαιστινιακών εδαφών. Παρά το γεγονός ότι ο «πόλεμος της Γάζα» ή η «Operation Cast Lead» του 2008-2009 πάγωσε αυτές τις πρωτοβουλίες, αν λάβει κανείς υπόψη το γεγονός ότι μισό αιώνα νωρίτερα, η Τουρκία είχε εμποδίσει Τούρκους εθελοντές από το να συμμετάσχουν στο πλευρό των Παλαιστινίων κατά τη διάρκεια του πρώτου αραβο-ισραηλινού πολέμου του 1948-1949, η μεταστροφή που είχε επιτευχθεί στην τουρκική εξωτερική πολιτική ήταν 180 μοιρών. Βέβαια, η τουρκική εξωτερική πολιτική ως προς το Παλαιστινιακό διατήρησε τη γραμμή της επίλυσης της ανθρωπιστικής κρίσης και της προώθησης του «two-state solution» μέσω των μηχανισμών των Ηνωμένων Εθνών.¹¹⁴

Επιπρόσθετα, η έμφαση στην ανθρωπιστική κρίση και στο σεβασμό των ανθρωπιστικών αρχών ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής στον τουρκικό πολιτικό δημόσιο χώρο και επικροτήθηκε από μεγάλο ποσοστό του τουρκικού πληθυσμού. Έτσι, με βάση μια δημοσκόπηση του 2000 στην Τουρκία, «το 71% των Τούρκων εκδήλωναν ενδιαφέρον για τα παλαιστινιακά ζητήματα, και το 60% απαιτούσαν ένα πιο ενεργό τουρκικό ρόλο ως προς τα συμφέροντα των Παλαιστινίων»¹¹⁵. Τα στατιστικά στοιχεία των μεταγενέστερων ετών συνέχισαν να κυμαίνονται σε αυτές τις τιμές, ουσιαστικά επικυρώνοντας τις ενέργειες των κυβερνήσεων που ακολούθησαν. Το Παλαιστινιακό σε συνδυασμό με άλλα καίρια ζητήματα στην τουρκική δημόσια πολιτική σκηνή, όπως το Κουρδικό και δικαστικές υποθέσεις που αφορούσαν στρατιωτικούς παράγοντες, κέντριζαν το ενδιαφέρον του τουρκικού πληθυσμού, και χρησιμοποιήθηκαν ανενδοίαστα προς όφελος της επιμήκυνσης της παραμονής του ΑΚΡ και του Ερντογάν στην εξουσία. Βέβαια, η

¹¹³ Στο Gürkaynak, “Turkey as a third party in Israeli-Palestinian conflict: assessment and reflections”, ό.π., 105.

¹¹⁴ Bulent Aras. “Turkey and the Palestinian Question”, *SETA Foundation for Political Economic and Social Research* (Ιανουάριος, 2009), 5.

Βλ. επίσης Efraxia Nerantzaki, “Turkey-Hamas-Hezbollah: A new Trinity”, *Centre for Mediterranean, Middle East and Islamic Studies*, Policy Paper no 6 (9/2/2012), 4-5.

Altunisck & Cuhadar, “Turkey's Search for a Third Party Role in Arab–Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?”, ό.π., 382-383.

Sekulow, “Turkey-Israel Relations”, ό.π., 15

¹¹⁵ Aras. “Turkey and the Palestinian Question”, ό.π., 7.

έμφαση της Τουρκίας στο Παλαιστινιακό και η ανάληψη μιας περισσότερο αρνητικής στάσης ως προς το Ισραήλ δεν της απέφεραν μόνο οφέλη στο εσωτερικό, αλλά και στο εξωτερικό: «για την πλειοψηφία των Αράβων, ο Πρωθυπουργός Ερντογάν θα αποτελούσε τον πιο συμπαθή πολιτικό στον κόσμο το 2010».¹¹⁶

¹¹⁶ Στο André Bank & Roy Karadag, “The Political Economy of Regional Power: Turkey under the AKP”, *German Institute of Global and Area Studies*, Working Paper no 204 (Σεπτέμβριος, 2012), 5.

Κεφάλαιο III
Η ρήξη και οι συνέπειές της

1. Η προσέγγιση της Τουρκίας με το Ιράν

Η τουρκική προσέγγιση με το Ιράν μπορεί να εξηγηθεί από μια σειρά εξελίξεων στα εσωτερικά πράγματα της Τουρκίας κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της διακυβέρνησης του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης (ΑΚΡ) υπό την ηγεσία του Ερντογάν. Υπό τη θεωρητική ηγεσία του Αχμέτ Νταβούτογλου, το ΑΚΡ προώθησε μια πολιτική επίλυσης του κουρδικού προβλήματος, γεγονός που πραγματοποιήθηκε με πρώτο χειροπιαστό βήμα τη σύναψη εκεχειρίας μεταξύ των κυβερνητικών δυνάμεων και των μαχητών του ΡΚΚ. Στο γενικότερο πλαίσιο του προγραμματισμού προώθησης των «κουρδικών ανοιγμάτων», οι σχέσεις μεταξύ της Συρίας και της Τουρκίας βελτιώθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Θα σημειώσουμε ότι κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων δεκαετιών του προηγούμενου αιώνα, η Συρία είχε εδραιωθεί ως ασφαλής έδρα για την οργάνωση της δράσης τόσο της Χεζμπολάχ και άλλων οργανώσεων με επιδίωξη την απελευθέρωση της περιοχής της Παλαιστίνης, όσο και των ανταρτών του ΡΚΚ. Το τελευταίο αυτό στοιχείο αποτελούσε μελανό σημείο στις προσπάθειες βελτίωσης των τουρκο-συριακών σχέσεων. Ωστόσο, η προστασία που παρείχε η Συρία στους αντάρτες του ΡΚΚ έλαβε τέλος στα τέλη της δεκαετίας του 1990.¹

Συγκεκριμένα, η ένταση μεταξύ της Συρίας και της Τουρκίας, μέχρι τότε στο επίπεδο της διπλωματικής αντιπαράθεσης, έφτασε στο αποκορύφωμά της στις 23 Ιανουαρίου του 1996, όταν η Άγκυρα παρέδωσε ρηματική διακοίνωση στην κυβέρνηση της Δαμασκού, προειδοποιώντας την τελευταία για σκληρή απάντηση στην πολιτική που είχε χαράξει. Η αναφερόμενη πολιτική ήταν αυτή της ελεύθερης οργάνωσης των ανταρτικών μονάδων του Εργατικού Κόμματος του Κουρδιστάν, και της παροχής προστασίας στον ίδιο τον ηγέτη τους. Θα σημειώσουμε σε αυτό το σημείο πως η χρονική αυτή συγκυρία συνέπιπτε με τη σύναψη στενότερων οικονομικών και στρατιωτικό-βιομηχανικών δεσμών με το Ισραήλ κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους. Στην πράξη, η Τουρκία θα δήλωνε δημόσια την αντίθεσή της στην πολιτική της Συρίας με την αναβάθμιση τόσο των σχέσεών της με το Ισραήλ, όσο και με την προγραμματισμένη

¹ Alan Makovsky, “Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph?”, *Middle East Insight* (Ιανουάριος/Φεβρουάριος, 1999).

Βλ. επίσης Michael Gunter, “Reopening Turkey's closed kurdish opening?”, *Middle East Policy*, XX:2 (Καλοκαίρι, 2013), 88-98.

μελλοντική αναβάθμιση των οπλικών της συστημάτων. Βεβαίως, οι συνθήκες αυτές δεν αποτέλεσαν το μοναδικό παράγοντα που οδήγησε στη στενότερη σύνδεση με το Ισραήλ. Ωστόσο, ο συνδυασμός της αντιπαλότητας μεταξύ του Ισραήλ, του Ιράν και των συμμάχων του – στην προκειμένη περίπτωση τη Συρία – αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα.²

Έτσι, η Τουρκία απείλησε με τη χρήση άμεσης ένοπλης βίας σε περίπτωση που η Συρία δεν άλλαζε την πολιτική της σχετικά με τη δράση του PKK. Υπό την τουρκική διπλωματική και πολιτική πίεση και στο πλαίσιο μια έκρυθμης κατάστασης που οδηγούσε σε τακτά χρονικά διαστήματα στην παρουσία τουρκικού στρατού στα σύνορα των δύο κρατών, η Συρία απέλασε τον ηγέτη του Εργατικού Κόμματος Αμπντουλάχ Οτσαλάν, ο οποίος συνελήφθη από τουρκικές δυνάμεις μερικούς μήνες αργότερα αφού πρώτα τον είχαν «σώσει» οι ελληνικές αρχές. Παράλληλα, υπογράφηκε Μνημόνιο Συνεννόησης μεταξύ των δύο μερών στα Άδανα, στις 20 Οκτωβρίου του 1998. Το Μνημόνιο στα Άδανα, παρά τη μη δεσμευτική του νομική αξία, αποτέλεσε σημείο αναφοράς στις τουρκο-συριακές σχέσεις των ετών που ακολούθησαν. Η Συρία αποκήρυξε τη στήριξή της στο PKK, γεγονός που ώθησε τους ιθύνοντες της Τουρκίας να την διαγράψουν από τον κατάλογο στρατιωτικών απειλών κατά της χώρας. Σύντομα, οι διπλωματικές σχέσεις των δύο κρατών αναβαθμίστηκαν, ενώ οι στρατιωτικοί παράγοντες προχώρησαν σε συναντήσεις σχετικά με την εκπαιδευτική συνεργασία των μονάδων τους. Η επίσκεψη του Πρόεδρου της Συρίας, Μπασάρ Αλ-Άσαντ, το 2004, στην τουρκική πρωτεύουσα έθεσε τέλος στη τουρκο-συριακή διαμάχη – τουλάχιστον ως προς το Κουρδικό ζήτημα.³

Στο πλαίσιο των νέων αυτών δεδομένων και λαμβάνοντας υπόψη τη διασύνδεση και τους αλληλέγγυους δεσμούς μεταξύ των ιθυνόντων της αλαουτικής Συρίας και του σιιτικού Ιράν, η Τουρκία επιδίωξε την επανεκκίνηση των ιρανο-τουρκικών σχέσεων. Ωστόσο, η τουρκο-ισραηλινή συνεργασία, η οποία είχε λάβει ανοικτό χαρακτήρα το 1996

² Gencer Ozcan, “Turkey’s Changing Neighbourhood Policy”, *The Turkish Yearbook*, vol XXXV (2004), 5. Βλ. επίσης Dennis Ross & Moran Stern, “The Role of Syria in Israeli-Turkish Relations”, *Georgetown Journal of International Affairs* (Καλοκαίρι/Φθινόπωρο, 2013).

³ Nick Danforth, “A Short History of Turkish Threats to invade Syria”, *Foreign Affairs* (31/7/2015). Βλ. επίσης Al-Jazeera, “Historic Turkey visit for Syrian leader” (5/1/2004). Barin Kayaoglu, “Five Lessons from Turkey’s 1998 Standoff with Syria”, *Al-Monitor* (6/9/2013). Amberin Zaman, “Turkey Celebrates Capture of Ocalan”, *The Washington Post* (18/2/1999). Hassan Kosebalaban, “The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is its Strategic Significance?”, *Middle East Policy Council* (2012).

με τη σύναψη οικονομικών σχέσεων, θα έπρεπε – τουλάχιστον κατά τη διάρκεια των συνομιλιών μεταξύ της Άγκυρας και της Τεχεράνης – να περιθωριοποιηθεί προς όφελος μιας ευκολότερης προσέγγισης του Ιράν από τους τουρκικούς ιθύνοντες. Ως γνωστόν, παρά τις άριστες σχέσεις μεταξύ του Ισραήλ και του Ιράν, μέχρι το 1979, και την από κοινού μυστική συνεργασία στο πλαίσιο της Trident, η Ιρανική Επανάσταση και η εδραίωση του θεοκρατικού σιιτικού καθεστώτος του Χομεϊνί καθιστούσε κάθε προσπάθεια τουρκο-ιρανικής προσέγγισης αδύνατη. Το Ιράν διακήρυττε την αντίθεσή του στην ύπαρξη του κράτους του Ισραήλ, οργάνωνε και στήριζε τη δράση της Χεζμπολάχ, καθιστώντας αδύνατη τη συμμετοχή αντιπροσώπων τους σε συνέδρια κορυφής ή και εκδηλώσεις.

Είναι γεγονός πως η διαφορετική κρατική, ιστορική, πολιτιστική και θρησκευτική ταυτότητα του Ιράν και της Τουρκίας δεν συνέβαλε στην προσέγγιση των δύο κρατών από το 1979 και έπειτα, και δεν βοήθησε στην προσπάθεια συνεργασίας. Από τη μία πλευρά, το Ιράν ήταν και είναι ένα θεοκρατικό καθεστώς σε ανοικτή διεθνή αντιπαράθεση με τις ΗΠΑ και το Ισραήλ, ενώ από την άλλη, η Τουρκία αποτελεί από την εποχή τη δεκαετία του 1920 κοσμικό καθεστώς, το οποίο βρισκόταν στενά συνδεδεμένο με τις ΗΠΑ μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο μέσω του Βορειοατλαντικού Συμφώνου, όπως και με το Ισραήλ. Ως προς τον θρησκευτικό τομέα, το Ιράν είναι, ως γνωστόν, σιιτικό καθεστώς, ενώ η Τουρκία ήταν κράτος με μεγάλη πλειοψηφία σουνιτικού μουσουλμανικού πληθυσμού. Τα δύο κράτη δεν θα μπορούσαν να είναι περισσότερο εκ διαμέτρου αντίθετα.⁴

Επιπρόσθετα, είχε καλλιεργηθεί με την πάροδο των ετών, μετά την Ισλαμική Επανάσταση του Ιράν το 1979, η πεποίθηση ότι η Τεχεράνη επεδίωκε την εξαγωγή της επανάστασης και σε άλλα κράτη της Μέσης Ανατολής, και ιδιαίτερα σε αυτά με κοσμικό πολιτειακό σύστημα. Ο σκοπός αυτός θα επιτυγχανόταν με τη διασύνδεση του Ιράν με ισλαμικές οργανώσεις ή οργανώσεις με έντονο αραβικό και σιιτικό στοιχείο. Τμήμα των Κούρδων είναι αλεβίτες, και ο αλεβισμός είναι η δεύτερη μεγαλύτερη θρησκευτική κοινότητα εντός της Τουρκίας μετά τη σουνιτική. Λόγω έλλειψης έγκυρων απογραφικών στοιχείων, καθώς η κουρδική μειονότητα και η αλεβιτική κοινότητα δεν έχουν

⁴ Daphne McCurdy, “Turkish-Iranian Relations: When Opposites attract”, *Turkish Policy Quarterly*, 7:2, 88.

αναγνωριστεί ως επίσημες, ο αριθμός τους, βάσει εκτιμήσεων, κυμαίνεται μεταξύ 13 με 18 και 15 με 20 εκατομμύρια Κούρδοι και αλεβίτες, αντίστοιχα.⁵

Υπό τις προαναφερόμενες συνθήκες, οποιαδήποτε τουρκική ενέργεια προς το Ιράν ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτική, παρά τη φανερή και καλοδεχούμενη πρόοδο στις συνομιλίες σε οικονομικά, πολιτιστικά και διπλωματικά ζητήματα, όπως αυτά των τουρκο-συριακών επαφών (που οδήγησαν στο Μνημόνιο του 1998). Σε κάθε περίπτωση, η παρουσία του Ισραήλ ως εταίρου της Τουρκίας λειτούργησε από ένα σημείο και ύστερα ως εμπόδιο στην περαιτέρω εξέλιξη των τουρκο-ιρανικών σχέσεων. Εν τέλει, στο ξεπέραςμα της τουρκο-συριακής διαμάχης, ή αλλιώς την Pax Adana, συμφώνησε και το Ιράν, το οποίο την συνυπέγραψε το 2003, 5 έτη αργότερα. Έτσι, θεωρήθηκε πως υπήρχαν στερεά θεμέλια για την προσπάθεια καλλιέργειας των τουρκο-ιρανικών σχέσεων, στο γενικότερο πλαίσιο της προώθησης της νέας εξωτερικής πολιτικής της Τουρκίας των «μηδενικών προβλημάτων» και της χρήσης «soft power» πρωτοβουλιών με τις γείτονες χώρες υπό την καθοδήγηση του Αχμέτ Νταβούτογλου. Σε γενικές γραμμές, ο χώρος της Μέσης Ανατολής όπως είχε πλέον διαμορφωθεί, το 2003, μπορούσε να αποτελέσει εύφορο έδαφος για την προσπάθεια ανάληψης ενός νέου πιο δραστήριου ρόλου για την τουρκική εξωτερική πολιτική. Οι παραδοσιακοί εχθροί της Τουρκίας είχαν αντιμετωπιστεί μέσω της διπλωματικής οδού ή είχαν δεν συμμετείχαν τόσο εντόνα πλέον στις διεθνείς εξελίξεις. Συγκεκριμένα, η Συρία και το Ιράν δεν βρισκόντουσαν στον κατάλογο εχθρικών κρατών της Τουρκίας, η Σοβιετική Ένωση είχε καταρρεύσει και ο κομμουνιστικός κίνδυνος είχε εκλείψει στις αρχές της δεκαετίας του 1990, ενώ το Ιράκ του Σαντάμ Χουσσεϊν θα καταλήξει «failed state» μετά την επέμβαση των ΗΠΑ, σύμφωνα με κατάλογο του 2005 του Foreign Policy και του Rank for Peace, όπου κατατάσσεται στην τέταρτη θέση μετά την Ακτή Ελεφαντοστού, τη Δημοκρατία του Κονγκό και το Σουδάν. Κατά συνέπεια, το γεωπολιτικό περιβάλλον της Τουρκίας είχε μεταλλαχθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε οι ιθύνοντές της να βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση με αποτέλεσμα να μπορούν να

⁵ Amanda Paul & Demir Murat Seyrek, “Freedom of Religion in Turkey – The Alevi issue”, *European Policy Centre* (24/1/2014).

Βλ. επίσης David Zeidan, “The Alevi of Anatolia”, *MERIA Journal*, 3:4 (Δεκέμβριος, 1999).

McCurdy, “Turkish-Iranian Relations: When Opposites attract”, ό.π., 97.

Tarhan Erdem, “How many Kurds live in Turkey”, *Hurriyet Daily News* (26/4/2013).

επιχειρήσουν τολμηρότερες κινήσεις εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής σημασίας και εμβέλειας.⁶

Επιπρόσθετα, το γεγονός ότι η Τουρκία και το κοινοβούλιό της είχαν αρνηθεί τη χρήση τουρκικού εδάφους στα στρατεύματα των ΗΠΑ κατά τη διάρκεια του Τρίτου Πολέμου του Κόλπου, το 2003, συνετέλεσε σε μεγάλο βαθμό στον να προλειάνει το έδαφος για την προσέγγιση με το Ιράν. Η επέμβαση των ΗΠΑ στο γειτονικό Ιράκ του Σαντάμ Χουσσείν ανησυχούσε τους ιθύνοντες του Ιράν, το οποίο σε συνδυασμό με τις κυρώσεις σχετικά με το πυρηνικό του πρόγραμμα, έβλεπε την επιρροή των ΗΠΑ να αυξάνεται εις βάρος των συμφερόντων του στην εγγύς και ευρύτερή του περιοχή. Στην πράξη, η τουρκική στάση, αναφορικά με την επέμβαση στο Ιράκ, λειτούργησε ως μήνυμα προς τους Ιρανούς ιθύνοντες. Παρά τις αντιπαραθέσεις του παρελθόντος ως προς τη δράση του ΡΚΚ, το Κουρδικό ζήτημα, τόσο εντός του Ιράν όσο και εντός της Τουρκίας λάμβανε νέα τροπή. Θα σημειώσουμε ότι η Τουρκία κατηγορούσε κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 το Ιράν ότι στήριζε και βοηθούσε τους αντάρτες του ΡΚΚ. Με την επέμβαση των ΗΠΑ στο Ιράκ και την παροχή βοήθειας από την κουρδική ιρακινή μειονότητα για την ανατροπή του Σαντάμ Χουσσείν και του σουνιτικού καθεστώτος, τα δεδομένα για την Τουρκία και το Ιράν άλλαξαν άρδην.⁷

Είναι γεγονός πως η ύπαρξη ευμεγέθους κουρδικής μειονότητας εντός και εκτός του Ιράν αποτέλεσε ανησυχητικό παράγοντα για το νέο υπο-διαμόρφωση ιρακινό καθεστώς. Από την πλευρά της, η Τουρκία αντιμετώπιζε με δυσπιστία τη δράση των ανταρτών του ΡΚΚ στα σύνορα με το Ιράκ εφόσον η Pax Adana τους είχε στερήσει την συριακή στήριξη. Έτσι, το κοινό κουρδικό πρόβλημα της Τουρκίας και του Ιράν αποτέλεσε παράγοντα επί του οποίου θα μπορούσαν να στηρίζουν τις σχέσεις τους.⁸

⁶ Brad Amburn, “The Failed States Index 2005”, *Foreign Policy* (22/10/2009).

Βλ. επίσης Soner Cagaptay & Tyler Evans, “The End of Pax Adana”, *The Washington Institute* (25/8/2012). David Gardner, “Turkey, Iran and Israel in a three-sided competition”, *Norwegian Peacebuilding Centre* (18/6/2010).

⁷ Anthony H. Cordesman, “The Real Outcome of the Iraq War: US and Iranian Strategic Competition in Iraq”, *Center for Strategic and International Studies* (8/3/2012).

Βλ. επίσης Strategic Comments, “Iran and Turkey: A Convergence of Interests?”, 12:4 (2016), 1-2. Soner Cagaptay & Zeynep Eroglu, “The PKK, PJAK, and Iran: Implications for U.S.-Turkish Relations”, *The Washington Institute* (13/6/2007).

Shannon Otterman, “IRAQ: US-Turkey Relations”, *Council on Foreign Relations* (31/3/2003).

⁸ Kosebalaban, “The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is its Strategic Significance?”, ό.π.

Το 2003 και τα έτη που ακολούθησαν ως το 2010 έλαβαν χώρα συναντήσεις και συνομιλίες μεταξύ των ιθυνόντων της Τεχεράνης και της Άγκυρας σε τεχνικό, υπουργικό και προεδρικό επίπεδο, οι οποίες οδήγησαν στη βελτίωση τόσο των οικονομικών όσο και των πολιτιστικών σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών. Όπως και στην περίπτωση της Συρίας, το Ιράν αφαιρέθηκε από τον κατάλογο στρατιωτικών απειλών της Τουρκίας. Συγκεκριμένα, υπογράφηκε συνθήκη ίδρυσης μηχανισμού ανταλλαγής φοιτητών και παροχής επιχορηγήσεων, αλλά και συμβάσεις σχετικές με την παροχή πετρελαίου και ενέργειας από το Ιράν προς την Τουρκία. Σε αυτό το σημείο, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε τη σημασία αυτού του γεγονότος, καθώς το Ιράν βρισκόταν σε δεινή οικονομική θέση λόγω των κυρώσεων της διεθνούς κοινότητας εις βάρος του. Από την πλευρά της, η Τουρκία προσπαθούσε να βελτιώσει την θέση της στην περιοχή, ως ενεργειακό κόμβο στην ευρωπαϊκή ήπειρο, και να αποφύγει την εξάρτησή της ως προς την παροχή πετρελαίου από την Ρωσική Ομοσπονδία. Έτσι, το Ιράν απέβη ο δεύτερος μεγαλύτερος ενεργειακός εταίρος της Τουρκίας μετά τη Ρωσία. Δεδομένου ότι η Τουρκία εισάγει περίπου το 90% των αναγκών της σε πετρέλαιο, υπό αυτά τα δεδομένα, η συνεργασία στον ενεργειακό τομέα βελτιώνει τη θέση και των δύο χωρών, αλλά και επέτρεπε στην Τουρκία να διαδραματίσει το ρόλο του διαμεσολαβητή στο αδιέξοδο, στο οποίο είχαν οδηγηθεί οι δυνάμεις της Δύσης υπό την ηγεσία των ΗΠΑ, με το Ιράν του Προέδρου Μαχμούτ Αχμεντιντζάντ. Παρά το γεγονός ότι η Ευρώπη αποτελούσε τη μεγαλύτερη εξαγωγική αγορά για την Τουρκία στον τομέα της παροχής αγαθών και υπηρεσιών, η ανάπτυξή της είχε περιέλθει σε στασιμότητα. Έτσι η Τουρκία αναζητούσε νέες αγορές με μεγαλύτερα περιθώρια εισδοχής.⁹

Στα τέλη της δεκαετίας του 2010, η Τουρκία και το Ιράν προχωρούσαν σε συνομιλίες σχετικά με την κατασκευή ενός αγωγού, ο οποίος προμήθευε την Τουρκία και συνδεόταν εμμέσως με τις ενεργειακές ανάγκες της ευρωπαϊκής ηπείρου. Παράλληλα, βρισκόταν στο τραπέζι των συζητήσεων και η μελέτη κατασκευής εργοστασίου εντός της Τουρκίας, το οποίο θα ειδικευόταν στην επεξεργασία αργού πετρελαίου ιρανικής προέλευσης. Στο πλαίσιο αυτό υπογράφηκε και σχετικό μνημόνιο συνεννόησης μεταξύ των δύο μερών, το οποίο θεωρήθηκε από τις ΗΠΑ και τη Δύση ως αντίθετο στο πνεύμα

⁹ William Hale, "Turkey and the Middle East in the New Era", *Insight Turkey*, 11:3 (2009), 153-154. Βλ. επίσης McCurdy, "Turkish-Iranian Relations: When Opposites attract", ό.π., 89-91.

της απόφασης της διεθνούς κοινότητας σχετικά με τις οικονομικές κυρώσεις κατά του Ιράν. Συγκεκριμένα, είχε αποφασιστεί με πράξη νομοθετικού περιεχομένου του 1996 από τις ΗΠΑ ότι οποιαδήποτε ξένη επένδυση άνω των 20 εκατομμυρίων δολαρίων στο Ιράν θα αποτελούσε παραβίαση των οικονομικών κυρώσεων.¹⁰

Επιπλέον, η ανάπτυξη του ενεργειακού τουρκο-ιρανικού εμπορίου κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000 έφερε στο προσκήνιο ένα επιπρόσθετο πρόβλημα. Όπως είπαμε, η Τουρκία αναγκάζεται να εισάγει το 90% των ενεργειακών της αναγκών, γεγονός που δημιουργήσε αστάθεια στο εξωτερικό εμπορικό της ισοζύγιο με το Ιράν, το οποίο με την πάροδο των ετών είχε αρχίσει να γίνεται πολύ αισθητό. Σε μια προσπάθεια αντιστάθμισης της κατάστασης αυτής, η Τουρκία προσπάθησε να δημιουργήσει ευκολότερες οικονομικές συνθήκες στις μεταξύ τους αγορές. Το Ιράν, από την πλευρά του, διατηρεί μια κλειστή οικονομία, μη φιλική προς τις ξένες επενδύσεις και με υψηλούς τελωνειακούς δασμούς στα εισαγόμενα προϊόντα. Ωστόσο, φαίνεται πως οι τουρκικές εξαγωγές προς το Ιράν την περίοδο 2008-2009 αυξήθηκαν κατά 67,1%, σε σχέση με τα προηγούμενα έτη. Ιδιαίτερη έμφαση φαίνεται να δόθηκε στην εγχώρια τουρκική αυτοκινητοβιομηχανία, η οποία αύξησε τις εξαγωγές της προς το Ιράν κατά 167% το 2008, στην εγκατάσταση τουρκικών κατασκευαστικών και άλλων εταιρειών, αλλά και στις εκ Τουρκίας προερχόμενες τουριστικές ροές, οι οποίες σημείωσαν ραγδαία άνοδο.¹¹

Η επιτυχία της οικονομικής προσέγγισης της Τουρκίας με το Ιράν φαίνεται να αποκρυσταλλώνεται στην επίσκεψη του Πρωθυπουργού της Τουρκίας Ερντογάν, το 2004, στην Τεχεράνη, κατά τη διάρκεια της οποίας, το Ιράν του Προέδρου Μαχμούτ Αχμεντινετζάντ, συνυπέγραψε σύμβαση συνεργασίας για την ασφάλεια και χαρακτήρισε επίσημα και δημόσια το PKK τρομοκρατική οργάνωση. Η εξέλιξη αυτή χρήζει ιδιαίτερης μνείας λαμβάνοντας υπόψη τη στάση του Ιράν όσον αφορά το Κουρδικό ζήτημα στην προηγούμενη δεκαετία.¹²

¹⁰ Efraim Inbar, “The Deterioration in Israeli-Turkish Relations and its International Ramifications”, *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Mideast Security and Policy Studies no. 89, 10.

¹¹ McCurdy, “Turkish-Iranian Relations: When Opposites attract”, *ό.π.*, 92.

Βλ. επίσης Gawdat Bahgat, “Iran-Turkey Energy Cooperation: Strategic Implications”, *Middle East Policy*, 21:4 121–132.

¹² Hurriyet Daily News, “Erdogan says visit to Iran not aimed against third countries” (31/7/2004).

Η μεταστροφή του Ιράν σε αυτό το ζήτημα δύναται επίσης να εξηγηθεί με την ανατροπή του συσχετισμού δυνάμεων στην περιοχή. Από τη στιγμή που οι ΗΠΑ αποφάσισαν να επέμβουν στρατιωτικά στο Ιράκ, το 2003, να εγκαταστήσουν ένα νέο καθεστώς στη χώρα, αλλά και να προωθήσουν τα ενεργειακά τους συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής – τουλάχιστον όπως το αντιλαμβάνεται το Ιράν – το θεοκρατικό καθεστώς του Χομεϊνί θεώρησε ότι έπρεπε να προχωρήσει στις κατάλληλες κινήσεις ώστε να επαναφέρει την ισορροπία δυνάμεων προς όφελός του. Δεδομένου ότι εφεξής οι στρατιωτικές δυνάμεις των ΗΠΑ και των συμμάχων τους θα βρίσκονταν στα εδαφικά του σύνορα, το Ιράν προώθησε σε ταχύτερο ρυθμό τις διαδικασίες ανάπτυξης του πυρηνικού του προγράμματος. Σε αυτό το σημείο, η Τουρκία είχε την ευκαιρία να διαδραματίσει ένα μεσολαβητικό ρόλο μεταξύ της διεθνούς κοινότητας και του Ιράν, ευκαιρία την οποία και δεν άφησε ανεκμετάλλευτη.¹³

Ως εκ τούτου, ο Ερντογάν συχνά συμπεριλάμβανε στη ρητορική του την αντίρρηση στο πυρηνικό μονοπώλιο του Ισραήλ στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Σε επίσκεψη του στο Ιράν, το 2009, είχε δηλώσει ότι η μελέτη της πυρηνικής τεχνολογίας για ειρηνικούς ενεργειακούς λόγους, αποτελεί δικαίωμα κάθε κράτους, συμπεριλαμβανομένου και του Ιράν. Ενώ, το Μάιο του 2010, συνυπέγραψε με τον Πρόεδρο της Βραζιλίας Λούλα Ντα Σίλβα συμφωνία με την οποία το Ιράν θα έστελνε στις δύο χώρες μέρος των αποθεμάτων του σε ουράνιο χαμηλής περιεκτικότητας, με αντάλλαγμα ουράνιο υψηλότερης περιεκτικότητας για την τροφοδοσία των μελετών του πυρηνικού του προγράμματος. Βεβαίως, η συμφωνία αυτή ήταν αντίθετη με τις οικονομικές κυρώσεις των ΗΠΑ κατά του Ιράν, οδηγώντας τις ΗΠΑ και τους συμμάχους της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ να μην την στηρίζουν. Επιπρόσθετα, η Τουρκία είχε αποφύγει να συμμετάσχει στα μέτρα κατά του Ιράν, ενώ, το 2010, ως μη μόνιμο μέλος του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών, είχε αρνηθεί να στηρίξει επιπρόσθετες οικονομικές κυρώσεις. Θα επισημάνουμε σε αυτό το σημείο την στάση του Ισραήλ σχετικά με το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν. Το Ισραήλ είναι βέβαια διαμετρικά αντίθετο ως προς την απόκτηση πυρηνικών όπλων από το Ιράν, δεδομένου ότι η Τεχεράνη δεν είχε προχωρήσει στην αναγνώρισή του και είχε σε έναν αριθμό περιπτώσεων επανειλημμένα προχωρήσει δια μέσου του τότε Προέδρου του

¹³ Shahram Akbarzadeh & James Barry, “Iran and Turkey: not quite enemies but less than friends”, *Third World Quarterly*, 38:4 (2017), 980-995.

Μαχμούτ Αχμεντινετζάντ σε εμπρηστικές δηλώσεις για αφανισμό του Ισραήλ από τον παγκόσμιο χάρτη. Το Ισραήλ αντιλαμβάνοταν την προσέγγιση της Τουρκίας με το Ιράν ως εθνικώς επιζήμια καθώς θεωρούσε ότι ενδυνάμωνε την επιρροή του Ιράν στη Συρία και στον Λίβανο, μέσω της δράσης της Χεζμπολάχ και της ανάπτυξης ενός «σιιτικού παραπετάσματος» στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.¹⁴

Τα επόμενα έτη, και ιδιαίτερα την περίοδο της «Αραβικής Άνοιξης» (2010-2013) και του συριακού εμφυλίου, οι σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και του Ιράν υπονομεύτηκαν από τις εξελίξεις στην περιοχή. Συγκεκριμένα, μετά από άσκηση πίεσης εκ μέρους των κρατών-μελών της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας (NATO), η Τουρκία συμφώνησε να επιτρέψει την εγκατάσταση συστήματος ραντάρ στην ανατολική Τουρκία, παραχώρηση, η οποία προκάλεσε την έντονη δυσφορία του Ιράν. Παρά τις διαβεβαιώσεις της τουρκικής κυβέρνησης προς το Ιράν περί του αντιθέτου, για τα κράτη του NATO καίριος γνώμονας της εγκατάστασης του συστήματος ήταν η παρακολούθηση και ο έλεγχος της προόδου του ιρανικού πυρηνικού προγράμματος.¹⁵

Ωστόσο, η έκρηξη του συριακού εμφυλίου σε συνδυασμό με τις επαφές της Τουρκίας με το Ιράκ αλλά και με το αυτόνομο κράτος του Κουρδιστάν, δυσχέραινε την ομαλή εξέλιξη των τουρκο-ιρανικών σχέσεων. Οι εν προκειμένω τουρκο-κουρδικές και τουρκο-ιρακινές επαφές προκαλούσαν ανησυχία στο Ιράν λόγω της εγγύτητας της δικής του κουρδικής μειονότητας με τα σύνορα του Ιράκ. Θα μπορούσαμε να πούμε πως η Τουρκία, όπως και το Ιράν, επιδιώκουν τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας του Ιράκ, αλλά βρίσκονται σε αντίθετο στρατόπεδο όσον αφορά την ενδεχόμενη αύξηση της τουρκικής ή της ιρανικής επιρροής στην επικράτειά του. Λόγω της προσδοκίας αύξησης της επιρροής της στον αραβικό κόσμο, η Τουρκία είχε εμμέσως συνδεθεί με τη δράση των ισλαμικών ανταρτών εντός της Συρίας. Σε αυτόν τον τομέα, οι επιδιώξεις του Ιράν και της

¹⁴ Efraim Inbar, “Turkey’s Changing Foreign Policy and its International Ramifications”, *Foreign Policy Research Institute* (Φεβρουάριος, 2011).

Βλ. επίσης Inbar, “The Deterioration in Israeli-Turkish Relations and its International Ramifications”, ό.π., 9.

Semih Idiz, “Turkey-Iran Ties strained by Iraq, Syria”, *Al-Monitor* (19/2/2013).

Thomas L. Friedman, “As ugly as it gets”, *The New York Times* (25/5/2010).

BBC, “Iran signs nuclear fuel-swap deal with Turkey” (17/5/2010).

¹⁵ Thom Shanker, “U.S. Hails Deal With Turkey on Missile Shield”, *The New York Times* (15/9/2011).

Βλ. επίσης Reuters, “Iran warns over NATO’s anti-missile radar in Turkey” (6/9/2011).

Τουρκίας βρέθηκαν διαμετρικά αντίθετες: από τη μια πλευρά το Ιράν επιθυμούσε την παραμονή στην εξουσία του Προέδρου Άσαντ, ενώ από την άλλη η Τουρκία επεδίωκε ένα νέο πολιτικό σύστημα, στο οποίο ο σουνιτικός πλειοψηφικός πληθυσμός θα διαδραμάτιζε σημαντικότερο ρόλο στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Θα σημειώσουμε ότι παρά τη βραχυπρόθεσμη ευθυγράμμιση της Τουρκίας με την πολιτική της Ρωσίας ως προς το συριακό και την παραμονή του Προέδρου Μπασάρ Αλ-Άσαντ στην εξουσία κατά την περίοδο 2016-2017, τα τουρκικά μακροχρόνια συμφέροντα επέβαλαν την επαναπροώθηση της αρχικής τους τοποθέτησης.¹⁶

Εν κατακλείδι, οι παράγοντες, οι οποίοι είχαν διαμορφώσει τις ευνοϊκές συνθήκες που κατέληξαν στη στενότερη συμβατική σχέση του Ισραήλ με την Τουρκία το 1996, είχαν εκλείψει στα μέσα της δεκαετίας του 2010. Ένας βασικός λόγος της συνεργασίας με το Ισραήλ αποτελούσε ο κουρδικός παράγοντας σε συνδυασμό με την παροχή βοήθειας από τη Συρία και το Ιράν, όπως και οι στρατιωτικο-βιομηχανικοί δεσμοί. Μετά την υπογραφή του Μνημονίου Συνεργασίας στα Άδανα (ή Pax Adana) και την καλλιέργεια καλύτερων σχέσεων με τη Συρία και αργότερα με το ίδιο το Ιράν στο οικονομικό και ενεργειακό πεδίο, η σημασία του Ισραήλ για την Τουρκία υπονομεύθηκε. Αν λάβουμε υπόψη και τις επαφές του Ισραήλ με τις κουρδικές μειονότητες στη Μέση Ανατολή, στο πλαίσιο των κατευθυντήριων γραμμών του δόγματος της εξωτερικής περιφέρειας του προηγούμενου αιώνα, αλλά και της επαναφοράς του στην επαναπροσδιορισμένη του μορφή στα τέλη της δεκαετίας του 2000, η περιθωριοποίηση των τουρκο-ισραηλινών επαφών δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως τυχαίο γεγονός. Παράλληλα, οι σχέσεις του Ισραήλ με τις ΗΠΑ βρισκόντουσαν σε χαμηλό επίπεδο λόγω της ενεργότερης ενασχόλησης της Προεδρίας Μπαράκ Ομπάμα με το Παλαιστινιακό ζήτημα. Με την προσπάθεια εύρεσης λύσης συμβίωσης του παλαιστινιακού με τον ισραηλινό λαό, οι κυβερνήσεις των ΗΠΑ και του Ισραήλ προχώρησαν σε διαπραγματεύσεις οι οποίες για άλλη μια φορά δεν κατέληξαν σε κάποιο απότομο αποτέλεσμα. Κατά συνέπεια, η χρήση του εβραϊκού λόμπι εντός του αμερικανικού πολιτικού κόσμου είχε απωλέσει τη χρησιμότητά του ως προς την εξυπηρέτηση των τουρκικών συμφερόντων. Εκ των πραγμάτων, το Ισραήλ ως στενός δημόσιος εταίρος της Τουρκίας δεν έδειχνε να συντάσσεται με τις βλέψεις της κυβέρνησης

¹⁶ McCurdy, “Turkish-Iranian Relations: When Opposites attract”, ό.π., 104
Βλ. επίσης Pinar Tremblay, “Did Turkey ‘Lose’ Iran”, *Al-Monitor* (5/4/2017).

του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης του Ερντογάν. Ωστόσο, όπως θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια, η εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Τουρκίας την προκειμένη περίοδο επηρέασε σε ουσιαστικό βαθμό τον οικονομικό και στρατιωτικό-βιομηχανικό τομέα των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων.¹⁷

¹⁷ Jeremy Pressman, “Obama and the Israeli-Palestinian Conflict”, *E-International Relations* (14/7/2016). Βλ. επίσης Jonathan S. Tobin, “The Crisis of the Obama-Israeli Alliance”, *Jewish Policy Center* (Φθινόπωρο, 2012).
Ofra Bengio, “Surprising Ties with Israel and the Kurds”, *Middle East Quarterly* (Καλοκαίρι, 2014).

2. Η συνάντηση στο Νταβός και το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά

Η πλειοψηφία των αναλυτών των γεγονότων της Μέσης Ανατολής προσδιορίζουν τα έτη 2009-2010 ως την κομβική χρονική στιγμή κατά τη διάρκεια της οποίας οι σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ κατέληξαν να μην είναι πλέον συμφέρουσες για τους δύο εταίρους. Με άλλα λόγια, «ο μήνας του μέλιτος του 1996 για τις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις έχει οριστικά τελειώσει» στα τέλη της δεκαετίας του 2010. Η αλληλουχία της συναισθηματικά φορτισμένης ατμόσφαιρας στη συνάντηση στο Νταβός, το 2009, και των αιματηρών συνεπειών του επεισοδίου επί του πλοίου Μαβί Μαρμαρά, το 2010, δεν αποτέλεσε το κύκνειο άσμα της τουρκο-ισραηλινής στρατηγικής και οικονομικής συνεργασίας. Η συνεργασία του Ισραήλ και της Τουρκίας, τουλάχιστον για τα πρώτα έτη που ακολούθησαν θα θυσιαστεί στο βωμό της μεταστροφής της χαραγμένης εξωτερικής πολιτικής, της διαμόρφωσης ενός νέου γεωστρατηγικού μεσανατολικού περιβάλλοντος, αλλά και των πολυδιάστατων ενδοκρατικών συμφερόντων.¹⁸

Όπως έχει τονιστεί σε προηγούμενα κεφάλαια, το σημαντικότερο διεθνές γεγονός, το οποίο δημιούργησε τις βάσεις για τη διαμόρφωση νέων συνθηκών στο μεσανατολικό περιβάλλον, ήταν η απόφαση της επέμβασης των ΗΠΑ στο Ιράκ, το 2003. Σχέσεις μεταξύ κρατών, οι οποίες τελούσαν υπό καθεστώς επανεξέτασης, όπως αυτές μεταξύ της Τουρκίας και του Ιράν ή ακόμα και με τον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής, απέκτησαν έμμεσα μια νέα δυναμική. Η εισδοχή των ΗΠΑ ως νέου «παίκτη» με στρατιωτικές δυνάμεις στο χώρο της Μέσης Ανατολής αυτόματα όριζε μια νέα ισορροπία δυνάμεων στην περιοχή. Έτσι, τα παραδοσιακά κέντρα επιρροής, όπως αυτά του Ιράν και της Σαουδικής Αραβίας, αλλά και κράτη με ηγετικές προσδοκίες, όπως αυτό της Τουρκίας, αποτολμούσαν να εκμεταλλευθούν τη νέα υπό διαμόρφωση καθεστηκυία τάξη προς εξυπηρέτηση των στενών τους συμφερόντων.¹⁹

Μετά την αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ, το κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης του Ερντογάν βίωσε τους πρώτους μήνες της παραμονής του στην εξουσία μετά την

¹⁸ Umut Uzer, “Turkish-Israeli Relations: Their Rise and Fall”, *Middle East Policy*, 20:1 (Ανοιξη, 2013), 97-110.

Βλ. επίσης Michael Rubin, “Turkey, from Ally to Enemy”, *Commentary* (Ιούλιος/Αύγουστος, 2010).
Συνέντευξη με τον Soli Özel.

¹⁹ Alexander Murinson, “Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century”, *Mideast Security and Policy Studies*, 97 (Σεπτέμβριος, 2012), 4-5.

επιτυχία του στις εκλογές του Νοεμβρίου 2002. Οι στιγμές και οι αποφάσεις ήταν κρίσιμες, η διαχείριση των οποίων έδινε το έναυσμα αναφορικά με τη διατήρηση ή την επανεξέταση των σχέσεων της Τουρκίας ως παραδοσιακής συμμάχου των ΗΠΑ ή ως ενός διαφορετικού εταίρου με επαναπροσδιορισμένα συμφέροντα και βλέψεις εντός της Μέσης Ανατολής. Η απόφαση του τουρκικού κοινοβουλίου, το 2003, να μην επιτρέψει τη χρήση της επικράτειας της χώρας για τη μεταφορά των στρατευμάτων των ΗΠΑ, έλαβε τη μορφή ενός ηχηρού μηνύματος για τους δυτικούς ιθύνοντες σχετικά με τις τουρκικές προσδοκίες. Στη συνέχεια, η βοήθεια του κουρδικού παράγοντα κατά τη διάρκεια της επέμβασης και της παραμονής στο Ιράκ των ΗΠΑ, ενέτεινε περαιτέρω την απομάκρυνση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής από την παραδοσιακή της γραμμή. Ο κίνδυνος, τον οποίο αντιπροσώπευε η δημιουργία μιας έστω και αυτόνομης κουρδικής κρατικής οντότητας στο Ιράκ, έφερνε εγγύτερα την Τουρκία με το Ιράν και τη Συρία.²⁰

Τα επόμενα έτη, η νέα εξωτερική πολιτική των «μηδενικών προβλημάτων» με τα γειτονικά κράτη και του «στρατηγικού βάθους» του Αχμέτ Νταβούτογλου αποσαφηνιζόταν, τόσο με την καλλιέργεια των οικονομικών και πολιτιστικών δεσμών με τα κράτη της Μέσης Ανατολής, όσο και με την εντονότερη ενασχόληση της Τουρκίας με το Παλαιστινιακό ζήτημα. Παρά το γεγονός ότι η έμφαση στο τελευταίο επιβράδυνε εν μέρει τη δυναμική της καλλιέργειας των σχέσεων με τη Συρία και το Ιράν, η τουρκική εξωτερική πολιτική προχωρούσε στην επιλογή του Παλαιστινιακού ζητήματος ως εργαλείου πολιτικής, τόσο στα διεθνή όσο στα εσωτερικά fora. Κατά συνέπεια, οι τουρκο-ισραηλινές σχέσεις δεν μπορούσαν να παραμείνουν για μεγάλο χρονικό διάστημα ανεπηρέαστες από τη νέα κατεύθυνση των Τούρκων ιθυνόντων υπό την ηγεσία του Πρωθυπουργού Ερντογάν.²¹

Επιπρόσθετο σημαντικό στοιχείο, το οποίο αναμφίβολα διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ανάδειξη μεγαλύτερης ελευθερίας κινήσεων από την πλευρά της Τουρκίας, αποτέλεσε η καλύτερευση των σχέσεων με την Ελλάδα, όπως και η πρόοδος των διαπραγματεύσεων με τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης αναφορικά με την

²⁰ Alexander Murinson, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, 42:6 (Νοέμβριος, 2006), 953-955

²¹ İlker Aytürk, "The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002", *Turkish Studies*, 12:4 (2011), 666-677.

Βλ. επίσης Ahmet Davutoglu, "Turkey's Zero Problems Policy", *Foreign Affairs* (20/5/2010).

ευρωπαϊκή τουρκική προοπτική. Η μεταστροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι, το 1999, ως προς την έναρξη των διαπραγματεύσεων με την Τουρκία, εγκαινίασε μια νέα εποχή αποκλιμάκωσης των ελληνοτουρκικών διαφορών καθώς και μια βραχυπρόθεσμη περίοδο διαλόγου σχετικά με την προοπτική επίλυσης του Κυπριακού ζητήματος και των διαφορών του Αιγαίου.²² Το 2004 θα εκκινούσε η διαδικασία ένταξης της Τουρκίας εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι συνθήκες ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκές για την Τουρκία, ενώ η οικονομία της κάλυπτε σε υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης. Αν προσθέσουμε και την αναδίπλωση του θεωρημένου κινδύνου του Κουρδικού ζητήματος, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της Τουρκίας, δόθηκε η εντύπωση, τουλάχιστον φαινομενικά, πως τα καίρια μέτωπα, τα οποία θεωρούσε επίφοβα και ιδιαίτερης σημασίας, είχαν κλείσει ή είχαν τεθεί στο περιθώριο.²³

Στο πλαίσιο της νέας μορφής που είχε λάβει η εξωτερική πολιτική της, η Τουρκία ενέτεινε τις προσπάθειες αναφορικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα, δίνοντας έμφαση σε πρωτοβουλίες μεσολαβητικού χαρακτήρα. Σε αυτό το σημείο θα σημειώσουμε, ως καθοριστικό παράγοντα αυτής της εξέλιξης, την αποτυχία και την μετέπειτα απουσία των ΗΠΑ σχετικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα. Συγκεκριμένα, η αποτυχία εύρεσης συμβιβαστικού οδικού χάρτη ή και λύσης μέσω των συναντήσεων του Καμπ Ντέβιντ Β' από προσωπική μεσολαβητική πρωτοβουλία του Προέδρου των ΗΠΑ Μπιλ Κλίντον, το 2000, σε συνδυασμό με την ανάληψη της εξουσίας στο Ισραήλ από κυβέρνηση μη διατεθειμένη να ακολουθήσει το προγενέστερο πνεύμα των συμφωνιών του Όσλο του 1993, θα ανοίξει το πεδίο στην Τουρκία ώστε να παρουσιάσει εαυτήν πρόθυμη να κατευνάσει τα πνεύματα και να ωθήσει τους Παλαιστίνιους και τους Ισραηλινούς ιθύνοντες στην εύρεση ενός νέου *modus vivendi*. Ανάλογα με τις εκτιμήσεις, οι εκπρόσωποι του Ισραήλ και οι εκπρόσωποι της Παλαιστινιακής Αρχής, ήταν περισσότερο

²² Για περισσότερα βλ. Panayiotis Tsakonias, "Turkey's Post-Helsinki Turbulence: Implications for Greece and the Cyprus Issue", *Turkish Studies*, 2:2 (Χειμώνας 2002), 1-40.

²³ Alexis Heraclides, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011), 144-154.

Βλ. επίσης Niyazi Kizilyurek, *Κεμαλισμός: Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας* (Αθήνα: Μεσόγειος, 2006), 185-190.

Βαγγέλης Παπαδόπουλος, *Recep Tayyip Erdogan* (Αθήνα: Κίνητρο, 2012), 175-177.

Alexis Heraclides, "What will become of us without barbarians? The enduring Greek-Turkish rivalry as an identity-based conflict", *Southeast European and Black Sea Studies*, 12:1 (2012), 116.

ή λιγότερη ελαστικοί. Η αντίφαση αυτή είχε οδηγήσει σε στασιμότητα και στο αδιέξοδο των προσπαθειών επανέναρξης των διαπραγματεύσεων.²⁴

Εντός των χειρισμών αυτών, η απόφαση των ιθυνόντων κύκλων της Τουρκίας να αναμειχθεί ενεργότερα η Άγκυρα στο Παλαιστινιακό ζήτημα χρήζει ιδιαίτερης μνείας καθώς υποδηλώνει δύο προσδοκώμενα αποτελέσματα: το πρώτο συνίσταται στην προσπάθεια αναβάθμισης του κύρους της Τουρκίας στο χώρο της Μέσης Ανατολής, ενώ το δεύτερο αποσκοπεί στην ανάδειξη της κυβέρνησης του ΑΚΡ στο διεθνές σύστημα και πιο συγκεκριμένα εντός του στενού συμμαχικού κύκλου των ΗΠΑ στην περιοχή. Το κόμμα του Ερντογάν αποτελούσε ακόμα ένα νέο πολιτικό κίνημα, με συντηρητικές αρχές και ισλαμικές θρησκευτικές αξίες, το οποίο είχε καταφέρει να εκτοπίσει τους παραδοσιακούς κεμαλικούς κύκλους από την εξουσία. Μια επιτυχία στην διαδικασία εύρεσης λύσης στο Παλαιστινιακό ζήτημα μετέτρεπε την αξία της Τουρκίας για τις ΗΠΑ από εκτελεστή σε ενεργό διαμορφωτή της πολιτικής τους.²⁵

Φυσικά, το γεγονός ότι το ζήτημα των Παλαιστινίων αποτελούσε φλέγον θέμα ιδιαίτερης συναισθηματικής φόρτισης για την πλειοψηφία του τουρκικού πληθυσμού αποτέλεσε ενωτικό στοιχείο για τον πληθυσμό, και ακόμη περισσότερο σε περίοδο προεκλογικής εκστρατείας, ενισχύοντας την ηγεσία του Ερντογάν. Για παράδειγμα, η κourδική μειονότητα εντός της τουρκικής επικράτειας έτρεφε συμπάθεια για τους Παλαιστίνιους, τους οποίους μπορούσε να θεωρήσει ότι ζούσαν υπό αντίστοιχες δεινές συνθήκες με τους ίδιους, υπό την έννοια της μη αποδοχής τους ως ισάξιους πολίτες από την κυβερνώσα εξουσία. Στην πράξη, η ενασχόληση με το Παλαιστινιακό ζήτημα ήταν ένα εργαλείο πολιτικής με πολυεπίπεδη θετική εφαρμογή, ακόμη και στις σχέσεις της Τουρκίας με το Ισραήλ. Η αντίληψη αυτή βασιζόταν στην πεποίθηση πως και στις δύο περιπτώσεις, τόσο της αποδοχής από το Ισραήλ της Τουρκίας ως «honest broker» (έντιμος μεσολαβητής), όσο και στο ενδεχόμενο απόρριψής του, η Τουρκία θα εμφανιζόταν κερδισμένη. Με άλλα λόγια, θα κτίζονταν οι βάσεις της ανόρθωσης του διεθνούς,

²⁴ Rachel Brandenburg, “No Longer Newlyweds: The Evolution of a decade of Turkish-Israeli relations”, *NIMEP Insights*, vol 1 (2005), 68.

Βλ. επίσης Saul Singer, “Camp David, Real and invented”, *Middle East Quarterly*, 9:2 (Φθινόπωρο, 2002), 3-12.

²⁵ André Bank & Roy Karadag, “The Political Economy of Regional Power: Turkey under the AKP”, *German Institute of Global and Area Studies*, Working Paper no 204 (Σεπτέμβριος, 2012), 12-15.

περιφερειακού και εσωτερικού κύρους της κυβέρνησης του ΑΚΡ, με απότοκο είτε μια win-win κατάσταση (όπου κερδισμένα είναι και τα δύο μέρη), είτε μια κατάσταση όπου η Τουρκία θα προχωρούσε σε κατευναστικές ενέργειες και συμβιβαστικές προτάσεις καλή τη πίστει χωρίς όμως να βρει ανταπόκριση.²⁶

Υπό αυτό το πρίσμα, οι εξελίξεις όσον αφορά το Παλαιστινιακό ζήτημα στα μέσα της δεκαετίας του 2000, αποτέλεσαν παραγωγικό καταλύτη στην ενίσχυση της εσωτερικής και εξωτερικής ρητορικής του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν και του τουρκικού πολιτικού συστήματος. Έτσι, μετά την αποτυχία των συνομιλιών του Καμπ Ντέιβιντ Β', την προεδρική αλλαγή των ΗΠΑ με τη νέα κυβέρνηση Τζόρτζ Μπους και την προώθηση – αρχικά – μιας εξωτερικής πολιτικής με στοιχεία απομονωτισμού, η Τουρκία προσπάθησε να αντικαταστήσει την αμερικανική απουσία στα πράγματα της Μέσης Ανατολής με την προώθηση μυστικών συνομιλιών μεταξύ του Ισραήλ και της Συρίας την περίοδο 2004-2006. Η μυστική διαπραγμάτευση φαίνεται να αποσαφήνισε τις διεκδικήσεις και τα σημεία, στα οποία τα δύο μέρη ήταν διατεθειμένα να προχωρήσουν σε υποχωρήσεις.²⁷ Αργότερα, οι συνομιλίες αυτές απέφεραν καρπούς, όταν, το 2008, θα ανακοινωθεί επίσημα η επανέναρξη διαπραγματεύσεων μεταξύ της Συρίας και του Ισραήλ. Παράλληλα, το 2006, η εκλογική επιτυχία της Χαμάς στην Παλαιστινιακή Αρχή οδήγησε στην επίσημη πρόσκληση και επίσκεψη στην Άγκυρα του αρχηγού της από το 2004 Χάλιντ Μισάλ. Η επίσκεψη αυτή ήταν σημαντική λόγω της αναγνώρισης και νομιμοποίησης, τουλάχιστον από τουρκικής πλευράς, της εκλογικής νίκης της Χαμάς στην Παλαιστινιακή Αρχή. Ωστόσο, σε αντίθεση με την Τουρκία, το βίαιο παρελθόν της οργάνωσης δεν βοήθησε στην αποδοχή της ως συνομιλητή από τα κράτη της διεθνούς κοινότητας.²⁸

²⁶ Bulent Aras. “Turkey and the Palestinian Question”, *SETA Foundation for Political Economic and Social Research* (Ιανουάριος, 2009), 7.

Βλ. επίσης Bengio, “Surprising Ties with Israel and the Kurds”, ό.π.

²⁷

²⁸ Shlomo Brom, “Israel-Syria Negotiations: An Opportunity for Regional Strategic Change?”, *Strategic Survey for Israel 2009* (Τελ Αβίβ: Institute for National Security Studies, 2009), 71-72.

Βλ. επίσης Soner Cagaptay, “ Hamas Visits Ankara: The AKP Shifts Turkey's Role in the Middle East”, *The Washington Institute*, Policy #1081 (16/2/2006).

Akiva Eldar, “Israeli, Syrian Representatives Reach Secret Understandings”, *Haaretz* (16/1/2007).

Henri J. Barkley, “Raid Strains Israeli-Turkish Relations”, *Carnegie Endowment for International Peace* (31/5/2010).

Scott Wilson, “ Hamas Sweeps Palestinian Elections, Complicating Peace Efforts in Mideast”, *The Washington Post* (27/1/2006).

Ως και το 2008, οι τουρκο-ισραηλινές σχέσεις έδειχναν ανεπηρέαστες από τις τουρκικές πρωτοβουλίες, τόσο ως προς τα ανοίγματα της Τουρκίας στο χώρο της Μέσης Ανατολής, όσο και ως προς τις πρωτοβουλίες της σχετικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα. Σημεία αναφοράς στην ευρωστία των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων υπήρξαν οι διαδοχικές επίσημες επισκέψεις του Πρωθυπουργού Ερντογάν, το 2005 και του Προέδρου Αχμέτ Νετζιζντέτ Σεξέρ στο Ισραήλ, το 2006. Ο Ερντογάν επισκέφθηκε μάλιστα το μνημείο για το ολοκαύτωμα, το οποίο βρίσκεται στην Ιερουσαλήμ, ενώ προσκλήθηκε ο ισραηλινός Πρόεδρος Σιμόν Πέρες να μιλήσει στο τουρκικό κοινοβούλιο το 2007.²⁹

Παρά ταύτα, η εισβολή του Ισραήλ στην περιοχή της Λωρίδας της Γάζας τις τελευταίες μέρες του Δεκεμβρίου του 2008, με επιχειρησιακό όνομα Operation Cast Lead αντέστρεψε τις τρέχουσες συνθήκες. Η κυβέρνηση του ΑΚΡ ερμήνευσε ως προσβλητική την έλλειψη ενημέρωσής της από την ισραηλινή ηγεσία σχετικά με την επικείμενη εισβολή, αγνοώντας τόσο τη στρατηγική τους συνεργασία από το 1996 όσο και τις μεσολαβητικές προσπάθειες της Τουρκίας των προηγούμενων ετών. Το γεγονός ότι ο Πρωθυπουργός του Ισραήλ Εχούντ Όλμερτ είχε επισκεφτεί την Τουρκία μερικές μέρες νωρίτερα, στις 22 Δεκεμβρίου, έδωσε στην παράλειψη προειδοποίησης της τουρκικής κυβέρνησης εντονότερο χαρακτήρα και θεωρήθηκε ως προσβολή προς το διεθνές και μεσολαβητικό κύρος του Ερντογάν. Το κλίμα της επίσκεψης του ισραηλινού Πρωθυπουργού ήταν ιδιαίτερα θετικό και επιβεβαίωνε ελπίδες για την εύρεση οριστικής λύσης στις σχέσεις μεταξύ του Ισραήλ και της Συρίας. Το επιχείρημα της ισραηλινής ενέργειας, η οποία διήρκεσε τρεις εβδομάδες, βασιζόταν στην επιδίωξη καταπολέμησης των επιθέσεων μέσω πυραύλων από τις δυνάμεις της Χαμάς στα εδάφη του Ισραήλ. Ωστόσο, είναι γεγονός πως με την απόφαση της εισβολής του Δεκεμβρίου του 2008, το Ισραήλ τορπίλισε συγχρόνως τις συνομιλίες με τη Συρία και με την Παλαιστινιακή Αρχή. Η διεθνής κατακραυγή υπήρξε ηχηρή, και ιδιαίτερα μετά τον απολογισμό των θυμάτων, ο οποίος απέβη δυσανάλογος υπέρ του Ισραήλ. Υπολογίζεται ότι περί τους 1300 Παλαιστίνιους έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια της επιχείρησης, ενώ οι ισραηλινές απώλειες ήταν μηδαμινές.³⁰

²⁹ Dan Arbell, “The US-Turkey-Israel Triangle”, *Brookings*, Analysis Paper 34 (2014), 10.

³⁰ Arbell, “The US-Turkey-Israel Triangle”, ό.π., 11.

Ακολούθως, η αντίδραση της Τουρκίας εκδηλώθηκε, αρχικά με την καταδίκη της ισραηλινής επέμβασης, όπως και του τρόπου διαχείρισης του προβλήματος, και στη συνέχεια με μια σειρά πολιτικών ενεργειών και στρατιωτικών αποφάσεων, οι οποίες κλιμάκωσαν τις τεταμένες διμερείς τους σχέσεις. Μόλις ένα μήνα αργότερα, στα τέλη Ιανουαρίου του 2009, έλαβε χώρα το ετήσιο συνέδριο του World Economic Forum στο Νταβός της Ελβετίας. Στο συνέδριο, ήταν προσκεκλημένοι ο Γενικός Γραμματέας των Ηνωμένων Εθνών Μπαν Κι Μούν, ο Γραμματέας του Αραβικού Συνδέσμου Αμπ Μούσσα, ο Πρόεδρος του Ισραήλ Σιμόν Πέρες και ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν. Κατά τη διάρκεια δημόσιας συζήτησης για τη Λωρίδα της Γάζας, ο Πρωθυπουργός της Τουρκίας επιτέθηκε λεκτικά στον Πρόεδρο του Ισραήλ, υπογραμμίζοντας μεταξύ άλλων ότι η εισβολή στη Γάζα ήταν λανθασμένη ενέργεια και ότι «όσον αφορά τις ανθρωποκτονίες, γνωρίζετε καλά πώς να σκοτώνετε».³¹ Στη συνέχεια, ο Ερντογάν αποχώρησε από το Συνέδριο διακηρύσσοντας ότι αυτή θα ήταν η τελευταία φορά που θα συμμετείχε, καθώς θεώρησε ότι ο χρόνος που αφιερώθηκε για τη συζήτηση ήταν δυσανάλογος για τις τουρκικές απόψεις και τα συμφέροντα του Παλαιστινιακού πληθυσμού.

Επιπρόσθετα, η συναισθηματική φόρτιση και έκρηξη του Ερντογάν είχε μαγνητοσκοπηθεί και προβλήθηκε κατά κόρον, τόσο από τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης, όσο και μέσω του διαδικτύου. Στη συνέχεια, κατά την επιστροφή του επί τουρκικού εδάφους, τον υποδέχτηκε μεγάλος αριθμός κόσμου υψώνοντας τουρκικές και παλαιστινιακές σημαίες και κραυγάζοντας «η Τουρκία είναι περήφανη για σένα».³² Παρά το ότι θα μπορούσε να ειπωθεί πως η κοσμοσυρροή ενδέχεται να ήταν οργανωμένη σημειώνουμε ότι τις ίδιες μέρες, στην περιοχή της Λωρίδας της Γάζας, ανέμιζαν την τουρκική σημαία οι Παλαιστίνιοι. Κατά συνέπεια, ο εκνευρισμός και η στήριξη του Ερντογάν ως προς το Παλαιστινιακό στο Συνέδριο είχε διασχίσει τη Μεσόγειο, από την

Βλ. επίσης Efraim Inbar, "Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications", *Foreign Policy Research Institute* (Χειμώνας, 2011), 132

Stephen M. Walt, "The real significance of Erdogan's Davos outburst", *Foreign Policy* (2/2/2009)

Human Rights Watch, "Rockets from Gaza" (6/8/2009).

³¹ Στο Katrin Bennhold, "Leaders of Turkey and Israel Clash at Davos Panel", *The New York Times* (29/1/2009).

³² Στο The Guardian, "Recep Erdogan storms out of Davos after clash with Israeli president over Gaza" (30/1/2009).

Ελβετία στην Τουρκία, μέχρι και τη Λωρίδα της Γάζας. Η δημοτικότητα του Πρωθυπουργού της Τουρκίας βρισκόταν στα ύψη εντός της επικράτειας, αφού άλλωστε η πλειοψηφία των συμπολιτών του μοιραζόταν τον ίδιο συναισθηματικό εκνευρισμό για τα δεινά των Παλαιστινίων. Όπως επισήμανε ο Hakan Yilmaz, «το Ισραήλ αποτελεί καλό θέμα για εγχώρια ενότητα και στήριξη της κυβέρνησης».³³ Η αποδοχή από τους Τούρκους πολίτες της πολιτικής του Ισραήλ, των ΗΠΑ και της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας κυμαίνεται παραδοσιακά σε χαμηλά επίπεδα, ιδιαίτερα μετά τον Τρίτο Πόλεμο του Κόλπου, το 2003, και είχε ως αποτέλεσμα την παραμονή των αμερικανικών δυνάμεων στο Ιράκ.³⁴

Ωστόσο, παρά τις λεκτικές αψιμαχίες, οι τουρκο-ισραηλινές σχέσεις συνέχισαν να συντηρούνται, τουλάχιστον παρασηνιακά, χωρίς να προκαλέσουν ιδιαίτερη ανησυχία στους ιθύνοντες ισραηλινούς κύκλους. Οι τελευταίοι θεωρούσαν ότι η διμερής συνεργασία των κρατών είχε καταφέρει να υπερβεί τις νέες διεθνείς συνθήκες και είχε διατηρήσει την αξία της εντός του δικτύου συμφερόντων της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Προς επίρρωση αυτής της άποψης, τον Αύγουστο του 2009, διεξήχθη κοινή ναυτική και εναέρια άσκηση διάσωσης με όνομα «Reliant Mermaid 10» μεταξύ της Τουρκίας, του Ισραήλ και των ΗΠΑ στη Μεσόγειο. Αντίστοιχες τριμερείς ασκήσεις είχαν λάβει χώρα στη Μεσόγειο, από το 1998, στο πλαίσιο της τουρκο-ισραηλινής στρατηγικής συνεργασίας του 1996. Παρά ταύτα, θα σημειώσουμε πως η προαναφερόμενη άσκηση θα είναι η τελευταία μεταξύ Ισραήλ και Τουρκίας. Την τελευταία αντικαθιστά η Ελλάδα στη νεοσύστατη τριμερή ναυτική άσκηση στο πλευρό των ΗΠΑ και του Ισραήλ, με κωδική ονομασία «Noble Dina», από το 2011.³⁵

Τον Σεπτέμβριο του 2009, το Ισραήλ απέρριψε αίτημα του Υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας Αχμέτ Νταβούτογλου να επισκεφτεί τη Λωρίδα της Γάζας και να συναντηθεί με εκπροσώπους της Χαμάς μέσω του Ισραήλ. Σύμφωνα με τον Efraim Inbar, η άρνηση

³³ Συνέντευξη με τον Hakan Yilmaz.

³⁴ Brian J. Grim & Richard Wike, “Turkey and Its (Many) Discontents”, *Pew Research Center* (25/10/2007). Βλ. επίσης Jacob Poushter, “The Turkish people don’t look favorably upon the U.S., or any other country, really”, *Pew Research Center* (31/10/2014).

³⁵ Inbar, “Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications”, *ό.π.*, 134. Βλ. επίσης Israel National News, “Israel Joins Turkey and US in Naval Drill, Reliant Mermaid 10” (11/8/2009).

Καθημερινή, «Ολοκληρώνεται η άσκηση «Noble Dina» (14/5/2015).

αυτή αποτελούσε πάγια πολιτική του Ισραήλ. Κατά συνέπεια, το Ισραήλ θα ακύρωνε κάθε συνάντηση με ιθύνοντες η οποία λάμβανε χώρα κατά τη διάρκεια του ίδιου ταξιδιού όπου διοργανωνόταν συνάντηση με Παλαιστίνιους. Τον επόμενο μήνα, τον Οκτώβριο του 2009, η Τουρκία απέρριψε τη συμμετοχή των ισραηλινών αεροπορικών μονάδων σε κοινή άσκηση του NATO με επιχειρησιακή ονομασία «Anatolian Eagle». Η άσκηση αναβλήθηκε επ' αόριστον λόγω της άρνησης των ΗΠΑ και της Ιταλίας να συμμετάσχουν χωρίς τη συμμετοχή του Ισραήλ. Το αποτέλεσμα αυτό υποδηλώνει περαιτέρω τις προθέσεις της Τουρκίας εκείνη την περίοδο να υπονομεύσει τις διπλωματικές και στρατιωτικές της σχέσεις με το Ισραήλ και παρά την αρνητική αντίδραση των ΗΠΑ.³⁶

Περίπου επτά μήνες αργότερα, στις 31 Μαΐου του 2010, έλαβε χώρα το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά, το οποίο έφερε ένα βήμα εγγύτερα τις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις στην αποδόμησή τους. Από το Δεκέμβριο του 2008, η ενασχόληση της τουρκικής πολιτικής σκηνής και του ίδιου του Τούρκου Πρωθυπουργού με τη Λωρίδα της Γάζας είχε αποβεί εντονότερη και είχε αναδειχθεί σε αξιόπιστο εργαλείο στην προώθηση της εσωτερικής και εξωτερικής του πολιτικής. Έτσι, σε μια νέα προσπάθεια να επωμισθεί την ανθρωπιστική κατακραυγή κατά του ισραηλινού ναυτικού αποκλεισμού της περιοχής της Λωρίδας της Γάζας, η Τουρκία είχε στηρίξει την αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας. Το πλοίο Μαβί Μαρμαρά συμμετείχε στη νηοπομπή «Gaza Freedom», η οποία είχε συσταθεί από οργανώσεις, όπως η Free Gaza Movement, η Turkish Foundation for Human Rights Freedom and Humanitarian Relief και η International Committee to end the siege of Gaza. Τα έξι στο σύνολό τους πλοία της νηοπομπής απέπλευσαν από τουρκικά λιμάνια με επιδίωξη να επιστήσουν την προσοχή της διεθνούς κοινότητας στο παράνομο του αποκλεισμού και την άρση του. Παρά τις προειδοποιήσεις των ισραηλινών αρχών και την πρόταση απόπλου στο κοντινό ισραηλινό λιμάνι Ασντόντ αντί αυτού της Γάζας, η νηοπομπή δεν μετέβαλε πορεία και βρέθηκε αντιμέτωπη με την απόβαση ισραηλινών ειδικών δυνάμεων. Οι εθελοντές επί του Μαβί Μαρμαρά αντιστάθηκαν με τη χρήση μαχαιριών και άλλων υποδεέστερων όπλων στις ισραηλινές δυνάμεις, οι οποίες φαίνεται να έκαναν χρήση του εξοπλισμού τους υπέρ του δέοντος. Με άλλα λόγια, οι ισραηλινές δυνάμεις κατέστειλαν την άρνηση των εθελοντών με υπέρμετρη βία και θανατηφόρα όπλα.

³⁶ Inbar, “Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications”, ό.π., 134.
Βλ. επίσης International Security Network, “Turkey Bars Israel from NATO Exercises” (19/10/2009).

Ο αιματηρός απολογισμός της απόβασης στο τουρκικό πλοίο ήταν η απώλεια ζωής εννέα Τούρκων υπηκόων, ενός τουρκο-αμερικάνου και δεκάδες τραυματίες.³⁷

Θα σημειώσουμε ότι η νομιμότητα της εφαρμογής του αποκλεισμού και της απόβασης των ισραηλινών δυνάμεων επί της νηοπομπής αποτελεί αντικείμενο μελέτης και συζήτησης εντός της επιστημονικής κοινότητας του Διεθνούς Δικαίου. Οι ερευνητικές επιτροπές οι οποίες συστάθηκαν τόσο από τα Ηνωμένα Έθνη όσο και από την Τουρκία και το Ισραήλ, κατέληξαν είτε σε ασαφή συμπεράσματα, είτε σε πορίσματα, τα οποία παρείχαν αντικρουόμενα επιχειρήματα προς ενίσχυση της κάθε πλευράς. Έτσι, η Τουρκία πρότασε το ανθρωπιστικό δίκαιο, ενώ το Ισραήλ το δικαίωμά του στην αυτοάμυνα. Ωστόσο, οι γεωπολιτικές και διπλωματικές επιπτώσεις του επεισοδίου αποδείχθηκαν αμεσότερες των ερευνητικών επαφών και αποτέλεσαν το εφαλτήριο για μια νέα σελίδα στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις.³⁸

Η κυβέρνηση του Ερντογάν έθεσε τότε τρεις παραμέτρους για την ομαλοποίηση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων. Η πρώτη επέβαλε την άρση του αποκλεισμού της Λωρίδας της Γάζας, η δεύτερη την παροχή οικονομικής αποζημίωσης στις οικογένειες των θυμάτων του επεισοδίου του Μαβί Μαρμαρά, και η τρίτη την αποδοχή λανθασμένου χειρισμού από την πλευρά του Ισραήλ με την παροχή συγγνώμης. Είναι προφανές ότι οι τρεις παράμετροι δεν θα γινόντουσαν εύκολα αποδεκτοί από την ισραηλινή ιθύνουσα τάξη και πως ο δρόμος προς την εξομάλυνση των διαφορών δεν θα ήταν σύντομος.³⁹

Διαδηλώσεις εντός της Τουρκίας και η γενικότερη συναισθηματική φόρτιση κατά του Ισραήλ και της στάσης του, ώθησαν τον Ερντογάν να εντείνει την αντι-ισραηλινή ρητορική του, η οποία ανατροφοδοτούσε τα οξυμένα πνεύματα. Ο υπουργός εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου έφτασε στο σημείο να συγκρίνει το επεισόδιο με την επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 στις ΗΠΑ. Από την πλευρά της, η κυβέρνηση του Ισραήλ και

³⁷ Burak Bekdil, “Five Years Later, Mavi Marmara Still Resonates in Turkey”, *The Gatestone Institute* (4/6/2015).

Βλ. επίσης Toby Cadman, “The case for Mavi Marmara: Slingshots vs helicopters”, *Al-Jazeera* (14/4/2014) Arbelle, “The US-Turkey-Israel Triangle”, ό.π., 13.

Al-Jazeera, “Israel attacks Gaza aid fleet” (31/5/2010).

³⁸ Douglas Guilfoyle, “The Mavi Marmara Incident and Blockade in Armed Conflict”, *British Yearbook of International Law* (2011) 81:1, 171-223.

Βλ. επίσης Arbelle, “The US-Turkey-Israel Triangle”, ό.π., 14-15.

³⁹ Verda Ozer, “Turkey-Israel ties to normalize?”, *Hurriyet Daily News* (15/3/2015)

η πλειοψηφία των ισραηλινών ΜΜΕ δικαιολογούσαν τη στάση του λόγω της συμμετοχής εντός της νηοπομπής της οργάνωσης Turkish Foundation for Human Rights Freedom and Humanitarian Relief, για την οποία θεωρούσαν ότι έτρεφε βίαιες ισλαμικές ακραίες απόψεις για την παρουσία των ισραηλινών δυνάμεων στην περιοχή, τις οποίες και σκόπευε να προωθήσει υπό το πρόσχημα της παροχής ανθρωπιστικής βοήθειας.⁴⁰

Ένα έτος μετά το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά, η Τουρκία έκρινε ως *persona non grata* τον Πρέσβη του Ισραήλ στην Άγκυρα και ανακάλεσε τον ομόλογό του στο Τελ Αβίβ, ως απάντηση στο πόρισμα της Επιτροπής Πάλμερ των Ηνωμένων Εθνών της 1^{ης} Σεπτεμβρίου του 2011. Η αναφορά της Επιτροπής Πάλμερ διατύπωνε την άποψη ότι παρά το γεγονός ότι οι δυνάμεις του Ισραήλ άσκησαν υπερβολική βία στην προσπάθεια διατήρησης του ναυτικού αποκλεισμού, ο ίδιος ο ναυτικός αποκλεισμός δεν συνιστούσε παραβίαση του διεθνούς δικαίου. Η υποβάθμιση των σχέσεων μεταξύ των δύο κρατών ολοκληρώθηκε με την καθιέρωση διπλωματικής εκπροσώπησης στο επίπεδο του επιτετραμμένου μέχρι νεοτέρας και με το πάγωμα των συμβάσεων σχετικά με την παραγωγή αμυντικών στρατιωτικών συστημάτων για την Τουρκία.⁴¹

Τα δύο κράτη διέκοψαν τους διαύλους επικοινωνίας, με την Τουρκία να αντιτίθεται σε διεθνείς πρωτοβουλίες, στις οποίες συμμετέχει το Ισραήλ, όπως του Global Counter-Terrorism Forum, και με την ισραηλινή κυβέρνηση να αρνείται να υποκύψει στις τουρκικές αξιώσεις και να χαρακτηρίζει το επεισόδιο του Μαβί Μαρμαρά ως επιχειρησιακό ατύχημα. Όπως φάνηκε στη συνέχεια, έπρεπε να αλλάξουν ριζικά οι διεθνείς γεωπολιτικές και εσωτερικές συνθήκες για την κυβέρνηση του Ερντογάν, ώστε η νέα καθεστηκία τάξη στις μεταξύ τους σχέσεις να ανατραπεί και να εμφανιστούν οι τουρκικές αξιώσεις διαλλακτικότερες.⁴²

⁴⁰ Ofra Bengio, “Turkey’s Strategic U-Turn, Israel’s Tactical Mistakes”, *Tel Aviv Notes* (8/6/2010), 4.

Βλ. επίσης Jackson Diehl, “The Turkish 9/11”, *The New York Times* (6/12/2010).

Ben Hartman, “What is the IHH?”, *The Jerusalem Post* (1/6/2010).

⁴¹ Itamar Eichner, “Israel appoints female chargé d’affaires to embassy in Ankara”, *Y News* (18/1/2015).

Βλ. επίσης Ora Coren & Anshell Pfeffer, “Turkey Reportedly Freezes Defense Deals With Israel”, *Haaretz* (17/6/2010).

United Nations, “Report of the Secretary General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident” (Σεπτέμβριος, 2011).

⁴² Hurriyet Daily News, “Turkish-Israeli normalization has much to offer region, Erdoğan says” (14/12/2015).

Βλ. επίσης Middle East Monitor, “Turkey prevents Israel attending Counter Terrorism Forum” (30/1/2014).

3. Το νέο «δόγμα εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ

Το πρώτο «δόγμα της εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ αποτέλεσε προϊόν πολιτικής του 20^{ου} αιώνα και συγκεκριμένα της ψυχροπολεμικής περιόδου. Είχε συλληφθεί ως αντίβαρο κατά του διπλωματικού και οικονομικού αποκλεισμού του Ισραήλ στο πλαίσιο των Ηνωμένων Εθνών από τον αραβικό κόσμο, αλλά και ως απάντηση στον παναραβισμό υπό την ηγεσία του Προέδρου Νάσερ της Αιγύπτου.⁴³

Με τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης και την κατάρρευση του διπολικού κόσμου, μοναδικό στοιχείο του «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας», το οποίο είχε επιβιώσει των διεθνών και ενδοκρατικών εξελίξεων ήταν η τουρκο-ισραηλινή σχέση. Η καλλιέργειά της και η εδραίωσή της με την υπογραφή συμβάσεων οικονομικής και στρατιωτικής φύσης, το 1996, συντέλεσε σε συνδυασμό με την κατάρρευση της συνεργασίας Trident (μεταξύ Ιράν, Τουρκίας και Ισραήλ) στην μετεξέλιξη του δόγματος στη διμερή τουρκο-ισραηλινή συνεργασία. Βέβαια, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η μεταβολή των διεθνών συνθηκών όσον αφορά το Ισραήλ. Συγκεκριμένα, οι διμερείς σχέσεις με τον αραβικό κόσμο είχαν βελτιωθεί, και ιδιαίτερα αυτές με την Αίγυπτο και την Ιορδανία, ενώ είχε επιτευχθεί σημαντική πρόοδος στην ανεύρεση μιας κοινά αποδεκτής ειρηνευτικής διαδικασίας όσον αφορά το ζήτημα της περιοχής της Παλαιστίνης. Τους τέσσερις αραβο-ισραηλινούς πολέμους είχε αντικαταστήσει η πρώτη «ντιφάντα» του 1987 (την οποία ακολούθησε η δεύτερη του 2000) και η δράση της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης (ΟΑΠ) υπό τις διάφορες μορφές εξέλιξής της. Με άλλα λόγια, για τους ισραηλινούς ιθύνοντες, ο κίνδυνος αναφορικά με την κρατική υπόσταση του Ισραήλ θα ήταν πλέον εσωτερικής προέλευσης και λιγότερο της εξωτερικής.⁴⁴

Έτσι, εντός ενός γεωπολιτικού και ενδοκρατικού περιβάλλοντος διαφορετικού από αυτό της θεωρητικής σύλληψης του «δόγματος της εξωτερικής περιφέρειας», οι Ισραηλινοί πολιτικοί ιθύνοντες επικεντρώθηκαν στην ανάπτυξη των διμερών σχέσεων με τη Τουρκία, δημόσια πλέον και υπό όρους ισότιμων εταίρων. Ωστόσο, η αντίληψη της ύπαρξης κρατών εχθρικών προς το Ισραήλ δεν εξαλείφθηκε καθώς τη θέση της Αιγύπτου

Arbell, "The US-Turkey-Israel Triangle", ό.π., 16-17.

⁴³ David Rodman, "Review essay: Israel's national security doctrine: An appraisal of the past and a vision of the future", *Israel Affairs*, 9:4 (2003), 133-134.

Leon T. Hadar, "The collapse of Israel's Periphery Doctrine", *Foreign Policy* (26/6/2010).

⁴⁴ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher και την Gallia Lindenstrauss.

του Γκαμάλ Άμπντελ Νάσερ έλαβε το Ιράν του Χομεϊνί μετά το 1979. Εντούτοις, η επίσημη συνεργασία με την Τουρκία του 1996, το μη εμπόλεμο καθεστώς με την Αίγυπτο και την Ιορδανία, από το 1978 και το 1980 αντίστοιχα, συνέστησαν αποτρεπτικό παράγοντα στην επανάληψη των συνθηκών, οι οποίες οδήγησαν στους τέσσερις αραβο-ισραηλινούς πολέμους του 20^{ου} αιώνα.⁴⁵

Τα γεγονότα της δεκαετίας του 2000 θα επαναφέρουν σταδιακά τις απόψεις υπέρ μιας αναβίωσης του «δόγματος της εξωτερικής περιφέρειας», υπό μια νέα, σύγχρονη και ανανεωμένη μορφή. Είναι γεγονός πως οι τουρκικές πρωτοβουλίες την ίδια εποχή σχετικά με την προσέγγιση με το Ιράν και τη Συρία ανησυχούσαν τους ισραηλινούς ιθύνοντες και έθεταν ερωτήματα, όσον αφορά τη συμπίεση των κοινών τουρκο-ισραηλινών συμφερόντων στην περιοχή. Παράλληλα, η αποτυχία ανεύρεσης κοινά αποδεκτής λύσης σχετικά με τη συμβίωση με την Παλαιστινιακή Αρχή και η εκλογική επιτυχία της Χαμάς, έδωσαν νέα πνοή στην προώθηση μιας σκληρότερης στάσης, όσον αφορά το Παλαιστινιακό και την ανάγκη στήριξής της ή τουλάχιστον αποφυγής της καταδίκης της από μέρος της Διεθνούς κοινότητας.

Η νέα εξωτερική πολιτική της Τουρκίας, υπό την καθοδήγηση του Αχμέτ Νταβούτογλου, ώθησε την κυβέρνηση της Άγκυρας να αποζητήσει ένα μεσολαβητικό ρόλο στο Παλαιστινιακό ζήτημα, μια ενδεχόμενη λύση του οποίου θα αύξανε το γόητρο της Τουρκίας εντός του αραβικού και του μουσουλμανικού κόσμου. Έτσι, η Τουρκία ανέλαβε πρωτοβουλίες παρασκηνιακής προσέγγισης του Ισραήλ με τη Συρία, ενώ παράλληλα, καλλιεργώντας σχέσεις με την κυβέρνηση της Χαμάς, προσπαθούσε να φέρει τα δύο μέρη του Παλαιστινιακού ζητήματος εγγύτερα στο τραπέζι συζητήσεων. Ωστόσο, οι εξελίξεις των ετών 2008-2010, δυσχέραιναν τις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις και κατέληξαν στην προσωρινή τους υποβάθμιση, δίνοντας ώθηση σε αναλυτές να υποστηρίξουν ότι η υπονόμευση των σχέσεων αποτέλεσε την τελευταία πράξη του βίου του αρχικού «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας».⁴⁶

⁴⁵ Hadar, “The collapse of Israel’s Periphery Doctrine”, ό.π.
Συνέντευξη με τον Yossi Alpher.

⁴⁶ David Benjamin, “Turkey’s support for Hamas: A Bridge Too Far?”, *Journal of the Oxford Centre for the Study of Law and Public Policy*, 1:2 (2015), 193-195.
Βλ. επίσης Hadar, “The collapse of Israel’s Periphery Doctrine”, ό.π.

Υπό το πρίσμα των ανωτέρω συνθηκών, η ιδέα της αναβίωσης του «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας», ως απάντηση στη νέα περιφερειακή πραγματικότητα μετά την του επεισοδίου Μαβί Μαρμαρά εποχή, λαμβάνει εντονότερη δυναμική εντός του πολιτικού χώρου του Ισραήλ. Συνεπώς, υπό την ηγεσία του τότε σκληροπυρηνικού υπουργού εξωτερικών Αβιγκντόρ Λίμπερμαν, το Ισραήλ προέβη σε ενέργειες διπλωματικού, στρατιωτικο-βιομηχανικού και ενεργειακού χαρακτήρα ώστε να εξυπηρετήσει το νέο υπό διαμόρφωση «δόγμα εξωτερικής περιφέρειας». Η προσπάθεια αναβίωσης του δόγματος χαρακτηρίστηκε ως «περιφερειακή νοσταλγία»⁴⁷, η οποία πρέπει να λάβει υπόψη τα νέα γεωπολιτικά και οικονομικά δεδομένα, παραμερίζοντας τις αντιλήψεις του παρελθόντος. Συνεπώς, ενώ η σύλληψη του αρχικού δόγματος βασίστηκε κυρίως στην αναζήτηση ισχυρών εταίρων, που αποτελούσαν ανασχετικό παράγοντα στο μένος της πλειοψηφίας των κρατών του αραβικού κόσμου κατά του Ισραήλ, το νέο δόγμα ορίζεται από διαφορετική θεωρητική θεμελίωση, αλλά και από διευρυμένη εδαφικά προσέγγιση. Η αρχική σύλληψη αναγνώριζε δύο περιφέρειες για το κράτος του Ισραήλ: την εσωτερική και την εξωτερική. Εντός της εσωτερικής, το Ισραήλ βρισκόταν περικυκλωμένο από εχθρικά προς αυτό κράτη. Αντιθέτως, εντός της εξωτερικής περιφέρειας, η πλειοψηφία των κρατών μπορούσε να μην είναι εχθρικά διακείμενη προς το ίδιο.⁴⁸

Σε συνέχεια αυτής της συλλογιστικής, το νέο δόγμα διευρύνει την αντίληψη της εξωτερικής περιφέρειας ώστε να συμπεριλάβει κράτη, τα οποία δεν είχαν μέχρι πρότινος άμεσα κοινά συμφέροντα με το Ισραήλ, αλλά μπορούσαν να αναδειχθούν σε πιθανούς μελλοντικούς εταίρους διαδραματίζοντας αποτρεπτικό ρόλο στα εχθρικά ή ανταγωνιστικά κράτη. Έτσι, το Ισραήλ μεγεθύνει την εξωτερική του περιφέρεια από τα Βαλκάνια, τη Μεσόγειο, και την Αφρική, μέχρι τις περιοχές των νότιων πρώην Σοβιετικών κρατών και των κρατών του Κόλπου.⁴⁹

⁴⁷ Όρος του Yossi Alpher.

⁴⁸ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher.

Βλ. επίσης Yossi Alpher, "Israel's troubled relationship with Turkey and Iran: the periphery dimension", *Norwegian Peacebuilding Resource Centre Report* (Δεκέμβριος, 2010), 4-5.

Jean-Loup Samaan, "Israel Looks Beyond the Region For Strategic Partners", *Al-Monitor* (25/10/2013).

Michael Freund, "Periphery doctrine's rebirth", *The Jerusalem Post* (23/8/2012).

⁴⁹ Michael B. Bishku, "The South Caucasus Republics and Israel", *Middle Eastern Studies*, 45:2 (Μάρτιος, 2009), 295-296.

Η λογική της μεγέθυνσης της περιφέρειας γίνεται κατανοητή μέσω τριών επιχειρημάτων. Το πρώτο είναι το επιχείρημα της γεωγραφικής εγγύτητας των «φιλικών» κρατών εντός της εξωτερικής περιφέρειας του Ισραήλ με τα άλλα κράτη, τα οποία θεωρεί εχθρικά ή μη φιλικά διακείμενα. Σε αυτό συμπεριλαμβάνονται το Αζερμπαϊτζάν και το Νότιο Σουδάν λόγω του Ιράν και της Αιγύπτου αντίστοιχα. Το Αζερμπαϊτζάν συνορεύει με το Ιράν και οι διπλωματικές τους σχέσεις είναι τεταμένες, ενώ το Νότιο Σουδάν, λόγω της γεωγραφικής εγγύτητας με την Αίγυπτο μπορεί να αποτελέσει παράγοντα αστάθειας για συμφέροντα του Καΐρου (στη δική του περιφέρεια). Το δεύτερο επιχείρημα είναι αυτό του υπάρχοντος ιστορικού ανταγωνισμού μεταξύ κρατών, όπως αυτό της Ελλάδας και της Κύπρου με την Τουρκία, και της Σαουδικής Αραβίας με το Ιράν και την Τουρκία. Το τρίτο επιχείρημα συνίσταται στη σύναψη καλών σχέσεων με μειονότητες, οι οποίες διαμένουν εντός της επικράτειας ενός κράτους, το οποίο βρίσκεται σε διαμάχη ή σε συνθήκες ανταγωνισμού με το Ισραήλ. Η στήριξη μιας ή περισσότερων μειονοτήτων μπορεί να οδηγήσει σε κρατική αστάθεια, καθιστώντας δυσκολότερη την αντιπαράθεση με το Ισραήλ, ή και την ανάληψη της εξουσίας από την εν λόγω μειονότητα. Και στις δύο περιπτώσεις, η υποστήριξη από το Ισραήλ τοποθετεί τους ισραηλινούς ιθύνοντες σε πλεονεκτική θέση. Με άλλα λόγια, «η σκέψη ως προς την περιφέρεια διακατέχεται από την έννοια της ρήσεως ότι ο εχθρός του εχθρού μου (ή τουλάχιστον ο γείτονας του εχθρού μου) είναι ο φίλος μου».⁵⁰

Βασικός παράγοντας της επαναφοράς του δόγματος ήταν το κενό το οποίο άφησε η Τουρκία μετά την περίοδο 2008-2010 εντός του κύκλου των συνεργαζόμενων κρατών με το Ισραήλ. Ωστόσο, οι συνθήκες, οι οποίες υπήρχαν κατά την περίοδο της ανακήρυξης της ανεξαρτησίας του 1948 και της προώθησης του αρχικού δόγματος, δεν υφίσταντο πλέον. Όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, η απομόνωση του Ισραήλ στο περιφερειακό του περιβάλλον και οι σχέσεις με τις ΗΠΑ είχαν μεταβληθεί δραματικά μισό αιώνα αργότερα. Συγκεκριμένα, η απομόνωση και η έλλειψη σύναψης δεσμών με τα κράτη της περιφέρειας

Βλ. επίσης Janessa Schillmoeller, "Israel Strengthens Alliance with South Sudan as Relations weaken in the Middle East", *Mint Press News* (13/1/2013).

Yoel Guzansky, "Israel and the Arab Gulf States: from tacit cooperation to reconciliation?", *Israel Affairs*, 21:1 (2015), 131-133.

Συνέντευξη με την Gallia Lindenstrauss.

⁵⁰ Yoel Guzansky, "Israel's Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus", *Mediterranean Politics*, 19:1 (2014), 100.

είχαν παραχωρήσει τη θέση τους στην αναβάθμιση της γεωπολιτικής ισχύος του Ισραήλ, τόσο μέσω της ενεργειακής του πολιτικής, του πυρηνικού του προγράμματος και της αποτρεπτικής του αξίας, όσο και της ανάπτυξης μιας αγοράς τεχνολογίας αιχμής στην κατασκευή και στο εμπόριο στρατιωτικών συστημάτων. Σε αυτό το σημείο θα τονίσουμε την καθοριστική σημασία της αναγκαιότητας αυτοσυντήρησης του Ισραήλ τόσο σε οικονομικό όσο και σε στρατιωτικό επίπεδο. Μια καταστροφική κατάληξη για το Ισραήλ των αραβο-ισραηλινών πολέμων του 20^{ου} αιώνα μπορούσε να οδηγήσει στην κατάλυση της κρατικής του υπόστασης. Με άλλα λόγια, επικράτησε η άποψη ότι αρκούσε να ηττηθεί μόνο μια φορά το Ισραήλ ώστε να διαγραφεί από τον παγκόσμιο χάρτη. Συνεπώς, οι επιτακτικές συνθήκες υπερκέρρασης του αντιλαμβανόμενου εχθρού κατά τη διάρκεια της ψυχροπολεμικής περιόδου οδήγησαν στην ταχεία ανάπτυξη οπλικών συστημάτων υψηλής τεχνολογίας, ως αντίβαρο στην στρατιωτική επάρκεια των αντιμαχόμενων μερών.⁵¹

Τα παραπάνω στοιχεία, τα οποία είχε καλλιεργήσει το Ισραήλ κατά τη διάρκεια των εξήντα ετών από την ανεξαρτησία του, δημιούργησαν ευνοϊκότερες συνθήκες ώστε η πλειοψηφία των κρατών που διατηρούσαν εχθρικές σχέσεις με αυτό να οδηγηθούν σε πλήρη ή μερική εξομάλυνση των διμερών τους διαφορών. Φυσικά, η υποστήριξη των ΗΠΑ και η ανάδειξη του Ισραήλ ως στενού εταίρου τους βοήθησε σε αυτήν την διακρατική προσέγγιση. Κατά συνέπεια, τη δεκαετία του 1990, ούτως εχόντων των πραγμάτων και με την ειρηνευτική διαδικασία του Παλαιστινιακού ζητήματος να έχει εκκινήσει, τα κράτη του αραβικού κόσμου, τα οποία είχαν συμμετάσχει στους προηγούμενους αραβο-ισραηλινούς πολέμους, είχαν παραιτηθεί από μελλοντικές στρατιωτικές εμπλοκές με το Ισραήλ. Επίσης, δεν υφίστατο πλέον, ηγέτιδα αραβική δύναμη, όπως αυτή της Αιγύπτου του 1956-1978, που θα μπορούσε να αναλάβει την πολιτική ευθύνη της σύρραξης με το Ισραήλ. Ο εσωτερικός αναβρασμός εντός της περιοχής της Παλαιστίνης και η αναγνώριση της Οργάνωσης για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης από τα αραβικά κράτη ως επίσημοι εκπροσώπου των δικαιωμάτων του Παλαιστινιακού πληθυσμού, μετέφεραν τη διαμάχη και τη συζήτηση σε διαφορετικό

⁵¹ Συνέντευξη με τον Ram Aviram.

Βλ. επίσης Rodman, "Review essay: Israel's national security doctrine: An appraisal of the past and a vision of the future", ό.π., 132-133.

Yossi Alpher, "Israel: alternative regional options in a changing Middle East", *Norwegian Peacebuilding Resource Centre Report* (Ιούνιος, 2013), 4.

επίπεδο. Έτσι, «σήμερα, οι απειλές [κατά του Ισραήλ] συμπεριλαμβάνουν την τρομοκρατία, αντισυμβατικά όπλα, και ό,τι το Ισραήλ αντιλαμβάνεται ως εκστρατεία από-νομιμοποίησης».⁵²

Ο «εχθρός» ή το αντίπαλο δέος, τουλάχιστον όπως θα τον αντιλαμβάνονται οι ιθύνοντες του Ισραήλ μετά τα μέσα του 1980, θα αλλάξει προέλευση και μέθοδο προώθησης των αιτημάτων και των επιχειρημάτων του. Η ειρηνευτική διαδικασία εξεύρεσης μιας λύσης για το Παλαιστινιακό ζήτημα πέρασε από πολλές περιόδους έντασης και ύφεσης, οπισθοδρόμησης και προόδου, ως αποτέλεσμα των εκλογικών εξελίξεων, τόσο στο εσωτερικό του κράτους του Ισραήλ, όσο και εντός της Παλαιστινιακής Αρχής. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο πρέπει να τονιστεί η στήριξη των παλαιστινιακών οργανώσεων από το σιιτικό Ισλάμ και συγκεκριμένα από το Ιράν και την Αλαουιτική Συρία. Η παροχή οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας από τα δύο κράτη σε αυτές και η δράση της Χεζμπολάχ, οδήγησαν στην ανάδειξη του «σιιτικού άξονα» ως τον κυριότερο εχθρό του Ισραήλ, τόσο στο εξωτερικό όσο και στα ενδοκρατικά ζητήματα.⁵³

Η ειδοποιός διαφορά συγκριτικά με τις αραβο-ισραηλινές συρράξεις του 20^{ου} αιώνα θα εντοπίζεται εντός της έννοιας του «proxy warfare» (πολέμου δι' αντιπροσώπων) αντί αυτής του πατροπαράδοτου «conventional warfare» (συμβατικού πολέμου) και της αποτροπής του. Το Ιράν και η Συρία αποφεύγουν την άμεση στρατιωτική σύγκρουση με το Ισραήλ και θα εντείνουν τις προσπάθειές τους στη στήριξη της δράσης των ήπιων αλλά και των ακραίων παλαιστινιακών οργανώσεων, ενώ θα μεταφέρουν την ίδια την στρατιωτική σύρραξη στα σύνορα του Λιβάνου μέσω των ενεργειών της Χεζμπολάχ. Από την πλευρά της, μετά την εκλογική νίκη του AKP το 2003, η Τουρκία ενεπλάκη, όπως είπαμε, εντονότερα στο Παλαιστινιακό ζήτημα, σε επίπεδο όμως πολιτικής και οικονομικής αλληλεγγύης προς τους ιθύνοντες της Παλαιστινιακής Αρχής και με την προσφορά των υπηρεσιών της καλής μεσολάβησης. Οι τελευταίες βέβαια, καθώς δεν απέφεραν καρπούς μετά την πάροδο σχεδόν μιας δεκαετίας, κατεύθυναν την Τουρκία στην

⁵² Στο Alpher, "Israel's troubled relationship with Turkey and Iran: the periphery dimension", ό.π., 3.

Βλ. επίσης Rodman, "Review essay: Israel's national security doctrine: An appraisal of the past and a vision of the future", ό.π., 117-119.

Guzansky, "Israel's Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus", ό.π., 111.

⁵³ Yoel Guzansky & Gallia Lindenstrauss, "The emergence of the Sunni Axis in the Middle East", *Strategic Assessment*, 16:1 (Απρίλιος, 2013), 37-38.

Βλ. επίσης Ben Caspit, "Israel fears return of Persian Empire", *Al-Monitor* (21/9/2015).

εντατικοποίηση της άμεσου πολιτικής και διπλωματικής στήριξης των δικαιωμάτων των Παλαιστινίων.⁵⁴

Εφόσον το Ισραήλ είχε νέο αντίπαλο, η αντιμετώπισή του έπρεπε να είναι διαφορετική. Κατευθυντήρια γραμμή αποτέλεσε η παρεμπόδιση της στήριξης εξωτερικών παραγόντων στα ζητήματα της Παλαιστινιακής Αρχής. Ελλείψει των προηγούμενων στενών σχέσεων με την Τουρκία, το Ισραήλ προώθησε την ενεργειακή του διπλωματία ως βασικό άξονα, επί του οποίου προσπάθησε να εγκαινιάσει ή να εμβαθύνει τις σχέσεις με τα γειτονικά κράτη της εξωτερικής του περιφέρειας που το ενδιαφέρουν. Θα σημειώσουμε σε αυτό το σημείο τον πρωταρχικό ρόλο που διαδραμάτισε η ανακάλυψη κοιτασμάτων φυσικού αερίου, τέτοιας έκτασης ώστε να υπερκαλύπτει τις αναμενόμενες ισραηλινές ανάγκες για τα επόμενα πενήντα έτη. Κατά συνέπεια, η προώθηση της ενεργειακής διπλωματίας ενισχύθηκε από το πλεόνασμα του Ισραήλ σε αυτόν τον τομέα, προς όφελος των γεωστρατηγικών του προτεραιοτήτων.⁵⁵

Σε αντίθεση με το αρχικό «δόγμα της περιφέρειας» προτιμήθηκαν δημόσιες συνεργασίες και διπλωματικές σχέσεις με τα ενδιαφερόμενα κράτη αντί της σύναψης μυστικών σχέσεων συνεργασίας τύπου «Trident» του 1958 (μεταξύ Ισραήλ, Τουρκίας και Ιράν). Η μυστική συνεργασία ήταν στενή αλλά εφήμερου χαρακτήρα, καθώς ίσχυε όσο οι συνθήκες που όριζαν τα κοινά γεωπολιτικά και στρατηγικά συμφέροντα παρέμεναν σταθερές. Αντιθέτως, οι αρχές του νέου «περιφερειακού δόγματος» στόχευαν στην οικοδόμηση κλίματος εμπιστοσύνης μέσω της ενεργειακής πολιτικής και της ανοικτής διπλωματίας. Ωστόσο, σε περίπτωση επιπλοκών, η συνεργασία – σε αντιδιαστολή με το αρχικό δόγμα – δεν είναι δεδομένη.⁵⁶

⁵⁴ Rola El Husseini, “Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria”, *Third World Quarterly*, 31:5 (2010), 803-815.

Βλ. επίσης Itamar Rabinovich, “Israel and the Changing Middle East”, *Brookings Institute*, Middle East MEMO, 34 (Ιανουάριος, 2015), 3.

Rodman, “Review essay: Israel’s national security doctrine: An appraisal of the past and a vision of the future”, ό.π., 117.

⁵⁵ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher και με τον Ram Aviram.

Βλ. επίσης Calev Ben-David, “Gas Adds Energy to Israeli Diplomacy Dominated by Conflicts”, *Bloomberg* (12/6/2013).

Βλ. επίσης David Wurmser, “The Strategic Impact of Israel’s Export of Natural Gas”, *Jewish Policy Center* (Ανοιξη, 2013).

⁵⁶ Guzansky, “Israel’s Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus”, ό.π., 110-111.

Βλ. επίσης Alpher, “Israel: alternative regional options in a changing Middle East”, ό.π., 1.

Στην πράξη, το νέο δόγμα δεν βασίζεται στις προϋπάρχουσες συνθήκες και στη διαχείρισή τους προς όφελος του Ισραήλ, όπως στην περίπτωση της προγενέστερης εκδοχής του. Το νέο «περιφερειακό δόγμα» στοχεύει στην αντιμετώπιση της τρέχουσας κατάστασης με τη μακροπρόθεσμη αναδιαμόρφωση μιας γεωπολιτικής πραγματικότητας, η οποία δρα ταυτόχρονα αναδρομικά. Γεγονός είναι πως δεν υφίσταται μια σαφής εξωτερική πολιτική, η οποία διατυπώνει τη νέα στρατηγική περιφέρεια του Ισραήλ, καθιστώντας έτσι την αναζήτηση πρόθυμων εταίρων ελαστικότερη. Η αντίληψη βασίζεται στο ότι τα οικονομικά συμφέροντα και η αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών θα αποτρέψουν τη συμπλοκή με το Ισραήλ.⁵⁷

Το Ισραήλ και τα κράτη του Κόλπου

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η ρήση ο «εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου» μπορεί να χαρακτηρίσει την πλειονότητα των ισραηλινών πρωτοβουλιών προσέγγισης στα πλαίσια του «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ. Υπό αυτό το πρίσμα, οι σχέσεις του Ισραήλ με τα κράτη του Κόλπου εντάσσονται σαφώς σε αυτήν τη λογική. Τα κράτη του Κόλπου, με τα οποία το Ισραήλ έχει καλλιεργήσει δεσμούς σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, είναι το Ομάν, το Κατάρ, τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα και η Σαουδική Αραβία, η οποία αποτελεί και την ηγετίδα δύναμη εντός του Συμβουλίου Συνεργασίας του Κόλπου (GCC). Παραδοσιακά, οι σχέσεις του Ισραήλ με τα κράτη του Κόλπου περιορίζονται από τις εξελίξεις ως προς το Παλαιστινιακό ζήτημα. Παρά το γεγονός ότι τα κράτη του Κόλπου δεν είχαν συμμετάσχει στους αραβο-ισραηλινούς πολέμους του 20^{ου} αιώνα (η Σαουδική Αραβία μόνο είχε αποστείλει συμβολικές δυνάμεις στους πολέμους του 1948, του 1967 και του 1973), είχαν επιδιώξει να ηγηθούν των προσπαθειών εξεύρεσης λύσης στο Παλαιστινιακό ζήτημα. Οι πρωτοβουλίες αυτές προέρχονται κυρίως από τη Σαουδική Αραβία, και είχαν υποστηριχθεί από την άμεση ή έμμεση συναίνεση των υπολοίπων κρατών του Κόλπου. Θα σημειώσουμε ότι η πλειοψηφία των πολιτών των κρατών αυτών ήταν υπέρμαχοι των δικαιωμάτων των Παλαιστινίων, και ως εκ τούτου διατηρούσαν μια επιφυλακτική στάση όσον αφορά τις σχέσεις των κρατών τους με το Ισραήλ. Έτσι, τα κράτη του Κόλπου είχαν συμμετάσχει στο οικονομικό εμπάργκο της

⁵⁷ Eric R. Eissler & Gozde Arasil, “Maritime Boundary Delimitation in the Eastern Mediterranean. A new conflict between Cyprus, Turkey, Greece and Israel”, *The RUSI Journal*, 159:2 (Απρίλιος/Μάιος, 2014), 77. Samaan, “Israel Looks Beyond the Region For Strategic Partners”, ό.π.

δεκαετίας του 1970 κατά του Ισραήλ και των κρατών (όπως οι ΗΠΑ και ευρωπαϊκές χώρες) που συναλλάσσονταν με αυτό.⁵⁸

Όσον αφορά την εξεύρεση λύσης για το Παλαιστινιακό ζήτημα, γνωστότερες ενέργειες και με τη μεγαλύτερη διεθνή απήχηση αποτέλεσαν η πρωτοβουλία του Σαουδάραβα Πρίγκηπα Αλ-Φάχτ του 1982 και η «Πρωτοβουλία Ειρήνης των Αράβων» του 2002. Κοινά στοιχεία των μεσολαβητικών προσπαθειών της Σαουδικής Αραβίας ήταν ο σεβασμός των αποφάσεων του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών 242 και 338, η αποχώρηση του Ισραήλ από τα κατεχόμενα εδάφη προ του 1967, και η αναγνώριση του κράτους της Παλαιστίνης με πρωτεύουσα την Ανατολική Ιερουσαλήμ. Παρά το ότι οι πρωτοβουλίες αυτές δεν έτυχαν ανταπόκρισης από τους ισραηλινούς παράγοντες, άνοιξαν ωστόσο διαύλους επικοινωνίας μεταξύ των δύο πλευρών. Θα σημειώσουμε επίσης, πως οι πρωτοβουλίες αυτές θεωρήθηκαν από τους ισραηλινούς ιθύνοντες ότι εξέφραζαν μια θέληση ομαλοποίησης των σχέσεων με το Ισραήλ. Σε αντίθεση με το Ιράν, τα κράτη του Κόλπου ήταν διατεθειμένα να αναγνωρίσουν το Ισραήλ υπό την υπόθεση ότι θα επιλύονταν το Παλαιστινιακό ζήτημα. Η αντίληψη αυτή δεν ήταν άτοπη, δεδομένου ότι η Αίγυπτος, η Ιορδανία και η Τουρκία είχαν προχωρήσει σε χωριστές χρονικές περιόδους στην έναρξη ή την καλλιέργεια των σχέσεων με το Ισραήλ. Το γεγονός ότι η προσέγγιση με το Ισραήλ ωφελούσε και την περαιτέρω διασύνδεση των κρατών του Κόλπου με τις κυβερνήσεις των ΗΠΑ ήταν επίσης σημαντικός παράγοντας για αυτήν την προσέγγιση.⁵⁹

Πιο συγκεκριμένα, η επιτυχής εξέλιξη της Διάσκεψης της Μαδρίτης του 1991 και των Συμφωνιών του Όσλο του 1993, επέτρεψε στα κράτη του Κόλπου να άρουν εν μέρει τον από κοινού συμφωνημένο αποκλεισμό οικονομικών συναλλαγών με το Ισραήλ. Γενικά, τα κράτη του Κόλπου απέφευγαν τις άμεσες συναλλαγές με το Ισραήλ αλλά προχωρούσαν σε έμμεσο εμπόριο μέσω τρίτων κρατών. Η συμφωνία του «οδικού χάρτη» του Όσλο και η πρόοδος της ειρηνευτικής διαδικασίας οδήγησε στην ανάπτυξη των

⁵⁸ Guzansky, “Israel and the Arab Gulf States: from tacit cooperation to reconciliation?”, ό.π, 131-132. Βλ. επίσης Elisheva Rosman-Stollman, “Balancing Acts: The Gulf States and Israel”, *Middle Eastern Studies*, 40:4 (2004), 193-194.

⁵⁹ Rosman-Stollman, “Balancing Acts: The Gulf States and Israel”, ό.π, 185,192.

Βλ. Επίσης Guzansky, “Israel and the Arab Gulf States: from tacit cooperation to reconciliation?”, ό.π., 132-136.

Clive Jones & Yoel Guzansky, “Israel’s relations with the Gulf States: Toward the emergence of a tacit security regime?”, *Contemporary Security Policy* (2017), 6-11.

συναλλαγών μεταξύ του Ισραήλ και των κρατών του Κόλπου στον τομέα του τουρισμού, στο εμπόριο συστημάτων ασφαλείας, στην παροχή τεχνογνωσίας, στη διευκόλυνση των ισραηλινών επενδύσεων, ακόμα και σε ορισμένες περιπτώσεις στην εκπαίδευση στρατιωτικών μονάδων. Η διείσδυση των ισραηλινών συμφερόντων εξαρτήθηκε από την ομαλή ή μη καλλιέργεια των σχέσεων με το κάθε κράτος ξεχωριστά, αλλά και από τις εξελίξεις όσον αφορά το Παλαιστινιακό ζήτημα, και ιδιαίτερα εντός της Λωρίδας της Γάζας. Παρά ταύτα, παραμένει δεδομένο ότι από τη στιγμή που η σύσφιξη των δεσμών μέσω του εμπορίου είχε εκκινήσει, το πάγωμα των εν εξελίξει συναλλαγών αποτελούσε δύσκολο εγχείρημα. Οι εμπορικές σχέσεις άνησαν και επέτρεψαν την εγκατάσταση ισραηλινών επιχειρηματιών, οι οποίοι θα αποτελέσουν – ελλείψει πλήρων διπλωματικών σχέσεων με τα κράτη του Κόλπου – εκπρόσωπο των συμφερόντων του Ισραήλ, προσφέροντας κατ'αυτόν τον τρόπο έναν ενδιάμεσο φορέα επικοινωνίας με την ιθύνουσα τάξη του εκάστοτε κράτους. Σημαντικότερα παραδείγματα αυτής της προσέγγισης ήταν η εγκαίνιαση γραφείων εμπορίου στα κράτη του Κατάρ και του Ομάν το 1996, και η εγκατάσταση γραφείου του Ερευνητικού Κέντρου Αφαλάτωσης (MEDRC) στο Ομάν, επίσης το 1996. Έτσι, την περίοδο 2003-2011, το εμπόριο μεταξύ των κρατών του Κόλπου και του Ισραήλ (μέσω επιχειρήσεων τρίτων κρατών) ανήλθε, βάσει ανεπίσημων εκτιμήσεων, σε 500 εκατομμύρια δολάρια ετησίως.⁶⁰

Ωστόσο, το Παλαιστινιακό ζήτημα και η αποτυχία επίλυσής του, δεν επέτρεψε τις σχέσεις να οδηγηθούν σε πλήρη εξομάλυνση. Εντούτοις, το σιιτικό Ισλάμ, όπως εκπροσωπείται από το Ιράν και τη Συρία, αλλά και η άνοδος του κινήματος της Μουσουλμανικής Αδελφότητας μετά τα γεγονότα της «Αραβικής Άνοιξης», διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στην προώθηση των σχέσεων με τα κράτη του Κόλπου, και ιδιαίτερα με το Βασίλειο της Σαουδικής Αραβίας. Θα σημειώσουμε ότι τα παραπάνω δεν ίσχυαν σε αντίστοιχο βαθμό με το Κατάρ, λόγω της διασύνδεσής του με το Ιράν και την Χεζμπολάχ και της δημόσιας υποστήριξής του υπέρ των κομμάτων της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην Αίγυπτο και την Τυνησία από το 2012 και μετέπειτα. Η αντιπαράθεση του Κατάρ με την Σαουδική Αραβία εντός του πλαισίου της ηγεσίας του Συμβουλίου Συνεργασίας του Κόλπου αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στη λήψη

⁶⁰ Guzansky, "Israel and the Arab Gulf States: from tacit cooperation to reconciliation?", ό.π., 137. Βλ. επίσης Haaretz, "Israelis are doing thriving but discreet business with Gulf States" (2/2/2017).

αποφάσεων από τις καταρικές κυβερνήσεις οι οποίες εναντιώνονταν στα σαουδαραβικά συμφέροντα.⁶¹

Το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν και η κατά την Σαουδική Αραβία και το Ισραήλ, θεωρούμενη ως υποτονική αντιμετώπιση από τις ΗΠΑ και τη Δύση, τοποθέτησε τα δύο κράτη σε κοινό στρατόπεδο. Επίσης, υπήρχε προηγούμενο συνεργασίας της Σαουδικής Αραβίας και του Ισραήλ κατά κοινού εχθρού. Συγκεκριμένα, το 1962, η αλλαγή της εξουσίας στην Υεμένη (η οποία συνορεύει με τη Σαουδική Αραβία) είχε υποστηριχθεί από την Αίγυπτο του Γκαμάλ Άμπντελ Νάσερ, με συνέπεια τη δυσαρέσκεια των ιθυνόντων της Σαουδικής Αραβίας. Με την Αίγυπτο να αποτελεί την ηγέτιδα δύναμη εντός των αραβικών κρατών κατά του Ισραήλ, το Τελ Αβίβ είχε ενισχύσει αεροπορικά τις στρατιωτικές επιχειρήσεις της Σαουδικής Αραβίας μέσω του Ηνωμένου Βασιλείου. Για ευνόητους λόγους, η συνεισφορά αυτή παρέμεινε μυστική λόγω της πολιτικής τοποθέτησης της Σαουδικής Αραβίας αναφορικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα και με δεδομένο το μένος του αραβικού κόσμου έναντι του Ισραήλ.⁶²

Μετά την ιρανική Ισλαμική Επανάσταση του 1979, το Ιράν αντιπροσωπεύει τον πρωταρχικό κίνδυνο για το Ισραήλ, ενώ για την Σαουδική Αραβία και τα κράτη του Κόλπου, αποτελεί τον άμεσο θρησκευτικό αντίπαλο του σουνιτικού Ισλάμ. Κατά τη διάρκεια των επόμενων δεκαετιών, το σουνιτικό και το σιιτικό Ισλάμ ανταγωνίζονται στην περιοχή του αραβικού κόσμου χωρίς όμως να καταφύγουν στην ύστατη επιλογή της στρατιωτικής εμπλοκής, με εξαίρεση βέβαια τον Πόλεμο μεταξύ του Ιράν και του Ιράκ της περιόδου 1980-1988. Ωστόσο, ο ανταγωνισμός μεταξύ του σιιτικού και του σουνιτικού Ισλάμ εξωτερικεύεται μέσω τρίτων κρατών, όπως αυτά της Υεμένης και του Ιράκ, σε μια προσπάθεια εγκατάστασης καθεστώτων φιλικών προς αυτά. Έτσι επήλθε η διασύνδεση του Ισραήλ με τη Σαουδική Αραβία με κοινό άξονα την αντιμετώπιση της προερχόμενης από το Ιράν απειλής. Παρά τη σημασία που αποδίδουν η Σαουδική Αραβία και τα κράτη του Κόλπου στην επίλυση του Παλαιστινιακού ζητήματος, τοποθετούν στην υψηλότερη βαθμίδα των ζητημάτων ασφαλείας του Κόλπου, το Ιράν και την διαιώνιση και εξάπλωση των συμφερόντων εξωτερικής πολιτικής του. Κατά συνέπεια, η υπέρβαση των προσδοκιών

⁶¹ Guzansky & Lindenstrauss, “The emergence of the Sunni Axis in the Middle East”, ό.π., 37-40.

⁶² Asher Orkaby, “Rivals with benefits”, *Foreign Affairs* (13/5/2015).

Βλ. επίσης Bruce Riedel, “An Israeli-Saudi axis? Not likely”, *Al-Monitor* (29/11/2013).

αναφορικά με τις σχέσεις με το Ισραήλ μπορεί να δικαιολογηθεί από την μεγάλη ανησυχία που προκαλεί το Ιράν στους ιθύνοντες της Σαουδικής Αραβίας.⁶³

Επιπρόσθετο στοιχείο ως προς το οποίο συμβαδίζουν οι απόψεις του Ισραήλ και της Σαουδικής Αραβίας αποτελεί η άνοδος του πολιτικού Ισλάμ, όπως αποτυπώνεται από τις βραχύβιες εκλογικές επιτυχίες της Μουσουλμανικής Αδελφότητας (την οποία η Σαουδική Αραβία έχει χαρακτηρίσει ως τρομοκρατική οργάνωση) αλλά και από την εμφάνιση κρατών φιλικά διακείμενων προς αυτή (όπως της Τουρκίας και του Κατάρ). Η δημιουργία ενός νέου τρίτου κέντρου επιρροής – πέραν του σουνιτικού ή του σιιτικού – απαρτιζόμενου από κράτη με συντηρητικές ισλαμικές αρχές φαίνεται να ανησυχεί το Ισραήλ, ιδιαίτερα στο μέτρο που η Τουρκία στρέφεται προς αυτήν την κατεύθυνση. Συνεπώς, μια κοινή συμπόρευση Ισραήλ-Σαουδικής Αραβίας σε συγκεκριμένα καίρια ζητήματα μπορεί να παρουσιάσει σε περαιτέρω εμβάθυνση στο μέλλον. Σίγουρα, οι επισκέψεις, των ετών 2008-2013, αντιπροσώπων του Ισραήλ στις πρωτεύουσες των κρατών του Κόλπου καταδεικνύουν μια σαφή στροφή προς αυτήν την κατεύθυνση. Ακολουθώντας την στρατηγική της ίδρυσης γραφείων εμπορίου και οργανισμών, τη δεκαετία του 1990 στο Ομάν και στο Κατάρ, το 2015, το Ισραήλ ανακοίνωσε την ίδρυση γραφείου στο πλαίσιο της Διεθνούς Υπηρεσίας Ανανεώσιμης Ενέργειας που βρίσκεται στο Άμπου Ντάμπι των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων. Παρά ταύτα, υποστηρίζεται πως «οι αραβικές μοναρχίες του Κόλπου ωφελούνται από το γεγονός ότι οι μυστικές, ανεπίσημες σχέσεις τους επιτρέπουν να χαίρουν των πλεονεκτημάτων των δεσμών με το Ισραήλ, χωρίς να πρέπει να πληρώσουν το τίμημα στη δημόσια γνώμη, η οποία έχει γίνει περισσότερο ηχηρή από την εξάπλωση της «Αραβικής Άνοιξης».⁶⁴

Το Ισραήλ και τα κράτη του Νότιου Καυκάσου

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, το Ισραήλ προχώρησε στην καλλιέργεια των σχέσεών του με την Αρμενία, τη Γεωργία και ιδιαίτερα με το Αζερμπαϊτζάν. Κοινό

⁶³ Jones & Guzansky, “Israel’s relations with the Gulf States: Toward the emergence of a tacit security regime?”, ό.π., 10.

⁶⁴ Guzansky, “Israel and the Arab Gulf States: from tacit cooperation to reconciliation?”, ό.π., 131-142. Βλ. επίσης Medea Benjamin, “Israel and Saudi Arabia: Strange Bedfellows in the New Middle East”, *Foreign Policy in Focus* (18/5/2016). Middle East Eye, “Israel eyes improved ties with Gulf States after foothold gained in UAE” (18/1/2016). Jonathan Spyer, “Quietly, Israel and the Gulf States Draw Closer Together”, *Middle East Forum* (24/10/2013).

χαρακτηριστικό των τριών κρατών ήταν η πρόσφατη ανεξαρτησία τους μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1991, αλλά και η γεωγραφική τους εγγύτητα με το Ιράν, την Τουρκία και την Ρωσική Ομοσπονδία. Όπως και με τα κράτη του Κόλπου, οι σχέσεις των κρατών του Νοτίου Καυκάσου με το Ισραήλ εντοπίζονται στη διείσδυση των ισραηλινών οικονομικών συμφερόντων εντός της εγχώριας αγοράς τους, με άμεσο όφελος για το Ισραήλ την ενεργειακή διασύνδεση. Βάσει εκτιμήσεων, το Αζερμπαϊτζάν παρέχει το 40% του εισαγόμενου πετρελαίου του Ισραήλ μέσω του αγωγού Μπακού – Τιφλίδα – Σεϊχάν. Για τα ίδια τα κράτη, η καλλιέργεια των σχέσεων με το Ισραήλ επέτρεπε την έμμεση επαφή με τον Δυτικό κόσμο και τις ΗΠΑ, δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 βρισκόντουσαν σε διαδικασία αναζήτησης εταίρων υπέρ της πολιτικής ανεξαρτησίας τους από την Ρωσική Ομοσπονδία.⁶⁵

Παρά ταύτα, οι σχέσεις του Ισραήλ με τα κράτη αυτά δεν εντάσσονται σε μια κοινή ισραηλινή στρατηγική. Ως προς το κάθε κράτος χωριστά, εξυπηρετούν διαφορετικά – στρατηγικά κατά βάση – ισραηλινά συμφέροντα. Έτσι, ενώ η Γεωργία διατηρεί τους συνήθεις διακρατικούς δεσμούς με το Ισραήλ, η Αρμενία είναι αποδέκτης του μεγαλύτερου όγκου του ισραηλινού εμπορίου, και το Αζερμπαϊτζάν έχει τις περισσότερες διασυνδέσεις με το Ισραήλ αναφορικά με ζητήματα ασφάλειας και πληροφοριών. Η ενεργειακή πολιτική του Ισραήλ κατευθύνει τη μεταφορά πετρελαίου μέσω των τριών χωρών και, κατά συνέπεια, η καλλιέργεια των σχέσεων με κάθε ένα εξ αυτών προϋποθέτει τη διατήρηση αντιστοίχων καλών σχέσεων με τα άλλα δύο. Ωστόσο, η προώθηση της οδού του πετρελαίου και η καλλιέργεια των σχέσεων λειτουργούν και ως αποτρεπτικό μέσο εντός του πλαισίου του στρατηγικού ανταγωνισμού μεταξύ Ισραήλ και Ιράν. Το Αζερμπαϊτζάν συνορεύει με το Ιράν και έχει τεταμένες πολιτικές σχέσεις με την πολιτική ηγεσία του. Φοβάται την ενίσχυση ακραίων σιιτικών και σουνιτικών παραγόντων εντός της χώρας και την κατάργηση του κοσμικού του συστήματος, προς όφελος της εγκατάστασης ενός θεοκρατικού πολιτεύματος. Κατά συνέπεια, η προσέγγιση με το

⁶⁵ Bishku, “The South Caucasus Republics and Israel”, ό.π., 295-296.

Βλ. επίσης Guzansky, “Israel’s Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus”, ό.π., 108-109.

Soner Cagaptay & Alexander Murinson, “Good Relations between Azerbaijan and Israel: A Model for Other Muslim States in Eurasia?”, *The Washington Institute* (30/3/2005).

Alexander Murinson, “The Ties between Israel and Azerbaijan”, *Begin-Sadat Center for Strategic Studies, A Mideast Security and Policy Studies*, No 110 (Οκτώβριος, 2014), 27-28.

Ισραήλ εξυπηρετεί συγχρόνως, τόσο την ενίσχυση της πολιτικής και γεωστρατηγικής του ανεξαρτησίας, όσο και την οικονομική του διασύνδεση με τις αγορές του δυτικού κόσμου. Πρόσφατο παράδειγμα της συνεργασίας στον τομέα των πληροφοριών ήταν η εξάρθρωση τρομοκρατικού πυρήνα, ο οποίος σχεδίαζε επίθεση στην πρωτεύουσα Μπακού κατά διπλωματών του Ισραήλ. Μάλιστα, φημολογείται πως το Ισραήλ έχει μισθώσει Αζερικές στρατιωτικές βάσεις πλησίον των συνόρων με το Ιράν. Η υπόνοια της παρουσίας ισραηλινών στρατιωτικών δυνάμεων σε συνορεύον κράτος με το Ιράν ενισχύει σε μεγάλο βαθμό την ισραηλινή δυνατότητα της *force de frappe* και δεν μπορεί παρά να εντείνει τις ανησυχίες του Ιράν σε αυτόν τον τομέα. Παράλληλα με την προσέγγιση στον στρατιωτικό τομέα, οι επαφές μεταξύ των δύο χωρών έχουν προχωρήσει σε ζητήματα «χαμηλής πολιτικής», όπως αυτά του τουρισμού, της εισαγωγής ισραηλινών κεφαλαίων στην οικονομία καθώς και σε πολιτιστικές και εκπαιδευτικές ανταλλαγές. Η μεταφορά εξοπλισμού και τεχνογνωσίας μέσω του Ισραήλ επιτρέπει στο Αζερμπαϊτζάν να αυξήσει την αποτρεπτική του δύναμη ενόψει πιθανών ιρανικών βλέψεων αλλά και κατά του ενδεχόμενου αναζωπύρωσης της διαμάχης με την περιοχή του Ναγκόρνο-Καραμπάχ. Η εν λόγω περιοχή υποστηρίζεται από τους ιθύνοντες της γειτονικής Αρμενίας και αποτελεί φλέγον ζήτημα μεταξύ των δύο κρατών από την εποχή της ανεξαρτητοποίησής της από την Σοβιετική Ένωση.⁶⁶

Αντιθέτως, οι σχέσεις του Ισραήλ με την Αρμενία δείχνουν ανεπηρέαστες από τις αντίστοιχες με το Αζερμπαϊτζάν. Η σχέση της Τουρκίας με το Ισραήλ ήταν αυτή που υπόσκαπτε τους δεσμούς με την Αρμενία, λόγω της μη αναγνώρισης της γενοκτονίας των Αρμενίων, το 1915, από την Τουρκία. Προς διατήρηση και επίρρωση της στρατηγικής συνεργασίας με την Τουρκία, το Ισραήλ απέφευγε να αναγνωρίσει τη γενοκτονία των Αρμενίων, αποφεύγοντας τη σύγκριση με το εβραϊκό ολοκαύτωμα. Η υποβάθμιση των σχέσεων του Ισραήλ με την Τουρκία λειτούργησε θετικά ως προς την βελτίωση των

⁶⁶Anna Geifman & Dima Course, “Israel and Azerbaijan: Geopolitical Reasons for Stronger Ties”, *Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Perspectives, Paper No. 208* (15/7/2013).

Βλ. επίσης Bishku, “The South Caucasus Republics and Israel”, *ό.π.*, 296-297.

Mark Perry, “Israel’s secret staging ground”, *Foreign Policy* (28/3/2012).

Yossi Melman, “Iranian adversary reveals it bought \$5 billion of weapons from Israel”, *The Jerusalem Post* (13/12/2016).

Murinson, “The Ties between Israel and Azerbaijan”, *ό.π.*, 17-18.

Samaan, “Israel Looks Beyond the Region For Strategic Partners”, *ό.π.*

Ilya Burtman, “Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace”, *Middle East Quarterly* (Καλοκαίρι, 2006), 47-57.

ισραηλινο-αρμενικών επαφών, αλλά δεν οδήγησε σε σύμπλευση απόψεων όσον αφορά τη γενοκτονία. Η Αρμενία, σε αντίθεση με τα άλλα δύο κράτη του Νοτίου Καυκάσου, έχει διατηρήσει τις καλύτερες σχέσεις με τη Ρωσία, η οποία βρίσκεται στην κορυφή των κρατών που εξάγουν στη χώρα. Παράλληλα, η Ρωσία στηρίζει τις αρμενικές διεκδικήσεις όσον αφορά το Ναγκόρνο-Καραμπάχ και τη διαμάχη του με το Αζερμπαϊτζάν. Πάντως, το ενδεχόμενο μιας στενότερης προσέγγισης μεταξύ της Αρμενίας και του Ισραήλ ανησυχεί το Ιράν.⁶⁷

Η Γεωργία, πάλι σε μια προσπάθεια αναχαίτισης των Ρωσικών πρωτοβουλιών στις περιοχές της Νότιας Οσσετίας και της Αμπχαζίας (οι οποίες είχαν ανακηρύξει την ανεξαρτησία τους και χαίρουν ρωσικής βοήθειας), συναλλασσόταν με το Ισραήλ ως προς τους στρατιωτικούς της εξοπλισμούς και την παροχή τεχνογνωσίας. Ωστόσο, σημαντικότερη επιρροή του Ισραήλ στα πράγματα της Γεωργίας αποτελεί η παροχή τεχνογνωσίας και τεχνικής υποστήριξης στην οικοδόμηση των κρατικών υποδομών, την περίοδο μετά την ανεξαρτησία της. Η αρχική αυτή επαφή συνέβαλε στην άνοδο του εμπορίου μεταξύ των δύο κρατών, τη διευκόλυνση των τουριστικών ροών και τη διείσδυση ισραηλινών κεφαλαίων στη γεωργιανή αγορά. Παράλληλα, η ενταξιακή προοπτική της Γεωργίας εντός της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας στηρίχθηκε από το Ισραήλ και το εβραϊκό λόμπι στις ΗΠΑ. Εντούτοις, η εξέλιξη των δεσμών των δύο χωρών πάγωσε το 2008 με τον πόλεμο μεταξύ της Γεωργίας και της Ρωσίας, κατά τη διάρκεια του οποίου φημολογήθηκε ισραηλινή ανάμειξη υπέρ της Ρωσίας παρά τις διαβεβαιώσεις από το Ισραήλ περί του αντιθέτου. Η ψύχρανση μεταξύ των δύο κρατών συνέβαλε στην προσέγγιση της Γεωργίας με το Ιράν τα επόμενα έτη.⁶⁸

Με άλλα λόγια, οι σχέσεις με τα κράτη του Νοτίου Καυκάσου, εξυπηρετούν ισραηλινά συμφέροντα συνδεδεμένα με την πολιτική του Ιράν και των χωρών της περιοχής που συνεργάζονται με αυτό. Στο πλαίσιο αυτής της λογικής, η Ρωσία, ως σύμμαχος του Ιράν στην περιοχή της Μέσης Ανατολής, αποτελεί παράγοντα, τον οποίο οι ισραηλινές

⁶⁷ Eldad Ben Aharon, “A Unique Denial: Israel’s Foreign Policy and the Armenian Genocide”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42:4 (2015), 638-639 & 652-653.

Βλ. επίσης Gayane Novikova, “Armenia and the Middle East”, *Middle East Review of International Affairs*, 4:4 (Δεκέμβριος, 2000), 60-62.

⁶⁸ Bishku, “The South Caucasus Republics and Israel”, ό.π, 307-308.

Βλ. επίσης Devi Dumbadze, “Oscillating Between Israel and Iran, Will Georgia Tilt Toward the Islamic Republic?”, *The Jamestown Foundation* (20/7/2016).

επαφές προσπαθούν να περιορίσουν. Όπως θα καταδείξουν οι εξελίξεις κατά τη διάρκεια του συριακού εμφυλίου πολέμου μετά το 2012, η συμπόρευση Ρωσίας και Ιράν αναφορικά με την παραμονή του Προέδρου Μπασάρ Αλ-Άσαντ στην εξουσία βρήκε το Ισραήλ αντίθετο, μια και σήμαινε ταυτόχρονα τη διατήρηση της επιρροής ενός σιιτικού καθεστώτος εντός της σφαίρας συμφερόντων του. Αντιθέτως, η υποβάθμιση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων, συγκριτικά με την αντίληψη της επιρροής του Ιράν και της Ρωσίας, δεν αποτέλεσαν παράγοντα ικανό να επηρεάσει καταλυτικά τις σχέσεις με τις χώρες του νοτίου Καυκάσου.⁶⁹

Το Ισραήλ και οι Νοτιοσουδανοί

Εντός του πλαισίου του αρχικού «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας», το Ισραήλ είχε προσεγγίσει και βοηθήσει οικονομικά και στρατιωτικά τους Νοτιοσουδανούς στο τέλος της δεκαετίας του 1950 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Δεδομένου ότι το πραξικόπημα του 1958 στο Χαρτούμ είχε φέρει στην εξουσία κυβέρνηση φιλική προς την Αίγυπτο του Γκαμάλ Αμπντελ Νάσερ, το ενδεχόμενο διάσπασης της σουδανικής επικράτειας εξυπηρετούσε τα ισραηλινά συμφέροντα, εντός του ευρύτερου πεδίου εφαρμογής της ισραηλινής εξωτερικής πολιτικής. Στην πράξη, το Σουδάν είχε την ικανότητα να επηρεάσει την ομαλή ροή του Νείλου και να δημιουργήσει πολύ δύσκολες συνθήκες διαβίωσης στην αιγυπτιακή επικράτεια. Βέβαια, όπως είχε τονίσει ο Yossi Alpher, η ικανότητα αυτή ήταν υπερεκτιμημένη και λειτουργούσε περισσότερο αποτρεπτικά ως προώθηση της δυνατότητας παρέμβασης στο «στρατηγικό βάθος» της Αιγύπτου όπως ορίζεται από τα νότια κράτη της περιφέρειας της.⁷⁰ Έτσι, οι ισραηλινοί ιθύνοντες προσπάθησαν να διατηρήσουν καλές σχέσεις με τη χριστιανική μειονότητα, η οποία προωθούσε αποσχιστικές βλέψεις. Όταν όμως ο αποσχιστικός κίνδυνος για το Σουδάν εξέλειψε το 1972 με τη συμφωνία της Αντίς Αμπέμπα, η οποία τερμάτισε τον Πρώτο Πόλεμο του Σουδάν, σταμάτησαν και οι επαφές με τη χριστιανική κοινότητα.⁷¹

⁶⁹ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher.

Βλ. επίσης Ellie Geranmayeh & Kadri Liik, “The new power couple: Russia and Iran in the Middle East”, *European Council on Foreign Relations* (13/9/2016).

⁷⁰ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher.

⁷¹ Alexis Heraclides, “Janus or Sisyphus? The Southern Problem of the Sudan”, *The Journal of Modern African Studies*, 25:2 (Ιούνιος, 1987), 213.

Βλ. επίσης Jacob Abadi, “Israel and Sudan: The Saga of an Enigmatic Relationship”, *Middle Eastern Studies*, 35:3 (1999), 19-20.

Ωστόσο, παρά τις δύσκολες συνθήκες εξαιτίας της ισλαμικής στροφής του σουδανικού καθεστώτος και το δεύτερο Πόλεμο του Σουδάν του 1982, λάμβαναν χώρα παρασκηνιακές επαφές μεταξύ των κυβερνήσεων στην εξουσία και των ιθυνόντων του Ισραήλ. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα, τόσο η απόσυρση της Αιγύπτου από την ηγεσία του αραβικού κόσμου και την ενεργό δράση κατά του Ισραήλ, όσο και η ανάγκη οικονομικής βοήθειας και συστημάτων ασφαλείας αιχμής, βελτίωσαν τις σουδανο-ισραηλινές σχέσεις κεκλεισμένων των θυρών. Παρά ταύτα, η συμπάθεια του σουδανικού πληθυσμού για το Παλαιστινιακό ζήτημα και οι σχέσεις με την Οργάνωση για την Απελευθέρωση της Παλαιστίνης επηρέασαν αρνητικά τις επαφές με το Ισραήλ προς όφελος των κυβερνήσεων στην εξουσία. Παράλληλα, η προσέγγιση του Σουδάν με το Ιράν και το Ιράκ ανησύχησε το Ισραήλ, το οποίο φημολογείτο ότι παρείχε στρατιωτικό εξοπλισμό στο Στρατό για την απελευθέρωση του Σουδάν (SPLA).⁷²

Μετά την πάροδο δύο δεκαετιών, το 2011, οι Νοτιοσουδανοί ανακήρυξαν την ανεξαρτησία τους από το Βόρειο τμήμα. Το Ισραήλ ήταν ένα από τα πρώτα κράτη, τα οποία το αναγνώρισαν επίσημα και, λίγο καιρό αργότερα, αντάλλαξαν διπλωματικές αντιπροσωπείες και υποσχέσεις οικονομικής συνεργασίας και βοήθειας στη σύσταση του νέου κράτους. Εν τέλει, η διασύνδεση του παρελθόντος με τη χριστιανική κοινότητα είχε αποφέρει καρπούς. Παρά το γεγονός ότι ο παράγοντας αναχαίτισης της Αιγύπτου δεν αποτελούσε πλέον προτεραιότητα των ισραηλινών κυβερνήσεων, η γεωγραφική θέση του Νοτίου Σουδάν μπορούσε να λειτουργήσει ως πρόσκομμα στην παροχή βοήθειας του Ιράν προς τις ακραίες παλαιστινιακές οργανώσεις.⁷³ Εκτιμάται, επίσης, ότι το Νότιο Σουδάν κατέχει το 75% των συνολικών αποθεμάτων πετρελαίου των δύο μερών του Σουδάν. Έτσι, σε περίπτωση κατασκευής αγωγού πετρελαίου, ο οποίος θα προμηθεύει το Ισραήλ, η καλλιέργεια στενότερων δεσμών, βάσει των προηγούμενων επαφών των δύο κρατών, μπορεί να αποβεί ιδιαίτερα συμφέρουσα για την ισραηλινή οικονομία. Τέλος, θα σημειώσουμε πως η βραχύβια άνοδος της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην εξουσία της Αιγύπτου, το 2012, επανέφερε προς στιγμή στο προσκήνιο τις σκέψεις για τη στρατηγική σημασία του Σουδάν αναφορικά με τις πηγές του Νείλου. Ωστόσο, ένα έτος

Gabriel R. Warburg, "The Sudan and Israel: An Episode in Bilateral Relations", *Middle Eastern Studies*, 28:2 (1992), 395.

⁷² Abadi, "Israel and Sudan: The Saga of an Enigmatic Relationship", ό.π., 27-31.

⁷³ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher.

αργότερα, το στρατιωτικό πραξικόπημα του Στρατηγού Αμπντέλ Φατάχ Αλ-Σίσι ανέτρεψε τις νέες ισορροπίες και εξομάλυνε το ασαφές καθεστώς των σχέσεων με το Ισραήλ.⁷⁴

Οι κουρδικές μειονότητες της Μέσης Ανατολής

Η κουρδική κοινότητα στην περιοχή της Μέσης Ανατολής βρίσκεται διασπασμένη μεταξύ των περιοχών της νοτιοανατολικής Τουρκίας, του βορειοδυτικού Ιράν, της βόρειας Συρίας και του βόρειου Ιράκ. Μόνο η κουρδική μειονότητα στο ομόσπονδο Ιράκ απολαμβάνει καθεστώς αυτονομίας ως Ιρακινό Κουρδιστάν (KRG – Kurdish Regional Government). Συστάθηκε μετά την παρέμβαση των ΗΠΑ, το 2003, κατά του καθεστώτος του Σαντάμ Χουσεΐν στο Ιράκ. Η δημόσια πολιτική και επιχειρησιακή στήριξη της κουρδικής μειονότητας στις αμερικανικές στρατιωτικές ενέργειες ανταμείφθηκε με τη σύσταση του KRG εντός του νέου κράτους του Ιράκ. Σήμερα, το Ισραήλ διατηρεί εμπορικές σχέσεις με το KRG – όπως και η Τουρκία εξάλλου – ιδιαίτερα στον τομέα της προμήθειας πετρελαίου, και της παροχής εξοπλισμού και τεχνογνωσίας.⁷⁵

Ωστόσο, οι επαφές του Ισραήλ με την κουρδική μειονότητα του Ιράκ δεν εγκαινιάστηκαν το 2003. Στο πλαίσιο του αρχικού «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας» του Ντέιβιντ Μπεν Γκουριόν, το Ισραήλ είχε προσπαθήσει να προσεγγίσει μειονότητες σε εχθρικά αραβικά κράτη, όπως οι κουρδικές, ώστε η ενίσχυσή τους να μπορεί να συμβάλλει στην αποσταθεροποίηση αντίθετης κυβέρνησης προς τα ισραηλινά συμφέροντα, ή ενδεχομένως την κατάληψη της εξουσίας προς όφελος του Ισραήλ. Έτσι, οι επαφές με τις κουρδικές μειονότητες εντός του Ιράν και του Ιράκ (μετά την ανατροπή των φιλοδυτικών τους καθεστώτων) και της Συρίας, αποτέλεσαν στοιχείο της εξωτερικής πολιτικής του Ισραήλ. Σε σχέση με την Τουρκία, η οποία στεγάζει σημαντική κουρδική κοινότητα, η διασύνδεση έχει περιοριστεί και ήταν ανεπαρκής για ευνόητους λόγους λόγω της ισραηλο-τουρκικής προσέγγιση και της στρατιωτικής διαμάχης μεταξύ των τουρκικών δυνάμεων ασφαλείας και των ανταρτών του PKK. Υπό αυτό το πρίσμα, το Ισραήλ είχε περιοριστεί σε μια πολιτική αλληλεγγύης με τις κουρδικές μειονότητες και τους κούρδους πρόσφυγες,

⁷⁴ Robert Zeliger, “Israel and South Sudan announce full diplomatic ties”, *Foreign Policy* (28/11/2011).
Βλ. επίσης Schilmoeller, “Israel strengthens Alliance with South Sudan as Relations weaken in the Middle East”, ό.π.

Zachari Laub, “Egypt’s Muslim Brotherhood”, *Council on Foreign Relations* (15/1/2014).

⁷⁵ Aldo Liga, “Israel and Iraqi Kurds in a Transforming Middle East”, *Istituto Affari Internazionali*, Working Papers 16 (Δεκέμβριος 2016), 2-3.

παρέχοντας, παρασκηνιακά, τόσο διπλωματική βοήθεια, όσο και παροχή εξοπλισμών και τεχνογνωσίας. Ως προς τους Κούρδους της Τουρκίας, η διασύνδεσή τους με το Ισραήλ είναι αμφιλεγόμενη και δεν έχει επιβεβαιωθεί από επίσημους παράγοντες καθώς παραμένει φλέγον ζήτημα στα τουρκικά πράγματα.⁷⁶

Ως προς το KRG, στις απαρχές και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, η παρασκηνιακή ισραηλινή αρωγή προς το αυτόνομο κράτος έλαβε τα φώτα της δημοσιότητας μετά την επίσημη αναγνώριση της ημι-αυτονομίας του από την πλειοψηφία της διεθνούς κοινότητας. Τα ισραηλινά και εβραϊκά μέσα μαζικής ενημέρωσης τόνιζαν τη συμπάθεια του ισραηλινού πληθυσμού για τα δεινά των Κούρδων της Μέσης Ανατολής, όπως και τους παραλληλισμούς μεταξύ των δύσκολων συνθηκών ενσωμάτωσης των κουρδικών πληθυσμών εντός των χωρών τους και των αντίστοιχων – προ του 1948 – ισραηλινών. Στην πράξη, λάμβανε χώρα συστηματική σύγκριση της θέλησης απόκτησης «εθνικής εστίας» μεταξύ των εβραϊκών και των κουρδικών πληθυσμών. Όπως οι πολίτες του Ισραήλ είχαν αποκτήσει τη δική τους «εθνική εστία», έτσι και οι κουρδικές κοινότητες θα έπρεπε να διεκδικήσουν τη δική τους, στο πλαίσιο του αλυτρωτικού «Μεγάλου Κουρδιστάν» της εποχής της Συνθήκης των Σεβρών του 1920.⁷⁷

Επιπρόσθετα, το Ισραήλ ήταν ένας από τους πρώτους αποδέκτες, το 2015, της απόφασης της κυβέρνησης του KRG να προχωρήσει στην εξαγωγή πετρελαίου, ανεξάρτητα από τη σύμφωνη γνώμη και τα συμφέροντα της κυβέρνησης του Ιράκ. Οι ενεργειακές πωλήσεις προς το Ισραήλ φημολογούνται ότι είναι της τάξης του ενός δισεκατομμυρίου δολαρίων. Ταυτόχρονα, η παροχή στρατιωτικής τεχνογνωσίας, συστημάτων ασφαλείας και η εκπαίδευση της Peshmerga (οι δυνάμεις ασφαλείας του KRG, οι οποίες προϋπήρχαν από τη δεκαετία του 1960), επέτρεψαν στο Ιρακινό Κουρδιστάν να αντισταθεί στις επιθέσεις του Ισλαμικού Κράτους στο Βόρειο και στο Κεντρικό Ιράκ. Έτσι, ενώ από τη μία πλευρά, η ύπαρξη του KRG δύναται να αναχαιτίσει

⁷⁶ Rabinovich, “Israel and the Changing Middle East”, ό.π., 9.

Βλ. επίσης Bengio, “Surprising Ties Between Israel and the Kurds”, ό.π., 2-7.

Tulin Daloglu, “Former Mossad: Israel has no Regional Master Plan”, *Al-Monitor* (12/4/2103).

Al-Jazeera, “Israel and Iraqi Kurds: Gambling with 'moderate allies'”, (5/7/2014).

⁷⁷ Bengio, “Surprising Ties Between Israel and the Kurds”, ό.π., 8-11.

Βλ. επίσης Deepak Tripathi, “Why Israel is backing Kurdish independence”, *Middle East Eye* (8/7/2014).

Seth J. Frantzman, “‘This is our 1948’: Kurds kindle a close relationship with Jews and Israel”, *The Jerusalem Post* (12/5/2016).

τις ακραίες σουνιτικές οργανώσεις στην περιοχή, από την άλλη, η παρουσία ενός επιπρόσθετου συμμάχου του Ισραήλ στα σύνορα του Ιράν, λειτουργεί αποτρεπτικά.⁷⁸

Στο πλαίσιο των κατευθυντήριων γραμμών του νέου «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας», παρατηρείται στενή παρακολούθηση των αλυτρωτικών βλέψεων των κουρδικών παραγόντων στη Συρία, στο Ιράν και στο Ιράκ. Το επιχείρημα είναι το ακόλουθο: αποτελεί συμφέρον του Ισραήλ να καλλιεργεί σχέσεις με μη αραβικούς παράγοντες στην περιφέρειά του. Έτσι, το ενδεχόμενο δημιουργίας ενός κουρδικού κράτους, λόγω καλών σχέσεων με τους ισραηλινούς ιθύνοντες, θα εξυπηρετούσε δύο επιδιώξεις. Η πρώτη θα ήταν η εμφάνιση ενός μετριοπαθούς εταίρου στην περιοχή, ενώ παράλληλα, η σύστασή του θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα αναφορικά με την εδαφική ακεραιότητα των κρατών από τα οποία θα προήρχετο. Με αυτή τη λογική, μια πλήρης ανεξαρτησία του KRG, θα διέλυε το Ιράκ, καθώς, συγχρόνως, θα του στερούσε την πετρελαιοπαραγωγική περιοχή του Κιρκούκ, και θα παρείχε βήμα στον σουνιτικό πληθυσμό του να διεκδικήσει και αυτό την ανεξαρτησία του. Το ίδιο ισχύει και για τους Κούρδους της Συρίας – οι οποίοι έχουν αυτό-ανακηρυχθεί ημι-αυτόνομο κράτος κατά τη διάρκεια του συριακού εμφυλίου πολέμου – αλλά και για τους Κούρδους του Ιράν.⁷⁹

Με άλλα λόγια, όσο προχωρεί το ζήτημα της αυτονομίας και ανεξαρτητοποίησης των κουρδικών πληθυσμών, τόσο ενισχύεται η επιρροή του Ισραήλ στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής. Έχει ειπωθεί μάλιστα, πως κάθε κουρδικό κρατίδιο ή κράτος θα θεωρείται αυτόματα «μη εχθρική οντότητα» και «φυσικός σύμμαχος», με συμφέροντα τα οποία θα τροφοδοτούν και θα συνυπάρχουν με τα αντίστοιχα ισραηλινά. Επιπλέον, η περίπτωση δημιουργίας ενός «Μεγάλου Κουρδιστάν» θα απέφερε στο Ισραήλ τους

⁷⁸ Dmitry Zhdannikov, “How Kurdistan bypassed Baghdad and sold oil on global markets”, *Reuters* (17/11/2015).

Βλ. επίσης Jeremy Bender, “ISIS Is Gaining Territory, But The Kurds Still Have Iraq's Most Experienced And Motivated Army”, *Business Insider* (27/6/2014).

Alexis Heraclides, *The Self-Determination of Minorities in International Politics* (London: Frank Cass, 1991), 144.

Liga, “Israel and Iraqi Kurds in a Transforming Middle East”, ό.π., 13.

⁷⁹ Jamal Khosravi, Jalal Kalhori & Loghman HamehMorad, “The presence of Israel in Iraqi Kurdistan and its Security Challenges for Iran’s National Security”, *Journal of Politics and Law*, 9:7 (2016), 173-175.

Middle East Monitor, “Strategic dimensions of the relationship between Israel and Iraqi Kurdistan” (1/9/2015).

Βλ. επίσης Dov Lieber, “After declaring autonomy, Syrian Kurds open to ties with Israel”, *Times of Israel* (18/3/2016).

σημαντικότερους καρπούς, εφόσον θα λειτουργούσε ως ουδέτερη ζώνη στην καρδιά των αντιπάλων του, δηλαδή του Ιράν, του Ιράκ, της Συρίας και ενδεχομένως της Τουρκίας. Η αντίληψη αυτή είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στους ισραηλινούς κύκλους, αλλά και στα κουρδικά μέσα ενημέρωσης, για ευνόητους λόγους.⁸⁰

Όπως είδαμε, κοινός παρονομαστής στην πλειονότητα των πτυχών του ανανεωμένου «δόγματος εξωτερικής περιφέρειας» του Ισραήλ είναι το Ιράν, με την Τουρκία να βρίσκεται σε δεύτερη ή και σε τρίτη θέση από έποψη σημασίας. Θα σημειώσουμε ότι η ίδια η συνεργασία με την Τουρκία, μετά το τέλος του ψυχρού πολέμου, είχε αποτρεπτικό χαρακτήρα λόγω του από κοινού ανταγωνισμού των δύο κρατών με το Ιράν. Η εστίαση στην επιρροή του Ιράν αντί της Τουρκίας μετά τη μεταστροφή της το 2008, ενδεχομένως να οφείλεται, είτε στην καθυστερημένη ταχύτητα αντίδρασης των ισραηλινών ιθυνόντων, είτε στην πεποίθηση ότι η υποβάθμιση των ισραηλινο-τουρκικών δεσμών θα είναι βραχύβια, επιβεβαιώνοντας στην πράξη τη δημοφιλή ρήση του Χένρυ Κίσινγκερ, ότι δεν υφίστανται μόνιμοι φίλοι και εχθροί, παρά μόνο συμφέροντα.

⁸⁰ Συνέντευξη με την Gallia Lindenstrauss.

Βλ. επίσης Pepe Escobar, “Why Israel is in love with Kurdistan”, *Reuters* (1/7/2014).

Nawzad Mahmoud, “Kurdistan Region close to independence, predicts Jewish scholar”, *Rudaw* (3/12/2016).

Bengio, “Surprising Ties Between Israel and the Kurds”, ό.π., 3.

4. Η σχέση Ισραήλ – Ελλάδα – Κύπρου

Τα έτη 2009-2011 αποτέλεσαν σημαντική περίοδο για τα ισραηλινά συμφέροντα, τόσο λόγω της υποβάθμισης των σχέσεων με την Τουρκία, όσο και εξαιτίας της προώθησης στενότερων δεσμών με την Ελλάδα και ιδιαίτερα με τη Δημοκρατία της Κύπρου. Τα έτη αυτά, ανακαλύφθηκαν σημαντικά κοιτάσματα φυσικού αερίου στην Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη (ΑΟΖ) της Δημοκρατίας της Κύπρου και του Ισραήλ. Οι περιοχές των κοιτασμάτων έλαβαν τις ονομασίες «Αφροδίτη» (περισσότερο γνωστό και ως οικόπεδο 12) για τη Δημοκρατία της Κύπρου, και «Ταμάρ» και «Λεβιάθαν» για το Ισραήλ. Εκτιμήσεις του 2010 και του 2014 τοποθετούσαν τα συνδυασμένα κυπριακά και ισραηλινά κοιτάσματα στη 15η θέση της κατάταξης των παγκοσμίων αποθεμάτων φυσικού αερίου. Η ανακάλυψή τους μετέτρεψε τα μελλοντικά ενεργειακά δεδομένα των δύο κρατών. Έτσι, ενώ μέχρι πρότινος το Ισραήλ και η Δημοκρατία της Κύπρου αποτελούσαν κράτη τα οποία εισήγαγαν πετρέλαιο και φυσικό αέριο για εσωτερική κατανάλωση, η ανεύρεση των κοιτασμάτων άνοιγε ενεργειακές προοπτικές ικανές να καλύψουν, από τη μια πλευρά, τις εσωτερικές ανάγκες, και από την άλλη, προωθούσε την ικανότητά τους να ανέλθουν στην κατηγορία κρατών εξαγωγής φυσικού αερίου. Συγκεκριμένα, οι αρχικές προβλέψεις του 2010 εκτιμούσαν ότι το 60% και το 10% των αποθεμάτων θα μπορούσαν να καλύψουν τις εσωτερικές ανάγκες του Ισραήλ και της Δημοκρατίας τη Κύπρου, αντίστοιχα. Συγχρόνως, η αξιοποίηση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου μπορούσε να προσφέρει στην αγορά των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης μια εναλλακτική στην τροφοδοσία από την Ρωσία, η οποία από τα μέσα της δεκαετίας του 2000 επεδίωκε να επιστρέψει δυναμικά με την ανάμειξή της στα ζητήματα της Ανατολικής Ευρώπης, και αργότερα της Ανατολικής Μεσογείου.⁸¹

Η ύπαρξη των κοιτασμάτων κατέστησε επιτακτική την ανάγκη προώθησης μελετών αναφορικά με την εκμετάλλευσή τους και τη διαμετακόμισή τους προς τις αγορές της ευρωπαϊκής και της ασιατικής ηπείρου. Παρουσιάστηκαν τρεις επιλογές ως προς τη

⁸¹ Cropsey, “U.S. Policy and the Strategic Relationship of Greece, Cyprus, and Israel: Power Shifts in the Eastern Mediterranean”, *ό.π.*, 21-22.

Βλ. επίσης Efraim Inbar, “Israel’s Challenges in the Eastern Mediterranean”, *Middle East Quarterly* (Φθινόπωρο, 2014), 2.

Simon Henderson, “Natural Gas Export Options For Israel and Cyprus”, The German Marshall Fund of the United States, *Mediterranean Paper Series* (Σεπτέμβριος, 2013), 3.

διαμετακόμιση του φυσικού αερίου, με επικρατέστερη την κατασκευή αγωγού, ο οποίος θα συνέδεε το Ισραήλ, τη Δημοκρατία της Κύπρου, την Ελλάδα και στη συνέχεια την υπόλοιπη Ευρώπη. Η επιλογή αυτή είχε και το μεγαλύτερο κόστος λόγω της προϋπόθεσης κατασκευής του υποθαλάσσιου αγωγού, όπως και της αναγκαιότητας ρύθμισης της ΑΟΖ του κάθε κράτους και την εξασφάλιση του δικαιώματος χρήσης της υφαλοκρηπίδας του. Η δεύτερη επιλογή συνοψίζεται στη μετατροπή του φυσικού αερίου σε στερεά μορφή (και την κατασκευή των απαραίτητων υποδομών προς αυτό το σκοπό) και τη μεταφορά του μέσω ναυτιλιακών και άλλων οδών. Η τρίτη επιλογή ήταν λιγότερο φιλόδοξη καθώς αποσκοπούσε στην εκμετάλλευση του φυσικού αερίου για την παραγωγή ηλεκτρισμού και την μετέπειτα μεταφορά μέσω της Τουρκίας ή της Ελλάδας στις αγορές της Ευρώπης και της Ασίας. Παρά τα διαφορετικά πλεονεκτήματα των τριών μελετών, η καθεμία συμπεριελάμβανε μια σειρά προβλημάτων, τα οποία το Ισραήλ και η Δημοκρατία της Κύπρου δεν θα μπορούσαν να επιλύσουν χωρίς προστριβές με τα γειτονικά τους κράτη. Συγκεκριμένα, η Τουρκία αμφισβητεί τα κυπριακά και ελληνικά δικαιώματα στην οριοθέτηση ΑΟΖ, ενώ, παράλληλα, επιδιώκει τη θέσπιση ΑΟΖ για το αποσχιστικό κράτος της «Τουρκικής Δημοκρατίας της Βόρειας Κύπρου» (TRNC). Γι' αυτόν το λόγο, η αποδοχή της οριοθέτησης της ΑΟΖ μεταξύ της Δημοκρατίας της Κύπρου και του Ισραήλ θα δημιουργούσε ένα προηγούμενο, το οποίο θα έβαινε αντίθετα στην πάγια γραμμή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής των τελευταίων τεσσάρων δεκαετιών αναφορικά με το Κυπριακό ζήτημα.⁸²

Επιπρόσθετα, κατά τη διάρκεια του προηγούμενου αιώνα, οι σχέσεις μεταξύ της Δημοκρατίας της Κύπρου και του Ισραήλ δεν ήταν οι στενότερες. Παρά το γεγονός, ότι η Δημοκρατία της Κύπρου είχε αναγνωρίσει και συνάψει διπλωματικούς δεσμούς με το Ισραήλ σύντομα μετά την ανεξαρτησία της, οι διακρατικές τους σχέσεις παρέμεναν στάσιμες. Η στάση της Δημοκρατίας της Κύπρου αναφορικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα, όπως και η στήριξη των αραβικών κρατών ως προς το Κυπριακό ζήτημα, είχαν τοποθετήσει τα δύο κράτη σε αντίθετη όχθη στα διεθνή fora, και ιδιαίτερα στα ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών. Με τη συμμετοχή της Δημοκρατίας της Κύπρου στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, η χώρα τήρησε μια φιλική στάση έναντι των

⁸² Henderson, "Natural Gas Export Options For Israel and Cyprus", ό.π., 4.

επιδιώξεων του αραβικού κόσμου στους αραβο-ισραηλινούς πολέμους και της επίλυσης του Παλαιστινιακού ζητήματος. Παράλληλα, μη εποικοδομητικό ρόλο διαδραμάτιζε η τουρκο-ισραηλινή προσέγγιση της δεκαετίας του 1990, εξαιτίας των ζητημάτων που είχαν ανακύψει μετά την τουρκική εισβολή του 1974 και την κατοχή μέρους της κυπριακής επικράτειας.⁸³

Ωστόσο, η ενεργειακή προοπτική των δύο χωρών εγκαινίασε μια νέα περίοδο προσέγγισης μεταξύ τους, η οποία, σε συνδυασμό με την σταδιακή βελτίωση των σχέσεων του Ισραήλ με την Ελλάδα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, παρείχε βήμα στην προοπτική διαμόρφωσης μιας άτυπης ή χαλαρής συμμαχίας μεταξύ των τριών μερών στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Η υποβάθμιση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων είχε δημιουργήσει ένα «κενό» στα συμφέροντα του Ισραήλ στις περιοχές της Μεσογείου, στα Βαλκάνια και στον Καύκασο. Για παράδειγμα, θα σημειώσουμε ότι οι σχέσεις του Ισραήλ με το Αζερμπαϊτζάν και με το αυτόνομο κράτος του Κουρδιστάν στο Ιράκ (KRG) είχαν καλλιεργηθεί μέσω της μεσολάβησης ή μέσω της ανοχής της Τουρκίας. Κατά συνέπεια, μια ενδεχόμενη επιπλέον μεταστροφή της Τουρκίας ως προς τα ενεργειακά πετρελαϊκά ζητήματα μεταξύ των χωρών αυτών και του Ισραήλ θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ομαλή συνέχισή τους. Τα παραπάνω, βέβαια, υπό την προϋπόθεση ότι το Ισραήλ θα συνέχιζε να εισάγει πετρέλαιο στο μέλλον από τις χώρες αυτές, καθώς η εκμετάλλευση των κοιτασμάτων του «Ταμάρ» και του «Λεβιάθαν» θα το καθιστούσαν ανεξάρτητο ενεργειακά. Προς επίρρωση αυτής της επιλογής, το 2013, η κυβέρνηση του Ισραήλ αποφάσισε να επιτρέψει την εξαγωγή του 40% των κοιτασμάτων του στην περιοχή του «Λεβιάθαν». Πέρα από την ευρωπαϊκή αγορά, επίδοξοι αποδέκτες των μελλοντικών ισραηλινών εξαγωγών σε φυσικό αέριο και σε ηλεκτρικό ρεύμα (μετά από εκμετάλλευση του φυσικού αερίου) θα μπορούσαν να είναι η Παλαιστινιακή Αρχή, η Ιορδανία, η Αίγυπτος και η Τουρκία.⁸⁴

⁸³ Andreas Stergiou, “Turkey-Cyprus-Israel relations and the Cyprus conflict”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18:4 (2016), 378.

Βλ. επίσης Guzansky, “Israel’s Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus”, ό.π., 105.

Eissler & Arasil, “Maritime Boundary Delimitation in the Eastern Mediterranean. A new conflict between Cyprus, Turkey, Greece and Israel”, ό.π., 74-76.

⁸⁴ Sharon Udasin, “Israel’s Leviathan signs preliminary deal to sell Jordan 15-year gas supply”, *The Jerusalem Post* (3/9/2014).

Έτσι, τη βελτίωση των ισραηλινό-κυπριακών σχέσεων σήμανε ο καθορισμός των ορίων των Αποκλειστικών Οικονομικών Ζωνών τους με διμερή σύμβαση το 2010. Θα σημειώσουμε ότι είχαν προηγηθεί δύο συμβάσεις, με τις οποίες η Δημοκρατία της Κύπρου είχε καθορίσει τα όρια της ΑΟΖ της με την Αίγυπτο και το Λίβανο, το 2003 και το 2007, αντίστοιχα.⁸⁵ Δύο έτη αργότερα, το 2013, υπογράφηκε μνημόνιο συνεννόησης μεταξύ του Ισραήλ και της Δημοκρατίας της Κύπρου αναφορικά με την από κοινού εκμετάλλευση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου των περιοχών τους, όπως και το σχεδιασμό εγκαταστάσεων στην περιοχή του λιμανιού Βασιλικού της Δημοκρατίας της Κύπρου για τη μετατροπή του φυσικού αερίου σε στερεά μορφή, μέθοδος μέσω της οποίας θα διευκολυνόταν η μεταφορά του. Οι εγκαταστάσεις αυτές προϋπόθεταν την παρουσία ισραηλινού τεχνικού προσωπικού στην ελληνοκυπριακή επικράτεια αλλά και ενδεχομένως, τη συμβολή ισραηλινών ναυτικών δυνάμεων για την προστασία της ομαλής διεξαγωγής των εργασιών εξόρυξης και μετατροπής. Βέβαια, η άποψη αυτή θεωρείται υπερβολική καθώς προεξοφλεί την βούληση ανάμειξης του Ισραήλ σε ζητήματα ικανά να το οδηγήσουν σε στρατιωτική εμπλοκή με την Τουρκία.⁸⁶ Η ανάγκη συνδυασμού των ελληνοκυπριακών υποδομών, της ισραηλινής τεχνογνωσίας και της από κοινού εξόρυξης των κοιτασμάτων επιβαλλόταν από τις εκτιμήσεις κόστους-οφέλους της πρωτοβουλίας αυτής. Λαμβάνοντας υπόψη τις επενδυτικές ανάγκες, το υπολογιζόμενο κόστος εξόρυξης, μετατροπής και μεταφοράς σε συνάρτηση με το συνολικό μέγεθος των κοιτασμάτων και τον διεθνή ενεργειακό ανταγωνισμό, μια ισραηλινό-κυπριακή «joint venture» (κοινή επιχείρηση) θα απέφερε τα μέγιστα οφέλη για τα δύο μέρη. Θα σημειώσουμε επίσης ότι το Ισραήλ λόγω γεωγραφικής θέσης αλλά και περιβαλλοντολογικών ανησυχιών αδυνατούσε να προχωρήσει στην κατασκευή εγκαταστάσεων επεξεργασίας στο έδαφός του. Σε αυτό το σημείο, θα σημειώσουμε ότι «οι περιβαλλοντικές ανησυχίες» αποτελούσαν χρήση της διπλωματικής οδού, καθώς η εγκατάσταση εργοστασίων επεξεργασίας στις όχθες του

Βλ. επίσης Simon Henderson, “Israel's Leviathan Gas Field: Politics and Reality”, *The Washington Institute* (23/6/2016).

⁸⁵ Tulio Scovazzi, “Maritime Boundaries in the Eastern Mediterranean Sea”, *The German Marshall Fund of the United States* (Ιούνιος, 2012), 7-8.

⁸⁶ Συνέντευξη με τον Κωνσταντίνο Φίλη.

Ισραήλ θα ήταν εύκολοι στόχοι για ενδεχόμενες βομβιστικές ή πυραυλικές επιθέσεις και θα έθεταν σε κίνδυνο την εθνική του ασφάλεια.⁸⁷

Το επόμενο βήμα, μετά τη συμφωνία ως προς την εξόρυξη και την επεξεργασία του φυσικού αερίου, ήταν, αναπόφευκτα, η διαμετακόμισή του στην αγορά της Ευρώπης. Στο πλαίσιο αυτό υπογράφηκε μνημόνιο συνεννόησης, το 2013, μεταξύ των δύο κρατών και της Ελλάδας, αναφορικά με την προοπτική κατασκευής συστήματος υποθαλάσσιων καλωδίων διαμετακόμισης ηλεκτρικού ρεύματος (από την παραγωγή φυσικού αερίου), το οποίο θα συνδεόταν με την υπόλοιπη Ευρώπη, ως ένας «EuroAsia Interconnector». Στη συνέχεια, προγραμματίστηκαν τριμερείς συναντήσεις με στόχο την περαιτέρω προπαρασκευαστική μελέτη της προοπτικής του εγχειρήματος και της ενδεχόμενης κατασκευής αγωγού φυσικού αερίου, αλλά και την κατάθεση σχεδίου στα αρμόδια όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την επιχορήγησή του.⁸⁸

Ωστόσο, τα φιλόδοξα σχέδια των τριών κρατών ατόνησαν τα έτη που ακολούθησαν με την εμφάνιση νέων εκτιμήσεων, τον Οκτώβριο του 2013, αναφορικά με το μέγεθος και την αξία των κοιτασμάτων της ελληνοκυπριακής περιοχής «Αφροδίτη». Εν τέλει, τα αποθέματα φυσικού αερίου της Δημοκρατίας της Κύπρου είχαν αρχικά υπερεκτιμηθεί και αδυνατούσαν να δικαιολογήσουν το κόστος της εκμετάλλευσής τους, υπό το στενό σχήμα Ελλάδα – Δημοκρατία της Κύπρου – Ισραήλ. Με άλλα λόγια, το κόστος κατασκευής των υποδομών μετατροπής του φυσικού αερίου στο λιμάνι του Βασιλικού υπερέβαινε τα οφέλη της εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων «Λεβιάθαν», «Ταμάρ» και «Αφροδίτη». Μοναδική διέξοδος ώστε να καταστεί προσοδοφόρο το ενεργειακό εγχείρημα των δύο κρατών θα ήταν η προσέγγιση με άλλα κράτη της

⁸⁷ George Stavris, “The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting A Net For Turkey”, *Turkish Policy Quarterly*, 11:2, 96.

Βλ. επίσης Stergiou, “Turkey-Cyprus-Israel relations and the Cyprus conflict”, ό.π., 381.

Συνέντευξη με τον Κωνσταντίνο Φίλη.

Theodoros Tsakiris, “Shifting Sand or Burning Bridges? The Evolution of Turkish-Israeli Relations after the Mavi Marmara Incident and the Strategic Energy Calculations of Greece and Cyprus”, *ELIAMEP Policy Paper* 22 (22/2/2014), 47-51.

Eissler & Arasil, “Maritime Boundary Delimitation in the Eastern Mediterranean. A new conflict between Cyprus, Turkey, Greece and Israel”, ό.π., 78-79.

Tulin Daloglu, “Mediterranean gas not yet the answer for Turkey’s ties with Israel, Cyprus”, *Al-Monitor* (28/5/2014).

⁸⁸ Michael Leigh, “Energy – A Geopolitical Game Changer”, *The International Spectator*, 49:2 (2014), 7.

Βλ. επίσης Zenonas Tziarras, “Israel-Cyprus-Greece: a Comfortable Quasi-Alliance”, *Mediterranean Politics*, 21:3 (2016), 417.

Ανατολικής Μεσογείου με ανάλογες προβλέψεις εύρεσης κοιτασμάτων και η από κοινού συνεργασία τους στην επεξεργασία του φυσικού αερίου. Ως εκ τούτου, η ενεργειακή δυναμική των ετών 2009-2013 ατόνησε, με το Ισραήλ να εστιάζει τις προσπάθειές του σε αυτόν τον τομέα κατά πρώτο λόγο στην εγχώρια κατανάλωση και κατά δεύτερο στην εκμετάλλευση των κοιτασμάτων του φυσικού αερίου για την εξαγωγή του στις γειτονικές του χώρες (όπως στην Ιορδανία ή στην Αίγυπτο) και στην Παλαιστινιακή Αρχή.⁸⁹

Παρά ταύτα, η προσέγγιση του Ισραήλ με τη Δημοκρατία της Κύπρου είχε εκκινήσει. Ακολούθως, πέρα από τον ενεργειακό τομέα, υπογράφηκαν συμβάσεις στρατιωτικής φύσης το 2012, ενώ το 2014, συμμετείχαν από κοινού με τις ΗΠΑ και την Ελλάδα σε στρατιωτικές ασκήσεις έρευνας και διάσωσης (SAR – Search and Rescue) στην Ανατολική Μεσόγειο. Έτσι, το 2012 είχε υπογραφεί σύμβαση στρατιωτικής και αμυντικής συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών, ενώ, το 2015, συστάθηκε επιτροπή μελέτης του πλαισίου για τη σύναψη περαιτέρω διμερών αμυντικών συμβάσεων.⁹⁰

Αναφορικά με την Ελλάδα, η καλλιέργεια των δεσμών με το Ισραήλ είχε προσλάβει εντονότερη δυναμική νωρίτερα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000, με έμφαση στον στρατιωτικό-στρατηγικό τους χαρακτήρα, παρά στον ενεργειακό. Οι εκτιμήσεις των κοιτασμάτων φυσικού αερίου της Ελλάδας, σε συνδυασμό με τα προβλήματα που ανέκυπταν από την ελληνοτουρκική διαφωνία σχετικά με το Αιγαίο, είχαν καταστήσει οποιαδήποτε ενεργειακή πρωτοβουλία ασύμφορη για τα ενδιαφερόμενα μέρη.⁹¹ Επιπρόσθετα, η Ελλάδα αναγνώριζε de facto το Ισραήλ κατά τη διάρκεια της εποχής του Ψυχρού Πολέμου και διατηρούσε – όπως και η Δημοκρατία της Κύπρου – μια στάση επιφυλακτική προς αυτό, και φιλική προς τα κράτη του αραβικού κόσμου.⁹² Όπως επισημαίνει ο Yoel Guzansky, «η Ελλάδα αποτέλεσε την τελευταία μη αραβική χώρα της Μεσογείου, η οποία ομαλοποίησε τους διπλωματικούς της δεσμούς με το Ισραήλ, και η

⁸⁹ Stergiou, “Turkey-Cyprus-Israel relations and the Cyprus conflict”, ό.π., 381-383.

Βλ. επίσης Tsakiris, “Shifting Sand or Burning Bridges? The Evolution of Turkish-Israeli Relations after the Mavi Marmara Incident and the Strategic Energy Calculations of Greece and Cyprus”, ό.π., 56-58.

Inbar, “Israel’s Challenges in the Eastern Mediterranean”, ό.π., 9.

Henderson, “Natural Gas Export Options For Israel and Cyprus”, ό.π., 9-10.

⁹⁰ Tziarras, “Israel-Cyprus-Greece: a Comfortable Quasi-Alliance”, ό.π., 418.

Βλ. επίσης Cropsey, “U.S. Policy and the Strategic Relationship of Greece, Cyprus, and Israel: Power Shifts in the Eastern Mediterranean”, ό.π., 40

⁹¹ Stavris, “The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting A Net For Turkey”, ό.π., 93-94.

⁹² Jewish Telegraphic Agency, “Greece Informs Arabs It Does Not Intend to Recognize Israel” (9/7/1954).

οποία τους αναβάθμισε σε πρεσβευτικό επίπεδο μόλις μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου».⁹³ Ως εκ τούτου, οι σχέσεις της Ελλάδας με το Ισραήλ, ως το τέλος της δεκαετίας του 1990 δεν ήταν ιδιαίτερα φιλικές. Όπως και στην περίπτωση της Δημοκρατίας της Κύπρου, η προσέγγιση του Ισραήλ με την Τουρκία και η υπογραφή συμβάσεων πώλησης στρατιωτικών οπλικών συστημάτων προς την τελευταία ανησυχούσε τις ελληνικές κυβερνήσεις, ενώ παράλληλα, οι τουρκικές διεκδικήσεις στο Αιγαίο πολλαπλασιάζονταν με την πάροδο των ετών. Έτσι μετά την κατοχή μέρους της Κυπριακής επικράτειας προστίθεντο, σταδιακά αλλά σταθερά, μεταξύ άλλων, η διαμάχη για τα νησιά του Αιγαίου, τη Δωδεκάνησο, τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης και το καθεστώς αποστρατικοποίησης ελληνικών νησιών. Η παρουσία του Ισραήλ ως στενού συμμάχου της Τουρκίας, τα έτη 1990-2000, αποτελούσε ένα πρόσθετο επιχείρημα στις ελληνικές κυβερνήσεις να μην επιδιώκουν τη βελτίωση των σχέσεων μετά την de jure αναγνώριση του 1990.

Όπως τονίζει η Εκάβη Αθανασοπούλου, οι σχέσεις της Ελλάδας με το Ισραήλ, παρά το γεγονός ότι ήταν υποτονικές, δεν ήταν εχθρικές. Αντιθέτως, τους παράγοντες που καθόριζαν τη θέση της Ελλάδας αποτελούσαν ο φόβος των επιπτώσεων σε Έλληνες μετανάστες στις αραβικές χώρες, η ελπίδα στήριξης του αραβικού κόσμου σχετικά με το Κυπριακό ζήτημα, αλλά και η υπέρ των Παλαιστινίων και αντιαμερικανική στάση των ελληνικών κυβερνήσεων της δεκαετίας του 1980. Ωστόσο, σημειώθηκε μια απόπειρα προσέγγισης με το Ισραήλ το 1994, όταν συνάφθηκαν συμφωνίες αγοραπωλησίας οπλικών συστημάτων προς την Ελλάδα, αλλά και κοινές ναυτικές και εναέριες ασκήσεις. Εντούτοις, οι συμφωνίες δεν εφαρμόστηκαν λόγω της σφοδρής αντίδρασης του αραβικού κόσμου και ιδιαίτερα της Συρίας. Ακολούθως, οι προσπάθειες προσέγγισης ατόνησαν για την υπόλοιπη δεκαετία.⁹⁴

Την πρώτη μεγάλη κίνηση, η οποία σήμανε τη μελλοντική μεταστροφή της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αναφορικά με το Ισραήλ, αποτέλεσε η επίσκεψη του Προέδρου της Δημοκρατίας Κωνσταντίνου Στεφανόπουλου το 2000. Ήταν η πρώτη φορά

⁹³ Στο Guzansky, "Israel's Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus", ό.π., 104.

⁹⁴ Ekavi Athanassopoulou, "Responding to a Challenge: Greece's New Policy Towards Israel", *Southeast European and Black Sea Studies*, 3:1 (2003), 111-112.

Βλ. επίσης Tsakiris, "Shifting Sand or Burning Bridges? The Evolution of Turkish-Israeli Relations after the Mavi Marmara Incident and the Strategic Energy Calculations of Greece and Cyprus", ό.π., 19-21.

κατά την οποία Έλληνας Πρόεδρος της Δημοκρατίας επισκεπτόταν το ισραηλινό κράτος. Σημαντικός παράγοντας της επίσκεψης αποτέλεσε η μελλοντική διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων από την Ελλάδα και η παροχή τεχνογνωσίας αναφορικά με αντιτρομοκρατικά μέτρα από το Ισραήλ.⁹⁵ Οι συνθήκες για την Ελλάδα σε σχέση με αυτές της προηγούμενης δεκαετίας είχαν αλλάξει. Η διαμάχη με την Τουρκία είχε φτάσει στο απόγειό της το 1996 με την κρίση των Ιμίων, αλλά η τουρκική ευρωπαϊκή προοπτική, σε συνδυασμό με την άρση του δικαιώματος αρνησικυρίας της Ελλάδας στη Σύνοδο Κορυφής του 1999 στο Ελσίνκι και με την ελπίδα λύσης του Κυπριακού ζητήματος πριν την ένταξη της Δημοκρατίας της Κύπρου, το 2004, έτεινε να δημιουργήσει ένα νέο γεωπολιτικό περιβάλλον για την Ελλάδα με περισσότερες εναλλακτικές. Παράλληλα, η ελπίδα στρατολόγησης του εβραϊκού λόμπι των Ηνωμένων Πολιτειών αντιστάθμιζε το αναμενόμενο μένος των αραβικών χωρών σε μια ελληνο-ισραηλινή προσέγγιση.⁹⁶

Η σταδιακή υποβάθμιση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων μετά το Δεκέμβριο του 2008 και την ισραηλινή εισβολή στην περιοχή της Λωρίδας της Γάζας, είχε δώσει νέα πνοή στις πρωτοβουλίες υπέρ της ελληνο-ισραηλινής προσέγγισης. Δεκατρία έτη μετά την αρχική επίσκεψη του Προέδρου της Ελλάδας, οι Πρωθυπουργοί του Ισραήλ και της Ελλάδας θα αντάλλασσαν για πρώτη φορά επισκέψεις κατά τη διάρκεια του 2010. Τα δύο κράτη συμμετείχαν πλέον από κοινού σε ασκήσεις έρευνας και διάσωσης στην Ανατολική Μεσόγειο υπό την αιγίδα των Ηνωμένων Πολιτειών, όπως οι ασκήσεις «Noble Dina» (από το 2011) και «Blue Flag» (το 2013). Θα υπενθυμίσουμε ότι από το 1996 ως το 2009, η Τουρκία συμμετείχε σε ετήσια κοινή ναυτική άσκηση με το Ισραήλ και τις ΗΠΑ με κωδική ονομασία «Reliant Mermaid». Η αποχώρηση της Τουρκίας, μετά το 2009, οδήγησε στην έναρξη νέας τακτικής άσκησης («Noble Dina») από το 2011 με την Ελλάδα στη θέση της. Εντούτοις, η στρατιωτική συνεργασία σε διμερές επίπεδο είχε ήδη ξεκινήσει από τα μέσα της δεκαετίας του 2000, με την διοργάνωση ναυτικών και εναέριων ασκήσεων επί της ελληνικής επικράτειας (όπως η άσκηση «Glorious Spartan» του 2008 και «Minoas» του

⁹⁵ Συνέντευξη με τον Ram Aviram.

⁹⁶ Athanassopoulou, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”, ό.π., 119-121. Sotiris Roussos, “Greece and Regional Dynamics in The Eastern Mediterranean”, *Foreign Policy Under Austerity* (Palgrave Macmillan, 2017), 104.

Βλ. επίσης Tsakiris, “Shifting Sand or Burning Bridges? The Evolution of Turkish-Israeli Relations after the Mavi Marmara Incident and the Strategic Energy Calculations of Greece and Cyprus”, ό.π., 25.

2010). Αντίστοιχα προς τις προγενέστερες ασκήσεις με την Τουρκία της δεκαετίας του 1990, η συνεργασία αυτή επέτρεπε στις ισραηλινές δυνάμεις να έρθουν σε επαφή με νέα γεωγραφικά δεδομένα, στα οποία δεν θα είχαν ειδάλλως πρόσβαση.⁹⁷

Υπό αυτό το πρίσμα, καθοριστική σημασία αποκτά η απόφαση των ελληνικών αρμοδίων αρχών το 2011 να εμποδίσουν τον πλου της «Gaza Freedom Flotilla 2» από τα ελληνικά χωρικά ύδατα, επικαλούμενες τεχνικές ανεπάρκειες των πλοίων της νηοπομπής. Υπενθυμίζουμε ότι η πρώτη «Gaza Freedom Flotilla» του επεισοδίου Μαβί Μαρμαρά το 2010, με επίσης σκοπό τη διάσπαση του αποκλεισμού της Γάζας, είχε αιματηρή κατάληξη και είχε κλιμακώσει τις εντάσεις στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις.⁹⁸ Δύο μήνες μετά, τον Σεπτέμβριο του 2011, υπογράφηκε διμερής συμφωνία προμήθειας αμυντικών οπλικών συστημάτων από το Ισραήλ στην Ελλάδα ύψους 155 εκατομμυρίων δολαρίων, ενώ μόλις ένα έτος αργότερα, σημειώθηκε σημαντική άνοδος του ισραηλινού τουρισμού προς την Ελλάδα, τον οποίο εξυπηρετούσαν πλέον απευθείας πτήσεις μεταξύ των δύο χωρών.⁹⁹

Σε συνέχεια των προσπαθειών ελληνο-ισραηλινής προσέγγισης και της πρώτης επίσκεψης Πρόεδρου του Ισραήλ στην Αθήνα το 2012, το επόμενο έτος, τον Οκτώβριο του 2013, ο Πρωθυπουργός Αντώνης Σαμαράς, συνοδευόμενος από οκτώ υπουργούς του και μεγάλο αριθμό επιχειρηματιών, συναντήθηκε με τον Πρωθυπουργό του Ισραήλ Μπενιαμίν Νετανιάχου στην Ιερουσαλήμ. Στο πλαίσιο της συνάντησης υπογράφηκαν δέκα συμφωνίες συνεργασίας σε διάφορους τομείς, με ιδιαίτερη έμφαση στον τομέα της στρατηγικής ασφάλειας. Σκοπός της συνάντησης ήταν η στενότερη διασύνδεση των δύο κρατών στον πολιτικό και τον στρατιωτικό τομέα, αλλά και η προσέλκυση ισραηλινού επενδυτικού κεφαλαίου, σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης της διεθνούς οικονομικής

⁹⁷ Cropsey, “U.S. Policy and the Strategic Relationship of Greece, Cyprus, and Israel: Power Shifts in the Eastern Mediterranean”, ό.π., 40.

Βλ. επίσης Eleftheria Karagiorgi, “Greece in the Middle East: The eternal interests”, *Centre For Mediterranean Middle East and Islamic Studies* (24/1/2011).

Βλ. επίσης Guzansky, “Israel’s Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus”, ό.π., 104-106.

⁹⁸ Inbar, “Israel’s Challenges in the Eastern Mediterranean”, ό.π., 10.

Βλ. επίσης Asher Zeiger, “Israel, US and Greece begin annual naval exercise”, *The Times of Israel* (7/3/2013).

⁹⁹ Arbell, “The US-Turkey-Israel Triangle”, ό.π., 24.

Βλ. επίσης Jean Cohen, “Greece, Israel sign pact on security cooperation”, *Jewish Telegraphic Agency* (5/9/2011).

Tsakiris, “Shifting Sand or Burning Bridges? The Evolution of Turkish-Israeli Relations after the Mavi Marmara Incident and the Strategic Energy Calculations of Greece and Cyprus”, ό.π., 27-28.

κρίσης.¹⁰⁰ Στα έτη που ακολούθησαν, σημαντικά στοιχεία, ενδεικτικά της συνέχειας της προσέγγισης, αποτέλεσαν η μόνιμη παρουσία ισραηλινού στρατιωτικού ακολούθου στην Αθήνα από το 2014 (διαπιστευμένος και στη Δημοκρατία της Κύπρου), αλλά και η χρήση του ελληνικού εναέριου χώρου για τις υπερπτήσεις των ισραηλινών στρατιωτικών αεροσκαφών (η χρήση του τουρκικού εναέριου χώρου είχε απαγορευτεί μετά το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά). Επιπλέον, το 2015, υπογράφηκε συμφωνία στάθμευσης εντός της ελληνικής και ισραηλινής επικράτειας των ισραηλινών και ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων που θα λαμβάνουν μέρος σε ασκήσεις. Ενδιαφέρον στοιχείο της συμφωνίας είναι η μοναδικότητά της, καθώς το Ισραήλ έχει ανάλογη συμφωνία μόνο με τις ΗΠΑ.¹⁰¹

Ο Σωτήρης Ρούσσοσ διακρίνει τρεις σχολές σκέψης εντός του ελληνικού πολιτικού κόσμου όσον αφορά το πεδίο διαμόρφωσης των σχέσεων της Ελλάδας με το Ισραήλ: τη στρατηγική, την οικονομική και την εξισορροπητική προσέγγιση. Η πρώτη προσέγγιση βασίζεται στην άποψη ότι μια στενή στρατηγική σχέση με το Ισραήλ και τη Δημοκρατία της Κύπρου, τόσο στον αμυντικό όσο και στον ενεργειακό τομέα θα προστάτευε τα ελληνικά εθνικά συμφέροντα από τις τουρκικές διεκδικήσεις, αλλά και από τις γεωπολιτικές αναταράξεις της «Αραβικής Άνοιξης». Με άλλα λόγια, από τη στιγμή που τα κράτη θα μοιράζονταν κοινά συμφέροντα, το κοινό μέτωπό τους θα αποθάρρυνε επίδοξους αναθεωρητές της καθεστηκυίας τάξης και θα παρείχε έναν άξονα σταθερότητας στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Η δεύτερη προσέγγιση δίνει έμφαση στις οικονομικές σχέσεις με το Ισραήλ και στην ανάπτυξη του διμερούς εμπορίου, στις επενδύσεις, στον τουρισμό και στην αξιοποίηση του εβραϊκού λόμπι στις ΗΠΑ. Μια σταθερή και στενή οικονομική συνεργασία θα παρείχε τη δυνατότητα της προσέλκυσης επιπρόσθετων εταίρων, όπως της Τουρκίας, ομαλοποιώντας τις διακρατικές σχέσεις. Η τρίτη προσέγγιση στηρίζει τη διατήρηση ίσων αποστάσεων μεταξύ της Τουρκίας και του Ισραήλ. Θεωρείται ότι μια πλήρης προσχώρηση στο στρατηγικό στρατόπεδο του Ισραήλ θα επιβαρύνει τις διακρατικές σχέσεις με την Τουρκία, η οποία ενδέχεται να εξομαλύνει

¹⁰⁰ Arad Nir, “Israel’s Ties with Greece No Substitute For Alliance With Turkey”, *Al-Monitor* (10/10/2013). Βλ. επίσης Renee Maltezu, “Greece confines Gaza flotilla, frees U.S. captain”, *Reuters* (5/7/2011).

¹⁰¹ Aryae Mekel, “A New Geopolitical Bloc is Born in the Eastern Mediterranean: Israel, Greece and Cyprus”, *Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Perspectives, Paper No. 329* (16/2/2016). Βλ. επίσης Καθημερινή, «Συμφωνία στάθμευσης ισραηλινών δυνάμεων» (21/7/2015).

τις σχέσεις της με το Ισραήλ ενόψει ενός κοινού αντιλαμβανόμενου αντιπάλου, όπως το Ιράν.¹⁰²

Οι ανακαλύψεις ενεργειακών κοιτασμάτων στην Ανατολική Μεσόγειο δεν αποτελούν αποκλειστικό μονοπώλιο της Ελλάδας, της Δημοκρατίας της Κύπρου ή του Ισραήλ. Ελπίδες ανεύρεσης κοιτασμάτων φυσικού αερίου καλλιεργούν η Αίγυπτος, ο Λίβανος και η Τουρκία. Κατά συνέπεια, αναμένονται νέες εκτιμήσεις ως προς το κόστος εξόρυξής τους, αλλά και την προσφορότερη μέθοδο και οδό διαμετακόμισής του. Εντός μιας νέας υπό διαμόρφωση γεωπολιτικής κατάστασης στην εξωτερική περιφέρεια του Ισραήλ, η φιλόδοξη πολιτική των «ειρηνευτικών αγωγών» του Ισραήλ με τις γείτονες χώρες δύναται να αποδειχθεί στο μέλλον βασικό εργαλείο ενεργειακής και αμυντικής στρατηγικής, η οποία θα αποσκοπεί στην προώθηση της σταθερότητας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής.¹⁰³

Κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της ύπαρξής του, το Ισραήλ ήταν εξαρτημένο ενεργειακά. Σε αντίθεση με τα κράτη του Δυτικού κόσμου και εξαιτίας του Παλαιστινιακού ζητήματος, το Ισραήλ δεν ήταν σε θέση να προμηθεύεται πετρέλαιο από τις περισσότερες χώρες του αραβικού κόσμου, και ιδιαίτερα τις χώρες του Κόλπου. Γι' αυτόν το λόγο, η διατήρηση και η καλλιέργεια καλών σχέσεων, με χώρες από τις οποίες μπορούσε να εισάγει πετρέλαιο, ήταν καθοριστικής σημασίας. Ως το 1979 και την ισλαμική επανάσταση, το Ιράν του Σάχη προμήθευε τακτικά το Ισραήλ με πετρέλαιο. Η ξαφνική του καθαίρεση και η παράλληλη ομαλοποίηση, την ίδια περίοδο, των σχέσεων με την Αίγυπτο του Ανουάρ Σαντάτ επέτρεψε στο Ισραήλ να βρει σταδιακά ένα νέο ενεργειακό εταίρο. Η ευθυγράμμιση της Αιγύπτου με την πολιτική των ΗΠΑ τα επόμενα έτη και ιδιαίτερα υπό την Προεδρία του Χόσνι Μουμπάρακ βοήθησε σε αυτόν τον τομέα. Σημείο αναφοράς στις αιγυπτο-ισραηλινές ενεργειακές σχέσεις αποτέλεσε η σύναψη συμφωνίας διάρκειας 15 ετών, το 2005, με την οποία η Αίγυπτος θα προμήθευε ετησίως το Ισραήλ με φυσικό αέριο μέσω υποθαλάσσιου αγωγού. Ωστόσο, οι ρόλοι των δύο χωρών αντιστράφηκαν μερικά έτη αργότερα, μετά την απομάκρυνση του Μουμπάρακ. Η παροχή

¹⁰² Roussos, "Greece and Regional Dynamics in The Eastern Mediterranean", ό.π., 104-106.

¹⁰³ Συνέντευξη με την Gallia Lindenstrauss.

Βλ. επίσης Stanley Reed & Clifford Krauss, "Israel's Gas Offers Lifeline for Peace", *The New York Times* (14/12/2014).

φυσικού αερίου σταμάτησε τη λειτουργία της λόγω επιθέσεων ακραίων στοιχείων στην περιοχή του Σινά, τα οποία ήταν αντίθετα στη διαιώνιση των σχέσεων με το Ισραήλ. Την ίδια εποχή, οι ανακαλύψεις κοιτασμάτων φυσικού αερίου στις περιοχές «Γαμάρ» και «Λεβιάθαν», μετέτρεψαν τις προοπτικές του Ισραήλ από εισαγωγέα σε εξαγωγέα, ενώ τα ενεργειακά αποθέματα της Αιγύπτου λιγόστευαν λόγω αύξησης της εγχώριας κατανάλωσης.¹⁰⁴

Στο πλαίσιο της ανωτέρω λογικής, το Ισραήλ είχε, όπως είπαμε, επενδύσει στρατηγικά αλλά και ενεργειακά στις σχέσεις με τους Κούρδους του Ιράκ, το Αζερμπαϊτζάν, αλλά και την Τουρκία (η τελευταία ως ενεργειακός κόμβος και μεσολαβητής των διακρατικών τους σχέσεων).¹⁰⁵ Ως εκ τούτου, η εμφάνιση των ισραηλινών κοιτασμάτων ώθησε το Ισραήλ να προσθέσει μια επιπλέον πτυχή στην εξωτερική του πολιτική. Η αναζήτηση εταίρων και η καλλιέργεια των σχέσεων στηριζόταν στην καθιέρωση ενεργειακών δεσμών με τις γειτνιάζουσες χώρες. Προωθώντας την ενεργειακή εξάρτηση από το Ισραήλ, η ελπίδα βασιζόταν στην αλληλεξάρτηση των γειτονικών χωρών με το Τελ Αβίβ, η οποία θα εξυπηρετούσε τα ισραηλινά συμφέροντα. Έτσι, το Ισραήλ εντατικοποίησε την παραγωγή και τις εξαγωγές σε φυσικό αέριο, ηλεκτρικό ρεύμα και νερό. Το ηλεκτρικό ρεύμα είχε ιδιαίτερη σημασία ως προς τις σχέσεις με την Παλαιστινιακή Αρχή και τη Λωρίδα της Γάζας, ενώ η παροχή νερού και φυσικού αερίου ήταν καθοριστική για την κάλυψη των αναγκών της Ιορδανίας (η οποία ήταν εξαρτημένη ενεργειακά από την Αίγυπτο ως το 2011). Η λογική αυτή θα συμπεριλάμβανε την Αίγυπτο ως παραλήπτη φυσικού αερίου προς ικανοποίηση των αυξανόμενων αναγκών της. Βέβαια, θα σημειώσουμε ότι στην περίπτωση της Αιγύπτου, η ανακάλυψη νέων κοιτασμάτων στην περιοχή «Ζορ», τα οποία εκτιμώνται ως τα μεγαλύτερα της Ανατολικής

¹⁰⁴ Gawdat Bahgat, “Alternative energy in Israel: opportunities and risks”, *Israel Affairs*, 20:1, 7-8.

Βλ. επίσης Natan Sachs & Tim Boersma, “The Energy Island: Israel deals with its Natural Gas Discoveries”, *Brookings*, Policy 35 (Φεβρουάριος, 2015), 5-6, 11.

Cropsey, “U.S. Policy and the Strategic Relationship of Greece, Cyprus, and Israel: Power Shifts in the Eastern Mediterranean”, *ό.π.*, 36-37.

Alisa Odenheimer, “Israel counts on Egypt Ties to overcome \$1/7 Billion Gas Hurdle”, *Bloomberg* (7/12/2015).

¹⁰⁵ Keith Johnson, “For Israel and Its Neighbors, Energy Finds Power Big Dreams”, *Foreign Policy* (11/12/2015).

Μεσογείου, ενδέχεται να περιορίσει την ισραηλινή πολιτική στην προκειμένη περίπτωση.¹⁰⁶

Παρά ταύτα, τα νέα ενεργειακά δεδομένα προσδίδουν νέα δυναμική στη συνεργασία μεταξύ της Ελλάδας, της Δημοκρατίας της Κύπρου και του Ισραήλ. Οι αναθεωρημένες εκτιμήσεις αναφορικά με τα κοιτάσματα του «οικοπέδου 12» οδήγησαν μεν στην περιθωριοποίηση των σχεδίων κοινής εκμετάλλευσης με το Ισραήλ, αλλά έφεραν στο προσκήνιο το ενδεχόμενο συμμετοχής της Τουρκίας σε ένα νέο ανανεωμένο ενεργειακό εγχείρημα. Με άλλα λόγια, η συμμετοχή της Τουρκίας στη διασύνδεση των ενεργειακών αποθεμάτων της Ανατολικής Μεσογείου με την ευρωπαϊκή ήπειρο θα τα καθιστούσε περισσότερο επικερδή για τα συμβαλλόμενα μέρη. Το κόστος εξόρυξης δεν θα ήταν πλέον απαγορευτικό, εφόσον μέρος των απαραίτητων υποδομών διαμετακόμισής του θα ήταν ήδη διαθέσιμο προς αξιοποίηση. Αυτή την αφήγηση θα εξυπηρετήσει η απρόσκοπτη συνέχιση του ενεργειακού εμπορίου με το Ιρακινό Κουρδιστάν και το Αζερμπαϊτζάν μέσω της Τουρκίας, παρά την τεταμένη κατάσταση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων και τις δύσκολες συνθήκες από τον συριακό εμφύλιο. Παρά το γεγονός ότι οι διπλωματικές σχέσεις είχαν υποβαθμιστεί, τα συμβόλαια οπλικών συστημάτων είχαν παγώσει και οι πολιτικοί διαξιφισμοί χρωμάτιζαν την καθημερινότητα των σχέσεων, η οικονομική ενεργειακή διασύνδεση της Τουρκίας με το Ισραήλ δεν θα ατονήσει. Αντιθέτως, θα αναζητηθούν πλάγιες οδοί για την εξυπηρέτηση των κοινών τους συμφερόντων.¹⁰⁷

Εν κατακλείδι, οι επανειλημμένες προσπάθειες ενεργειακής προσέγγισης του Ισραήλ με την Ελλάδα και τη Δημοκρατία της Κύπρου, ενώ φαίνεται πως δεν απέφεραν σε έναν πρώτο βαθμό τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, σε ένα δεύτερο, διακρίνεται μια εντατικοποίηση της συνεργασίας τόσο στον στρατηγικό όσο και αμυντικό τομέα, αλλά και

¹⁰⁶ Simon Henderson, “Jordan’s Energy Supply Options”, *The German Marshall Fund of the United States, Foreign and Security Policy Paper Series 2015*, 2.

Βλ. επίσης William Booth, “Israel, once energy-dependent, is new big gas producer”, *The Washington Post* (7/5/2013).

Isabel Kershner, “A Rare Middle East Agreement, on Water”, *The New York Times* (9/12/2013).

Keith Johnson, “Good News for Egypt’s Gas Sector Could Be Bad News for Israel”, *Foreign Policy* (2/9/2015).

¹⁰⁷ Συνέντευξη με την Gallia Lindenstrauss.

Βλ. επίσης Sachs & Boersma, “The Energy Island : Israel deals with its Natural Gas Discoveries”, ό.π., 19-20.

μια αναπροσαρμογή των αρχικών προβλέψεων, όσον αφορά τη βιωσιμότητά τους. Καθοριστικός παράγοντας, ο οποίος θα μπορούσε να επιβεβαιώσει το μακροπρόθεσμο και τον αποτρεπτικό χαρακτήρα των σχέσεών τους θα υποδαύλιζε μια πιθανή αναθέρμανση της τουρκο-ισραηλινής συνεργασίας.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Κωνσταντίνος Φίλης, «Περιβάλλον σε μετάβαση», *Καθημερινή* (10/5/2015).
Βλ. επίσης Nir, “Israel’s Ties with Greece No Substitute For Alliance With Turkey”, *ό.π.*
Roussos, “Greece and Regional Dynamics in The Eastern Mediterranean”, *ό.π.*, 109.

5. Οι κλυδωνισμοί της «Αραβικής Άνοιξης»

Η έναρξη των εξεγέρσεων της «Αραβικής Άνοιξης» τοποθετείται χρονικά στις διαδηλώσεις στην Τυνησία κατά του καθεστώτος, από τον Δεκέμβριο του 2010. Ακολούθησαν αντίστοιχες εξεγέρσεις στην Αίγυπτο, στη Λιβύη και αργότερα στη Συρία, κατά τη διάρκεια των ετών 2011, 2012 και 2013. Η Τουρκία, έναντι των εξελίξεων της «Αραβικής Άνοιξης», επωφελείται της κατάστασης και παρουσιάζεται ως κράτος-πρότυπο της συμβίωσης μεταξύ του Ισλάμ και μιας κοσμικής δημοκρατίας.¹⁰⁹

Πριν από τη δεκαετία του 2000, η Τουρκία είχε προωθήσει αποτελεσματικά τη νέα πολιτική του Αχμέτ Νταβούτογλου περί «μηδενικών προβλημάτων με τις γείτονες χώρες». Εντός αυτού του πλαισίου, είχε ομαλοποιήσει, όπως έχουμε πει, τις σχέσεις τόσο με τη Συρία όσο και με το Ιράν, αλλά και με το νέο καθεστώς στο Ιράκ μετά τον Τρίτο Πόλεμο του Κόλπου του 2003. Από τη μία πλευρά, ως προς τα γειτονικά κράτη, η Τουρκία καλλιεργούσε καλές και ομαλές σχέσεις σε επίπεδο χαμηλής πολιτικής με πρωτοβουλίες «soft power». Από την άλλη πλευρά, δημιουργούσε μια εικόνα ειρηνικής συνύπαρξης με τις θρησκευτικές κοινότητες εντός της επικράτειάς της. Με άλλα λόγια, η Τουρκία αναδείκνυε την παρουσία και παραμονή των χριστιανών ορθόδοξων και των Εβραίων, ως απόδειξη και παράδειγμα προς μίμηση της ομαλής συμβίωσης, μεταξύ των αρχών του Ισλάμ και αυτών του κοσμικού πολιτεύματος.¹¹⁰

Κατά συνέπεια, το νέο υπό διαμόρφωση status quo της «Αραβικής Άνοιξης» παρείχε τη δυνατότητα στην Τουρκία να προωθήσει περαιτέρω τις προσπάθειες αύξησης του γοήτρου και της επιρροής της στην περιοχή της Μέσης Ανατολής. Εξάλλου, η «Pax Ottomana» των προγενέστερων αιώνων είχε θέσει τις βάσεις για την οικονομική διασύνδεση και ανάπτυξη των περιοχών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι οποίες θα απάρτιζαν αργότερα το μεγαλύτερο μέρος των κρατών του Αραβικού κόσμου. Η οικονομική διείσδυση της Τουρκίας στις αγορές των κρατών της Μέσης Ανατολής εκφράζεται και από την επιτυχία των τουρκικών τηλεοπτικών σειρών, οι οποίες έχουν

¹⁰⁹ Burcu Kaya Erdem, “Adjustment of the secular Islamist role model (Turkey) to the ‘Arab Spring’: the relationship between the Arab uprisings and Turkey in the Turkish and world press”, *Islam and Christian-Muslim Relations*, 23:4 (Οκτώβριος, 2012), 435.

¹¹⁰ Emirhan Yorulmazlar & Ebru Turhan, “Turkish Foreign Policy towards the Arab Spring: Between Western Orientation and Regional Disorder”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17:3 (2015), 338-340.

διττό αποτέλεσμα: από τη μία πλευρά θα προωθούν τις συντηρητικές θρησκευτικές αξίες, την κοινή ιστορία, τις παραδόσεις αλλά και τον οικονομικό πλούτο της Τουρκίας. Από την άλλη πλευρά, οι τηλεοπτικές σειρές και ο τουρκικός κινηματογράφος ασχολούνται με ζητήματα, τα οποία θα ενδιαφέρουν άμεσα τους πολίτες τόσο της ίδιας της Τουρκίας όσο και των κρατών της Μέσης Ανατολής. Δεν αποτελεί τυχαίο γεγονός, ότι η σειρά «Κουιάδα των Λύκων» αποτέλεσε μια από τις μεγαλύτερες επιτυχίες στο είδος της. Συγκεκριμένα, ανάλογα με την περίοδο και τις εξελίξεις, ο κινηματογράφος και ιδιαίτερα η τηλεόραση ασχολούνται με το «βαθύ κράτος», το δίκτυο της ισραηλινής Μοσάντ, τη δράση αποσχιστικών κουρδικών στοιχείων, τον Τρίτο Πόλεμο του Κόλπου, ακόμα και την αναζήτηση του ισραηλινού στελέχους, ο οποίος έδωσε την εντολή για την απόβαση στο Μαβί Μαρμαρά.¹¹¹

Τα ανωτέρω, σε συνδυασμό με την ενασχόληση με το ζήτημα της Λωρίδας της Γάζας και την υποβάθμιση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων, αποτέλεσαν τα σημαντικότερα εχέγγυα για την ανάδειξη και την ανάμειξη της στις διαδικασίες αναφορικά με το σεβασμό της θέλησης των εξεγερθέντων λαών της «Αραβικής Άνοιξης». Έτσι, σε σύντομο χρονικό διάστημα, ένα μέρος των αναλυτών των ζητημάτων της Μέσης Ανατολής θα σπεύσει να ανακηρύξει την Τουρκία ως τον πρώτο νικητή των εξελίξεων της «Αραβικής Άνοιξης».¹¹²

Η Τουρκία ήταν μια από τις πρώτες χώρες οι οποίες κάλεσαν για τη διεξαγωγή δημοκρατικών εκλογικών διαδικασιών στην Τυνησία, το 2011, και αργότερα στην Αίγυπτο. Στη συνέχεια, έσπευσε να αναγνωρίσει τις θρησκευτικές πολιτικές οντότητες της Μουσουλμανικής Αδελφότητας, οι οποίες θα αναδυθούν από αυτές. Παράλληλα, προώθησε το δικό της παράδειγμα υγιούς παραμονής ενός συντηρητικού μουσουλμανικού κόμματος στην εξουσία, ομαλής διαχείρισης του κράτους και σεβασμού των διαφορετικών θρησκευτικών κοινοτήτων εντός της επικράτειάς του. Ωστόσο, η περαιτέρω εξάπλωση και

¹¹¹ Bilgin Ayata, “Turkish Foreign Policy in a Changing Arab World: Rise and Fall of a Regional Actor?”, *Journal of European Integration*, 37:1 (2015), 95-99.

Βλ. επίσης Sebnem Arsu, “Turkish Action Film Depicts Israeli Raid”, *The New York Times* (2/9/2010).

Karl Vick, “Two Allies, Two Angles”, *The Washington Post* (14/2/2006).

¹¹² Mustafa al-Labbad, “After Arab Spring, Will Turkey Be a 'Model' for Other Nations?”, *Al-Monitor* (17/9/2012).

Βλ. επίσης Henri Barkey, “Turkey and the Arab Spring”, *Carnegie Endowment for International Peace* (26/4/2011).

αναπαραγωγή της «Αραβικής Άνοιξης» έθεσε την ιθύνουσα τάξη της Τουρκίας ενώπιον πολιτικών και οικονομικών διλημμάτων. Η εξέγερση στη Λιβύη κατά του Στρατηγού Μουαμάρ Καντάφι, τον Φεβρουάριο του 2011, δεν υποστηρίχθηκε άμεσα από την Τουρκία, η οποία τήρησε μια ουδέτερη στάση και προσπάθησε να διαδραματίσει μεσολαβητικό ρόλο αναφορικά με την προώθηση μεταρρυθμίσεων. Με άλλα λόγια, η Τουρκία, σε αντίθεση με τις περιπτώσεις της Τυνησίας και της Αιγύπτου, χάραξε μια γραμμή διατήρησης αντί αναθεώρησης της καθεστηκυίας τάξης. Η στάση της ως προς την περίπτωση της Συρίας του Μπασάρ Αλ-Άσαντ και την έκρηξη του εμφυλίου πολέμου δεν διαφέρει. Τα αίτια της τουρκικής κατευθυντήριας πολιτικής έναντι της Λιβύης και της Συρίας βασίζονταν στις καλές οικονομικές, πολιτικές και στρατηγικές σχέσεις, τις οποίες διατηρούσε με τους ηγέτες των κρατών αυτών. Από τη μία πλευρά, η Λιβύη του Καντάφι παρείχε τη δυνατότητα διασύνδεσης της Τουρκίας με τα κράτη της Βόρειας και ιδιαίτερα της Κεντρικής Αφρικής. Αναφορικά με τη Συρία του Άσαντ, η εδαφική εγγύτητα (η Τουρκία και η Συρία έχουν κοινά σύνορα εννιακοσίων χιλιομέτρων) και η ομαλοποίηση των σχέσεων συγκριτικά με τις προηγούμενες δεκαετίες, σε συνδυασμό με την προσέγγιση του σιιτικού Ιράν, βοηθούσε καταλυτικά στην αναβάθμιση του κύρους της Τουρκίας εντός του αραβικού κόσμου. Έτσι, η Τουρκία προχώρουσε σε κινήσεις καλής θέλησης καλώντας για μεταρρυθμίσεις ώστε να αποκλιμακωθεί η υπάρχουσα ένταση.¹¹³

Στη συνέχεια, όταν πλέον ο συριακός εμφύλιος προχώρησε ως τα τουρκικά σύνορα και ο συριακός κουρδικός παράγοντας αναδείχθηκε, η Τουρκία αναγκάστηκε να επιλέξει ενεργότερη θέση, αλλά και να προσπαθήσει να «διορθώσει τις κακές πολιτικές της κινήσεις».¹¹⁴ Ακολούθως, στήριξε τις ομάδες της αντιπολίτευσης προς κατάλυση του καθεστώτος του Άσαντ αλλά και με την ελπίδα μετριασμού της κουρδικής δυναμικής. Αντίστοιχο φαινόμενο παρατηρήθηκε και στην περίπτωση της Αιγύπτου, όταν, το 2013, ανατράπηκε, με στρατιωτικό πραξικόπημα, η εκλεγμένη κυβέρνηση της Μουσουλμανικής

¹¹³ Nathalie Tocci, "Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy in Transatlantic Perspective", *Carnegie Endowment for International Peace* (12/9/2011).

Βλ. επίσης Sinan Ülgen, "Turkey's 'Zero Problems' Problem", *Carnegie Endowment for International Peace* (15/11/2011).

Ioannis N. Grigoriadis, "Turkey's foreign policy activism: vision continuity and reality checks", *Southeast European and Black Sea Studies*, 14:2 (2014), 166-167.

Ayata, "Turkish Foreign Policy in a Changing Arab World: Rise and Fall of a Regional Actor?", ό.π., 101-102.

¹¹⁴ Συνέντευξη με την Bahar Rumelili.

Αδελφότητας του Μοχάμεντ Μόρσι. Η Τουρκία είχε προχωρήσει στην άμεση αναγνώριση και σύναψη σχέσεων με την κυβέρνηση του Μόρσι και καταδίκασε αμέσως την ανατροπή του. Κατά συνέπεια, η ανάπτυξη δεσμών με τη νέα στρατιωτική κυβέρνηση δεν ήταν εφικτή, τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά.¹¹⁵

Συνεπώς, μετά την αρχική περίοδο της «Αραβικής Άνοιξης», η εικόνα της Τουρκίας ως ηγέτιδας χώρας και κράτους-πρότυπου διαβρώθηκε με τη στροφή της ουδέτερης πολιτικής των ίσων αποστάσεων σε κατεύθυνση ανάμιξης με τα πολιτικά πράγματα στην περιοχή. Η θέση της στο Συριακό ζήτημα υποβάθμισε τις σχέσεις της με το Ιράν και αναζωπύρωσε την αντίληψη περί της ύπαρξης και του ανταγωνισμού μεταξύ ενός σουνιτικού και ενός σιιτικού άξονα στην περιοχή. Τα στοιχεία της κοινής θρησκείας, ιστορίας και παραδόσεων απέτυχαν να συμβάλουν στη στενότερη προσέγγιση με τα κράτη του ισλαμικού κόσμου, ενώ τα γεωπολιτικά συμφέροντα αποτελούσαν την προτεραιότητα των οντοτήτων της περιοχής.¹¹⁶

Ως αντιπαραβολή με την έκφραση του τέλους του 19^{ου} και της αρχής του 20^{ου} αιώνα, αναφορικά με την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως «ο μεγάλος ασθενής της Ευρώπης», η Τουρκία του 2013 χαρακτηρίζεται από τα μέσα ενημέρωσης ως «ο μοναχικότερος άνθρωπος της Μέσης Ανατολής».¹¹⁷ Αντίστοιχα, η έκφραση της πολιτικής των «μηδενικών προβλημάτων με τους γείτονες» μετατρέπεται σε αυτή των «μηδενικών φίλων χωρίς προβλήματα». Κατά συνέπεια, τα έτη που ακολουθούν την «Αραβική Άνοιξη» αποδεικνύονται σημαντικά για την Τουρκία όσον αφορά την καλλιέργεια της επιρροής της στην περιοχή. Η περίοδος της δεκαετίας του 2000, της ακμής του κύρους της Τουρκίας και της αποστασιοποίησης από τη συνεργασία με το Ισραήλ, τελεσφορεί και αντικαθίσταται από μια νέα περίοδο επανεκτίμησης και αναθεώρησης των γεωπολιτικών τουρκικών συμφερόντων. Όσον αφορά αυτό το σημείο, η σημασία των σχέσεων με το Ισραήλ αποκτά νέα δυναμική, υπό το πρίσμα των ενεργειακών εξελίξεων στην περιοχή

¹¹⁵ Burak Bilgehan Özpek & Yelda Demirag, “Turkish foreign policy after the ‘Arab Spring’: from agenda-setter state to agenda-entrepreneur state”, *Israel Affairs*, 20:3 (2014), 328-329, 339-340.

¹¹⁶ Jonathan Schanzer & Merve Tahiroglu, “Ankara’s Failure”, *Foreign Affairs* (25/1/2016).

Βλ. επίσης Semidh Idiz, “Egypt Upheaval Deepens Turkey’s Regional Isolation”, *Al-Monitor* (9/7/2013).

Steven A. Cook, “Arab Spring, Turkish Fall”, *Foreign Policy* (5/5/2011).

¹¹⁷ Cengiz Çandar, “No Longer ‘Sick Man,’ Turkey is Lonely, Tired”, *Al-Monitor* (19/7/2013).

της Ανατολικής Μεσογείου, αλλά και την διαιώνιση των κλυδωνισμών της «Αραβικής Άνοιξης».¹¹⁸

Η στάση του Ισραήλ έναντι των εξεγέρσεων της «Αραβικής Άνοιξης» ήταν, όπως θα ανέμενε κανείς, διαφορετική από την τουρκική. Η πιθανότητα αλλαγής της παραδοσιακής καθεστηκυίας τάξης της περιοχής ανησύχησε το Ισραήλ. Είναι γεγονός πως το Ισραήλ είχε καταφέρει, κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα, τόσο να επιβιώσει των αραβο-ισραηλινών πολέμων, όσο και να συνάψει ειρηνικούς δεσμούς με την Αίγυπτο και την Ιορδανία. Η οικονομική και στρατηγική συνεργασία με τα δύο αυτά κράτη είχε καλλιεργηθεί, όπως είπαμε, από τη δεκαετία του 1980 και αποτελούσε σημαντικό στοιχείο της πολιτικής ασφάλειας του Ισραήλ. Συνεπώς, η ανατροπή του Προέδρου Χόσνι Μουμπάρακ το 2011 και η εκλογική επιτυχία της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην Αίγυπτο τροφοδοτούσε τους φόβους αναφορικά με τον μη σεβασμό της συμφωνίας του Καμπ Ντέιβιντ του 1978. Παρά το γεγονός ότι η Μουσουλμανική Αδελφότητα είχε δηλώσει την πρόθεση αποδοχής της ειρηνευτικής συμφωνίας, η στρατηγική και οικονομική συνεργασία με την Αίγυπτο ήταν βέβαιο ότι θα έχανε τη σημασία της όσο ταηνία είχε η Μουσουλμανική Αδελφότητα. Παράλληλα, υπήρχαν ανησυχίες σχετικά με τη βιωσιμότητα του καθεστώτος στη γειτονική Ιορδανία, σε περίπτωση αναπαραγωγής των εξεγέρσεων στην επικράτειά της. Επίσης, οι επιτυχίες της «Αραβικής Άνοιξης» θα μπορούσαν να αναζωπυρώσουν το ενδιαφέρον ακραίων ομάδων εντός της Παλαιστινιακής επικράτειας, δημιουργώντας ένα επιπρόσθετο ανοιχτό μέτωπο για το Ισραήλ.¹¹⁹

Γενικότερα, μια ανατροπή του status quo στην περιοχή της Μέσης Ανατολής εμπεριείχε άγνωστους πιθανούς κινδύνους για το Ισραήλ, σε αντίθεση με την προγενέστερη κατάσταση, όπου είτε οι σχέσεις ήταν καλές, είτε ήταν τεταμένες αλλά στάσιμες και λειτουργικές. Οι σχέσεις με το καθεστώς του Μπασάρ Αλ-Άσαντ, για

¹¹⁸ Ziya Öniş & Mustafa Kutlay, “The dynamics of emerging middle-power influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey”, *Australian Journal of International Affairs* (2016), 11-13.

Βλ. επίσης Piotr Zaleski, “How Turkey Went From ‘Zero Problems’ to Zero Friends”, *Foreign Affairs* (22/8/2013).

Kemal Kirisci, “The Rise and Fall of Turkey as a Model for the Arab World”, *The Brookings Institute* (15/8/2013).

¹¹⁹ Benedetta Berti, “Israel and the Arab Spring: Understanding Attitudes and Responses to the ‘New Middle East’”, *The West And The Muslim Brotherhood After The Arab Spring* (Ντουμπάι: Al Mesbar Studies & Research Centre και Foreign Policy Research Institute, 2013), 131-133.

Βλ. επίσης IISS Strategic Comments, “Arab upheaval prompts concerns in Israel”, 17:4 (2011), 1-3.

παράδειγμα, ενώ δεν χαρακτηρίζονταν υγιείς ή έστω φιλικές, ήταν, παρά ταύτα, δεδομένες, προβλέψιμες και τηρούσαν κάποιους άγραφους κανόνες αποφυγής της κλιμάκωσης σε γενικευμένη στρατιωτική σύρραξη. Η αβεβαιότητα της εξέλιξης της «Αραβικής Άνοιξης» οδηγούσε στην καλλιέργεια ανησυχιών ως προς το ποια ή ποιες νέες πολιτικές οντότητες θα αναλάμβαναν την εξουσία σε κράτη όπως της Αιγύπτου, της Λιβύης ή της Συρίας. Είναι γεγονός πως το προγενέστερο παναραβικό μέτωπο του Νάσερ είχε διαρραγεί κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 και ότι οι ηγέτες, οι οποίοι είχαν καταλάβει την εξουσία τα επόμενα έτη, δεν ήταν διατεθειμένοι ή δεν είχαν την ικανότητα να το ανασυντάξουν. Η παραμονή ηγετών όπως του Μουμπάρακ ή του Καντάφι εξασφάλιζε μια σταθερότητα ασφάλειας στο Ισραήλ και ένα λειτουργικό πλαίσιο συμβίωσης, εντός του οποίου μόνο η μειοψηφία (το Ιράν και η Συρία) θα ήταν εχθρικά διακείμενη. Εντούτοις, η αλλαγή των ηγεσιών μέσω εκλογικών διαδικασιών παρείχε τη δυνατότητα για την ανάδειξη νέων πολιτικών προσωπικοτήτων, οι οποίες θα μπορούσαν, ενδεχομένως, να προχωρήσουν σε μια από κοινού συνεννόηση κατά των ισραηλινών συμφερόντων. Η ρευστότητα της εξέλιξης της «Αραβικής Άνοιξης» είχε ωθήσει την ηγεσία του Ισραήλ να αναφέρεται σε ανησυχίες μετατροπής της σε «ιρανικό χειμώνα», επικαλούμενη την προοπτική εκλογικής επιτυχίας ακραίων ισλαμικών οργανώσεων στην εξουσία υπό την καθοδήγηση του Ιράν.¹²⁰

Επιπρόσθετο στοιχείο της ανάγνωσης της «Αραβικής Άνοιξης» από τους ισραηλινούς ιθύνοντες ήταν το ενδεχόμενο απώλειας του γοήτρου αναφορικά με τη μοναδικότητα του Ισραήλ ως δημοκρατικού πολιτεύματος στην περιοχή. Υπερίσχυσε η άποψη ότι η ρητορική δημοκρατικά εκλεγμένων κυβερνήσεων της περιοχής θα έχαιρε μεγαλύτερης απήχησης στα διεθνή fora και θα δημιουργούσαν τον κίνδυνο συσπείρωσης της διεθνούς κοινότητας εναντίον του Ισραήλ στο Παλαιστινιακό ζήτημα.¹²¹

Η στάση στήριξης των εξεγέρσεων από τις ΗΠΑ, και ιδιαίτερα αυτής της Αιγύπτου βασιζόταν στην προσπάθεια δημιουργίας ενός σουνιτικού μετώπου στην περιοχή της κεντρικής και ανατολικής Μεσογείου, το οποίο θα είχε την ικανότητα να αντισταθμίσει

¹²⁰ Daniel Byman, "Israel's Pessimistic View of the Arab Spring", *The Washington Quarterly*, 34:3 (2011), 124-129.

Βλ. επίσης Benedetta Berti, "Weathering the 'Spring'. Israel's evolving assessments and policies in the changing Middle East", ISPI, Analysis No. 277 (Νοέμβριος, 2014), 8-10.

¹²¹ Philipp O. Amour, "Israel, the Arab Spring, and the unfolding regional order in the Middle East: a strategic assessment", *British Journal of Middle Eastern Studies* (2016), 6-7.

τον σιιτικό άξονα Ιράν-Συρία. Αυτή η στάση, σε συνδυασμό με την επιμονή στην επιβολή οικονομικών κυρώσεων και μετέπειτα στην προώθηση του διαλόγου σχετικά με το πυρηνικό πρόγραμμα του Ιράν, είχε οδηγήσει σε τεταμένες σχέσεις μεταξύ των κυβερνήσεων των ΗΠΑ και του Ισραήλ, λόγω διαφορετικών αντιλήψεων της κατάστασης και αντίθετων συμφερόντων.¹²²

Ωστόσο, η ανάδειξη του κουρδικού παράγοντα κατά τη διάρκεια του συριακού εμφυλίου πολέμου αποτέλεσε θετικό στοιχείο για το Ισραήλ. Παρά το γεγονός, ότι το Ισραήλ δεν διατηρούσε σχέσεις αντίστοιχες με αυτές με τους Κούρδους του Ιράκ, και δεν παρουσιάζεται διατεθειμένο να προβεί σε αναγνώριση του αυτόνομου καθεστώτος της «Ροζάβα»,¹²³ η ύπαρξή του και μόνο αποτελεί αποσταθεροποιητικό παράγοντα για τα γειτονικά του κράτη. Μια πιθανή παραμονή της «Ροζάβα» στη μεταπολεμική εποχή της Συρίας μείωνε τις πιθανότητες ύπαρξης ενός εχθρικού κράτους στα σύνορα με το Ισραήλ, αλλά και την ικανότητα διοχέτευσης της επιρροής και της βοήθειας του Ιράν προς τα Παλαιστινιακά εδάφη.¹²⁴

Συνεπώς, ενώ η «Αραβική Άνοιξη» προκάλεσε διαφορετικές αντιδράσεις από τις ηγεσίες της Τουρκίας και του Ισραήλ, αποκάλυψε συγχρόνως την ταύτιση των δύο κρατών ως προς την επιβίωση ορισμένων κοινών γεωπολιτικών τους συμφερόντων, εφόσον η νέα υπό διαμόρφωση κατάσταση στην περιοχή εμπεριείχε την πιθανότητα της απομόνωσής τους.

¹²² Banu Eligür, “The ‘Arab Spring’: implications for US-Israeli relations”, *Israel Affairs*, 20:3 (2014), 283-284,289-290.

¹²³ Το αυτόνομο καθεστώς έλαβε αυτήν την ονομασία από το όνομα της περιοχής όπου τοποθετείται η κουρδική αυτοδιοίκηση και αντίσταση.

¹²⁴ Συνέντευξη με τον Yossi Alpher και με την Gallia Lindenstraus.

6. Η επόμενη μέρα: η συγγνώμη και το νέο *modus vivendi*

Όπως είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια, το επεισόδιο του Μαβί Μαρμαρά αποτέλεσε περισσότερο σύμπτωμα ενός γενικότερου προβλήματος στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις, παρά ο καταλύτης με τον οποίο κατέληξαν στην υποβάθμισή τους. Μια πιθανή εξομάλυνση της διαφοράς ως προς τη Λωρίδα της Γάζας και τις συνέπειες του επεισοδίου Μαβί Μαρμαρά, δεν θα αρκούσε ώστε οι τουρκο-ισραηλινές σχέσεις να επιστρέψουν στην εποχή του απόγειού τους του 1996.

Οι μήνες που ακολούθησαν τον Μάιο του 2010 χαρακτηρίστηκαν από έντονες λεκτικές αντιπαραθέσεις μεταξύ του Ισραήλ και της Τουρκίας. Στις αρχές Σεπτεμβρίου του επόμενου έτους, σύμφωνα με το πόρισμα της Επιτροπής Πάλμερ, το οποίο διατύπωνε ότι οι δυνάμεις του Ισραήλ άσκησαν υπερβολική βία στην προσπάθεια διατήρησης του ναυτικού αποκλεισμού, ο ίδιος ο ναυτικός αποκλεισμός δεν συνιστούσε παραβίαση του διεθνούς δικαίου.¹²⁵ Καθώς το πόρισμα δεν ανταποκρινόταν στις τουρκικές προσδοκίες, η Τουρκία διέκοψε τις διπλωματικές σχέσεις της με το Ισραήλ. Τα συμβόλαια παραγωγής και πώλησης στρατιωτικών συστημάτων από το Ισραήλ στην Τουρκία, τα οποία ήταν ακόμη εν εξελίξει, τέθηκαν σε αναστολή, ενώ η Τουρκία αντιτάχθηκε στην από κοινού συμμετοχή με το Ισραήλ σε στρατιωτικές ασκήσεις στη Μεσόγειο. Παράλληλα, τα ισραηλινά αεροσκάφη δεν μπορούσαν πλέον να κάνουν χρήση του τουρκικού εναέριου χώρου. Τον ρόλο αυτόν υποκατέστησε η Ελλάδα για το Ισραήλ. Επίσης το 2010, το Ισραήλ προστέθηκε στην απόρρητη λίστα «Red Book» του Συμβουλίου Εθνικής Ασφάλειας της Τουρκίας, η οποία απαριθμεί κράτη απειλητικά προς αυτή. Λόγω του απόρρητου του κειμένου, το σκεπτικό για τη συμπερίληψη του Ισραήλ δεν είναι γνωστό. Ωστόσο, τα δημοσιευμένα στοιχεία του κειμένου αποκαλύπτουν τη μνεία του Ισραήλ και την εφαρμογή της πολιτικής των μηδενικών προβλημάτων του τότε Υπουργού Εξωτερικών Αχμέτ Νταβούτογλου ως προς το Ιράν και τη Συρία. Θα προσθέσουμε, σε αυτό το σημείο, πως η Ελλάδα, το Ιράν, η Ρωσία και η Συρία, δεν αναφέρονται πλέον στο «Red Book». Παρά ταύτα, οι οικονομικές σχέσεις των δύο χωρών συνέχισαν να ανθούν, μάλιστα με το διμερές εμπόριο να αυξάνεται και την αεροπορική εταιρεία Turkish Airlines να διατηρεί σημαντικό αριθμό πτήσεων από το Τελ Αβίβ στην Κωνσταντινούπολη σε καθημερινή

¹²⁵ United Nations, “Report of the Secretary General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident” (Σεπτέμβριος, 2011).

βάση. Βέβαια, σημαντικό στοιχείο είναι το γεγονός ότι η Κωνσταντινούπολη αποτελεί περισσότερο κόμβο μετεπιβίβασης για τους επιβάτες της αερογραμμής παρά τελικό τους προορισμό.¹²⁶

Έπρεπε να παρέλθει μια τριετία από το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά για να κάνουν την εμφάνισή τους οι πρώτες κινήσεις για την επαναπροσέγγιση. Καθοριστικός παράγοντας ως προς αυτήν ήταν οι διαφορές στην αντίληψη των ισραηλινών ιθυνόντων για την Τουρκία. Διαφαίνονταν μια σκληρή και μια ελαστική πολιτική ως προς την Τουρκία εντός του πολιτικού και ακαδημαϊκού κόσμου του Ισραήλ. Η πρώτη, η οποία κατεύθυνε τη χάραξη της ισραηλινής πολιτικής από το 2010 ως το 2013, αντιλαμβανόταν την χειροτέρευση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων ως τετελεσμένο γεγονός. Υπό την ηγεσία του υπουργού εξωτερικών του Ισραήλ Λίμπερμαν, το Ισραήλ καταδίκασε την τουρκική στάση, αντιτέθηκε σε οποιαδήποτε ευθύνη αναφορικά με το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά, ενώ παράλληλα, προχώρησε στην αναζήτηση νέων εταίρων για την αντικατάσταση της τουρκικής απουσίας. Ήταν σαφές εντός των ισραηλινών κύκλων, πως οποιαδήποτε κίνηση καλής θέλησης έναντι της Τουρκίας, υπό τις τρέχουσες συνθήκες, είχε το αντίστροφο αποτέλεσμα, καθώς η κυβέρνηση του Ερντογάν την μετέτρεπε σε εργαλείο πολιτικής ενόψει της εξυπηρέτησης των βλέψεών του στον ευρύτερο χώρο της Μέσης Ανατολής.¹²⁷

Υπενθυμίζουμε και πάλι ότι η Τουρκία είχε θέσει τρεις όρους για την εξομάλυνση των σχέσεων με το Ισραήλ: την παραδοχή της ευθύνης του Ισραήλ για την απώλεια της ζωής των θυμάτων του Μαβί Μαρμαρά, την παροχή αποζημίωσης στις οικογένειές τους, αλλά και την άρση του ναυτικού αποκλεισμού της Λωρίδας της Γάζας. Οι ιθύνοντες του Ισραήλ θεώρησαν τους όρους αυτούς απαράδεκτους και την Τουρκία απολύτως ανελαστική, χαρακτηρίζοντας τις αιματηρές συνέπειες του επεισοδίου Μαβί Μαρμαρά ως

¹²⁶ Συνέντευξη με την Gallia Lindenstrauss.

Βλ. επίσης Gallia Lindenstrauss, “Changes in the Turkish Threat Perception: Strategic Significance for Israel”, *INSS Insight No. 220* (8/11/2010).

YNet News, “Turkish document cites Israel as major threat” (30/10/2010).

Isabel Kershner, “Israel Cancels Military Contract With Turkey to Supply Aerial System”, *The New York Times* (23/12/2011).

¹²⁷ Ben Caspit, “Israeli-Turkish Reconciliation Not A Done Deal”, *Al-Monitor* (23/4/2013).

ένα «ατυχές συμβάν». Είναι προφανές πως την ισραηλινή στάση επηρέαζε η πρώτη πολιτική του τρόπου αντιμετώπισης της Τουρκίας.

Το 2013 έλαβαν χώρα εκλογές στο Ισραήλ, με τις οποίες συγκροτήθηκε νέα κυβέρνηση συνασπισμού πάλι υπό τον Μπενιαμίν Νετανιάχου. Η στάση της νέας κυβέρνησης αποδείχθηκε ελαστικότερη έναντι της Τουρκίας. Επικράτησε η δεύτερη αντίληψη, η οποία στόχευε στην προσέγγιση με την κυβέρνηση του Ερντογάν, εφόσον και όταν η ίδια η Τουρκία είναι σε θέση να ανταποκριθεί. Με άλλα λόγια, το Ισραήλ τηρεί μια ουδέτερη και επιφυλακτική στάση, έως ότου οι συνθήκες καταστούν ευνοϊκότερες για την επανεκκίνηση των προσπαθειών εξομάλυνσης των σχέσεων με την Τουρκία. Η επίσκεψη του Προέδρου Μπαράκ Ομπάμα, τον Μάρτιο του 2013, έμεινε περισσότερο γνωστή από τη συμβολή της στο τηλεφώνημα του Μπενιαμίν Νετανιάχου προς τον Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν στις 22 Μαρτίου. Με την κίνηση αυτή, ο Πρωθυπουργός του Ισραήλ ζήτησε «συγγνώμη» στον Ερντογάν και στην Τουρκία για την κατάληξη του επεισοδίου Μαβί Μαρμαρά, ενώ παράλληλα έθετε τις βάσεις για την έναρξη μιας διαδικασίας ομαλοποίησης των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων. Υπογραμμίζουμε ότι η «συγγνώμη» του ισραηλινού Πρωθυπουργού αφορούσε τις «επιχειρησιακές ατυχίες» των ισραηλινών ειδικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια του επεισοδίου Μαβί Μαρμαρά. Με άλλα λόγια, δεν υπήρχε παραδοχή ευθύνης αλλά ατυχούς λάθους.¹²⁸

Τον αμέσως επόμενο μήνα, τον Απρίλιο του 2013, συγκροτήθηκε κοινή ομάδα εργασίας από τα δύο μέρη, η οποία μελέτησε τα διαδικαστικά θέματα με βάση τους όρους που είχε θέσει η Τουρκία, τρία έτη νωρίτερα. Η ομάδα εργασίας συναντήθηκε πολλές φορές κατά τη διάρκεια του 2013-2014, ενώ τα πρακτικά της δεν δημοσιεύθηκαν και παρέμειναν μυστικά. Το κυριότερο ζήτημα των εργασιών της ήταν η συμφωνία των δύο μερών σε ένα κοινά αποδεκτό ποσό αποζημίωσης προς τις οικογένειες των θυμάτων του Μαβί Μαρμαρά. Ως προς το ζήτημα της άρσης του ναυτικού αποκλεισμού της Λωρίδας της Γάζας, είναι προφανές πως αποτελούσε καίριο ζήτημα εθνικής ασφάλειας για τους ιθύνοντες του Ισραήλ, και το οποίο δεν είχε σκοπό να θυσιάσει στο βωμό της

¹²⁸ Gallia Lindenstraus, “Spring is in the Air? On the Thawing of Turkey-Israel Relations”, *INSS Insight No 415* (3/4/2013).

Βλ. επίσης Bayram Balci, “Can Turkey and Israel Mend Relations”, *Carnegie Endowment for International Peace* (15/5/2014).

επανεκκίνησης των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων. Γι' αυτόν το λόγο, θεωρήθηκε από μέρος των αναλυτών της εποχής πως και η ίδια η Τουρκία παραιτήθηκε από τον τρίτο όρο.¹²⁹

Εντούτοις, η διαδικασία ομαλοποίησης δεν ήταν άμεση, και απασχόλησε τις ηγεσίες των δύο κρατών, για άλλα τρία έτη, ως το 2016. Για την Τουρκία, τα έτη 2013-2015 αποτέλεσαν έτη εκλογικών διαδικασιών, δημοτικών, βουλευτικών αλλά και προεδρικών. Επιπρόσθετα, το 2013, στο πλαίσιο της προσέγγισης των κρατών του αραβικού κόσμου, της πολιτικής των μηδενικών προβλημάτων και της στήριξης μιας επίλυσης του καθεστώτος της Λωρίδας της Γάζας, η Τουρκία συνέχισε να ακολουθεί μια πολιτική αντίθετη προς τα ισραηλινά συμφέροντα αλλά και επικριτική αναφορικά με την ισραηλινή εσωτερική και εξωτερική πολιτική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η επικριτική στάση της Τουρκίας αναφορικά με την Ιερουσαλήμ. Ως εκ τούτου, ο Πρωθυπουργός Ερντογάν αναφέρεται, μεταξύ άλλων και κατ' επανάληψη, στον σιωνισμό ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας σε συνέδριο στη Βιέννη για τη Συμμαχία των Πολιτισμών, αλλά και σε ισραηλινή παρέμβαση, εντός της Τουρκίας, επικαλούμενος τα γεγονότα των διαδηλώσεων διαμαρτυρίας του πάρκου Γκεζί.¹³⁰ Επιπρόσθετα, το τηλεφώνημα της 22ας Μαρτίου του 2013 του Νετανιάχου θα ακολουθήσει, με έντονη προβολή στον ξένο τύπο, φήμη περί αποκάλυψης ιρανικής εθνικότητας πρακτόρων της ισραηλινής Μοσάντ οι οποίοι δρούσαν στο Ιράν και λάμβαναν τις εντολές τους επί τουρκικού εδάφους. Με βάση τη φήμη αυτή, η Τουρκία είχε εσκεμμένα διαρρεύσει τις ταυτότητες των πρακτόρων του Ισραήλ στο πλαίσιο της προσέγγισής της με το Ιράν. Οι Ιρανοί πράκτορες του Ισραήλ χρησιμοποιούσαν την τουρκική επικράτεια λόγω της εδαφικής εγγυτητάς της με το Ιράν. Παρά το γεγονός της αδυναμίας επιβεβαίωσης του αληθούς της φήμης, η διεθνής αναδημοσίευση έπληξε το κύρος των προσπαθειών επαναπροσέγγισης. Εν τέλει, λαμβάνοντας υπόψη τη στενή συνεργασία στο παρελθόν των

¹²⁹ Hurriyet Daily News, "Israeli delegation set for talks on compensation for killing of 9 Turks on board Mavi Marmara" (22/4/2013).

Βλ. επίσης Mustafa Kartoglu, "Turkish-Israeli Negotiations More Than Just 'Money-Bargaining'", *Al-Monitor* (23/4/2013).

¹³⁰ The Jerusalem Post, "Erdogan says zionism is a crime against humanity" (28/2/2013).

Βλ. επίσης Tulin Daloglu, "Erdogan's blaming of Israel Might be Funny If It Weren't So Sad", *Al-Monitor* (22/8/2013).

Arad Nir, "Is Turkey's government Seeking Israeli Scapegoat for Protests?", *Al-Monitor* (24/6/2013).

μυστικών υπηρεσιών της Τουρκίας και του Ισραήλ, της ΜΙΤ και της Μοσάντ, αντίστοιχα, η διαρροή αυτή αποτέλεσε καίριο πλήγμα στις μελλοντικές της προοπτικές.¹³¹

Τα αίτια της κωλυσιεργίας των επαφών των ομάδων εργασίας του 2013-2015 μπορεί να αναζητηθεί στις εγχώριες και διεθνείς ανάγκες της Τουρκίας. Συγκεκριμένα, την επομένη του τηλεφωνήματος Νετανιάχου ορθώθηκαν διαφημιστικά πανό μέσω των οποίων εξυμνείτο το κύρος του Ερντογάν αναφορικά με την απόσπαση της πολυπόθητης συγγνώμης από τον Πρωθυπουργό του Ισραήλ. Η κίνηση αυτή εκ μέρους της τουρκικής κυβέρνησης αποτέλεσε κατεξοχήν παράδειγμα της αξιοποίησης των τεταμένων σχέσεων με το Ισραήλ προς ικανοποίηση ψηφοθηρικών αναγκών του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης. Έτσι, στο πλαίσιο της διαμάχης του Ερντογάν με τον αυτοεξόριστο από το 1999 στις ΗΠΑ ισλαμικό πνευματικό ηγέτη Φετουλάχ Γκιουλέν, ο τελευταίος, όπως και οι οπαδοί του χαρακτηρίστηκαν φιλο-ισραηλινοί ή φιλο-Εβραίοι, ανάλογα με τις ανάγκες των ετών μετά το 2010. Ο διαχωρισμός μεταξύ φιλο-ισραηλινών και φιλο-Εβραίων διακρίνεται ως προς τη διεθνή και την εγχώρια εμβέλειά του. Η εμμονή στους πρώτους αναφέρεται στο Παλαιστινιακό ζήτημα, ενώ για τους δεύτερους υποδεικνύει τη χρήση του παραδοσιακού – από το 1970 – «Συνδρόμου των Σεβρών» και της μυστικής κοινότητας των «Dönme». Λαμβάνοντας υπόψη ότι τη δεκαετία του 2000, η εβραϊκή κοινότητα της Τουρκίας απαριθμεί μόλις 20 με 30 χιλιάδες άτομα και εντοπίζεται, στην πλειοψηφία της, στην Κωνσταντινούπολη, η έμφαση σε αυτήν και στο δίκτυό της καταδεικνύει το ασύμμετρο και το ανυπόστατο της απειλής που μπορούσαν να αποτελέσουν για τα τουρκικά δεδομένα. Αντιστρόφως, η απήχηση της χρήσης του εβραϊκού ή ισραηλινού παράγοντα κατά τη διάρκεια των προεκλογικών διαδικασιών στην Τουρκία απέφερε τα μέγιστα για τον Ερντογάν και το ΑΚΡ, torπιλίζοντας συγχρόνως, τόσο το δημόσιο χαρακτήρα των συνομιλιών για τους τρεις όρους, όσο και την επιτάχυνσή τους.¹³²

¹³¹ Daniel Pipes, “An Israeli apology to Turkey”, *National Review Online* (22/3/2013).

Βλ. επίσης David Ignatius, “Turkey blows Israel’s cover for Iranian spy ring”, *The Washington Post* (17/10/2013).

Oded Eran & Gallia Lindenstrauß, “Question Marks on the Way to a Turkey-Israel Agreement”, *INSS Insight No 524* (3/3/2014).

¹³² Efraim Inbar, “Get Tough with Turkey”, *Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Perspectives, Paper No 146* (14/7/2011).

Βλ. επίσης Türkay Salim Nefes, “Understanding Anti-Semitic Rhetoric in Turkey Through The Sèvres Syndrome”, *Turkish Studies*, 16:4, 572-573.

Kemal Kirisci, “Turkey’s foreign policy in turbulent times”, *Chaillot Paper*, 92 (Σεπτέμβριος, 2006).

Εν τέλει, χρειάστηκαν να μεταβληθούν άρδην οι διεθνείς και εγχώριες προτεραιότητες της Τουρκίας ώστε, με την πάροδο των ετών, να καταλήξουν τα δύο μέρη σε μια κοινά αποδεκτή συμφωνία. Την προαναφερόμενη μεταβολή εκμαίευσαν η «Αραβική Άνοιξη» και η αναπαραγωγή της στην Αίγυπτο και στη Συρία, αλλά και οι ενεργειακές εξελίξεις στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου.

Η εξάπλωση των εξεγέρσεων της «Αραβικής Άνοιξης» στην Αίγυπτο και η ανάδειξη του κόμματος της Μουσουλμανικής Αδελφότητας του Μοχάμεντ Μόρσι παρότρυναν την Τουρκία να αναλάβει έναν ενεργητικότερο ρόλο ενόψει των νέων εξελίξεων. Σε μια προσπάθεια να αναδείξει την ηγετική θέση που εποφθαμιούσε, η Τουρκία έσπευσε να αναγνωρίσει τη νέα αιγυπτιακή κυβέρνηση των εκλογών του 2012, παρά τις ριζοσπαστικές αρχές του Ισλάμ που πρόσβευε. Σύντομα, οι προσπάθειες εφαρμογής του ισλαμικού νόμου της Σαρία προκάλεσαν τη σταδιακή κατακραυγή από μέρος της διεθνούς κοινότητας. Ακολούθως, η ταχύτητα αναγνώρισης από την Τουρκία την έφερε σε δύσκολη θέση έναντι του αραβικού κόσμου και του επόμενου αιγυπτιακού καθεστώτος όταν ένα έτος αργότερα, έλαβε χώρα στρατιωτικό πραξικόπημα με το οποίο ορίστηκε νέα κυβέρνηση στη θέση αυτής του Μόρσι. Η Τουρκία κατέκρινε το πραξικόπημα επικαλούμενη τις δημοκρατικές αρχές αλλά και τη δική της ιστορία αναφορικά με τα στρατιωτικά πραξικοπήματα. Στην πράξη, οι τουρκικές ελπίδες για καλλιέργεια καλών σχέσεων με την Αίγυπτο κατέρρευσαν μετά το 2013. Είναι σαφές πως η προβλεπόμενη στήριξη της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής από μια αιγυπτιακή κυβέρνηση μπορούσε να προσφέρει τα μέγιστα στο τουρκικό κύρος εντός του αραβικού κόσμου για δύο λόγους: λόγω της ιστορικής θέσης της Αιγύπτου στο παρελθόν ως ηγέτιδας του παναραβισμού, αλλά και λόγω της διεθνούς εμβέλειας του ισλαμικού θρησκευτικού πανεπιστημίου Αλ-Άζχαρ στο Κάιρο. Όμως, τα αποτελέσματα του πραξικοπήματος περιθωριοποίησαν τις τουρκικές προσδοκίες στο συγκεκριμένο τομέα.¹³³

Παράλληλα, η έκρηξη του συριακού εμφυλίου πολέμου μετέφερε τις επιπτώσεις της «Αραβικής Άνοιξης» στα σύνορα της Τουρκίας. Από τη μία πλευρά, η παρουσία της ένοπλης αντιπολίτευσης, των Κούρδων της Βόρειας Συρίας (του μελλοντικού αυτόνομου

¹³³ Arad Nir, "Erdogan Needs Israel to Recast Faltering Mideast Policy", *Al-Monitor* (10/7/2013).

καθεστώς της «Ροζάβα») και ακραίων ή μη ισλαμικών οργανώσεων, κατά της κυβέρνησης του Μπασάρ Αλ-Άσαντ οδήγησαν την Τουρκία να επιλέξει στρατόπεδο. Παρά το γεγονός ότι οι σχέσεις με τη Συρία κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 2000 είχαν βελτιωθεί σε σημαντικό βαθμό λόγω του Μνημονίου των Αδάνων του 1998, οι διαπροσωπικοί δεσμοί των ηγετών των δύο χωρών είχαν υποβαθμιστεί. Έτσι η ίδια λογική που ώθησε την Τουρκία να επικροτήσει την ισλαμική κυβέρνηση της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στη Αίγυπτο, έκανε τον Ερντογάν να διακηρύξει τη στήριξή του στις ισλαμικές οργανώσεις που μάχονται για ένα νέο συριακό κράτος. Η υποστήριξη αυτών είχε έναν επιπρόσθετο σκοπό: την αποδυνάμωση της δυναμικής των Κούρδων της Συρίας. Σε αντίθεση με τους Κούρδους του Ιράκ, οι Κούρδοι της Συρίας διατηρούσαν στενούς δεσμούς με τους αντάρτες του PKK. Κατά συνέπεια, με βάση τις αρχές της τουρκικής εθνικής ασφάλειας ήταν ενδεχόμενο να αποτελέσουν σοβαρό πρόβλημα, τόσο σε περίπτωση αναβίωσης του κουρδικού αλυτρωτισμού, όσο και για την ίδια την τουρκική εδαφική ακεραιότητα.¹³⁴

Οι ομάδες εργασίας της Τουρκίας και του Ισραήλ συνέχισαν τις συναντήσεις τους καθ' όλη τη διάρκεια του 2013 και του 2014, χωρίς αποτέλεσμα. Οι διαρροές από τα μέσα ενημέρωσης δημιουργούσαν μια εικόνα αρνητική, με τις επαφές να βρίσκονται σε αδιέξοδο όσον αφορά το ποσό της αποζημίωσης των οικογενειών των θυμάτων του Μαβί Μαρμαρά. Φημολογείτο ότι η διαφορά μεταξύ του ποσού το οποίο ήταν διατεθειμένα να αποδεχτούν τα δύο μέρη ήταν μεγάλη. Όσον αφορά το ζήτημα της άρσης του αποκλεισμού της Λωρίδας της Γάζας, η Τουρκία φαινόταν έτοιμη να παραλείψει τη ρήτρα αυτή, και να αποδεχθεί ένα ειδικό καθεστώς, χάρη στο οποίο θα μπορούσε η ίδια να αποστείλει ανθρωπιστική βοήθεια μέσω του κοντινού λιμανιού Ασνόντ του Ισραήλ.¹³⁵

Επιπρόσθετα, σημαντικός παράγοντας, το έτος 2015, αποτέλεσε τόσο η αναζωπύρωση της σύρραξης μεταξύ των δυνάμεων του PKK και της Τουρκίας, όσο και η εξάπλωση της δράσης των μαχητών του «Ισλαμικού Κράτους» εντός της τουρκικής

¹³⁴ Hasan Aygun, “Turkish-Israeli rapprochement with NATO”, NDC Research Report, *NATO Defense College* (Ιούνιος, 2016), 5-6.

Βλ. επίσης Wendy Kristianasen, “Turkey’s ailing sultan”, *Le Monde Diplomatique* (6/9/2013).

Oden Eran & Gallia Lindenstrauss, “The Frenemy Next Door: Turkey and Israel in a Changing Middle East”, *Global Political Trends Center*, Policy Update No 6 (Νοέμβριος, 2013).

¹³⁵ Arad Nir, “Turkey Stalls on Reconciliation With Israel”, *Al-Monitor* (1/8/2013).

επικράτειας. Μετά από σχεδόν τρία έτη συμφωνημένης εκχειρίδας, η νοτιοανατολική Τουρκία μετατράπηκε ξανά σε πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ των ανταρτών του ΡΚΚ και των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων. Η ρήξη στις συνομιλίες φαίνεται να επήλθε από δύο παράγοντες. Ο πρώτος ήταν η ανάληψη στρατιωτικής δράσης κατά των Κούρδων της Συρίας στα σύνορά της, με πρόσχημα την επίθεση κατά στόχων του «Ισλαμικού Κράτους». Ο δεύτερος ενδέχεται να πηγάζει από το εκλογικό αποτέλεσμα των βουλευτικών εκλογών του 2015 και την είσοδο του Δημοκρατικού Κόμματος των Λαών (HDP – People’s Democratic Party) στην τουρκική εθνοσυνέλευση. Η εκλογική επιτυχία του HDP είχε στερήσει από το κόμμα Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης την απόλυτη πλειοψηφία και προσέφερε κατ’ αυτόν τον τρόπο εμπόδιο στις βλέψεις του Προέδρου Ερντογάν αναφορικά με τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για την αναθεώρηση του τουρκικού συντάγματος και την ενίσχυση των εξουσιών του Προέδρου.¹³⁶

Η επανέναρξη του αγώνα του ΡΚΚ και οι «επιθέσεις των μοναχικών λύκων» (lone wolf attacks)¹³⁷ του Ισλαμικού Κράτους δημιούργησε μια έκρυθμη κατάσταση στην τουρκική επικράτεια, με πολυάριθμες τρομοκρατικές επιθέσεις, τις οποίες οι δυνάμεις ασφαλείας αδυνατούσαν να διαχειριστούν και με τον αριθμό των θυμάτων κατά τη διάρκεια της διετίας 2015-2016 να αυξάνεται με γρήγορους ρυθμούς. Μια πιθανή αναβίωση της συνεργασίας των τουρκο-ισραηλινών μυστικών υπηρεσιών παρέχει τη δυνατότητα να καλύψει ή τουλάχιστον να περιορίσει το υπάρχον κενό ασφαλείας. Εξάλλου, κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δεκαετιών, η ανταλλαγή πληροφοριών σε αυτόν τον τομέα μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ, είχε συμβάλει αποφασιστικά στην καταπολέμηση της δράσης του ΡΚΚ εντός της τουρκικής επικράτειας. Σε κάθε περίπτωση, λαμβάνοντας υπόψη τη διάχυση του συριακού εμφυλίου πολέμου πέρα από τα συριακά ιρακινά σύνορα, είχε αρχίσει να επιβάλλεται η επιτακτική ανάγκη αντιμετώπισης των εγχώριων συνθηκών ανασφάλειας και επαναπροσδιορισμού των σχέσεων με τα γειτονικά κράτη της Τουρκίας. Η πιθανή συμβολή της τεχνογνωσίας και των συστημάτων ασφαλείας

¹³⁶ Umut Uras, “Ruling party loses majority in Turkey elections”, *Al-Jazeera* (8/6/2015).

Βλ. επίσης Mustafa Akyol, “Who killed Turkey-PKK peace process?”, *Al-Monitor* (4/8/2015).

Eric Cunningham, “Turkey is waging a two-front war. Some worry it’s only making things worse”, *The Washington Post* (9/8/2015).

¹³⁷ Ο όρος προέρχεται από μήνυμα του ηγέτη του Ισλαμικού Κράτους το Σεπτέμβριο του 2014, με το οποίο καλούσε τους «μαχητές του Ισλαμικού Κράτους» να επιτεθούν με ό,τι έχουν πρόχειρο κατά των άπιστων.

του Ισραήλ δεν μπορεί να αγνοηθεί και ενδέχεται, τα έτη που θα ακολουθήσουν, να διαρρεύσουν πληροφορίες αναφορικά με την αξιοποίησή τους από τις τουρκικές δυνάμεις ασφαλείας.¹³⁸

Στις 28 Ιουνίου του 2016, η Τουρκία και το Ισραήλ υπέγραψαν συμφωνία βάσει της οποίας ομαλοποιήθηκαν οι σχέσεις τους. Με αυτή τη συμφωνία, το Ισραήλ συναινούσε σε αποζημίωση ύψους 20 εκατομμυρίων δολαρίων για τα θύματα του επεισοδίου του 2010 και καθιέρωσε ειδικό καθεστώς στην Τουρκία για την αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας στη Λωρίδα της Γάζας. Μόλις μια βδομάδα μετά την υπογραφή της συμφωνίας, τουρκικό πλοίο μετέφερε έντεκα χιλιάδες τόνους ανθρωπιστικής βοήθειας στη Γάζα μέσω του λιμανιού Ασντόντ, στις 3 Ιουλίου του 2016. Από την πλευρά της, η Τουρκία κινούσε τις κατάλληλες διαδικασίες ώστε να αρθούν τα δικαστικά ζητήματα που είχαν εγερθεί για τις ενέργειες των ισραηλινών ειδικών δυνάμεων κατά τη διάρκεια του επεισοδίου. Παράλληλα, η Τουρκία συναινούσε στο να μην χρησιμοποιείται η επικράτειά της από τους παράγοντες της Χαμάς, ενώ λάμβανε ενεργότερο ανθρωπιστικό ρόλο στη Λωρίδα της Γάζας με την κατασκευή ενός συστήματος εξυγίανσης του νερού, ενός εργοστασίου παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, και ενός μεγάλου νοσοκομείου. Επιπρόσθετα, οι δύο χώρες απέφευγαν να αντιτίθενται στις εκάστοτε πρωτοβουλίες τους στο πλαίσιο της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας (NATO).¹³⁹

Η αντίδραση στην είδηση της σύναψης συμφωνίας ήταν αρνητική από πλευράς Χαμάς, η οποία όμως ευχαρίστησε τον Ερντογάν για τις προσπάθειές του προς την κατεύθυνση επίλυσης του Παλαιστινιακού ζητήματος και την άρση του αποκλεισμού της

¹³⁸ Marc Pierini, “What to Make of Turkey’s New Counterterrorism Policy”, *Carnegie Endowment for International Peace* (4/8/2015).

Βλ. επίσης Orhan Coskun & Daren Butler, “Turkey vows to cleanse Islamic State from border after wedding attack”, *Reuters* (22/8/2016).

Barak Ravid, “Rapprochement Can Help Joint Fight Against Terror, Israel Tells Turkey”, *Haaretz* (29/6/2016).

Michael J. Koplow, “Terrorism and Turkey’s Deal With Israel”, *Foreign Affairs* (29/6/2016).

Eric Cunningham, “Turkey and the Islamic State appear to be headed toward outright war”, *The Washington Post* (29/6/2016).

¹³⁹ Fehim Tastekin, “How Erdogan will spin his deal with Israel”, *Al-Monitor* (28/6/2016).

Βλ. επίσης Koplow, “Terrorism and Turkey’s Deal With Israel”, ό.π.

Yossi Melman, “The coup effect: What happens next for the Israeli-Turkish entente”, *Middle East Eye* (11/8/2016).

Aygun, “Turkish-Israeli rapprochement with NATO”, ό.π., 1-2.

Al-Jazeera, “Turkish ship carrying aid for Gaza arrives at Ashdod” (4/7/2016).

Λωρίδας της Γάζας. Αντιθέτως, η Foundation for Human Rights and Freedoms and Humanitarian Relief (IHH), η οποία είχε ηγηθεί της Gaza Freedom Flotilla, κατέκρινε τη συμφωνία και ανακοίνωσε ότι δεν την αποδεχόταν καθώς αναγνώριζε, στην πράξη, την ύπαρξη και το σύννομο του ναυτικού αποκλεισμού. Επιπρόσθετα, μέρος της συντηρητικής μουσουλμανικής βάσης του κόμματος του Ερντογάν δεν επικρότησε την τουρκική υποχώρηση, χαρακτηρίζοντάς τη προσβλητική για τη μνήμη των θυμάτων του επεισοδίου Μαβί Μαρμαρά.¹⁴⁰

Οι δύο χώρες αναβάθμισαν τις διπλωματικές τους σχέσεις εκ νέου στις αρχές του 2017 με την ανταλλαγή πρεσβευτικών εκπροσώπων στην Άγκυρα και στο Τελ Αβίβ. Παρά τη μακρά διαδικασία εξομάλυνσης των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων, η χρονική συγκυρία της αποκλιμάκωσης της έντασης ενδέχεται να μην είναι τυχαία. Παράλληλα με τις εξελίξεις αναφορικά με τη Συρία και το Κουρδικό ζήτημα, η ενεργειακή προοπτική της ανατολικής Μεσογείου είχε λάβει εντονότερη δυναμική κατά τη διάρκεια του 2016, τουλάχιστον όσον αφορά τη συμμετοχή της Τουρκίας. Συγκεκριμένα, η έλλειψη προόδου στις συζητήσεις μεταξύ των ενεργειακών τριγώνων Ελλάδας-Δημοκρατίας της Κύπρου-Ισραήλ και Αιγύπτου-Δημοκρατίας της Κύπρου-Ισραήλ, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην επαναφορά της προοπτικής της Τουρκίας ως ενεργειακού κόμβου, μέσω του οποίου το Ισραήλ θα μπορούσε να προμηθεύσει την Ευρώπη. Επιπρόσθετα, το 2016, είχαν προχωρήσει οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις του Ισραήλ σχετικά με την αξιοποίηση των κοιτασμάτων φυσικού αερίου του «Λεβιάθαν» και του «Ταμάρ». Με άλλα λόγια, το Ισραήλ μπορούσε πλέον να προμηθεύσει και να ικανοποιήσει τις ενεργειακές ανάγκες της Τουρκίας, η οποία εξάλλου επιζητούσε να μειώσει την εξάρτησή της από το Ιράν και ιδιαίτερα τη Ρωσία σε αυτόν τον τομέα. Η δυνατότητα χρήσης της επικράτειας της Τουρκίας για την ενεργειακή σύνδεση με την Ευρώπη αντί της Ελλάδας εμφανιζόταν συγχρόνως οικονομικότερη και με λιγότερα προβλήματα όσον αφορά το Δίκαιο της Θάλασσας και την ελληνοτουρκική διαφωνία.¹⁴¹

¹⁴⁰ Pinar Tremblay, “How Erdogan’s Israeli Gambit may cost him Islamist support”, *Al-Monitor* (1/7/2016). Βλ. επίσης Suraj Sharma, “Turkish ruling party’s support base enraged at restoration of ties with Israel”, *Middle East Eye* (25/6/2016).

¹⁴¹ Συνέντευξη με τον Κωνσταντίνο Φίλη.

Βλ. επίσης Aurangzeb Qureshi, “Turkey and Israel: Between gas and Gaza”, *Al-Araby* (6/9/2016). Σωτήρης Ρούσσοσ, «Τρίγωνα και ... ενεργειακά κάλαντα», *Δρόμος της Αριστεράς* (12/12/2015).

Η επανεκκίνηση των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων φαίνεται να στηρίζεται περισσότερο στην οικονομική και ενεργειακή συνεργασία των δύο χωρών, παρά στη γεωπολιτική και στρατιωτικο-οικονομική ευθυγράμμιση όπως πριν. Εξάλλου, παρατηρώντας τις εξελίξεις των δεκαετιών του 2000 και του 2010, διαφαίνεται ότι από το σύνολο των δεσμών που είχαν αναπτύξει την περίοδο του 1996, μόνο οι οικονομικοί επέζησαν της κρίσης των σχέσεων. Αναφορικά, το διμερές εμπόριο μεταξύ των κρατών διπλασιάστηκε – από 2.6 σε 5.4 δισεκατομμύρια δολάρια – τα έτη μετά το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά.¹⁴² Γι’ αυτόν το λόγο, οι ισραηλινοί ιθύνοντες φαίνεται – έχοντας επίγνωση της τεταμένης κατάστασης – ότι δεν αποζητούσαν την επαναφορά στις καλές σχέσεις του 1996, αλλά σε αυτές της αμέσως πριν την εποχή του Νταβός και του Μαβί Μαρμαρά. Από την πλευρά της, η Τουρκία, ενόψει της αποτυχίας της «πολιτικής των μηδενικών προβλημάτων» προσπαθεί να την αναπροσαρμόσει και να προβεί σε κινήσεις καλής θέλησης με τα κράτη της ευρύτερης περιφέρειάς της, όπως στην περίπτωση της Ρωσίας και της Αιγύπτου.¹⁴³

Κατά συνέπεια, παρά το γεγονός ότι οι σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών έχουν ομαλοποιηθεί, εισέρχονται σε μια νέα διάσταση λόγω της προσωρινής υποβάθμισης. Μολονότι το Ισραήλ και η Τουρκία τοποθετούνται εκάστοτε γεωγραφικά και γεωπολιτικά σε αμοιβαίες σφαίρες συμφερόντων, μια στενότερη επαναπροσέγγιση ενδέχεται να καθυστερήσει ή και να μην επιτευχθεί, παρά μόνο σε βάθος χρόνου μίας ή δύο δεκαετιών και τη σταδιακή ανοικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης.¹⁴⁴

Margaret Williams, “Are Security and Energy Concerns Moving Turkey and Israel Toward Reconciliation?”, *Global Observatory* (20/6/2014).

Aurangzeb Qureshi, “Turkey-Israel deal to start a Middle East gaz bonanza”, *Middle East Eye* (6/9/2016).

¹⁴² Herv Keinon, “Six Consequences of Israel’s six-year fight with Turkey”, *The Jerusalem Post* (27/6/2016).

¹⁴³ Asli Aydintasbas, “The Amazing speed of Turkey’s foreign policy U-turn”, *European Council on Foreign Relations* (6/7/2016). Βλ. επίσης Koplow, “Terrorism and Turkey’s Deal With Israel”, ό.π.

Basheer Naf, “From zero problems to real politik”, *Middle East Eye* (28/9/2016).

¹⁴⁴ Συνέντευξη με τον Κωνσταντίνο Φύλη.

Menekse Tokyay, “Turkey and Israel finally mend ties: What does this mean for the Mideast?”, *Al-Arabiya* (27/6/2016).

Συμπεράσματα

Τόσο η γεωγραφική εγγύτητα της Τουρκίας με το Ισραήλ, όσο και οι κοινές διεθνείς τους δεσμεύσεις επιτάσσουν τη συμβίωση των δύο κρατών στην ευρύτερη περιοχή τους και στα διεθνή πράγματα. Παρά το γεγονός ότι οι σχέσεις τους γνώρισαν πολυάριθμες υποβαθμίσεις και αναβαθμίσεις, κατά τη διάρκεια τόσο του 20^{ου} όσο και του 21^{ου} αιώνα, η σταθερή παρουσία τους στα ζητήματα αναφορικά με τη Μέση Ανατολή και τον αραβικό κόσμο, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι σφαίρες συμφερόντων τους δεν εφάπτονται αλλά τέμνονται.

Διακρίνονται τρεις περίοδοι στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις: της στενότερης προσέγγισης της δεκαετίας του 1990, της στασιμότητας στις αρχές και στα μέσα της δεκαετίας του 2000, και τέλος της υποβάθμισης των σχέσεων της δεκαετίας μετά το 2008.

Προγενέστερα, οι ψυχροπολεμικές συνθήκες, η δυτική κατεύθυνση και ο φόβος εξάπλωσης της κομμουνιστικής επιρροής είχαν ευθυγραμμίσει τα συμφέροντα των δύο κρατών εντός του ίδιου στρατοπέδου, υπό την αιγίδα των ΗΠΑ. Ακολούθως, η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, η εγκατάσταση της «Νέας Τάξης Πραγμάτων» και η αρχική πρόοδος στο Παλαιστινιακό ζήτημα είχαν προσφέρει τα κατάλληλα ερείσματα, ώστε η περαιτέρω προσέγγιση μεταξύ των δύο να καταστεί ταυτόχρονα συμφέρουσα και επιτακτική, αναφορικά με την ανάγκη αναθεώρησης της γεωστρατηγικής τους σημασίας από το προηγούμενο διεθνές επίπεδο σε αυτό της άμεσης περιφέρειάς τους. Έτσι, με ορίζοντα δεκαετίας, οι μεταξύ τους σχέσεις καλλιεργήθηκαν, δίνοντας νέα πνοή τόσο στη διμερή τους συνεργασία, όσο και στις προσπάθειες ομαλοποίησης των διακρατικών δεσμών με τα γειτονικά τους κράτη.¹

Κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου, οι τουρκο-ισραηλινές σχέσεις ορίζονται από την πολιτική της Τουρκίας έναντι του αραβικού κόσμου, τα γεωστρατηγικά στοιχεία της περιφέρειάς τους, αλλά και την τουρκική εσωτερική πολιτική κατάσταση. Οι επαφές μεταξύ του Ισραήλ και της Τουρκίας εντοπίζονται στην καλλιέργεια των οικονομικών τους σχέσεων, με έμφαση στην άνοδο του τουρισμού (από το Ισραήλ στην Τουρκία), τις ισραηλινές επενδύσεις εντός της τουρκικής αγοράς, όπως και την αύξηση των συμβολαίων πώλησης και παροχής ισραηλινού οπλικού εξοπλισμού στην Άγκυρα. Σημαντικοί

¹ Για περισσότερα βλ. Jacob Abadi, "Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations", *The Journal of Conflict Studies*, 15:2 (1995).

παράγοντες οι οποίοι διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στην προσέγγιση αυτή, αποτέλεσαν τόσο η ελπίδα χρήσης του εβραϊκού λόμπι στις ΗΠΑ για την προώθηση των τουρκικών συμφερόντων, όσο και οι εξελίξεις αναφορικά με το Παλαιστινιακό ζήτημα στις αρχές της δεκαετίας του 1990, με τον οδικό χάρτη του Όσλο. Παράλληλα, αναπτύσσεται η θέση της Τουρκίας ως ενεργειακού κόμβου προς την ευρωπαϊκή ήπειρο με διασύνδεση με το Αζερμπαϊτζάν. Σε γενικές γραμμές, ο αραβικός κόσμος δεν αποτελεί προτεραιότητα εξωτερικής και οικονομικής πολιτικής για την Άγκυρα, σε αντίθεση με τις αντίστοιχες βλέψεις των δεκαετιών του 1970 και του 1980. Από την πλευρά του, το Τελ Αβίβ επωφελείται της στροφής της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής από τον αραβικό κόσμο, ώστε να αναβαθμίσει τη θέση του στην περιοχή και να καλλιεργήσει στενούς δεσμούς με μια κεντρική χώρα της Μέσης Ανατολής – εν προκειμένω την Τουρκία – με πάγια συμφέροντα και οικονομικές ανάγκες, εξασφαλίζοντας σημαίνουσα θέση των δύο χωρών στο πλέγμα συμφερόντων των ΗΠΑ.²

Κατά την πρώτη περίοδο των σχέσεων, η Τουρκία βρίσκεται αντιμέτωπη τόσο με τους μαχητές του PKK στο έδαφός της, όσο και με την παροχή βοήθειας από το καθεστώς της Συρίας, υπό τη μορφή της παροχής στέγης και εκπαίδευσης σε συριακό έδαφος. Η κατάσταση αυτή οδηγεί τις τουρκο-συριακές σχέσεις σε διολίσθηση και ωθεί περαιτέρω την Άγκυρα προς το Τελ Αβίβ. Έτσι, η συνεργασία των μυστικών υπηρεσιών της ισραηλινής Μοσάντ και της τουρκικής MIT μετατρέπεται σε εχέγγυο έναντι τόσο της προώθησης του αγώνα του κούρδων μαχητών του PKK όσο και προς αντιμετώπιση του περιφερειακού ανταγωνισμού μεταξύ της Τουρκίας και της Συρίας. Με άλλα λόγια, η παροχή στρατιωτικού εξοπλισμού από το Ισραήλ προς την Τουρκία, ενδυναμώνει την ικανότητα χρήσης βίας της Άγκυρας και δύναται να αποτελέσει αποτρεπτικό παράγοντα στις συριακές βλέψεις στην περιοχή, τουλάχιστον όπως τις αντιλαμβάνονται οι Τούρκοι ιθύνοντες της εποχής. Παράλληλα, το Ισραήλ επικροτεί την υποβάθμιση των σχέσεων με τη Συρία καθώς από τη μία πλευρά περιορίζει τη λειτουργία των στρατοπέδων εκπαίδευσης των μαχητών της Χεζμπολάχ στη Συρία (στα οποία στεγάζονται οι αντίστοιχοι του PKK) ενώ από την άλλη, υποσκάπτει τη διάσπαση των σχέσεων μεταξύ

² Για περισσότερα βλ. Meliha Altunisik, “The Turkish-Israeli rapprochement in the post-Cold war era”, *Middle Eastern Studies*, 36:2.

Βλ. επίσης Ofra Bengio, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders* (Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan, 2010), 34.

της Άγκυρας και της Δαμασκού προς όφελός του. Ενόψει της «νέας κατάστασης πραγμάτων» που διαμορφώνεται μετά το τέλος της εποχής του διπολικού κόσμου, το Ισραήλ θεωρεί επιτακτική την ανάγκη αναθεώρησης της στρατηγικής σημασίας της Τουρκίας στην περιοχή, αναβιώνοντας εν μέρει το τουρκικό σκέλος της συνεργασίας «Trident», αλλά και συμμετέχοντας σε κοινές ετήσιες ναυτικές και εναέριες ασκήσεις στη νοτιοανατολική Μεσόγειο με τις ΗΠΑ και την Τουρκία (οι οποίες θα διαρκέσουν ως τα μέσα της δεκαετίας του 2000).³

Η πολιτική κατάσταση στο εσωτερικό της Τουρκίας, κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων, χαρακτηρίζεται από ένα διαχωρισμό των αρμοδιοτήτων εντός της τουρκικής ιθύνουσας τάξης. Συγκεκριμένα, η εκλεγμένη κυβέρνηση ασχολείται με την εσωτερική πολιτική της Τουρκίας, ενώ ο στρατιωτικός παράγοντας χαράσσει τόσο την τουρκική εξωτερική πολιτική, όσο και τα ζητήματα εσωτερικής ασφάλειας αναφορικά με το κουρδικό ζήτημα. Έτσι, ενώ παρατηρείται στροφή της τουρκικής πολιτικής ηγεσίας προς τις παραδοσιακές μουσουλμανικές αρχές της κοινωνίας ως ενωτικό στοιχείο, ο δυτικός προσανατολισμός της Τουρκίας παραμένει σταθερός στις κεμαλικές του βάσεις. Η προσέγγιση τόσο με τις ΗΠΑ όσο και με το Ισραήλ βασίζεται σε στρατηγικά, αμυντικά και οικονομικά συμφέροντα, τα οποία επιτάσσουν την περαιτέρω καλλιέργεια των σχέσεων με τα δύο κράτη.

Η δεύτερη περίοδος στις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις εγκαινιάζεται από την άνοδο στην πολιτική ηγεσία της Τουρκίας του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης του Ερντογάν το 2002. Αυτή η πολιτική εξέλιξη μετατοπίζει σταδιακά τις προτεραιότητες της Τουρκίας τόσο σε διεθνές και ευρωπαϊκό όσο και σε εσωτερικό επίπεδο. Όσον αφορά τον αραβικό κόσμο, η κυβέρνηση Ερντογάν, μέσω της θεωρητικής καθοδήγησης του Νταβούτογλου, προωθεί την κοινή πολιτιστική κληρονομία με τα κράτη που αποτελούσαν πρώην επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με ιδιαίτερη έμφαση στη θρησκεία, στις παραδόσεις και στην ιστορία. Φορείς που χρησιμοποιήθηκαν προς επίτευξη αυτού του σκοπού ήταν η χρήση οικονομικών κολοσσών όπως η Turkish Airlines, η διάδοση των τουρκικών μέσων ενημέρωσης και των τουρκικών σειρών, αλλά και επιρροή των

³ Για περισσότερα βλ. Moran Stern & Dennis Ross, “The Role of Syria in Israeli-Turkish Relations”, *Politics and Diplomacy* (Καλοκαίρι, 2013).

πολιτιστικών και θρησκευτικών κέντρων του Γκιουλέν στις χώρες των Βαλκανίων και της Μέσης Ανατολής.⁴

Παράλληλα, η εκ νέου ενασχόληση της Τουρκίας με το Παλαιστινιακό ζήτημα και η προσέγγιση με την οργάνωση της Χαμάς – ιδιαίτερα μετά την εκλογική επιτυχία της το 2006 στην περιοχή της Παλαιστίνης – συνέβαλε στην αναβάθμιση της εικόνας της Άγκυρας εντός του αραβικού κόσμου, ενώ τρία έτη νωρίτερα, το τουρκικό κοινοβούλιο είχε αρνηθεί τη διέλευση αμερικανικών στρατευμάτων από τουρκικό έδαφος για τον Πόλεμο του Κόλπου του 2003. Σε γενικές γραμμές, οι εντυπωσιακές πρωτοβουλίες της κυβέρνησης του ΑΚΡ αποσκοπούσαν στη στενότερη προσέγγιση με τον αραβικό κόσμο, τόσο σε οικονομικό, όσο και σε πολιτιστικό και πολιτικό επίπεδο.⁵

Σε αντίθεση με τη δεκαετία του 1990, σε γεωστρατηγικό επίπεδο, οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Συρία και το Ιράν βρίσκονται σε πολύ καλή κατάσταση. Η Τουρκία είχε εξομαλύνει τις σχέσεις της με τη Συρία μέσω του Μνημονίου των Αδάνων του 1998, ενώ οι αντίστοιχες με το Ιράν είχαν βελτιωθεί στις αρχές του 2000 με την κοινή τους στάση αναφορικά με το κουρδικό ζήτημα και την αμερικανική επέμβαση στο Ιράκ. Η «πολιτική των μηδενικών προβλημάτων με τις γείτονες χώρες» του Νταβούτογλου βρισκόταν σε πλήρη εφαρμογή και έδειχνε να αποφέρει καρπούς. Επιπρόσθετα, οι σχέσεις με τη νέα κυβέρνηση του Ιράκ όπως και με το αυτόνομο Ιρακινό Κουρδιστάν είχαν εγκαινιαστεί, με την Τουρκία να αποτελεί έναν από τους πρώτους ενεργειακούς παραλήπτες του Ερμπίλ. Λαμβάνοντας υπόψη το κουρδικό ζήτημα για την Τουρκία, η καλλιέργεια οικονομικών δεσμών με την πρώτη αυτόνομη κουρδική οντότητα αποτέλεσε πρωτοβουλία η οποία έβαινε αντίθετα προς την τουρκική πολιτική των προηγούμενων δεκαετιών. Θα σημειώσουμε βέβαια, ότι το ίδιο το κουρδικό ζήτημα εντός της Τουρκίας βρισκόταν σε περίοδο ύφεσης, με τον Νταβούτογλου πλέον, ως υπουργό εξωτερικών, να υποστηρίζει

⁴ Για περισσότερα βλ. Bayram Balci, “The Gülen Movement and Turkish Soft Power”, *Carnegie Endowment for International Peace* (4/2/2014).

⁵ Για περισσότερα βλ. Ioannis N. Grigoriadis, “The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy”, *ELIAMEP*, Working Paper 8/2010.

Βλ. επίσης Soner Cagaptay, “The AKP’s Foreign Policy: The Misnomer of Neo-Ottomanism”, *The Washington Institute* (24/4/2009).

David Benjamin, “Turkey’s support for Hamas: A Bridge Too Far?”, *Journal of the Oxford Centre for the Study of Law and Public Policy*, 1:2 (2015).

πως δεν δύναται να επιτευχθεί μακροχρόνια ηρεμία στο εσωτερικό της Τουρκίας αν δεν επιλυθεί το κουρδικό ζήτημα.⁶

Στο πλαίσιο της πολιτικής των «μηδενικών προβλημάτων», η Άγκυρα επεδίωξε να αναβαθμίσει τον ρόλο της, από ουδέτερο μέρος σε μεσολαβητή σε δύο ζητήματα: στο Παλαιστινιακό και στην ομαλοποίηση της τεταμένης σχέσης μεταξύ της Συρίας και του Ισραήλ. Ο μεσολαβητικός ρόλος της Τουρκίας απέτυχε και στις δύο περιπτώσεις, ενώ παράλληλα οι τουρκο-ισραηλινές σχέσεις όδευσαν σταδιακά προς την ψύχρανση. Γεγονός είναι πως οι πολιτικοί ιθύνοντες του Ισραήλ δεν επιζητούσαν τη μεσολάβηση της Τουρκίας σε ζητήματα τα οποία θεωρούσαν εσωτερικής φύσης.⁷

Η εκλογική επιτυχία του AKP στις αρχές της δεκαετίας του 2000 εγκαινίασε παράλληλα μία νέα περίοδο όπου ο κεμαλισμός και οι υποστηρικτές του έχαναν την επιρροή τους εντός του τουρκικού πολιτικού χώρου. Χαρακτηριστικές είναι οι αποπομπές στρατιωτικών ιθυνόντων μέσω της δικαστικής εξουσίας, αλλά και η εμφάνιση σκανδάλων όπως αυτό του Εργκενκόν και Σουσουρλούκ. Θα σημειώσουμε ότι η τουρκική ευρωπαϊκή προοπτική εξασφαλίζει την παραμονή του AKP στην εξουσία και απομακρύνει την πιθανότητα επανάληψης στρατιωτικών πραξικοπημάτων των προηγούμενων δεκαετιών. Με την πάροδο των ετών, η πολιτική ηγεμονία του Ερντογάν εμφανίζεται απόλυτη και η διατήρησή της αποκτά προτεραιότητα έναντι οποιουδήποτε άλλου ζητήματος. Υπό αυτό το πρίσμα οι εκλογικές ανάγκες και ανησυχίες του Ερντογάν οδηγούν στη αξιοποίηση του Ισραήλ και της τουρκικής εβραϊκής κοινότητας προς εξυπηρέτηση προπαγανδιστικής ρητορικής, όπως αυτή διατυπώνεται με το «σύνδρομο των Σεβρών» και την συνομοσία αναφορικά με την «μυστική κοινότητα των Dönme».⁸

Είναι σαφές πως η σταδιακή στροφή της Τουρκίας προς τον αραβικό κόσμο θα επηρέαζε μελλοντικά τις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις. Η προσπάθεια μεσολάβησης της Τουρκίας σε διακρατικά ζητήματα του Ισραήλ και στο Παλαιστινιακό μετρίασε τις ελπίδες

⁶ Για περισσότερα βλ. Alexander Murinson, “The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy”, *Middle Eastern Studies*, 42:6 (Νοέμβριος, 2006).

⁷ Για περισσότερα βλ. Meliha Benli Altunisck & Esra Cerag Cuhadar, “Turkey's Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?”, *Mediterranean Politics*, 15:3 (2010).

⁸ Για περισσότερα βλ. Dan Arbell, “The U.S.-Turkey-Israel Triangle”, *Brookings Institute*, Analysis Paper 34 (Οκτώβριος, 2014).

Βλ. επίσης Birol A. Yeşilada, “The future of Erdoğan and the AKP”, *Turkish Studies*, 17:1 (2016).

Kemal Kirisci, “Turkey's foreign policy in turbulent times”, *Chaillot Paper*, 92 (Σεπτέμβριος, 2006).

ακόμη στενότερης προσέγγισης μεταξύ των δύο κρατών κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Διαφαίνεται ότι όπως οι προτεραιότητες της Τουρκίας έχουν αλλάξει, έτσι και η προσέγγιση με το Ισραήλ δεν αποτελεί κατευθυντήρια γραμμή της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής. Γενικότερα, η Τουρκία βρίσκεται σε μια περίοδο όπου η οικονομία της καλπάζει σε γρήγορους ρυθμούς ανάπτυξης, η ευρωπαϊκή της προοπτική έχει εκκινήσει, το τουρκικό πολιτικό δημοκρατικό μοντέλο εμφανίζεται επιτυχημένο, το κουρδικό ζήτημα είναι σε ύφεση, και οι διακρατικές της σχέσεις με τα περισσότερα γειτονικά της κράτη έχουν ομαλοποιηθεί. Με άλλα λόγια, η Τουρκία φαίνεται να μη χρειάζεται πλέον τα εχέγγυα ασφαλείας που προσέφερε η στενή συνεργασία με το Ισραήλ της προηγούμενης δεκαετίας. Ωστόσο, οι τύποι και οι καλές σχέσεις μεταξύ της Άγκυρας και του Τελ Αβίβ, σε διακρατικό επίπεδο, διατηρήθηκαν ως το 2008.⁹

Η τρίτη περίοδος ξεκινά το 2008 με μια σειρά εξελίξεων οι οποίες, σε αντίθεση με την προηγούμενη περίοδο 2002-2008, αφορούν άμεσα τις τουρκο-ισραηλινές σχέσεις και οδηγούν στο πάγωμά τους. Ο πόλεμος της Γάζας του 2008 και το «Operation Cast Lead» του Δεκεμβρίου του ίδιου έτους θα ωθήσουν την Άγκυρα να λάβει σαφή θέση στο Νταβός κατά της πολιτικής του Τελ Αβίβ. Στο συνέδριο του Νταβός τον επόμενο μήνα, ο Ερντογάν καταδικάζει λεκτικά την ισραηλινή στάση και συσπειρώνει την πλειοψηφία του αραβικού κόσμου στο πλευρό του. Ακολουθεί το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά τον Μάιο του 2010, όταν η νηοπομπή «Free Gaza Flotilla» η οποία αποσκοπούσε να σπάσει το ναυτικό αποκλεισμό της Γάζας, καταλαμβάνεται από ισραηλινές δυνάμεις ασφαλείας με θανατηφόρο απολογισμό. Τα θύματα είναι δέκα, τουρκικής εθνικότητας, και προκαλούν σφοδρή αντίδραση από την Τουρκία και σύσσωμο τον αραβικό κόσμο. Οι τουρκο-ισραηλινές σχέσεις θα παγώσουν το Σεπτέμβριο του 2011 με την απόσυρση των διπλωματικών τους αντιπροσωπειών και με τη θέση σε αναμονή και αναστολή των συμβολαίων αγοραπωλησίας στρατιωτικού εξοπλισμού.¹⁰

Ο κοινωνικός αναβρασμός κατά του Ισραήλ στο εσωτερικό της Τουρκίας συνδυάστηκε με τις ανάγκες των προεκλογικών εκστρατειών του Ερντογάν. Η παραμονή

⁹ Για περισσότερα βλ. Bulent Aras. "Turkey and the Palestinian Question", *SETA Foundation for Political Economic and Social Research* (Ιανουάριος, 2009).

¹⁰ Για περισσότερα βλ. Alexander Murinson, "Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century", *Mideast Security and Policy Studies*, 97 (Σεπτέμβριος, 2012).

Βλ. επίσης İlker Aytürk, "The Coming of an Ice Age? Turkish-Israeli Relations Since 2002", *Turkish Studies*, 12:4 (2011).

του ΑΚΡ στην εξουσία από το 2002 για χρονικό διάστημα άνω της δεκαετίας στην τουρκική πολιτική σκηνή επέβαλε τη λήψη αποφάσεων αναφορικά με την περαιτέρω διατήρηση της παντοδυναμίας του, αλλά και την συνταγματική αναθεώρηση του προεδρικού συστήματος της Τουρκίας. Γι' αυτόν τον λόγο κρίθηκε απαραίτητη η «εκκαθάριση» προσωπικοτήτων και ομάδων συμφερόντων οι οποίες μπορούσαν να περιορίσουν την ελευθερία κινήσεων του Ερντογάν στην εξουσία. Έτσι, μετά τον περιορισμό του στρατού από την πολιτική σκηνή ακολούθησε η απομάκρυνση τόσο του Γκιουλέν όσο και του Νταβούτογλου. Παρά ταύτα, ενώ ο τελευταίος αποχώρησε εκούσια χωρίς προστριβές, ο πρώτος αυτοεξορίστηκε στις ΗΠΑ από το 1999 όπου και συνέχισε να ασκεί την επιρροή του (μέσω του δικαστικού τομέα και των πολιτιστικών πνευματικών κέντρων) στα πράγματα της Τουρκίας. Σε κάθε περίπτωση, η υποβάθμιση των σχέσεων με το Ισραήλ χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο εσωτερικής πολιτικής, το οποίο μπορούσε να συσπειρώσει την πλειοψηφία του τουρκικού λαού προς εξυπηρέτηση των εσωτερικών βλέψεων του Ερντογάν.

Η τετραετία 2008-2011 απέβη ωφέλιμη για την τουρκική εξωτερική πολιτική όσον αφορά τις σχέσεις με τον αραβικό κόσμο, αλλά και σε επίπεδο εσωτερικής πολιτικής με την νέα εκλογική επικράτηση του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης. Ωστόσο, τα έτη που ακολούθησαν, και ιδιαίτερα οι εξεγέρσεις της «Αραβικής Άνοιξης», ανέδειξαν τα προβλήματα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής και της προώθησης του τουρκικού μοντέλου ως παράδειγμα προς μίμηση, όπως και τα κενά της πολιτικής των «μηδενικών προβλημάτων». Η «Αραβική Άνοιξη» μεταλλάσσει τις προηγούμενες κρατικές οντότητες στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και ανάγκασε την Τουρκία να επιλέξει μεταξύ παραδοσιακών και νέων κρατικών εταίρων. Το γεγονός αυτό εκθέτει την πολιτική της Τουρκίας, καθώς, για παράδειγμα, από τη μία πλευρά στηρίζει την παραμονή του καθεστώτος του Καντάφι στη Λιβύη, ενώ από την άλλη επικροτεί την αποκαθήλωση του Μουμπάρακ και την εκλογική νίκη του κόμματος της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην Αίγυπτο.¹¹

¹¹ Για περισσότερα βλ. Bilgin Ayata, "Turkish Foreign Policy in a Changing Arab World: Rise and Fall of a Regional Actor?", *Journal of European Integration*, 37:1 (2015).

Βλ. επίσης Henri Barkey, "Turkey and the Arab Spring", *Carnegie Endowment for International Peace* (26/4/2011).

Kemal Kirisci, "The Rise and Fall of Turkey as a Model for the Arab World", *The Brookings Institute* (15/8/2013).

Κατά συνέπεια, σε γεωπολιτικό επίπεδο, η στάση της Τουρκίας χάνει τη δυναμική της, ιδιαίτερα λαμβάνοντας υπόψη την αναζωπύρωση του κουρδικού ζητήματος στα νοτιοδυτικά της σύνορα, τη μεταφορά της τρομοκρατικής δράσης του Ισλαμικού Κράτους στο εσωτερικό της, αλλά και τις προεκτάσεις του συριακού εμφυλίου στα σύνορά της. Ο συριακός εμφύλιος επαναφέρει το κουρδικό ζήτημα και το φόβο του κουρδικού αλυτρωτισμού στο προσκήνιο και δημιουργεί ένα κενό ασφαλείας στο εσωτερικό της Τουρκίας, αντίστοιχο με αυτό των δεκαετιών του 20^{ου} αιώνα. Παράλληλα, την ίδια περίοδο, το Ισραήλ προχώρησε σε στενότερη συνεργασία με την Ελλάδα και την Δημοκρατία της Κύπρου, τόσο σε οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο, όσο και σε ενεργειακό. Αναφορικά με την Αθήνα, οι επαφές εντοπίζονται κυρίως στις οικονομικές και στρατιωτικές σχέσεις, ενώ με την Λευκωσία έμφαση δίνεται στην κοινή τους ενεργειακή προοπτική. Θα σημειώσουμε ως σημαντική εξέλιξη την στρατηγική συνεργασία μεταξύ της Ελλάδας, του Ισραήλ και των ΗΠΑ, η οποία λαμβάνει υπόσταση με την διοργάνωση ναυτικών και αεροπορικών ασκήσεων αναζήτησης και διάσωσης (SAR – Search and Rescue) στη νοτιοανατολική Μεσόγειο.¹²

Οι νέες συνθήκες και προτεραιότητες μετέβαλαν τη σημασία των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων, οδηγώντας παράλληλα στην ανανεωμένη προσέγγιση με κράτη της ευρύτερης περιφέρειας των δύο κρατών. Παρά το γεγονός ότι δόθηκε έμφαση σε ένα νέο διευρυμένο «δόγμα εξωτερικής περιφέρειας», τα ισραηλινά ανοίγματα προς την ανατολική Ευρώπη και την Μεσόγειο βρίσκουν ως πρόθυμους συνομιλητές την Ελλάδα και τη Δημοκρατία της Κύπρου. Υποστηρίζεται μάλιστα, όπως αναφέρει ο πρώην Πρέσβης του Ισραήλ στην Ελλάδα, ότι οι δύο αυτές χώρες αποτελούν το στρατηγικό βάθος του Ισραήλ λόγω της συγγένειας μεταξύ των θρησκευτικών αρχών και των δημοκρατικών τους πολιτευμάτων.¹³ Το Ισραήλ έχει πλέον συμμάχους στην περιοχή και δεν θεωρείται απαραίτητη η μυστικοπάθεια της μεταπολεμικής περιόδου του 20^{ου} αιώνα. Ενόψει αυτών των συνθηκών, η ταχεία επαναφορά των σχέσεων της Τουρκίας και του Ισραήλ δεν αποτελούσε επιτακτική προτεραιότητα για τα δύο μέρη. Εξάλλου, η εύρεση κοιτασμάτων φυσικού αερίου στην περιοχή της ανατολικής Μεσογείου και οι εξεγέρσεις της «Αραβικής Άνοιξης» δημιούργησαν ένα νέο αβέβαιο πολιτικό και ενεργειακό περιβάλλον, το οποίο

¹² Για περισσότερα βλ. Zenonas Tziarras, “Israel-Cyprus-Greece: a Comfortable Quasi-Alliance”, *Mediterranean Politics*, 21:3 (2016).

¹³ Συνέντευξη με τον Ram Aviram.

απαιτούσε προσεκτικές αποφάσεις και μετρημένες κινήσεις. Στο πλαίσιο αυτό, το ενδεχόμενο αποκλεισμού ή περιθωριοποίησης της Τουρκίας στις ενεργειακές εξελίξεις και η πιθανότητα δημιουργίας προηγούμενου στο Κυπριακό ζήτημα, αναφορικά με την οριοθέτηση της κυπριακής ΑΟΖ, ενεργοποίησε εκ νέου τους ιθύνοντες της Άγκυρας να προσεγγίσουν το Τελ Αβίβ. Σημαντικός παράγοντας αποτέλεσε η προοπτική ανάδειξης της Τουρκίας ως ενεργειακού κόμβου για την Ευρώπη όπως και η προσπάθεια ενεργειακής απεξάρτησης από τη Ρωσία και το Ιράν.¹⁴

Η ρήξη των διπλωματικών σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Ισραήλ θα ήταν βραχύβια, εφόσον η άρση της τεταμένης κατάστασης και η ομαλοποίηση επήλθαν, εν τέλει, το 2016, έξι έτη μετά το επεισόδιο Μαβί Μαρμαρά. Γεγονός είναι, παρά ταύτα, ότι ουδείς των δύο εταίρων επιθυμεί την επαναφορά στην περίοδο του απόγειου των άριστων τουρκο-ισραηλινών σχέσεων. Έτσι, οι σχέσεις επανέρχονται σε αυτές προ του 2008 και μετά την άνοδο του κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης στην εξουσία. Η περαιτέρω καλλιέργειά τους βασίζεται σε ένα *quid pro quo* αναφορικά με το ευρύτερο πλέγμα συμφερόντων των δύο κρατών εντός του αραβικού κόσμου: τη συμπόρευση στο πλαίσιο της κοινής ενεργειακής προοπτικής και την κάλυψη του κενού ασφαλείας που δημιουργείται από το Ισλαμικό Κράτος στη Συρία και από τη δράση των ανταρτών του Εργατικού Κόμματος του Κουρδιστάν στην Τουρκία.

Τα αίτια που ώθησαν τον Ερντογάν να αντιπαρατεθεί ευθέως στην πολιτική του Ισραήλ κατά τη διάρκεια της Συνάντησης στο Νταβός το 2008 αλλά και στον απόηχο του επεισοδίου Μαβί Μαρμαρά το 2009 εντοπίζονται στις ανάγκες συσπείρωσης τόσο των τουρκικών θεσμών όσο και των Τούρκων πολιτών στο πλευρό της κυβέρνησής του. Οι θεσμικοί παράγοντες επιστρατεύτηκαν στο πλευρό του Ερντογάν με έναυσμα την αντιπαράθεση με τη Δύση και ειδικότερα με τα ευρωπαϊκά στοιχεία τα οποία παρουσίασαν κολλήματα στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Υπό αυτό το πρίσμα κομβικά σημεία αποτελούν η άρνηση από το κοινοβούλιο να επιτρέψει την έλευση των αμερικανικών στρατευμάτων από τουρκικό έδαφος για τον Πόλεμο του Κόλπου του 2003, αλλά και η κατάρρευση των διαπραγματεύσεων της ενταξιακής προοπτικής της Τουρκίας

¹⁴ Για περισσότερα βλ. Theodoros Tsakiris, “Shifting Sand or Burning Bridges? The Evolution of Turkish-Israeli Relations after the Mavi Marmara Incident and the Strategic Energy Calculations of Greece and Cyprus”, *ELIAMEP Policy Paper* 22 (22/2/2014).

μετά το 2004. Παράλληλα, τροφοδοτείται μια νέα εικόνα, προς εσωτερική κατανάλωση, της αντιπαράθεσης μεταξύ της Δύσης και της Τουρκίας του Κεμάλ Ατατούρκ και της νέας ισλαμικής Τουρκίας του Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν, ή με άλλα λόγια, μεταξύ του δυτικού χαρακτήρα του πολιτεύματος και της κοινωνίας της Τουρκίας και του ανατολικού-μουσουλμανικού χαρακτήρα τον οποίο προωθούν οι τουρκικές κυβερνήσεις μετά το 2003.

Επιπρόσθετα, η ενασχόληση με το Ισλάμ και το ζήτημα της Παλαιστίνης εξυπηρετεί σκοπούς αναφορικά με τη συναισθηματική φόρτιση του τουρκικού πληθυσμού και τη διασύνδεση της θρησκευτικής και της ιστορικής ταυτότητάς του με τις πρώην περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, ενώ ταυτόχρονα ενισχύει τις πολιτικές και εκλογικές σκοπιμότητες των παραγόντων της κυβέρνησης του Ερντογάν. Προσδίδει μια συναισθηματική χροιά στην πολιτική ρητορική η οποία έχει τη δυνατότητα να ενώσει την πλειοψηφία του τουρκικού πληθυσμού ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων και οικονομικών συμφερόντων.

Μολονότι η προσπάθεια ανάληψης της ηγεσίας του ισλαμικού κόσμου από τον Ερντογάν έχει σε ένα πρώτο επίπεδο αποδέκτη τους πληθυσμούς και τις κυβερνήσεις των μουσουλμανικών χωρών, σε δεύτερο επίπεδο προάγει αισθήματα αλληλεγγύης, αδελφοσύνης αλλά και υπερηφάνειας για τον τουρκικό πληθυσμό. Έτσι, παρατηρείται η θέληση αναβάθμισης του ρόλου της Τουρκίας ως προστάτιδας χώρας του Ισλάμ και των αρχών του αλλά και του τουρκικού πολιτεύματος ως προτύπου για τις μουσουλμανικές χώρες. Προς επίρρωση αυτής της θέσης, καλλιεργήθηκαν οι κοινοί πολιτιστικοί θεσμοί και αναπτύχθηκαν οι οικονομικές σχέσεις με το μουσουλμανικό κόσμο, ενώ προωθήθηκε ο Ερντογάν ως «χαρισματική» προσωπικότητα ικανή να αναλάβει ηγετικό ρόλο στα σουνιτικά μουσουλμανικά πράγματα.

Το Ισραήλ πληροί τις προϋποθέσεις ώστε να αποτελέσει τον «αποδιοπομπαίο τράγο» της ρήσης «ο εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου». Από την οπτική της Τουρκίας και της πλειοψηφίας των μουσουλμανικών και αραβικών χωρών, έχει υπό την κατοχή του αραβικά εδάφη, αποτελεί πάγιο σύμμαχο της Δύσης, έχει επικρατήσει σε τέσσερις αραβο-ισραηλινούς πολέμους, έχει οδηγήσει στην καθιέρωση συνθηκών ειρήνης με την Αίγυπτο και την Ιορδανία, ενώ ταυτόχρονα περιορίζει τα δικαιώματα των Παλαιστινίων στο έδαφός τους. Κατά συνέπεια, η αντιπαράθεση της Τουρκίας με το

Ισραήλ, και ιδιαίτερα με την εμφάνιση του Ερντογάν ως προστάτη των δικαιωμάτων των Παλαιστινίων, βοήθησε στην περαιτέρω προσέγγιση (μετά την προηγούμενη εξομάλυνση στα τέλη του 1990 και στις αρχές του 2000) τόσο με το Ιράν όσο και με τη Συρία. Η αναγνώριση και στήριξη της εκλογικής νίκης της Χαμάς το 2006 επισφράγισε την τουρκική θέληση καλλιέργειας ενεργότερου ρόλου στα πράγματα της περιοχής.

Σε γενικές γραμμές, ο πυρήνας των τουρκο-ισραηλινών σχέσεων δεν έχει αλλάξει δραματικά. Διατηρούνται οι οικονομικές σχέσεις μέσω του τουρισμού και των επενδύσεων (από το Ισραήλ προς την Τουρκία), ενώ οι μυστικές υπηρεσίες της Μοσάντ και της ΜΙΤ φαίνεται να έχουν διατηρήσει τους διαύλους επικοινωνίας ανοικτούς. Παρά ταύτα, το επεισόδιο του Μαβί Μαρμαρά και η πολυετής υποβάθμιση των διπλωματικών τους σχέσεων οδήγησε στην ενταφίαση της κοινής συμμετοχής σε ναυτικές και εναέριες ασκήσεις στην Ανατολική Μεσόγειο στο πλευρό των ΗΠΑ, ενώ μέρος των συμβολαίων με την στρατιωτική βιομηχανία του Ισραήλ πάγωσαν και σταμάτησαν – τουλάχιστον προσωρινά – να εξυπηρετούνται. Οι διακρατικές σχέσεις έχουν ομαλοποιηθεί σε οικονομικό επίπεδο αλλά υστερούν σε πολιτικό.

Με άλλα λόγια, στα τέλη της δεκαετίας του 2000, η Τουρκία βρέθηκε στην προνομιακή θέση να απολαμβάνει τα πλεονεκτήματα της οικονομικής συνεργασίας με το Ισραήλ, και συγχρόνως να χαιρεί της εκτίμησης του αραβικού και του μουσουλμανικού κόσμου. Η κατάσταση αποτέλεσε απόρροια ενός παιγνίου ισχύος (power play) από την πλευρά της Τουρκίας μέσω του οποίου συνδυάζεται τόσο η προσέγγιση του μηδενικού αθροίσματος (zero sum approach) όσο και της ήπιας ισχύος (soft power). Με την προσέγγιση του μηδενικού αθροίσματος το ένα μέρος κερδίζει κάποιο στοιχείο, κέρδος το οποίο αντιστοιχεί σε απώλεια για το άλλο μέρος. Υπό αυτήν την έννοια, η υποβάθμιση και το πάγωμα των διπλωματικών τουρκο-ισραηλινών σχέσεων και η απώλεια της Τουρκίας ως σύμμαχου κράτους για το Ισραήλ οδήγησε στη αναβάθμιση του γοήτρου της Τουρκίας στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και στην περαιτέρω καλλιέργεια των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων με άλλα κράτη. Σε συνδυασμό με τις πρωτοβουλίες ήπιας ισχύος, οι οποίες είχαν καλλιεργηθεί από τη δεκαετία του 1970 με τα πνευματικά κέντρα του Φετουλάχ Γκιουλέν, αλλά και με την προώθηση της τουρκικής νοοτροπίας και

καθημερινότητας μέσω των τηλεοπτικών εκπομπών, η Τουρκία επιχείρησε να ενισχύσει τους ιστορικούς και πολιτιστικούς δεσμούς της με τα κράτη της Μέσης Ανατολής.

Παρά ταύτα, όπως είδαμε, οι τουρκικές κινήσεις στο πλαίσιο της προσέγγισης του μηδενικού αθροίσματος ενδέχεται να αντιστραφούν υπό το πρίσμα των μετέπειτα εξελίξεων στην περιοχή. Συγκεκριμένα, η δράση του Ισλαμικού Κράτους και των ανταρτών του PKK επανέφεραν στο προσκήνιο την ανάγκη για τα εχέγγυα ασφαλείας τα οποία παρείχε η συνεργασία με τις μυστικές υπηρεσίες του Ισραήλ. Εντούτοις, η απώλειά τους μετατράπηκε σε κέρδος για το Ισραήλ το οποίο ενδεχομένως να τα χρησιμοποίησε για να διαπραγματευτεί την ταχύτερη επανέναρξη των σχέσεων με την Τουρκία. Στο ίδιο μήκος κύματος εντοπίζεται και η ανακάλυψη των ενεργειακών κοιτασμάτων στην Ανατολική Μεσόγειο και το ενδεχόμενο περιθωριοποίησης της Τουρκίας στις μετέπειτα εξελίξεις. Φαίνεται πως οι εξελίξεις της δεκαετίας του 2010 αντέστρεψαν τόσο τις προτεραιότητες ασφαλείας της Τουρκίας όσο και τα ενεργειακά της συμφέροντα, παρέχοντας στο Ισραήλ τα κατάλληλα εργαλεία ώστε να έχει τη δυνατότητα να εφαρμόσει τη δική του εκδοχή της προσέγγισης του μηδενικού αθροίσματος αντιστρέφοντας την πλάστιγγα προς όφελός του.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Kizilyurek, Niyazi, *Κεμαλισμός: Η γένεση και η εξέλιξη της επίσημης ιδεολογίας της σύγχρονης Τουρκίας* (Αθήνα: Μεσόγειος, 2006).
- Rubin, Barry, «Η στρατηγική της Τουρκίας μετά τον ψυχρό πόλεμο», *Η Σύγχρονη Τουρκία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2002).
- Turkmen, Ilter, «Προοπτικές για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις», *Η Σύγχρονη Τουρκία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2002).
- Αθανασοπούλου, Εκάβη, «Σχέσεις Τουρκίας-Ισραήλ στη Δεκαετία του 1990: Παράμετροι και επιδιωκόμενα οφέλη», *Η Σύγχρονη Τουρκία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2002).
- Αναγνωστοπούλου, Σία, *Τουρκικός Εκσυγχρονισμός: Ισλάμ και Τουρκοκύπριοι στη Δαιδαλώδη Διαδρομή του Κεμαλισμού* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2004).
- Βερέμης, Θάνος, *Ιστορία των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1453-2003* (Αθήνα: Σιδέρης, 2003).
- Ηρακλείδης, Αλέξης, *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική* (Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015).
- Ηρακλείδης, Αλέξης, *Η Αραβοϊσραηλινή αντιπαράθεση: Η προβληματική της ειρηνικής επίλυσης* (Αθήνα: Παπαζήση, 1991).
- Ηρακλείδης, Αλέξης, *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων* (Αθήνα: Σιδέρης, 2005).
- Ηρακλείδης, Αλέξης, *Το Κυπριακό: Σύγκρουση και Επίλυση* (Αθήνα: Σιδέρης, 2005).
- Ινσέλ, Αχμέτ, «Οι Τουρκικές Ένοπλες Δυνάμεις Ως Κοινωνική Τάξη», επ. Αναγνωστοπούλου, Σία & Μπουρνάζος, Στρατής: *Ο Τουρκικός Στρατός: μια κοινωνική τάξη, ένα πολιτικό κόμμα* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007).
- Καζάκος, Πάνος, «Οι ευρωπαϊκές προοπτικές της Τουρκίας», *Η Σύγχρονη Τουρκία* (Αθήνα: Παπαζήση, 2002).
- Καθημερινή, «Νετανιάχου: Δεν δεχόμαστε τη συμφωνία με το Ιράν» (3/4/2014).

- Καθημερινή, «Ολοκληρώνεται η άσκηση «Noble Dina» (14/5/2015).
- Καθημερινή, «Συμφωνία στάθμευσης ισραηλινών δυνάμεων» (21/7/2015).
- Καθημερινή, «Το σχέδιο Άτσεσον και η απειλή τουρκικής εισβολής στην Κύπρο» (24/8/2002).
- Κοραντής, Α. Ι., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1914-1945) Τόμος Α' Η Χωλαίνουσα Ειρήνη (1919-1933)* (Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψη, 1996).
- Κουλουμπής, Θεόδωρος, *Διεθνείς Σχέσεις: Εξουσία και Δικαιοσύνη* (Αθήνα: Παπαζήση, 1995).
- Λάσκαρης, Σ.Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης 1814-1914* (Αθήνα: Γεωργίου Π. Ξένου, 1936).
- Μεγαλοκονόμος, Μάνος, *Στρατηγικό Βάθος, Ζωτικός Χώρος και Γενοκτονίες* (Αθήνα: Αρμός, 2010).
- Μήλλας, Ηρακλής, «Μορφές 'Οθωμανισμού' και πολιτικές στην Τουρκία», *The Athens Review of Books* (Οκτώβριος & Νοέμβριος, 2012).
- Μηνάγιας, Χρήστος, «Το μέλλον της αμυντικής συνεργασίας Τουρκίας – Ισραήλ», *Geostrategy* (6/7/2010).
- Ντόκος, Θάνος, «Στρατηγικό Αλφαβητάρι Αραβο-Ισραηλινής Διένεξης», *ΕΛΙΑΜΕΠ* (Ιούνιος, 2010).
- Παπαδόπουλος, Βαγγέλης, *Ρετζέπ Ταγίπ Ερντογάν* (Αθήνα: Κίνητρο, 2012).
- Ρόμπινς, Φίλιπ, *Στρατός και Διπλωματία: Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική από την Έναρξη του Ψυχρού Πολέμου* (Αθήνα: Σύγχρονοι Ορίζοντες, 2003).
- Ρούκουνας, Εμμανουήλ, *Δημόσιο διεθνές δίκαιο* (Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010).
- Ρούσσοι, Σωτήρης, «Τρίγωνα και...ενεργειακά κάλαντα», *Δρόμος της Αριστεράς* (12/12/2015).
- Σημίτης, Κώστας, *Πολιτική για μια δημιουργική Ελλάδα, 1996-2004* (Αθήνα: ΠΟΛΙΣ, 2005).

Τσάκωνας, Παναγιώτης Ι., «Το Διεθνές Σύστημα σε Μετάβαση και η Νέα Διεθνής Τάξη: Πολιτικές και Στρατηγικές Παράμετροι», επ. Γιαλλουρίδης, Χρ. Κ. & Τσάκωνας, Π. Ι.: *Η Νέα Διεθνής Τάξη: η Ελλάδα, η Τουρκία και το Κυπριακό Πρόβλημα* (Αθήνα: Σιδέρης, 1993).

Τουλουμάκος, Παντελής, «Η Τουρκία ως Μοντέλο για τον Αραβικό Κόσμο: Μια Ρεαλιστική Προοπτική ή Απλώς Ευσεβής Πόθος;», *ΕΛΙΑΜΕΠ*, Κείμενο Εργασίας 29/2012 (Ιούνιος, 2012).

Φίλης, Κωνσταντίνος, «Περιβάλλον σε μετάβαση», *Καθημερινή* (10/5/2015).

Φραγκούλης, Φράγκος, *Ποια Τουρκία, Ποιοι Τούρκοι;* (Αθήνα: Λιβάνη, 2012).

Χιδίρογλου, Νίκος Π., *Τουρκία & Ευρώπη: Οι δρόμοι που δεν τέμνονται* (Αθήνα: Πέλασγος, 2005).

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Abadi, Jacob, “Israel and Sudan: The Saga of an Enigmatic Relationship”, *Middle Eastern Studies*, 35:3 (1999).
- Abadi, Jacob, “Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations”, *The Journal of Conflict Studies*, 15:2 (1995).
- Abramaowitz, Morton & Barkey, Henri J., “Turkey’s Transformers”, *Foreign Affairs* (Νοέμβριος/Δεκέμβριος, 2009).
- Akbarzadeh, Shahram & Barry, James, “Iran and Turkey: not quite enemies but less than friends”, *Third World Quarterly*, 38:4 (2017).
- Akyol, Mustafa, “What you should know about Turkey’s AKP-Gülen conflict”, *Al-Monitor* (3/1/2014).
- Akyol, Mustafa, “Who killed Turkey-PKK peace process?”, *Al-Monitor* (4/8/2015).
- Al-Jazeera, “Historic Turkey visit for Syrian leader” (5/1/2004).
- Al-Jazeera, “Israel and Iraqi Kurds: Gambling with 'moderate allies'” (5/7/2014).
- Al-Jazeera, “Israel attacks Gaza aid fleet” (31/5/2010).
- Al-Jazeera, “Turkish ship carrying aid for Gaza arrives at Ashdod” (4/7/2016).
- Al-Labbad, Mustafa, “After Arab Spring, Will Turkey Be a 'Model' for Other Nations?”, *Al-Monitor* (17/9/2012).
- Alpher, Yossi, “Israel: alternative regional options in a changing Middle East”, *Norwegian Peacebuilding Resource Centre Report* (Ιούνιος, 2013).
- Alpher, Yossi, “Israel’s Periphery Doctrine and Search for Middle East Allies”, *Brookings Institute* (12/3/2015).
- Alpher, Yossi, “Israel’s troubled relationship with Turkey and Iran: the periphery dimension”, *Norwegian Peacebuilding Resource Centre Report* (Δεκέμβριος, 2010).

- Altunisik, Meliha Benli & Cuhadar, Esra Cerag, “Turkey's Search for a Third Party Role in Arab–Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?”, *Mediterranean Politics*, 15:3 (2010).
- Altunisik, Meliha, “The Turkish-Israeli rapprochement in the post-Cold war era”, *Middle Eastern Studies*, 36:2.
- Amburn, Brad, “The Failed States Index 2005”, *Foreign Policy* (22/10/2009).
- Amour, Philipp O., “Israel, the Arab Spring, and the unfolding regional order in the Middle East: a strategic assessment”, *British Journal of Middle Eastern Studies* (2016).
- Aran, Amnon, “Israel and the Arab Uprisings A Provisional Analysis”, *The RUSI Journal*, 157:5 (2012).
- Aras, Bülent, “From Hoca to Prime Minister: Davutoglu’s ascendance in Turkish Politics”, Global Europe Program, *Woodrow Wilson Center* (22/08/2014).
- Aras, Bülent, “Turkey and the Palestinian Question”, *SETA Foundation for Political Economic and Social Research* (Ιανουάριος, 2009).
- Aras, Bülent, “Turkish-Israeli Relations after the Apology”, *The German Marshall Fund of the United States* (12/4/2013).
- Arbell, Dan, “The US-Turkey-Israel Triangle”, *Brookings*, Analysis Paper 34 (2014).
- Arbell, Dan, “Turkey-Israel relations: a political low point and an economic high point”, *Brookings* (19/2/2015).
- Arsu, Sebnem, “Turkish Action Film Depicts Israeli Raid”, *The New York Times* (2/9/2010).
- Ataov, Turkkaya, “The Palestine Question and Turkey”, *International Conference on Turkish-Arab Relations: Past, Present and Future*, Άγκυρα (Ιούλιος, 1979).
- Athanassopoulou, Ekavi, “Responding to a Challenge: Greece’s New Policy Towards Israel”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 3:1 (2003).
- Axelrod, R. (ed.), *Structure of Decision: The Cognitive Maps of Political Elites* (Princeton: Princeton University Press, 1976).

- Ayata, Bilgin, “Turkish Foreign Policy in a Changing Arab World: Rise and Fall of a Regional Actor?”, *Journal of European Integration*, 37:1 (2015).
- Aydin, Mustafa, “Twenty Years Before, Twenty Years After: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century”, ed. Ismael, Tareq Y., Aydin, Mustafa: *Turkey’s Foreign Policy in the 21st Century* (Farnham: Ashgate, 2003).
- Aydıntaşbaş, Asli, “The Amazing speed of Turkey’s foreign policy U-turn”, *European Council on Foreign Relations* (6/7/2016).
- Aydıntaşbaş, Asli, “The good, the bad and the Gülenists”, *European Council on Foreign Relations* (23/9/2016).
- Aygun, Hasan, “Turkish-Israeli rapprochement with NATO”, *NDC Research Report*, NATO Defense College (Ιούλιος, 2016).
- Aykan, Mahmut Bali, “The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s”, *International Journal of Middle East Studies*, 25:1 (Φεβρουάριος, 1993).
- Aytürk, İlker, “The Coming of an Ice Age? Turkish–Israeli Relations Since 2002”, *Turkish Studies*, 12:4 (2011).
- Bac, Meltem Muftuler, “Turkey’s Political Reforms and the Impact of the European Union”, *South European Society and Politics*, 10:1 (Μάρτιος, 2005).
- Bahar Rumelili, “Turkey: Identity, Foreign Policy, and Socialization in a Post-Enlargement Europe”, *Journal of European Integration*, 33:2 (2011).
- Bahgat, Gawdat, “Alternative energy in Israel: opportunities and risks”, *Israel Affairs*, 20:1.
- Bahgat, Gawdat, “Iran-Turkey Energy Cooperation: Strategic Implications”, *Middle East Policy*, 21:4.
- Bakkour, Samer, “Dynamics of Middle East Peace Process in the Era of US Hegemony: 1950-2000”, *CEJISS Urban Counterterror* (Φεβρουάριος, 2016).

- Balci, Bayram, “Can Turkey and Israel Mend Relations”, *Carnegie Endowment for International Peace* (15/5/2014).
- Balci, Bayram, “The Gülen Movement and Turkish Soft Power”, *Carnegie Endowment for International Peace* (4/2/2014).
- Bank, André & Karadag, Roy, “The Political Economy of Regional Power: Turkey under the AKP”, *German Institute of Global and Area Studies*, Working Paper no 204 (Σεπτέμβριος, 2012).
- Barkley, Henri J., “Raid Strains Israeli-Turkish Relations”, *Carnegie Endowment for International Peace* (31/5/2010).
- Bartal, Shaul, “The Palestinian Refugee Problem Resolved”, *Middle East Quarterly*, 20:4 (2013).
- Bates, Thomas R., “Gramsci and the Theory of Hegemony”, *Journal of the History of Ideas*, 36:2 (Απρ.-Μάιος, 1975).
- BBC, “Iran signs nuclear fuel-swap deal with Turkey” (17/5/2010).
- Bekdil, Burak, “Five Years Later, Μαβί Μαρμαρά Still Resonates in Turkey”, *The Gatestone Institute* (4/6/2015).
- Bekdill, Burak, “‘Turkey’s Kissinger’ or ‘exceptionally dangerous’”, *Hurriyet Daily News* (6/12/2013).
- Ben-Aharon, Eldad, “A Unique Denial: Israel’s Foreign Policy and the Armenian Genocide”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 42:4 (2015).
- Ben-David, Calev, “Gas Adds Energy to Israeli Diplomacy Dominated by Conflicts”, *Bloomberg* (12/6/2013).
- Bender, Jeremy, “ISIS Is Gaining Territory, But The Kurds Still Have Iraq’s Most Experienced And Motivated Army”, *Business Insider* (27/6/2014).
- Bengio, Ofra, “Turkey’s Changing Role”, Strengthening the forces of moderation in the Israeli-Palestinian Conflict: the role of the European Union after the Gaza War, *Clingendael Institute & Truman Institute* (Οκτώβριος, 2009).

- Bengio, Ofra, “Turkey’s Strategic U-Turn, Israel’s Tactical Mistakes”, *Tel Aviv Notes* (8/6/2010).
- Bengio, Ofra, *The Turkish-Israeli Relationship: Changing Ties of Middle East Outsiders* (Νέα Υόρκη: Palgrave Macmillan, 2010).
- Bengio, Ofra, “Surprising Ties Between Israel and the Kurds”, *Middle East Quarterly*, 21:3 (Καλοκαίρι, 2014).
- Benjamin, David, “Turkey’s support for Hamas: A Bridge Too Far?”, *Journal of the Oxford Centre for the Study of Law and Public Policy*, 1:2 (2015).
- Benjamin, Medea, “Israel and Saudi Arabia: Strange Bedfellows in the New Middle East”, *Foreign Policy in Focus* (18/5/2016).
- Bennhold, Katrin, “Leaders of Turkey and Israel clash at Davos Panel”, *The New York Times* (29/1/2009).
- Berti, Benedetta, “Israel and the Arab Spring: Understanding Attitudes and Responses to the ‘New Middle East’”, *The West And The Muslim Brotherhood After The Arab Spring* (Ντουμπάι: Al Mesbar Studies & Research Centre και Foreign Policy Research Institute, 2013).
- Berti, Benedetta, “Weathering the ‘Spring’. Israel’s evolving assessments and policies in the changing Middle East”, *ISPI, Analysis No. 277* (Νοέμβριος, 2014).
- Bertrand, Gilles, *Le conflit helléno-turc* (Παρίσι: Maisonneuve & Larose / IFEA, 2003).
- Birand, Mehmet Ali, “Turkey and the ‘Davos Process’: Experiences and Prospects”, ed. Dimitri Conostas: *The Greek-Turkish Conflict in the 1990s: Domestic and External Influences* (Νέα Υόρκη: St. Martin’s Press, 1991).
- Bishku, Michael B., “How Has Turkey Viewed Israel?”, *Israel Affairs*, 12:1 (2006).
- Bishku, Michael B., “The South Caucasus Republics and Israel”, *Middle Eastern Studies*, 45:2 (Μάρτιος, 2009).
- Booth, William, “Israel, once energy-dependent, is new big gas producer”, *The Washington Post* (7/5/2013).

- Boukhars, Anouar, Brown, Nathan, et al., “The Egypt Effect: Sharpened Tensions, Reshuffled Alliances”, *Carnegie Endowment for International Peace* (13/2/2014).
- Boulding, Kenneth, ‘National Images and International Systems’, *Journal of Conflict Resolution*, 3, 2 (1959).
- Boutros-Ghali, Boutros, “The Middle East: The Foreign Policy of Egypt in the Post-Sadat Era”, *Foreign Affairs*, 60:4 (1982).
- Brandenburg, Rachel, “No Longer Newlyweds: The Evolution of a decade of Turkish-Israeli relations”, *NIMEP Insights*, vol 1 (2005).
- Brom, Shlomo, “Israel-Syria Negotiations: An Opportunity for Regional Strategic Change?”, *Strategic Survey for Israel 2009* (Τελ Αβίβ: Institute for National Security Studies, 2009).
- Burtman, Ilya, “Israel and Azerbaijan's Furtive Embrace”, *Middle East Quarterly* (Καλοκαίρι, 2006).
- Byman, Daniel, “Israel’s Pessimistic View of the Arab Spring”, *The Washington Quarterly*, 34:3 (2011).
- Cadman, Toby, “The case for Μαβί Μαρμαρά: Slingshots vs helicopters”, *Al-Jazeera* (14/4/2014).
- Cagaptay, Soner & Eroglu, Zeynep , “The PKK, PJAK, and Iran: Implications for U.S.- Turkish Relations”, *The Washington Institute* (13/6/2007).
- Cagaptay, Soner & Evans, Tyler, “The End of Pax Adana”, *The Washington Institute* (25/8/2012).
- Cagaptay, Soner, & Murinson, Alexander, “Good Relations between Azerbaijan and Israel: A Model for Other Muslim States in Eurasia?”, *The Washington Institute* (30/3/2005).
- Cagaptay, Soner, “ Hamas Visits Ankara: The AKP Shifts Turkey's Role in the Middle East”, *The Washington Institute*, Policy #1081 (16/2/2006).
- Cagaptay, Soner, “The AKP’s Foreign Policy: The Misnomer of Neo-Ottomanism”, *The Washington Institute* (24/4/2009).

- Cagaptay, Soner, “The November 2002 elections and Turkey’s new political era”, *Middle East Review of International Affairs* (Δεκέμβριος, 2002).
- Çandar, Cengiz, “No Longer ‘Sick Man,’ Turkey is Lonely, Tired”, *Al-Monitor* (19/7/2013).
- Carley, Patricia, *Turkey’s Role in the Middle East* (Ουάσιγκτον: United States Institute of Peace, 1995).
- Caspit, Ben, “Israel fears return of Persian Empire”, *Al-Monitor* (21/9/2015).
- Caspit, Ben, “Israeli-Turkish Reconciliation Not A Done Deal”, *Al-Monitor* (23/4/2013).
- Cerami, Carola, “Rethinking Turkey’s Soft Power in the Arab World: Islam, Secularism and Democracy”, *Journal of Levantine Studies*, 3:2 (Χειμώνας, 2013).
- Cohen, Jean, “Greece, Israel sign pact on security cooperation”, *Jewish Telegraphic Agency* (5/9/2011).
- Cook, Steven A., Stokes, Jacob & Brock, Alexander J., “The Contest for Regional Leadership in the New Middle East”, *Center for a New American Security Middle East Security Series* (Ιούνιος, 2014).
- Cordesman, Anthony H., “The Real Outcome of the Iraq War: US and Iranian Strategic Competition in Iraq”, *Center for Strategic and International Studies* (8/3/2012).
- Coren, Ora & Pfeffer, Anshell, “Turkey Reportedly Freezes Defense Deals With Israel”, *Haaretz* (17/6/2010).
- Cornell, Svante, “The Rise of Diyanet: The Politicization of Turkey’s Directorate of Religious Affairs”, *The Turkey Analyst* (9/10/2015).
- Coskun, Orhan & Butler, Daren, “Turkey vows to cleanse Islamic State from border after wedding attack”, *Reuters* (22/8/2016).
- Cotran, Eugene, “Some Legal Aspects of the Formation of the United Arab Republic and the United Arab States”, *The International and Comparative Law Quarterly*, 8:2 (Απρίλιος, 1959).

- Cunningham, Eric, "Turkey and the Islamic State appear to be headed toward outright war", *The Washington Post* (29/6/2016).
- Cunningham, Eric, "Turkey is waging a two-front war. Some worry it's only making things worse", *The Washington Post* (9/8/2015).
- Daloglu, Tulin, "Ερντογάν's blaming of Israel Might be Funny If It Weren't So Sad", *Al-Monitor* (22/8/2013).
- Daloglu, Tulin, "Former Mossad: Israel has no Regional Master Plan", *Al-Monitor* (12/4/2103).
- Daloglu, Tulin, "Mediterranean gas not yet the answer for Turkey's ties with Israel, Cyprus", *Al-Monitor* (28/5/2014).
- D'Amours, Jillian, "Dissecting Turkey's Gülen-Erdogan relationship", *Middle East Eye* (21/7/2016).
- Danforth, Nick, "A Short History of Turkish Threats to invade Syria", *Foreign Affairs* (31/7/2015).
- Davutoglu, Ahmet, "Turkey's Zero Problems Policy", *Foreign Affairs* (20/5/2010).
- Diehl, Jackson, "The Turkish 9/11", *The New York Times* (6/12/2010).
- Dimou, Antonia L., *Turkish-Israeli Alliance: Attitudes, Responses and Impact* (Αθήνα: Defense Analyses Institute, 2002).
- Drakoularakos, Stavros I., "Domestic Jihadism and the dawn of a new modus vivendi", *International Security Observer* (29/1/2015).
- Drakoularakos, Stavros I., "Feeling out nation-state building in the Middle East", *Centre for Mediterranean Middle East and Islamic Studies, Middle East Bulletin* 30 (Ιούλιος, 2016).
- Dumbadze, Devi, "Oscillating Between Israel and Iran, Will Georgia Tilt Toward the Islamic Republic?", *The Jamestown Foundation* (20/7/2016).

- Eichner, Itamar, "Israel appoints female chargé d'affaires to embassy in Ankara", *Y News* (18/1/2015).
- Eissler, Eric R. & Arasil, Gozde, "Maritime Boundary Delimitation in the Eastern Mediterranean. A new conflict between Cyprus, Turkey, Greece and Israel", *The RUSI Journal*, 159:2 (Απρίλιος/Μάιος, 2014).
- Eldar, Akiva, "Israeli, Syrian Representatives Reach Secret Understandings", *Haaretz* (16/1/2007).
- Eligür, Banu, "The 'Arab Spring': implications for US-Israeli relations", *Israel Affairs*, 20:3 (2014).
- Elver, Akida, "How to Cure a Leper State", *Haaretz* (7/6/2010).
- Eran, Oded & Lindenstrauss, Gallia, "Question Marks on the Way to a Turkey-Israel Agreement", *INSS Insight*, No 524 (3/3/2014).
- Eran, Oden & Lindenstrauss, Gallia, "The Frenemy Next Door: Turkey and Israel in a Changing Middle East", *Global Political Trends Center*, Policy Update No 6 (Νοέμβριος, 2013).
- Erdem, Burcu Kaya, "Adjustment of the secular Islamist role model (Turkey) to the 'Arab Spring': the relationship between the Arab uprisings and Turkey in the Turkish and world press", *Islam and Christian-Muslim Relations*, 23:4 (Οκτώβριος, 2012).
- Erdem, Tarhan, "How many Kurds live in Turkey", *Hurriyet Daily News* (26/4/2013).
- Escobar, Pepe, "Why Israel is in love with Kurdistan", *Reuters* (1/7/2014).
- Evin, Ahmet, "Getting to Zero: Turkey, Its Neighbors and the West", *Transatlantic Academy* (3/6/2010).
- Frantzman, Seth J., "'This is our 1948': Kurds kindle a close relationship with Jews and Israel", *The Jerusalem Post* (12/5/2016).
- Freund, Michael, "Periphery doctrine's rebirth", *The Jerusalem Post* (23/8/2012).
- Friedman, Thomas L., "As ugly as it gets", *The New York Times* (25/5/2010).

- Ganem, Elise, *L'axe Israël-Turquie. Vers une nouvelle dynamique proche-orientale?* (Παρίσι: L'Harmattan, 2005).
- Gardner, David, "Turkey, Iran and Israel in a three-sided competition", *Norwegian Peacebuilding Centre* (18/6/2010).
- Geifman, Anna & Course, Dima, "Israel and Azerbaijan: Geopolitical Reasons for Stronger Ties", *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Perspectives*, Paper No. 208 (15/7/2013).
- Geranmayeh, Ellie & Liik, Kadri, "The new power couple: Russia and Iran in the Middle East", *European Council on Foreign Relations* (13/9/2016).
- Geropoulos, Kostis, "Putin, Ερντογάν to jump-start Turkish Stream, Akkuyu NNP", *New Europe* (7/10/2016).
- Ghanim, David, "Turkish Democracy and Political Islam", *Middle East Policy Council*, 16:1 (Φθινόπωρο, 2009).
- Gold, Hyam, "Foreign Policy Decision-Making and the Environment: The Claims of Snyder, Brecher, and the Sprouts", *International Studies Quarterly*, 22:4 (Δεκέμβριος, 1978).
- Gresh, Hyam, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", *Middle East Journal*, 52:2 (Φθινόπωρο, 1998).
- Grigoriadis, Ioannis N., "The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy", *ELIAMEP*, Working Paper 8/2010.
- Grigoriadis, Ioannis N., "Turkey's foreign policy activism: vision continuity and reality checks", *Southeast European and Black Sea Studies*, 14:2 (2014).
- Grim, Brian J. & Wike, Richard, "Turkey and Its (Many) Discontents", *Pew Research Center* (25/10/2007).
- Guida, Michelangelo, "The Sèvres Syndrome and 'Komplo'" Theories in the Islamist and Secular Press", *Turkish Studies*, 9:1 (2008).

- Guilfoyle, Douglas, “The Μαβί Μαρμαρά Incident and Blockade in Armed Conflict”, *British Yearbook of International Law* (2011) 81:1.
- Gunter, Michael, “Reopening Turkey's closed kurdish opening?”, *Middle East Policy*, XX:2 (Καλοκαίρι, 2013).
- Gürkaynak, Esra Çuhadar, “Turkey as a third party in Israeli-Palestinian conflict: assessment and reflections”, *Perceptions* (Φθινόπωρο, 2007).
- Guzansky, Yoel & Lindenstrauss, Gallia, “The emergence of the Sunni Axis in the Middle East”, *Strategic Assessment*, 16:1 (Απρίλιος, 2013).
- Guzansky, Yoel, “Israel and the Arab Gulf states: from tacit cooperation to reconciliation”, *Israel Affairs*, 21:1 (2015).
- Guzansky, Yoel, “Israel’s Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus”, *Mediterranean Politics*, 19:1 (2014).
- Haaretz, “Israelis are doing thriving but discreet business with Gulf States” (2/2/2017).
- Hadar, Leon T., “The collapse of Israel’s Periphery Doctrine”, *Foreign Policy* (26/6/2010).
- Hale, William, “Turkey and the Middle East in the New Era”, *Insight Turkey*, 11:3 (2009).
- Hale, William, *Turkish Foreign Policy 1774-2000* (Λονδίνο: Frank Cass, 2012).
- Hamid, Shadi, “Rethinking the U.S.-Egypt relationship: How repression is undermining Egyptian stability and what the United States can do”, *Brookings Institute* (3/11/2015).
- Hardy, Roger, “How Suez made Nasser an Arab icon”, *BBC*.
- Hartman, Ben, “What is the IHH?”, *The Jerusalem Post* (1/6/2010).
- Henderson, Kirsten & Ganguly, Rajat, “Mubarak’s Fall in Egypt: How and Why did it Happen?”, *Strategic Analysis*, 39:1 (2015).
- Henderson, Simon, “Israel's Leviathan Gas Field: Politics and Reality”, *The Washington Institute* (23/6/2016).

- Henderson, Simon, “Jordan’s Energy Supply Options”, *The German Marshall Fund of the United States*, Foreign and Security Policy Paper Series 2015.
- Henderson, Simon, “Natural Gas Export Options For Israel and Cyprus”, *The German Marshall Fund of the United States*, Mediterranean Paper Series (Σεπτέμβριος, 2013).
- Heraclides, Alexis, “Janus or Sisyphus? The Southern Problem of the Sudan”, *The Journal of Modern African Studies*, 25:2 (Ιούλιος, 1987).
- Heraclides, Alexis, *The Greek-Turkish Conflict in the Aegean: Imagined Enemies* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2011).
- Heraclides, Alexis, *The Self-Determination of Minorities in International Politics* (London: Frank Cass, 1991).
- Heraclides, Alexis, “What will become of us without barbarians? The enduring Greek–Turkish rivalry as an identity-based conflict”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 12:1 (2012), 116.
- Herwig H., Holger, “Geopolitik: Haushofer, Hitler and lebensraum”, *Journal of Strategic Studies*, 20:2-3 (1999).
- Herzl, Theodor, *The Jewish State* (Νέα Υόρκη: American Zionist Emergency Council, 1946).
- Hill, Fiona, Kirişçi, Kemal & Moffatt, Andrew, “Armenia and Turkey: From normalization to reconciliation”, *Turkish Policy Quarterly* (Φθινόπωρο, 2015).
- Hovsepyan, Lebon, *The Fears of Turkey: The Sèvres Syndrome. Manifestations of the Sèvres Syndrome in Turkey’s Socio-Political Discourse* (Ερεβάν: Information and Public Relation Center, 2012).
- Hudson, Michael C., *Arab Politics: The Search for Legitimacy* (Νιου Χέιβεν & Λονδίνο: Yale University Press, 1977).
- Hudson, Valerie M. & Vore, Christopher S., “Foreign Policy Analysis Yesterday, Today and Tomorrow”, *Mershon International Studies Review*, 39:2 (Οκτώβριος, 1995).
- Human Rights Watch, “Rockets from Gaza” (6/8/2009).

- Hurriyet Daily News, “Ερντογάν says visit to Iran not aimed against third countries” (31/7/2004).
- Hurriyet Daily News, “Israeli delegation set for talks on compensation for killing of 9 Turks on board Μαβί Μαμμαρά” (22/4/2013).
- Hurriyet Daily News, “Turkish-Israeli normalization has much to offer region, Erdoğan says” (14/12/2015).
- Husseini, Rola El, “Hezbollah and the Axis of Refusal: Hamas, Iran and Syria”, *Third World Quarterly*, 31:5 (2010).
- Idiz, Semidh, “Egypt Upheaval Deepens Turkey’s Regional Isolation”, *Al-Monitor* (9/7/2013).
- Idiz, Semih, “Turkey-Iran Ties strained by Iraq, Syria”, *Al-Monitor* (19/2/2013).
- Ignatius, David, “Turkey blows Israel’s cover for Iranian spy ring”, *The Washington Post* (17/10/2013).
- IISS Strategic Comments, “Arab upheavals prompt concerns in Israel”, 17:4 (2011).
- Inbar, Efraim, “Get Tough with Turkey”, *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Perspectives*, Paper No 146 (14/7/2011).
- Inbar, Efraim, “Israel’s Challenges in the Eastern Mediterranean”, *Middle East Quarterly* (Φθινόπωρο, 2014).
- Inbar, Efraim, “Israeli-Turkish Tensions and their International Ramifications”, *Foreign Policy Research Institute* (Χειμώνας, 2011).
- Inbar, Efraim, “The Deterioration in Israeli-Turkish Relations and its International Ramifications”, *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies, Mideast Security and Policy Studies* no. 89.
- Inbar, Efraim, “The Resilience of Israeli-Turkish Relations”, *Israel Affairs*, 11:4 (Οκτώβριος 2005).

- Inbar, Efraim, "Turkey's Changing Foreign Policy and its International Ramifications", *Foreign Policy Research Institute* (Φεβρουάριος, 2011).
- International Security Network, "Turkey Bars Israel from NATO Exercises" (19/10/2009).
- Israel National News, "Israel Joins Turkey and US in Naval Drill, Reliant Mermaid 10" (11/8/2009).
- Jervis, R., *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton: Princeton University Press, 1976).
- Jewish Telegraphic Agency, "Greece Informs Arabs It Does Not Intend to Recognize Israel" (9/7/1954).
- Johnson, Keith, "For Israel and Its Neighbors, Energy Finds Power Big Dreams", *Foreign Policy* (11/12/2015).
- Johnson, Keith, "Good News for Egypt's Gas Sector Could Be Bad News for Israel", *Foreign Policy* (2/9/2015).
- Jones, Clive & Guzansky, Yoel, "Israel's relations with the Gulf States: Toward the emergence of a tacit security regime?", *Contemporary Security Policy* (2017).
- Jung, Dietrich, "The Sèvres Syndrome: Turkish Foreign Policy and its Historical Legacies", *American Diplomacy* (Αύγουστος, 2003).
- Karagiorgi, Eleftheria, "Greece in the Middle East: The eternal interests", *Centre For Mediterranean Middle East and Islamic Studies* (24/1/2011).
- Kartoglu, Mustafa, "Turkish-Israeli Negotiations More Than Just 'Money-Bargaining'", *Al-Monitor* (23/4/2013).
- Kayaoglu, Barin, "Five Lessons from Turkey's 1998 Standoff with Syria", *Al-Monitor* (6/9/2013).
- Kaye, Dalia Dassa, "Israel's Iran Policies after the Nuclear Deal", *RAND National Defense Research Institute, Perspectives* (2016).

- Kaye, Dalia Dassa, Nader, Alireza & Roshan, Parisa, “Israel and Iran A Dangerous Rivalry”, *RAND National Defense Research Institute* (2011).
- Keinon, Herv, “Six Consequences of Israel’s six-year fight with Turkey”, *The Jerusalem Post* (27/6/2016).
- Kershner, Isabel, “A Rare Middle East Agreement, on Water”, *The New York Times* (9/12/2013).
- Kershner, Isabel, “Israel Cancels Military Contract With Turkey to Supply Aerial System”, *The New York Times* (23/12/2011).
- Khosravi, Jamal, Kalhori, Jalal & Hamehморad, Loghman, “The presence of Israel in Iraqi Kurdistan and its Security Challenges for Iran’s National Security”, *Journal of Politics and Law*, 9:7 (2016).
- Kirisci, Kemal, “The Rise and Fall of Turkey as a Model for the Arab World”, *The Brookings Institute* (15/8/2013).
- Kirisci, Kemal, “The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State”, *New Perspectives on Turkey*, 40 (2009).
- Kirisci, Kemal, “Turkey’s foreign policy in turbulent times”, *Chaillot Paper*, 92 (Σεπτέμβριος, 2006).
- Kirisci, Kemal, “Turkey's Engagement with Its Neighborhood: A “Synthetic” and Multidimensional Look at Turkey's Foreign Policy Transformation”, *Turkish Studies*, 13:3 (2012).
- Koplow, Michael J., “Terrorism and Turkey’s Deal With Israel”, *Foreign Affairs* (29/6/2016).
- Kosebalaban, Hassan, “The Crisis in Turkish-Israeli Relations: What is its Strategic Significance?”, *Middle East Policy Council* (2012).
- Kouskouvelis, Ilias I., “The Problem with Turkey’s Zero Problems”, *Middle East Quarterly* (Χειμώνας, 2013).
- Kristianasen, Wendy, “Turkey’s ailing sultan”, *Le Monde Diplomatique* (6/9/2013).

- Laub, Zachari, “Egypt’s Muslim Brotherhood”, *Council on Foreign Relations* (15/1/2014).
- Leigh, Michael, “Energy – A Geopolitical Game Changer”, *The International Spectator*, 49:2 (2014).
- Lieber, Dov, “After declaring autonomy, Syrian Kurds open to ties with Israel”, *Times of Israel* (18/3/2016).
- Liga, Aldo, “Israel and Iraqi Kurds in a Transforming Middle East”, *Istituto Affari Internazionali*, Working Papers 16 (Δεκέμβριος, 2016).
- Light, Margot, “Foreign Policy Analysis”, ed. Groom, A. J. R & Light, M.: *Contemporary International Relations: A Guide to Theory* (Λονδίνο: Frances Pinter, 1994).
- Lindenstrauss, Gallia, “Changes in the Turkish Threat Perception: Strategic Significance for Israel”, *INSS Insight*, No. 220 (8/11/2010).
- Lindenstrauss, Gallia, “Spring is in the Air? On the Thawing of Turkey-Israel Relations”, *INSS Insight*, No 415 (3/4/2013).
- Lochery, Neill, “Israel and Turkey: Deepening ties and strategic implications 1995-1998”, *Israel Affairs*, 5:1 (1998).
- Magen, Amichai, “Comparative Assessment of Israel’s Foreign Policy response to the Arab Spring”, *Journal of European Integration*, 37:1 (2015).
- Mahmoud, Nawzad, “Kurdistan Region close to independence, predicts Jewish scholar”, *Rudaw* (3/12/2016).
- Makovsky, Alan, “Defusing the Turkish-Syrian Crisis: Whose Triumph?”, *Middle East Insight* (Ιανουάριος/Φεβρουάριος, 1999).
- Maltezos, Renée, “Greece confines Gaza flotilla, frees U.S. captain”, *Reuters* (5/7/2011).
- Mayorek, Yoram, “Herzl and the Dreyfus Affair”, *Journal of Israeli History*, 15:1 (1994).
- McCurdy, Daphne, “Turkish-Iranian Relations: When Opposites attract”, *Turkish Policy Quarterly*, 7:2.

- Mearsheimer, John & Walt, Stephen, "The Israel Lobby", *London Review of Books*, 28:6 (2006).
- Mekel, Aryae, "A New Geopolitical Bloc is Born in the Eastern Mediterranean: Israel, Greece and Cyprus", *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Perspectives Paper, No. 329 (16/2/2016).
- Melman, Yossi, "Iranian adversary reveals it bought \$5 billion of weapons from Israel", *The Jerusalem Post* (13/12/2016).
- Melman, Yossi, "The coup effect: What happens next for the Israeli-Turkish entente", *Middle East Eye* (11/8/2016).
- Middle East Eye, "Israel eyes improved ties with Gulf States after foothold gained in UAE" (18/1/2016).
- Middle East Monitor, "Strategic dimensions of the relationship between Israel and Iraqi Kurdistan" (1/9/2015).
- Middle East Monitor, "Turkey prevents Israel attending Counter Terrorism Forum" (30/1/2014).
- Millas, H., "Neo-Ottomanism, a Book and Bilateral Perceptions", ed. Goularas, Gökçe Bayındır & Erkan, Hakan Sezgin: *Rethinking Greek-Turkish Relations Since 1999* (Νέα Υόρκη, Λονδίνο: Lexington Books, 2017).
- Miller, Aaron David, "Changing Arab Attitudes toward Israel", *Orbis* (Χειμώνας, 1988).
- Mufti, Malik, "A Little America: The Emergence of Turkish Hegemony", *Middle East Brief*, 51 (Μάιος, 2011).
- Muhareb, Mahmoud, "Israeli interference in Sudan", *Arab Center for Research & Policy Studies* (Σεπτέμβριος, 2011).
- Murinson, Alexander, "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, 42:6 (Νοέμβριος, 2006).
- Murinson, Alexander, "The Ties between Israel and Azerbaijan", *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Mideast Security and Policy Studies, No 110 (Οκτώβριος, 2014).

- Murinson, Alexander, “Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century”, *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, Mideast Security and Policy Studies, 97 (Σεπτέμβριος, 2012).
- Nachmani, Amikam, *Israel, Turkey and Greece: Uneasy Relations in the East Mediterranean* (Λονδίνο: Frank Cass Publishers, 1987).
- Naf, Basheer, “From zero problems to real politik”, *Middle East Eye* (28/9/2016).
- Nefes, Türkay Salim, “Understanding Anti-Semitic Rhetoric in Turkey Through The Sèvres Syndrome”, *Turkish Studies*, 16:4.
- Nerantzaki, Efpraxia, “Turkey-Hamas-Hezbollah: A new Trinity”, *Centre for Mediterranean, Middle East and Islamic Studies*, Policy Paper no 6 (9/2/2012).
- Nir, Arad, “Ερντογάν Needs Israel to Recast Faltering Mideast Policy”, *Al-Monitor* (10/7/2013).
- Nir, Arad, “Is Turkey’s government Seeking Israeli Scapegoat for Protests?”, *Al-Monitor* (24/6/2013).
- Nir, Arad, “Israel’s Ties with Greece No Substitute For Alliance With Turkey”, *Al-Monitor* (10/10/2013).
- Nir, Arad, “Turkey Stalls on Reconciliation With Israel”, *Al-Monitor* (1/8/2013).
- Novikova, Gayane, “Armenia and the Middle East”, *Middle East Review of International Affairs*, 4:4 (Δεκέμβριος, 2000).
- Nye, Joseph S., *Soft Power: The means to success in World Politics* (Νέα Υόρκη: Public Affairs Books, 2004).
- Odenheimer, Alisa, “Israel counts on Egypt Ties to overcome \$1/7 Billion Gas Hurdle”, *Bloomberg* (7/12/2015).
- Oktem, Kerem, *Angry Nation. Turkey Since 1989* (Λονδίνο: Zed Books, 2011).
- Öniş, Z. & Yilmaz, S., “Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era”, *Turkish Studies*, 10:1 (Μάρτιος, 2009).

- Öniş, Ziya & Kutlay, Mustafa, “The dynamics of emerging middle-power influence in regional and global governance: the paradoxical case of Turkey”, *Australian Journal of International Affairs* (2016).
- Öniş, Ziya, “Turkey’s two elections: the AKP comes back”, *Journal of Democracy*, 27:2 (2016).
- Orkaby, Asher, “Rivals with benefits”, *Foreign Affairs* (13/5/2015).
- Otterman, Shannon, “IRAQ: US-Turkey Relations”, *Council on Foreign Relations* (31/3/2003).
- Ozcan, Gencer, “Turkey’s Changing Neighbourhood Policy”, *The Turkish Yearbook*, vol XXXV (2004).
- Ozer, Verda, “Turkey-Israel ties to normalize?”, *Hurriyet Daily News* (15/3/2015).
- Özpek, Burak Bilgehan & Demirag, Yelda, “Turkish foreign policy after the ‘Arab Spring’: from agenda-setter state to agenda-entrepreneur state”, *Israel Affairs*, 20:3 (2014).
- Parris, Mark, “Starting Over: U.S.-Turkish Relations in the Post-Iraq War Era”, *Turkish Policy Quarterly* (04/2003).
- Parsi, Trita, *Treacherous Alliance: The secret dealings of Israel, Iran and the United States* (Λονδίνο: Yale University Press, 2007).
- Paul, Amanda & Seyrek, Demir Murat, “Freedom of Religion in Turkey – The Alevi issue”, *European Policy Centre* (24/1/2014).
- Perry, Mark, “Israel’s secret staging ground”, *Foreign Policy* (28/3/2012).
- Picard, Elizabeth, *La Nouvelle Dynamique Au Moyen Orient* (Παρίσι: L’Harmattan, 1993).
- Pierini, Marc, “What to Make of Turkey’s New Counterterrorism Policy”, *Carnegie Endowment for International Peace* (4/8/2015).
- Pipes, Daniel, “A New Axis: The Emerging Turkish-Israeli Entente”, *National Interest* (Χειμώνας, 1997/1998).
- Pipes, Daniel, “An Israeli apology to Turkey”, *National Review Online* (22/3/2013).

- Pipes, Daniel, "The Quiet Crisis: Turkish-Syrian Relations", *Danielpipes.org* (Νοέμβριος, 1989).
- Pipes, Daniel, "Who Set Fire to Al-Aqsa Mosque in 1969?", *Danielpipes.org* (21/8/2010).
- Poushter, Jacob, "The Turkish people don't look favorably upon the U.S., or any other country, really", *Pew Research Center* (31/10/2014).
- Pressman, Jeremy, "Obama and the Israeli-Palestinian Conflict", *E-International Relations* (14/7/2016).
- Quigley, John, "Britain's Secret Re-Assessment of the Balfour Declaration. The Perfidy of Albion", *Journal of the History of International Law*, 13:2 (2011).
- Qureshi, Aurangzeb, "Turkey and Israel: Between gas and Gaza", *Al-Araby* (6/9/2016).
- Qureshi, Aurangzeb, "Turkey-Israel deal to start a Middle East gaz bonanza", *Middle East Eye* (6/9/2016).
- Rabinovich, Itamar, "Israel and the Changing Middle East", *Brookings Institute*, Middle East MEMO, 34 (Ιανουάριος, 2015).
- Ravid, Barak, "Rapprochement Can Help Joint Fight Against Terror, Israel Tells Turkey", *Haaretz* (29/6/2016).
- Reed, Stanley & Krauss, Clifford, "Israel's Gas Offers Lifeline for Peace", *The New York Times* (14/12/2014).
- Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, "Press Statement on Turkey's Response To The EU's European Strategy For Turkey" (23/7/1998).
- Reuters, "Iran warns over NATO's anti-missile radar in Turkey" (6/9/2011).
- Riedel, Bruce, "An Israeli-Saudi axis? Not likely", *Al-Monitor* (29/11/2013).
- Robbins, Philip, *Turkey and the Middle East* (Νέα Υόρκη: Royal Institute of International Affairs, 1991).
- Rodman, David, "Review essay: Israel's national security doctrine: An appraisal of the past and a vision of the future", *Israel Affairs*, 9:4 (2003).

- Rosman-Stollman, Elisheva, “Balancing Acts: The Gulf States and Israel”, *Middle Eastern Studies*, 40:4 (2004).
- Ross, Dennis & Stern, Moran, “The Role of Syria in Israeli-Turkish Relations”, *Georgetown Journal of International Affairs* (Καλοκαίρι/Φθινόπωρο, 2013).
- Roussos, Sotiris, “Greece and Regional Dynamics in The Eastern Mediterranean”, *Foreign Policy Under Austerity* (Palgrave Macmillan, 2017).
- Rubin, Michael, “Turkey, from Ally to Enemy”, *Commentary* (Ιούλιος/Αύγουστος, 2010).
- Sachs, Natan & Boersma, Tim, “The Energy Island: Israel deals with its Natural Gas Discoveries”, *Brookings Institute*, Policy 35 (Φεβρουάριος, 2015).
- Samaan, Jean-Loup, “Israel Looks Beyond the Region For Strategic Partners”, *Al-Monitor* (25/10/2013).
- Sanjian, Ara, “The formulation of the Baghdad pact”, *Middle Eastern Studies*, 33:2 (1997).
- Schanzer, Jonathan & Tahiroglu, Merve, “Ankara’s Failure”, *Foreign Affairs* (25/1/2016).
- Schilmoeller, Janessa, “Israel strengthens Alliance with South Sudan as Relations weaken in the Middle East”, *Mint Press News* (13/1/2012).
- Scovazzi, Tulio, “Maritime Boundaries in the Eastern Mediterranean Sea”, *The German Marshall Fund of the United States* (Ιούνιος, 2012).
- Sekor, Anna, “Turkey's Democracy: A Model for the Troubled Middle East?”, *Eurasian Geography and Economics*, 52:2 (2011).
- Sekulow, Jay Alan, “Turkey-Israel Relations”, *Journal of the Oxford Centre for the Study of Law & Public Policy*, 1:1 (2015).
- Shanker, Thom, “U.S. Hails Deal With Turkey on Missile Shield”, *The New York Times* (15/9/2011).
- Sharma, Suraj, “Turkish ruling party’s support base enraged at restoration of ties with Israel”, *Middle East Eye* (25/6/2016).

- Shlaim, Avi, “Israel between East and West”, *International Journal of Middle Eastern Studies*, 36:4 (Νοέμβριος, 2004).
- Singer, Saul, “Camp David, real and invented”, *Middle East Quarterly*, 9:2 (Φθινόπωρο, 2002).
- Sözen, Ahmet, “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”, *Turkish Studies*, 11:1 (2011).
- Spyer, Jonathan, “Quietly, Israel and the Gulf States Draw Closer Together”, *Middle East Forum* (24/10/2013).
- Stavris, George, “The New Energy Triangle of Cyprus-Greece-Israel: Casting A Net For Turkey”, *Turkish Policy Quarterly*, 11:2 (2012).
- Stergiou, Andreas, “Turkey-Cyprus-Israel relations and the Cyprus conflict”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 18:4 (2016).
- Stern, Moran & Ross, Dennis, “The Role of Syria in Israeli-Turkish Relations”, *Politics and Diplomacy* (Καλοκαίρι, 2013).
- Steven A. Cook, “Arab Spring, Turkish Fall”, *Foreign Policy* (5/5/2011).
- Stevens, Carol A., “Turkey & Palestine: Both Middle Eastern Secular Democracies”, *Washington Report on Middle East Affairs* (Μάρτιος, 1989).
- Strategic Comments, “Iran and Turkey: A Convergence of Interests?”, 12:4 (2016).
- Strategic Survey, “Israel and the Arab World”, 88:1 (1987).
- Taşpınar, Ömer, ”Turkey The New Model”, *Brookings* (25/4/2012).
- Tastekin, Fehim, “How Ερντογάν will spin his deal with Israel”, *Al-Monitor* (28/6/2016).
- The European Commission, “Regular Report from the Commission on Turkey’s progress towards accession” (1998).
- The Guardian, “Recep Ερντογάν storms out of Davos after clash with Israeli president over Gaza” (30/1/2009).

The Jerusalem Post, “Ερντογάν says zionism a crime against humanity” (28/2/2013).

Time, “The Burning of Al Aqsa” (29/8/1969).

Tobin, Jonathan S., “The Crisis of the Obama-Israeli Alliance”, *Jewish Policy Center* (Φθινόπωρο, 2012).

Tocci, Nathalie, “Turkey and the Arab Spring: Implications for Turkish Foreign Policy in Transatlantic Perspective”, *Carnegie Endowment for International Peace* (12/9/2011).

Tokuyay, Menekse, “Turkey and Israel finally mend ties: What does this mean for the Mideast?”, *Al-Arabiya* (27/6/2016).

Tremblay, Pinar, “Did Turkey ‘Lose’ Iran”, *Al-Monitor* (5/4/2017).

Tremblay, Pinar, “How Ερντογάν’s Israeli Gambit may cost him Islamist support”, *Al-Monitor* (1/7/2016).

Tripathi, Deepak, “Why Israel is backing Kurdish independence”, *Middle East Eye* (8/7/2014).

Trofimov, Yaroslav, “Israel’s Main Concern in Syria: Iran, not ISIS”, *The Wall Street Journal* (17/3/2016).

Tsakiris, Theodoros, “Shifting Sand or Burning Bridges? The Evolution of Turkish-Israeli Relations after the Μαβί Μαμμαρά Incident and the Strategic Energy Calculations of Greece and Cyprus”, *ELIAMEP*, Policy Paper 22 (22/2/2014).

Tsakonas, Panayiotis, “Turkey’s Post-Helsinki Turbulence: Implications for Greece and the Cyprus Issue”, *Turkish Studies*, 2:2 (Χειμώνας 2002).

Tziarras, Zenonas, “Israel-Cyprus-Greece: a Comfortable Quasi-Alliance”, *Mediterranean Politics*, 21:3 (2016).

Udasin, Sharon, “Israel’s Leviathan signs preliminary deal to sell Jordan 15-year gas supply”, *The Jerusalem Post* (3/9/2014).

Ülgen, Sinan, “Turkey’s ‘Zero Problems’ Problem”, *Carnegie Endowment for International Peace* (15/11/2011).

- United Nations, “Report of the Secretary General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident” (Σεπτέμβριος, 2011).
- Uras, Umut, “Ruling party loses majority in Turkey elections”, *Al-Jazeera* (8/6/2015).
- Uzer, Umut, “Turkish-Israeli Relations: Their Rise and Fall”, *Middle East Policy*, 20:1 (Ανοιξη, 2013).
- Vatikiotis, P.J., *Arab Regional Politics in the Middle East* (Νέα Υόρκη: St Martin’s Press, 1984).
- Vick, Karl, “Two Allies, Two Angles”, *The Washington Post* (14/2/2006).
- Walt, Stephen M., “The real significance of Ερντογάν’s Davos outburst”, *Foreign Policy* (2/2/2009),
- Warburg, Gabriel R., “The Sudan and Israel: an episode in bilateral relations”, *Middle East Studies*, 28:2 (1992).
- Waxman, Dov, “Turkey and Israel: A new balance of power in the Middle East”, *The Washington Quarterly*, 22:1 (1998).
- Williams, Margaret, “Are Security and Energy Concerns Moving Turkey and Israel Toward Reconciliation?”, *Global Observatory* (20/6/2014).
- Wilson, Scott, “ Hamas Sweeps Palestinian Elections, Complicating Peace Efforts in Mideast”, *The Washington Post* (27/1/2006).
- Wurmser, David, “The Strategic Impact of Israel’s Export of Natural Gas”, *Jewish Policy Center* (Ανοιξη, 2013).
- Yeşilada, Birol A. , “The future of Erdoğan and the AKP”, *Turkish Studies*, 17:1 (2016).
- YNet News, “Turkish document cites Israel as major threat” (30/10/2010).
- Yoruk, Zafer & Vatikiotis, Pantelis, “Soft Power or Illusion of Hegemony: The Case of the Turkish Soap Opera Colonialism”, *International Journal of Communication* (7/2013).

- Yorulmazlar, Emirhan & Turhan, Ebru, “Turkish Foreign Policy towards the Arab Spring: Between Western Orientation and Regional Disorder”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 17:3 (2015).
- Zalewski, Piotr, “How Turkey Went From ‘Zero Problems’ to Zero Friends”, *Foreign Affairs* (22/8/2013).
- Zaman, Amberin, “Turkey Celebrates Capture of Ocalan”, *The Washington Post* (18/2/1999).
- Zeidan, David, “The Alevi of Anatolia”, *MERIA Journal*, 3:4 (Δεκέμβριος, 1999).
- Zeiger, Asher, “Israel, US and Greece begin annual naval exercise”, *The Times of Israel* (7/3/2013).
- Zeliger, Robert, “Israel and South Sudan announce full diplomatic ties”, *Foreign Policy* (28/11/2011).
- Zhdannikov, Dmitry, “How Kurdistan bypassed Baghdad and sold oil on global markets”, *Reuters* (17/11/2015).
- Zisser, Eyal, “The Maronites, Lebanon and the State of Israel: early contacts”, *Middle Eastern Studies*, 31:4 (1995).

Συνεντεύξεις

1. Bahar Rumelili (24/2/2014)
Αναπλ. Καθηγήτρια Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Κορ της Κωνσταντινούπολης
2. Hakan Yilmaz (24/02/2014)
Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Bogazici της Κωνσταντινούπολης
3. Ahmet Insel (25/2/2014)
Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon – Sorbonne και αρθρογράφος στην τουρκική εφημερίδα Cumhuriyet
4. Soli Özel (25/2/2014)
Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο Kadir Has της Κωνσταντινούπολης και αρθρογράφος στην τουρκική εφημερίδα Habertürk
5. Διπλωματικά στελέχη του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών (5/2014)
6. Moomen Sallam (4/1/2017)
Αρχισυντάκτης και συνιδρυτής του Civic Egypt στο Κάιρο
7. Rabab Kamal (6/1/2017)
Δημοσιογράφος στο Egyptian Radio & TV Union στο Κάιρο
8. Μάνος Μεγαλοκονόμος (28/4/2017)
Πρέσβης της Ελλάδας στην Αίγυπτο και στην Τουρκία
9. Yossi Alpher (9/5/2017)
Πρώην στέλεχος της Μοσάντ και αναλυτής ζητημάτων εξωτερικής πολιτικής του Ισραήλ
10. Gallia Lindenstrauss (10/5/2017)
Ερευνήτρια στο Institute for National Security Studies (INSS) του Τελ Αβίβ
11. Κωνσταντίνος Φίλης (25/5/2017)
Διευθυντής Ερευνητικών Προγραμμάτων του Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων του Παντείου Πανεπιστημίου
12. Ram Aviram (2/6/2017)
Πρέσβης του Ισραήλ στην Αθήνα